

Akademik Hassasiyetler/ The Academic Elegance

6 Aylık Akademik Hakemli Dergi

Yıl/Year:1 Sayı/Issue: Mayıs 2014

ISSN: 2148-5933

Alter Yayıncılık Reklamcılık Organizasyon Ticaret Limited Şirketi Adına sahibi/

Owner on Behalf of Alter Publishing house: Hasan İlhan

Genel Yayın Yönetmeni/ Editor in Chief: Şenol Durgun

Yazı İşleri Müdürü: Hasan İlhan

İç Tasarım/Page Designe: Özlem Şentürklü

Yönetim Yeri/Adress: Büyük San. 1. Cad. Elif sok 7/165 İskitler Ankara

İletişim/Contact: alter@alteryayincilik.com

Yapım/Production: Alter Grafik Bölümü

Baskı/Print: Bil Ofset Matbaacılık

Basım Tarihi: 29 Mayıs 2014 **Saat:** 12:00

Editör/Editor: Şenol Durgun

Editör Yardımcıları/Assistant Editors: Hasan İlhan, Ömer Faruk Cantekin

Yayın Kurulu/ Editorial Board: Burhan Aykaç, Şenol Durgun, Gonca Bayraktar Durgun, Ömer Faruk Cantekin, Yusuf Pustu, Volkan Öngel, İlyas Sözen, Fatma Taşdemir, Hasan İlhan,

Danışma ve Hakem Kurulu/Advisory Board:

Prof. Dr. Mustafa Delican (*İstanbul Üniversitesi*)

Prof. Dr. İbrahim Yıldırım, (*Gaziantep Hasan Kalyoncu Üniversitesi*)

Prof. Dr. İbrahim Aoude, (*U.S.A. University of Hawaii*)

Prof. Dr. Aydın Başbuğ (*Ankara Gazi Üniversitesi*)

Prof. Dr. Hakan Taşdemir, (*Ankara Gazi Üniversitesi*)

Doç Dr. Recep Rehimli, (*Azerbaycan Academi of Publie Administration*)

Doç Dr. Timur Kozukulov, (*Kırgızistan Oş Devlet Üniversitesi*)

Doç. Dr. İlhan Aksoy, (*Samsun 19 Mayıs Üniversitesi*)

Doç. Dr. Seyfi Yıldırım, (*Hacettepe Üniversitesi*)

Yrd. Doç. Dr. Mustafa Altunok, (*Bolu İzzet Baysal Ün,versitesi*)

Yrd. Doç. Dr. Gökçen Yavaş, (*Kocaeli Üniversitesi*)

Doç. Dr. Mehmet Güneş, (*Kara Harp Okulu*)

Dr. Muhammed Adil, (*Tunus, Ture-Arab Association for science Cultur and the arts, (TASCA)*)

Dr. Yavuz Çilliler, (*Kara Harp Okulu*)

Doç Dr. Samaghan Myrzaibraimov (*Kırgızistan Oş Devlet Üniversitesi*)

Yrd. Doç Dr. Mehmet Özyayın, (*Gazi Üniversitesi*)

Prof. Dr. Nedim Bahçekapılı (*Hollanda, Avrupa İslam Üniversitesi*)

Dr. Hatice Metin Altunok

İÇİNDEKİLER

Türkiye’de Çok Partili Demokrasiye Geçişte İç Ve Dış Dinamiklerin Etkileri (1945-1950) <i>Mehmet Ali ÇAKMAK, Hayati ADALAR</i>	1
Demokrasi Kültürünü Geliştirme Aracı Olarak Medya Okuryazarlığı: Türkiye Uygulaması <i>Hüseyin Tuğrul OKTAY</i>	22
Unknown peoples; Zazas <i>Rasim BOZBUĞA</i>	50
Lozan Antlaşmasında Azınlık Okulları ve Yabancı Okullar <i>İlhan AKSOY</i>	69
Küreselleşme ve Milliyetçiliklere Etkisi <i>Yavuz Çilliler</i>	88
Yeni Dünya Göç Sistemi: Avrupa Odaklı Modern Analiz <i>Fatih ÇAM</i>	99
Ulus-Devlet Anlayışı Karşısında Toplumsal Hafızanın Direnişi: Rembetiko Örnek Olayı <i>Didem GÜNGÖR FIRAT</i>	118
İnsani Müdahalenin Meşruluğu Sorunu ve Yeni Bir Meşruiyet Arayışı Olarak Koruma Sorumluluğu Yaklaşımı <i>Ertuğrul ERYÜCEL</i>	140
İsrail’de Vatandaşlık Anlayışı ve Karşılaşılan Sorunlar <i>Berkant YEKELER</i>	163

Türkiye’de Çok Partili Demokrasiye Geçişte İç Ve Dış Dinamiklerin Etkileri (1945-1950)

The Effects Of Internal And External Dynamics At The Transition To Multi-Party Democracy In Turkey (1945-1950)

Mehmet Ali ÇAKMAK¹

Hayati ADALAR²

Abstract

Though Turkey has managed to remain neutral by not joining the Second World War, She has deeply affected from this war. Both during the war and after the war, the failed economic policies which applied and the harsh measures which taken in the period of governments of one-party rulership have been causing discontent and responses against the government in a large segment of the society. For a long time, although The Republic of Turkey which governed with single party political system lived some experiences with the purpose of transition to multi-party system until 1945, could not be the desired result from this initiatives. After 1945, as a result of both domestic and external dynamics was carried out transition to a multiparty system and its permanence is provided in Turkey. If 1908-1911 circuit is left to one side, perhaps, no circuit of Turkish history was not to testify a visible political activity as well as between 1945-1950. For the Turkish democracy, in a way, We can accept the period 1945-1950 as the struggle of establishing a democracy of this nation’s pertinent to their needs and culture by blending their experiences and aspirations which comes from their history and democratic traditions with the philosophy and way of action of Western democracies. As a matter of fact, the reviewing well of these circuits is important for both the present and future of Turkey’s domestic politics and the understanding of general change of course.

Keywords: *Second World War, 1945-1950 Years, The History of Turkish Democracy, Republican People’s Party, Democratic Party, Internal and External Dynamics.*

GİRİŞ

II. Dünya Savaşı’ndan sonra “demokrasi patlaması “ olarak ifade edilen süreçte Türkiye, uluslararası ortamdan nasibini almış ve iç politikada karar alma mekanizmaları üzerinde bu etkileri değerlendirerek bir takım uygulamalar gerçekleştirmiştir. 1946 yılında iç nedenlerin yanında daha çok dış nedenlerle Türkiye’de çok partili hayata geçildiği söylenebilir. Savaş sonu konjonktürü içinde

¹ Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, cakmakmali1963@gmail.com

² Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, adalarhayati@gmail.com

Batı dünyasına yanaşmak zorunda kalan Türkiye'ye dış baskılar gelmeye başlamıştır. Kaldı ki Türkiye'nin 1945'lerdeki iktisadî durumunun parlak olmayışı, yöneticileri -başta ABD olmak üzere- Batılı demokrasilerin "anlayış"ına muhtaç hâle getirmiştir. Buna bir de Sovyetler Birliği'nin Boğazların statüsünde söz hakkı ve ülkemizin doğusundan toprak talebinde bulunmasını eklersek, durumun ağırlaştığı daha iyi anlaşılabilir olur. Böylece Türkiye'nin önce kendi "evinin içini" düzeltmeye başlaması, bu doğrultuda bazı adımlar atması kaçınılmaz hale gelmiştir (Büyükkalay, 2011: 87).

Türkiye'nin savaş süresince, savaştan kaçınmak uğruna güttüğü tarafsızlık politikası, savaş sonrasında dünyada oluşan yeni siyasi düzende yalnız kalması tehlikesini doğurmuştur. Gerek bu yalnızlık ihtimali gerekse demokratik ideolojinin zaferi ve tek partili otoriter rejimlere karşı duyulan kuşkunun motive edici etkisi ile Türk yöneticileri, başta ABD olmak üzere demokrasi idealini öne çıkaran ülkelere yakınlaşma durumunda kalmıştır. Dönemin şartları Türkiye için böyle bir politikayı adeta zorunlu kılmıştır (Kirman, 2006: 59).

Çok partili siyasi hayata geçişin, siyasal muhalefetin oluşumu ve demokrasi açısından önemi, muhalefet kurumunun resmi olarak ve bir daha vazgeçilemeyecek bir şekilde ortaya çıkmasıdır. Bu ortaya çıkışı, 1945'lerin iç ve dış koşulları birlikte hazırlamıştır. Uluslararası ilişkilerde bloklaşma politikasının gündeme gelmesi ve bu arada Sovyetler Birliği'nin boğazlarla ilgili olarak Türkiye'ye nota vermesi, Türkiye'yi Amerika Birleşik Devletleri'nin önderliğindeki Batıya yaklaştıran, bu blokta geçerli olan rejimin, yani demokrasinin esas alınmasını zorunlu kılmıştır. İç ilişkiler alanında ise, toplumsal güçlerde meydana gelen gelişmeler ve geniş kitlelerin içinde bulunduğu ekonomik durum, etkisini siyasal düzeyde göstermekte gecikmemiştir (Turgut, 1986: 443).

Savaş sonrası bir süper güç olarak ortaya çıkan Sovyetler Birliği'nin Türkiye üzerindeki emelleri ve bunlara yönelik ileri sürdüğü istekler, Türkiye'yi yönetenlerin Batı ittifakı içinde yer almasını zorunlu kılmıştır. Ekonomik ve askeri yönden Sovyetler Birliği karşısında oldukça güçsüz bir durumda bulunan Türkiye'nin, Batının desteğini sağlayabilmesi için siyasal yapısını demokratikleştirmesi, çok partili hayata geçiş sürecinde bir gereklilik olarak ortaya çıkmıştır (Kirman, 2006: 56).

Türkiye, dış gelişmeler ve özellikle Sovyet tehditleri karşısında Batı demokrasilerinin desteğini kazanmak için cumhuriyetin ilanından beri tek parti ile yürüttüğü göreceli demokrasiden çok partili demokrasiye geçmeye karar vermiştir. Bu kararı etkileyen dış gelişmeler arasında, Batı kamuoyunun tek parti rejimlerine karşı o tarihlerde duyduğu antipati önemli rol oynamıştır (Büyükkalay, 2011: 71). Türkiye'nin demokratik ülkelere yakınlaşma çabasında güvenlik endişesinin tek sebep olduğunu söylemek doğru ve yeterli gerekçe değildir. Zira Cumhuriyet'in

ilk yıllarından itibaren ekonomik, siyasi ve sosyal nedenlerle bozulan yönetici elit ile halk arasındaki irtibatsızlığın giderilmesi amacıyla zaman zaman Terakki-perver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası gibi teşebbüslerle çok partili hayata geçiş denemeleri yapılsa da çok üzücü sonuçların yaşanması üzerine bu adımlardan vazgeçilmek durumunda kalınmıştır. Başarısızlıkla sonuçlanan bu denemelerden sonra tek partili yılların biriktirdiği sorunların altında bunalan Türkiye, II. Dünya Savaşı'nın ülke içinde oluşturduğu yeni toplumsal talep ve düzen arayışı üzerine çok partili siyasal hayata geçişi adeta bir zorunluluk olarak görmüş ve bu istikamette kararlı adımlar atmaya başlamıştır.

Tercihini Batı'dan yana kullanan Türkiye, kapitalizmin uluslararası kurumlarına üye olmuş ve bu yolda hem ekonomik hem de siyasal alanda yeni düzenlemelere başlamıştır. Gerek çok partili rejime geçiş gerek Türkiye'nin ekonomik liberalizasyonu ancak bu gelişmelerin ışığında anlaşılabilir. Türkiye'nin uluslararası kapitalizm cephesine tam entegrasyonu, onun Nisan 1945'te San Francisco Konferansına kurucu üye olarak katılması ve BM antlaşmasını imzalayarak "demokratik idealler" için sözler vermesiyle başlamıştır. Uluslararası kapitalizme eklemlenme sürecinde İsmet İnönü entegrasyonun aşamalı ve tedrici olmasını tercih etmiş; rejimin, cumhuriyetin kurucusu asker sivil bürokrasinin denetimi altında ve süreç içinde liberalize edilmesine özel bir önem vermişti. İnönü'nün 1945 yılında Türkiye'de çok partili hayata geçişin kararını, zamanını, biçimini ve geçişte rol oynayacak siyasal kadroları seçtiği ya da en azından onayından geçirdiğini belirtmek gerekir (Koçak, 2009: 141).

ABD ve İngiltere başta olmak üzere, Batılı ülkelerin askeri ve ekonomik yardımlarını sağlamanın, iç siyasi açılımlara bağlı olduğunu iyi bilen İnönü, bunun için savaştan hemen sonra Batılı ülkelerin önderliğinde toplanan San Francisco Konferansı'na Hasan Saka liderliğinde bir Türk heyetini göndermiştir. İnönü, Hasan Saka'ya ABD'li yetkililerin sorması halinde "Türkiye'nin çok partili siyasal rejime en kısa zamanda geçebileceği" konusunda bilgi vermesini istemiştir.

Böylece II. Dünya Savaşı'nın bitmesiyle kurulan yenedünya düzeninde, Sovyetler Birliği'nin askeri baskısıyla başlayan süreç, Batı'nın talepleri ile de örtüşen toplumsal ve siyasal ihtiyaç ve Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün, ülkenin içinde bulunduğu koşulları dikkate alması nedeniyle, Türkiye çok partili siyasal hayata geçmiştir (Seyhanlıoğlu, 2009: 119).

Türkiye'nin tek partili yönetimden çok partili yönetime geçiş ortamını, siyasal, sosyal ve ekonomik iç dinamikler ile dış dinamikler hazırlamıştır. Ülke içindeki siyasal sistemin monolitik yapısının, sorunları çözmeye yetersiz kalması, sosyal yapının etkileri ve ekonomik durumun bozulması ile ortaya çıkan toplumsal muhalefetin zorlaması, çok partili hayata geçişte iç etkenleri oluşturmuştur. Birleşmiş Milletler Anlaşması'nın imzalanması, II Dünya Savaşı'nı demokratik

cepheyi oluşturan ülkelerin kazanması ve dünyada demokratik ideolojilerin egemen olması ülkenin iç siyasi yapısını bu yeni duruma göre düzenleme zorunluluğunu da beraberinde getirmiştir (Kirman, 2006: 45).

A. ÇOK PARTİLİ DEMOKRASİYE GEÇİŞTE DIŞ DİNAMİKLERİN ETKİLERİ

Türkiye’de çok partili rejime geçme kararının verililişine diŐ etkenler açısından bakıldığında, kararın o dönemdeki uluslar arası koşulların etki ve baskısı ile ve Türkiye’nin uygulamakta olduğu diŐ politikanın gerekleri doğrultusunda alındığı söylenebilir. Bu dönemde demokrasi seslerinin daha yüksek bir perdeden dillendirilmesinde rol oynayan en önemli etkenin II. Dünya Savaşı ve sonrası ortaya çıkan konjonktürün oluşturmuş olduğu ulusal ve uluslar arası sosyal ve ekonomik gelişmelerdir. Demokrat Parti 7 ocak 1946’da kurulmuştu ama DP’nin ortaya çıkışına zemin hazırlayan etkenler daha savaş yıllarında kendini hissettirmeye başlamıştı. II. Dünya Savaşı başında, Türkiye’de özellikle totaliter rejimlerin iktisadi ve ideolojik etkileri ağır basarken, savaşın son yılları faşizmin ezildiği ve demokrasilerin zafere ulaştığı yıllar olmuştur (Timur, 2003: 12).

II. Dünya Savaşının son günlerinde batı bloğu lkeleri, Türkiye’den daha demokratik bir yapılanmaya gitmesini istemişlerdir. Gerek bu istek ve gerekse savaşın getirdiği sosyo-ekonomik sıkıntılar, Türkiye’de yönetimi elinde bulunduran Cumhuriyet Halk Partisi’ne karşı, hem parti içerisinden hem de parti dışından birtakım muhalefet hareketlerinin başlamasına neden olmuştur. Parti yönetimine karşı memnuniyetsizliklerini dile getirmeye başlayan bazı milletvekilleri zamanla Cumhuriyet Halk Partisi’nden ayrılmış veya uzaklaştırılmışlardır. 1945 yılının sonu ile 1946 yılının ilk yarısı bu muhalefet hareketlerinin en yoğun olduğu zaman dilimidir (Benhr, 2008: 30).

Çok genel bir anlamda, II. Dünya Savaşı’nda Mihver güçlerinin yenilgisi kendi içinde demokratik değerlerin bir zaferiydi. oğulcu, kapitalist bir demokrasi olan Amerika Birleşik Devletleri, savaştan egemen dünya gücü olarak çıkmış ve onun sunduğu örnek dünya ülkelerinin ekseriyetinde olduğu gibi Türkiye’de de birçoklarını etkilemişti. Nisan 1945’te Türkiye, San Francisco Konferansı’na kurucu ye olarak katılıp Birleşmiş Milletler antlaşmasını imzalayarak demokratik idealler için kesin söz vermiş oldu. Ancak, Türk hükümetinin kendisini Batı’ya, bilhassa da Amerika Birleşik Devletleri’ne yakınlaşmaya mecbur hissetmesinin daha doğrudan nedenleri vardır (Zürcher, 2013: 306). Bir taraftan savaş sonrasında artan Rus tehdidi karşısında Türkiye’nin batılı devletlerle yakınlaşma isteği, diğer taraftan ülkenin ekonomik anlamda ilerlemesini sağlamak ve toplumsal ihtiyaçlara daha etkin cevaplar verebilmek amacıyla Truman Doktrini ve Marshall Planı ile siyasi ve ekonomik anlamda Amerika’nın desteğini alma girişimleri bu sürece yön veren önemli parametreler olmuştur.

A. II. Dünya Savaşı Sonrasında Artan Rus Tehdidi ve Türkiye'nin Batılı Devletlerle Yakınlaşma İsteği

Dünyayı büyük bir savaşa sürükleyen Hitler karşısında savaş koşullarının müttefikleri, doğasına aykırı olarak müttefikti. Savaş sonrasında koşullarında, uzlaşmaz çelişkiler ortaya çıktı. Savaşın ve dünyanın kaderini belirleyen Sovyetler Birliği ve ABD, birbirine karşıt iki sistemin, sosyalizmin ve kapitalizmin temsilcileri olarak iki kutuplu dünyada karşı karşıya kaldılar. Sovyetler Birliği, savaş sonrasında Doğu Avrupa'da sistemini egemen kılarak önemli bir güç elde etti (Acar, 2008: 32).

Soğuk Savaş'ın ortaya koyduğu uluslararası sistem iki "süper güç" ve onların etrafında kümelenmiş diğer marjinal güçlerin oluşturdukları ittifaklardan meydana gelmektedir. Soğuk Savaş'ın hüküm sürdüğü yıllar, her bir "süper" gücün diğeri aleyhine uyguladığı ekonomik ve psikolojik baskı, propaganda, silahlanma, kendine yandaş toplama ve saygınlık kazanma, diğeri hakkında istihbarat elde etme, vb. faaliyetlerin yoğun olarak kullanılması şeklinde süregelmiştir. Soğuk Savaş döneminde her iki süper güç kendisini haklı, diğeri saldırgan olarak ilân etmiştir (Büyükkalay, 2011: 65).

Sovyetler Birliği, savaş sonrası dünyada elde ettiği siyasal nüfuz ve askeri gücüne dayanarak, Yalta Konferansı'nı takiben 19 Mart 1945'de bitecek olan 17 Aralık 1925 tarihli Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması'nı yenilemek istemediğini bildirmiştir³. Bu notayı aldığı anda savaş süresince izlediği tarafsızlık politikası nedeniyle yalnızlık içinde bulunan Türk Hükümeti, ilk olarak anlaşma zeminini aramıştır. Süresi sona ermekte olan 1925 Antlaşması'nın yerine yeni ve daha kapsamlı bir antlaşma yapmak yönündeki tekliflere olumlu baktığını bildirmiştir (Gönlübol ve Ülman, 1982: 150).

Sovyetlerin bu tutumu karşısında Türk hükümeti, iki ülke arasındaki ilişkileri daha fazla bozmamak ve Rus idarecilerin bu isteklerini belki geri almasına zemin hazırlamak amacıyla, daha çok susmak yolunu seçmiştir. Ancak Sovyetler Birliği'nin baskısı azalacağına daha da artmıştır. Özellikle, Türkiye'yi uluslararası alanda zor durumda bırakmak için, Sovyet radyosu sürekli Türkiye'nin demokrasiden uzak, faşist ilkelerle yönetildiğini vurgulamakta, bu rejimin mutlaka

³ Bu sorun ilk kez 19 Mart 1945'te Moskova Büyükelçisi Selim Sarper'in Rus Büyükelçisi Molotov ile görüşmesi üzerine ortaya çıkmıştır. Bu görüşmede Sarper'e, 17 Eylül 1925 Tarihli Türk-Sovyet Anlaşması'nın yenilenmeyeceği bildirilmiştir. Molotov, savaşın getirdiği gerçekler ve değişikliklerle bağdaşmadığını öne sürerek antlaşmanın yeni koşullara göre kökten bir değişime tabi tutulması gerektiğini söylemiştir. 7 Haziran 1945'te Moskova Büyükelçisi Sarper, Molotov ile yeniden görüşmüştür. Bu görüşme sırasında Sarper'e ikinci sözlü nota verilmiştir. Bu notanın sıraladığı istekler şunlardır: 1. Türkiye'nin Doğu sınırında Kars ve Ardahan Sovyetlere bırakılacaktı. 2. Türkiye boğazları tek başına savunamayacağını kanıtlamıştı. Burada Sovyetlerle ortak üsler kurulacaktı. ***Daha ayrıntılı bilgi için bkz.*** Selim DERİNGİL, *Denge Oyunu*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994, s.251-252.

değişmesi gerektiğini öne sürmekteydi. Sovyetler Birliği, Türk hükümetinin notasına verdiği cevapta, önceki görüşlerini tekrarlayarak Türkiye'nin açıklamalarını yeterli bulmadıklarını ve II. Dünya Savaşı sırasında Boğazların güvenliğinin sağlanmadığını ve düşman gemilerinin geçişine engel olunamadığını belirtmiştir. Rus yönetiminin bu tehditkâr açıklamaları, Türkiye'nin Batı bloğuna girme ve bunun ön şartı olarak da çok partili siyasete geçme kararını hızlandırmıştır (Ekinci, 1997: 265).

Sovyet istekleri, özellikle boğazların ortak savunulması teklifi Türkiye'nin egemenlik haklarına yönelik bir hareket olarak yorumlanmıştır. Türk-Sovyet ilişkilerinin geldiği bu kritik noktada ABD ve İngiltere'nin, Sovyetler Birliği ile savaş sonu işbirliğini gerçekleştirmek amacıyla yaptıkları Potsdam Konferansında görüşülen en önemli meselelerden biri de Türk Boğazlarının durumu olmuştur. Konferansta, Sovyetler Birliği Boğazlar meselesinin sadece Türkiye ile kendisini ilgilendiren iki taraflı bir mesele olduğunu belirterek, Boğazlarda askeri üsler istemiştir. Bu gelişmeler üzerine Avrupa'daki olayların da etkisiyle Sovyetler'e karşı tavrını netleştiren İngiltere ve ABD, Türkiye'nin yanında yer alarak karşı notalarla Sovyetler Birliği'ni uyarmayı çıkarlarına uygun gördüler. Böyle bir ortamda Türk hükümeti, 22 Ağustos 1946 tarihli bir karşı nota ile Sovyetler Birliği'ne "Türkiye'nin egemenlik ve güvenliğini bir başka devletle paylaşmayacağını ve her şekilde tehditleri karşılayacak yapıda" olduğunu bildirerek, onurlu bir direnç gösterip Batılı Devletlerin de takdirini kazanmıştır. Sovyetler, bu istekleri öne sürerken, Doğu Avrupa ülkelerini birer ikişer kendine bağlıyor, savaş yorgunu olan İngiltere ve ABD buna kayıtsız kalıyordu. Türkiye savaş sonrası yer alacağı dünyayı belirlemiş ve 1945'de San Francisco Konferansına da katılarak Birleşmiş Milletlere üye olmuştur (Dinç, 2008: 4-6).

Sovyet yönetiminin, savaş biter bitmez, bir yandan İran, Türkiye ve Yunanistan üzerinde baskı uygulamaya başlaması ve öte yandan da işgali altındaki Avrupa ülkelerinde komünist rejimleri baskı ve tehdit metotları ile kurması, bilhassa Birleşik Amerika'nın Sovyetler Birliği ile uluslararası barış konusunda işbirliği yapabileceği hususundaki ümitlerinin çabucak kaybolmasına neden oldu. Amerika, Bu defa I. Dünya Savaşı sonrası çıkan anlaşmazlıklar karşısında takındığı tavır bir yana bırakarak Monroe Doktrini⁴'ne (kabuğuna çekilme politikası) dönmek şöyle dursun, Sovyet Rusya'nın yaratmaya başladığı tehlike ve tehdide mukabil tedbir almaya başladı. Bundan dolayı, 1947 Martında Truman Doktrini'ni ve 1947 Haziranında da Marshall Plânı'nı ortaya attı. Truman Doktrini, Amerika'nın Sovyet tehdidinde maruz kalan ülkeleri destekleme kararını, Marshall Plânı da

⁴ ABD Başkanı James Monroe 2 Aralık 1823'te Kongre'ye gönderdiği mesajda ABD'nin Avrupa'nın sorunlarına karışmaya niyetli olmadığını, aynı şekilde Avrupa'nın da Amerika'ya karışmaması gerektiğini bildirmiştir. Bu mesaj tarihe Monroe Doktrini olarak geçmiştir.

hür Avrupa'yı ekonomik bakımından kalkındırma ve güçlendirme kararını ifade ediyordu (Doğan, 2004: 3).

2. Türk-Amerikan İlişkileri ve Türkiye'de Demokrasiye Geçişte ABD'nin Rolü (Truman Doktrini ve Marshall Planı)

II. Dünya Savaşı yıllarında izlediği tarafsızlık politikasının sonucu olarak Türkiye, 1945'e "yalnız" girmesine karşın, bitmek üzere olan savaşta galiplerin telkinine uygun bir şekilde karşı cepheye savaş ilan ederek (Şubat 1945) tercihini yapmış bulunuyordu. Savaş yıllarında gerginleşen Türkiye-Sovyetler Birliği ilişkileri, dışarıda bir Sovyet tehlikesi oluştururken, içeride de "tehlike" arz eden bir sol hareket, başını ABD'nin çektiği kapitalist blok içinde yer almak için iyi bir gerekçeydi. Öte yandan ABD'nin Sovyetler'e karşı yürüttüğü çevreleme politikası nedeniyle Sovyetler'in güney kanadında bir "ileri karakol" a ihtiyacı vardı. Bu koşullar altında Büyükelçi Münir Ertegün'ün naaşını getiren Amerikan zırhlısı Missouri, bir kurtarıcı gibi karşılandı. Truman Doktrini ve Marshall yardımıyla Türkiye'nin kapıları ardına kadar ABD'ye açıldı. Türkiye'nin, başını ABD'nin çektiği kapitalist sisteme eklemlenme sürecindeki siyasi ve ekonomik reçetelerin getirdiği yapısal değişiklikler, kültürel boyutta da yaşandı. Türkiye adeta kabuk değiştiriyordu. Amerika'nın Türkiye'deki etkisini artırmasının bir sonucu olarak çok partili sürece geçildi. "Amerikan patentli demokrasi" yirmi yedi yıllık tek parti iktidarının da sonunun getirdi (Akalin, 2003: 214).

Gazeteci-yazar Ahmet Oktay, dönüm noktası olarak aldığı 1946 yılındaki gelişmeleri şöyle sıralamaktadır: "*7 Ocak'ta Demokrat Parti kuruldu, 5 Nisan'da Missouri geldi, 11 Nisan'da ABD'den 500 milyon borç istendi, 7 Eylül'de lira devalüe edildi, 13 Aralık'ta komünistler tutuklandı, 16 Aralık'ta sosyalist partiler sendikalar ve bazı dernekler kapatıldı*" (Oktay, 2002: 86). Yeni düzene geçmek için gerekli ön hazırlıklar, böylece yapılmış oluyordu. 1946 yılının Türkiye'nin iç ve dış politikada yeniden yapılandığı yıl olduğunu belirten siyaset bilimci Cüneyt Akalin ise "Türkiye yılın başında başka bir dünyada yaşarken, yılın sonunda bambaşka bir sosyo-politik noktaya geldi" demektedir (Akalin, 2003: 213).

CHP'li Falih Rıfkı Atay ise Ulus'taki yazısında Amerikalılara duyduğu güveni ve Türk milletinin sevgisini şöyle dile getirmektedir:

"Amerika'nın ne istediğini biliyoruz; hür, eşit ve egemen milletlerin ortaklaşa güvenliğine dayanan harpsiz, saldırsız sadece ahlak ve kanunî bağlaşma ve antlaşmalarının hüküm sürdüğü bir dünya. Böyle bir dünyada yaşamak isteyen herkes Amerikan bayrağında kendi talih yıldızını da görür.(...) Onlar karaya çıktıklarından ayrılacakları dakikaya kadar, Amerika'nın ne kadar sevildiğini gözlerin bakışında ve yüzlerin neşesinde görecekler.." (Ayn Tarihi, 1946/149: 67).

1947 yılının şubat ayında Princeton Üniversitesi'nde bir konuşma yapan George Marshall, ABD'nin yenedünya düzeninde üstleneceği rolün sinyallerini,

“Eğer dünya muvazene (denge) ve istihsal (üretim) imkânlarına kavuşacaksa, demokratik usuller bazı memleketlere tekrar yerleşecekse bu hareketin önderliğini ABD’nin yapması ve hiçbir yardımdan kaçınmaması icap eder (Vatan, 1947: 1)” diyerek vermektedir.

II. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye’nin demokrasiye geçişi esasen yalnızca Türk toplumunun değil, aynı zamanda ABD dış politikasının çıkarlarına da uygun, reel politik bir durumdu. Türkiye’de demokrasinin ABD reel politikasına uygun olmasının 3 önemli nedeni gösterilebilir. Her şeyden önce, Türkiye’nin Batı ülkelerinin sahip oldukları bir sisteme, yani demokrasiye geçmesi, Türkiye’nin Batı dünyasına entegrasyonunu hızlandırmış ve kuvvetlendirmiştir. Bunun yanında Türkiye’de demokrasinin, liberal ekonomik ve siyasi mekanizmanın işlerlik kazanması, sistemin Batı ülkeleriyle bağlantısını ve diyalogunu arttırmış ve onun NATO üyeliğini işlevsel hale getirmiştir. Türkiye gibi stratejik, askeri ve siyasi bakımdan önemli bir ülkenin, gerçek anlamda kazanılmasına yol açmıştır. ABD’nin önderlik ettiği liberal ve demokratik değerlerin geçerli olduğu Batı sistemine entegre olması, Türkiye’nin oynayacağı bölgesel rolü daha da kolay hale getirmiştir. Amerika ve İngiliz hükümetleri II. Dünya Savaşı sonrası yıllarda, çok partili ve seçimlere dayalı bir rejimin oluşturulması, liberal ilkelere uygun bir ekonomik sistemin kurulması amacıyla Türk hükümetine siyasi, diplomatik ve mali destek yapmışlardır. Bu destekler, Türkiye’nin öncelikle ABD’ye genel olarak NATO sistemine bağlantısını kuvvetlendirmiştir ki, bu durum ABD reel politikasına uygundur. Harry Truman, ismini alan ABD yardımı ile ilgili açıklama yaparken “özgür toplumların kendi geleceklerini kendi iradeleriyle (demokrasi) belirlemelerini sağlamak” amacıyla ABD’nin Türkiye ve Yunanistan’a ekonomik ve mali yardım yapacağını, bu yardımın ekonomik istikrar ve düzenli siyasi süreçleri (demokrasiyi) geliştireceğini belirtmişti. Diğer bir deyişle, Truman ABD yardımının Türkiye’de demokrasinin kurulması ve gelişmesine yardımcı olmak amacıyla verildiğini söylüyordu (Çalış, Dağı ve Gözen; 2001: 86-88).

Oral Sander’e göre Truman Doktrini’nin amacı, dar anlamda ABD’nin Sovyet tehdidi altında gördüğü iki ülkeye yardım elini uzatması olarak değerlendirilmekle birlikte, Batı Avrupa’nın geleceğini ve güvenliğini teminat altına almak ve Sovyetler’e yönelik çevreleme politikasının sınırlarını Yunanistan ve Türkiye’ye kadar uzatmaktır. Doktrinin temel ve asli amacı, Sovyet genişlemesini dünyanın neresinde olursa olsun çevrelemek ve Amerikan ekonomik ve siyasal anlayışının genişlemesini sağlamaktır. Buna bağlı ikinci amaç ise Sovyet tehdidine karşı özellikle Yunanistan ve Türkiye’yi askeri ve ekonomik yardımlarla güçlendirmektir (Sander, 1979: 11-17).

Bu antlaşma çerçevesinde Türkiye, Ekim 1947- Eylül 1948 tarihleri arasında ABD’den 72 milyon 887 bin 405 dolarlık askeri yardım almıştır. Bu yardımın

yaklaşık 5 milyon dolarlık kısmı ise askeri amaçlı yol yapımı gibi çeşitli işlerde kullanılmıştır (Harper and Brothers, 1948' den akt. Sander 1979: 31). Türkiye ve Yunanistan'a yapılan yardım, bir yıl sürmüş ve 1948'de "Dış Yardım Kanunu" kapsamına alınarak Yunanistan ve Türkiye için 225 milyon dolarlık ikinci bir ödenek daha ayrılmıştır (Gönlübol ve Ülman, 1982: 227).

Truman Doktrini'nin tamamlayıcısı olarak ortaya çıkan Marshall Planı soğuk savaşın doğmasına ve hem Doğu hem de Batı Avrupa ülkelerinde hükümet değişikliklerine yol açtı. Truman Doktrini'nin ardından Fransa ve İtalya'da Komünist Partili bakanlar hükümetten çıkarılırken, Doğu Avrupa hükümetlerinde de komünist olmayanlar düşürüldü (Türkkaya, 1968: 276).

Diplomatik ayrıcalıklara ve dokunulmazlıklara sahip Marshall Planı Türkiye Temsilcisi Russell Dorr'un, İstanbul'da Liman Lokantası'nda Tüccar Derneği'ne verdiği konferans "çok yararlı" bulunmuştur. Dorr, Batı Avrupa devletlerine verilecek destekle, bu devletlerin değişen ekonomik koşullara yeniden uyum sağlayacaklarını, böylece hürriyetlerini ve demokratik müesseselerini koruyabileceklerini vurgulamıştır. Dorr, Türkiye'nin Avrupa iktisadi birliğindeki yerini ise şöyle açıklamaktadır: "(...) Türkiye 'demokrasi' ve 'hürriyet' kelimelerinin propaganda manalarıyla değil, hakiki manalarıyla medlüllerini ifade eden bir grubun itimat edilir bir rüknüdür. (...) Batı Avrupa her zaman olduğu gibi şimdi de kendisini beslemekten acizdir. Gıda maddeleri bakımından bütün tarih boyunca Doğu Avrupa'ya ve garp yarım küresine muhtaç olmuştur. (...) Türkiye bugün milli imkânlarını son haddine kadar kullanmak ve Amerikan yardımından istifade etmek suretiyle Avrupa'nın gıda ve hammadde ihtiyaçlarını sağlayacak mühim bir istihlal merkezi olabilir." (Çakır, 1949: 20).

Türkiye'nin Marshall Planı çerçevesinde ekonomik yardım alması şu gerekçeyle kabul edilmiştir: Savaştan yıkık çıkan Avrupa'nın gıdaya ve hammaddeye ihtiyacı vardır. Türkiye aldığı yardımlarla tarımını geliştirecek ve Avrupa'nın gıda ve hammadde deposu haline gelecektir. Buna karşılık sanayi mamullerini Avrupa'dan alacaktır (Avcıoğlu, 1975: 557-558).

Türkiye'nin çok partili demokrasiye geçişinde rol oynayan dış dinamikler ana hatlarıyla bu şekilde özetlenebilir.

B. ÇOK PARTİLİ DEMOKRASİYE GEÇİŞTE İÇ DİNAMİKLERİN ETKİLERİ

Tarihçi Kemal Karpat, Türkiye'de çok partili sisteme geçişi, sosyal yapının farklılaşmasında ve bu farklılaşmanın gerektirdiği çoğulcu, başka bir deyişle farklı sosyal ve siyasi grupları bir arada tutabilecek yeni bir sosyal, siyasi denge sisteminin kuruluşu olarak görmüştür. Ona göre bu güç dengesinin ise son yüz elli yıl içinde pasif veya savunma modernleşmesi olarak tarif edilebilecek yeni-

leşme hareketlerinin meydana getirdiği ve temelde halk kitlelerine dayanmayan siyasi yapıyı ve onun kültürünü gözden geçirmeyi zorunlu bir duruma sokacağı muhakkaktı (Karpas, 2013: 71-72).

Buradan hareketle, Türkiye’de demokrasinin gelişimini ve çok partili yönetim anlayışının benimsenmesini sadece dış dinamiklere ya da İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra Türk diplomasisinde ortaya çıkan gelişmelere indirgemek elbette ki doğru olmayacaktır. 1946 yılının Türkiye’sinin son yüz elli yıllık tarihi, bu dönüşüme katkı sağlayan ve bu süreci besleyen bir değişme ve yenileşme tarihi olmuştur. Özellikle 1839 yılında, yenilikçi ve muhafazakâr çekişmesinin gölgesinde ilan edilen Tanzimat Fermanı ile padişah, sahip olduğu mutlak iktidarı bizzat kendisi sınırlandırmış ve 1876 yılına geldiğimizde ise meşrutî idare sistemi kabul edilmiştir. Daha sonraki dönemde oluşan siyasal çekişme ortamı ise İttihat ve Terakki dönemini doğurmuştur.

İttihat ve Terakki ilk kez belli siyasi düşünceleri savunarak bunları yürürlüğe koyacak siyasi örgütün, partinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. 1908 Devrimi’nin siyasi mimarı olan İttihat ve Terakki Cemiyeti, 1913’te aynı ad altında siyasi partiye dönüşerek yurdun her tarafında şubeler açmış, halkın siyasi hayata katılımını sağlamıştır. Her ne kadar karar verme yetkisi merkezde toplanmışsa da İttihat ve Terakki Partisi, taşra aydın ve ileri gelenlerinin siyasi hayata katılımının önünü açmıştır. İttihat ve Terakki’ye muhalif olan Hürriyet ve İhtilaf Partisi’nin kurulması, demokrasinin diğer bir koşulu olan ayrı düşünceleri savunan muhalefetin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu dönem aynı zamanda ilke defa çok partili sistemin izlerini taşıyan bir dönem olmuştur. (Karpas, 2013: 45). Nihayet 1923 yılında Cumhuriyet kuruldu. Cumhuriyetin kurulmasıyla tek partili bir sistem uygulandı ve bu sistem bir-iki küçük istisnaıyla 1945-1946 yılına kadar gittikçe güçlenerek devam etti. Bu tarihten sonra yeniden çok partili bir siyasal sisteme geçilmesinde elbette ki 1938-1945 yılları arasındaki iç bünyemizde meydana gelen gelişmelerin ve bu gelişmelerin ortaya koyduğu siyasal sonuçlarının önemli tesir ve izleri bulunmaktadır (Akandere, 1998: 145). Savaş sonunda, gerek iktisaden egemen sınıflar gerekse yoksul halk kitleleri ve geniş aydın zümre CHP’ye karşı kesin bir tutum içinde bulunuyorlardı. Uluslararası planda demokratik rejimler büyük saygınlık sağlamıştı ve Türkiye’de “demokrasi” sözcüğü sihirli bir formül halinde dudaklarda dolaşıyordu. Demokrasi demek tek parti, tek şef sistemine “artık yeter!” diyebilmeyi ve bunu söyleyecek bir örgütün işareti bekleniyordu (Timur, 2003: 29). Demek oluyor ki, Türkiye’de çok partili hayata geçiş sürecinde sosyal yapı ve toplumsal kesimlerin bu süreç içindeki yeri, siyasal muhalefetin oluşmasında önemli bir role sahiptir. Bunun yanında, ekonomik durumun bozulması ve bu bozulmaya bağlı olarak halkta beliren hoşnutsuzluk, iktidara karşı güçlü bir toplumsal muhalefetin oluşmasına neden olmuştur (Kirman, 2006: 46).

1. Tek Parti İktidarına Karşı Toplumsal Muhalefetin Gelişmesi

Türkiye’de tek partili yönetimden çok partili yönetime geçiş sürecinde ekonomik faktörlerin etkisi göz ardı edilemez. Ekonomide uygulanan devletçi ve müdahaleci yönetimin, siyasal hayatta otoriter uygulamalar olarak kendisini gösterdiği söylenebilir.

Gerçekten de 1930’dan sonra, 1923-1930 yıllarında kabul edilen prensipler ilk olarak 1931 yılında Cumhuriyet Halk Partisi’nin programına, daha sonra da 1937’de Anayasaya konulmuştur. Bu nedenle hükümetin ekonomik politikalarında değişiklikler olmuş, devlet artan otoriter tutumuna uygun olarak sanayi sektörünün yönetiminde daha büyük sorumluluk yüklenmiştir (Karpat, 2013: 155).

Cumhuriyet Halk Partisi, egemen toplum kesimlerinden, servetlerini ancak devlet yardımıyla sağlamış, korumuş ve geliştirmiş bir kesimi kendi saflarında tutabilmişti. Ancak bu gruplar, toplum kesimleri arasında değil, kendi içlerinde bile sürükleyici bir güce sahip olmaktan çıkmışlardı. Bu nedenle iktidar partisi halk nazarında bürokratik bir baskı aracı olarak görülüyordu. Yakup Kadri Karaosmanoğlu bu dönem için “Gerçi benim bildiğim bir Halk Partisi vardı ama, teşkilatı valilerin, kaymakamların eline teslim ettikten sonra halk ile ilgisi kesilmiş, bütünüyle bürokratik bir şekil almıştı.” demektedir (Timur, 2003: 29).

Türkiye II. Dünya Savaşı’na girmemiş olmakla birlikte, 1939-1945 yılları arasında ekonomik siyasal sıkıntılarla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Bu savaş, sosyal adaletsizliğin ve iktidar baskısının artmasına neden olurken, diğer yandan da işçi, memur, küçük üretici vb. geniş halk kesimlerinin daha da yoksullaşmasına neden olmuştur (Çavdar, 1985: 2064).

Tek parti döneminin son yılları savaş ekonomisi kurallarının hâkim olduğu, devletin ekonomik hayatı denetim altına almaya çalıştığı yıllardır. İkinci Dünya Savaşı yıllarında uygulanan iktisadi ve toplumsal politikaların temelini ve hukuki dayanak noktasını Milli Korunma Kanunu oluşturmaktadır. Ekonominin giderek kötüleşen bir seyir izlemesi üzerine bir takım ekonomik önlemler alınması zorunlu olmuş ve 18 Ocak 1940’da “Milli Korunma Kanunu” TBMM’nde kabul edilerek yürürlüğe girmiştir (Koçak, 1996b: 373).

İkinci Dünya Savaşı ve bu savaş süresince Türkiye’de izlenen iktisat politikası toplumsal dengelyi sarsıcı sonuçlar doğurdu. Bu dönemde bir yandan enflasyonist bir politika izlenirken, öte yandan da bu politikanın doğal sonuçları olan fiyat artışları baskı ve zabıta yöntemleriyle önlenmek istenmiştir. 1940 yılının başında yürürlüğe konulan Milli Korunma Kanunu da bu enflasyonist politikanın temel dayanağını oluşturuyordu.

Milli Korunma Kanunu’nun en büyük etkisi işçiler ve köylüler üzerinde görülmüştür. Her iki kesim angarya olarak nitelendirilebilecek çalışma yükümlülükleri altında ezilmiştir (Çavdar, 1995: 376).

Savaş ekonomisi dönemi sosyo-ekonomik açıdan genel olarak değerlendirildiğinde; artan devlet masraflarının yeni vergilerle karşılanılmasına çalışılan ortamda sosyal adaletin ortadan kalktığı, sosyal huzurun bozulduğu, toplumda zaten adil olmayan gelir dağılımının daha da kötüleştiği ve savaş zenginleri denilen yeni bir zümrenin türediği söylenebilir (Kirman, 2006: 52).

Tek parti yönetimi altında Türkiye’de varlık vergisinin yasalaştırıldığı 1942 yılının Kasım ayı, II. Dünya Savaşı koşullarının ülkede oluşturmuş olduğu sıkıntı ve darlıktan yararlanan kişi ve çevrelerin vurgunculuğunun, karaborsacılığının, her türlü haksız kazanç sağlamalarının doruğa ulaştığı bir zamandır (Yetkin, 2007: 205).

Varlık Vergisi, uygulamada birçok karışıklık ve güçlükler yol açmış, milletin geniş bir kısmının huzurunu kaçırmıştır. Bu vergi, savaş yılları içinde elde edilen servet ve kazançlara hükümetçe el konulmasına imkân vermiştir (Koçak, 1996b: 506). Ancak Vergi miktarının belirlenmesinde kesin bir ölçü yoktur. Vergi miktarlarını belirleme yetkisi komisyonlarda görevli kişilerin keyfiyetine bırakılmıştır. Bu durum ise çoğu mükellefin ödeme gücünün üzerinde vergi miktarı ile yükümlü olmasına neden olmuş, Türkiye ekonomisinde hâkim sınıflar arasındaki dengeyi sarsmıştır (Yetkin, 2007: 204). Vergi, sağladığı fırsatlarla karaborsacıları zenginleştirmiş, buna karşılık küçük esnaf ve işyerlerinin yok olmasına neden olmuştur. Bu durum, geçimini zaten zorlukla sürdüren orta sınıfın daha da yoksullaşmasına neden olmuştur (Lewis, 2000: 300).

Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu ile büyük ve küçük çiftçi ayrımı yapılmamıştır. Vergi kapsamına giren herkes vergisini vermekle yükümlüdür. Verginin toplanmasında büyük ölçüde Toprak Mahsulleri Ofisi görev almıştır. Ancak Ofis’in bazı uygulamaları ve görevli memurların tutumları ofisle üreticiyi karşı karşıya getirmiştir. Genel olarak köylüler savaş dolayısıyla olağanüstü tedbirlerin alınması gerektiğini anlıyorlar ama Ofis’in tepeden inme, gerçeklere uymayan hareket tarzını ve yükün herkese eşit yüklenmiş olmasını kabul etmiyorlardı (Karpat, 2013: 194).

Toprak Mahsulleri Vergisi’nin Köy Enstitüleri ve Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu gibi büyük toprak sahiplerinin tepkisini ve direnmesini doğuran icratlarla birlikte toprak ağalarının ve toprak burjuvazisinin CHP iktidarına savaş sonunda cephe almasına yol açan ana etkenlerden biri olduğu görülmektedir (Boratav, 2002: 265).

II. Dünya Savaşının tetiklediği kısaca özetlenen iktisadi alanda yaşanan bu sıkıntılar Türkiye’de yirmi yılı aşkın bir süre devam eden tek parti iktidarına karşı büyüyen toplumsal muhalefetin önemli nedenlerinden biriydi. İktisadi sıkıntılardan beslenerek büyüyen bu toplumsal muhalefet doğal olarak iktidara alternatif arayışları hızlandırdı.

2. Tek Parti İktidarının Demokrasi Algısında Yaşanan Değişim

Türkiye’de muhalefet girişiminin başarıya ulaşmasında, iç ve dış koşulların etkisinin yanında, çok partili demokrasiyi ve onun getireceği özgürlükler ortamını ülkesinin gelişmesi açısından yararlı gören aydınların ve siyasilere etkisi de küçümsenmemelidir. Burada özellikle iktidardaki yöneticilerin rolü önemlidir.

CHP yöneticilerinin batılılaşma istekleri ve bu doğrultuda giriştikleri çabalar ve Cumhuriyetin temelinde var olan liberal fikirlerin çok partililiğe geçişteki önemine birçok yazar tarafından işaret edilmiştir. Ayrıca; Cumhuriyet Halk Partisi sözcüleri de Türkiye’de “Halk egemenliğinin tanıdığını ve rejimin esasında demokratik olduğunu, bu sebeple Türkiye’de demokrasinin Cumhuriyetin ilanından itibaren var olduğunu söylemişlerdir (Karpat, 2013: 227).

Yöneticilerin çok partili bir yönetime geçişteki etkilerinin yalnızca Cumhuriyet Dönemi’nin ve tek partinin özellikleriyle açıklanması yanıltıcı olabilir. Çünkü bu etki tek başına gerçekten çok önemli olsaydı 1945’den önce de demokrasiye geçilebilirdi. Bu nedenle, yöneticilerin rolü 1945 yılının iç ve dış gelişmeleri dikkate alındığında önem kazanmaktadır. Bu gelişmeler, yöneticilerde var olan çoğulculuğa ilişkin düşünsel potansiyeli uygulamaya dönüştürmelerinde etkili olmuştur (Kirman, 2006: 51).

Ülke dışında yaşanan gelişmeler, Türkiye’yi siyasi rejim açısından bir yol ayrımına getirdi. Zira II. Dünya Savaşı sonunda dünya iki kutba ayrıldı ve Türkiye tercihini Batı bloğundan yana kullanmak durumunda kaldı. Ne var ki, tek partili otoriter bir rejimle Batı dünyası içinde yer alması söz konusu olamazdı. Cumhurbaşkanı İnönü, Türkiye’yi Batı’ya yakınlaştırmak için rejimde yumuşama anlamına gelecek önemli adımlar attı. Bu, otoriter bir rejimin kendi iradesiyle kendi sonunu hazırlamasına tipik bir örnektir. Elbette çok partili hayata geçişi tetikleyen tek faktör bu değildi. Zira yirmi yılı aşan tek parti yönetimi sürecinde antidemokratik uygulamalar, savaş koşullarında yaşanan ekonomik darboğaz, karaborsa, CHP’yi halk kesimleri nazarında oldukça güç duruma düşürmüştü. CHP seçkinleri çok partili hayatı, partinin halk kesimleri nazarındaki imajını düzeltecek ve onu eski gücüne kavuşturacak bir çıkış yolu olarak düşündüler. Ancak belirtmek gerekir ki modernleştirici seçkinlerin vesayet sisteminden daha açık ve rekabetçi bir düzene geçiş için çok da gönüllü oldukları söylenemezdi. Diğer taraftan, devlet iktidarını sınırlama ve paylaşma heveslisi güçlü bir girişimci orta sınıf da mevcut değildi. Bu hususta farklı görüşler olmakla birlikte değişim daha çok dış kaynaklı faktörlerin bir sonucuydu. Ayrıca CHP elitleri, DP’nin bu kadar kısa bir sürede iktidara gelebileceğini ummuyorlardı. 1950’de DP’nin iktidara gelmesiyle yirmi yedi yıllık paradigma tersine dönmeye başladı. Artık toplum, devlet ve bürokrasinin değil, bürokrasi, toplumun verili taleplerine uygun olarak biçimlenmek zorundaydı (Söğütü, 2010: 12-13).

1Kasım 1945'te Cumhurbaşkanı İnönü, Millet Meclisi'ndeki açılış konuşmasında, demokrasinin faşizmi yendiğinden ve rejimin demokratikleştirilmesi gerektiğinden söz etmiştir (Türkay, 2008: 55).

1945 yılında başka siyasal partilerin kurulmasına imkan tanınmış ve 1946 yılından başlayarak da bu tekelci ve otoriter anlayışın doğurduğu siyasal yapının öğeleri birer birer ya bağları gevşetilmiş, ya da tümünden ortadan kaldırılmıştır (Büyükkalay, 2011: 74).

İnönü, İngiltere ve ABD'nin Türkiye'ye karşı bir tutum içine girmelerinin ve ülkeye yönelmiş bulunan "Sovyet tehdidi"ni anlayışla karşılamalarının nedenleri arasında ülkenin yönetiminde egemen olan anti-demokratik yapının da olduğunu anlamış bulunuyordu. Sovyetler Birliği'nin bu baskısından kurtulmanın ve bu tehdide karşı koyabilmenin tek yolu, ABD ve İngiltere'nin desteğini almaktı. Bu desteğin kazanılması ise, "Savaş Sonrası Dünya Düzeni"nin gereği olan bir demokratik rejimin ülkede uygulamaya konmasına bağlıydı (Ekinci, 1997: 309-311).

Bu anlamda Türkiye'de yönetim anlayışı değişikliği ve bu ekseninde DP'nin doğuşu, iç dinamiklerin ve dış konjonktürün bileşkesi altında görece biçimde gerçekleşmiştir. II. Dünya Savaşı'nın belirleyiciliği altında uluslararası konjonktürdeki gelişmeler de, demokrasiye geçişe önemli ölçüde ivme kazandırmıştır. Denilebilir ki, Türkiye'de söz konusu dönemde tek parti iktidarının sonunu getiren faktörlerin gerisindeki temel dinamiklerden biri de, ticaret ve tarım burjuvazisinin kesimsel çıkarları ve bunun sözcüsü olan DP'nin politikaları ile II. Dünya Savaşı'nın galiplerinden biri olan ABD'nin çıkarları arasındaki örtüşmedir. Çıkarlardaki bu tekabüliyetin yanı sıra, tek parti iktidarının, hem savaş ekonomisinin neden olduğu bütçe açıklarını finanse edebilmek hem de savaş sonrasında izleyeceği kalkınma politikalarını yürütebilmek için gereksinim duyduğu mali kaynak bula bilme ihtiyacıydı. İşte bu ihtiyaçtır ki Türkiye'nin, ABD'nin önderliğine soyunduğu, temel parametrelerini serbest pazar ekonomisi ve demokrasinin oluşturduğu uluslararası ekonomik ve siyasal düzene eklenmesine ivme kazandırmıştır. Mali ve iktisadi krizin yanı sıra siyasal bunalımın da kısılcacı altında tek parti iktidarı, uluslararası konjonktürdeki gelişmeler ışığında siyasal, sosyo-kültürel ve iktisadi politikalarını esnetmek durumunda kalmıştır. Bu bağlamda, mecliste beliren muhalefet karşısında siyasal iktidar ilk etapta zora dayanmıştır. Bunun açık bir göstergesi ise, sertlik yanlısı olarak tanınan Recep Peker'in 1946 yılında başbakanlığa atanmasıdır. Fakat daha sonrasında iktidar, 12 Temmuz Beyannamesi'nde gözlemlenebileceği üzere, muhalefetle uzlaşma yolunu seçmiştir (Büyükkalay, 2011: 77).

Cumhurbaşkanı İnönü, tarihe "12 Temmuz Beyannamesi" olarak geçen bildiriyle muhalefetin de iktidar partisinin koşulları içinde çalışacağı demokratik ortam güvencesini vermiş ve bunun sürekli olacağına vurgu yapmıştır. İnönü'nün varmak istediği sonuç, iki partinin birbirlerine güven duymalarını sağlamaktır.

“Muhalefet, teminat içinde yaşayacak ve iktidarın kendisini ezmek niyetinde olmadığından müsterih olacaktır. İktidar, muhalefetin kanun haklarından başka bir şey düşünmediğinden emin bulunacaktır”. Bu sözlerden de anlaşıldığı gibi, muhtemel bir güven bunalımı ve bazı zorluklar öngörülse de 12 Temmuz Bildirisi, ülkenin geri dönülmez bir biçimde çok partili sürece geçmiş olduğunu ortaya koyan bir belge niteliğindedir (Akın, 1945: 138). Ayrıca belge tek parti iktidarının demokrasi algısındaki değişimin de en somut göstergesidir.

3. Çok Partili Sürece Geçiş ve Demokrat Parti'nin Kurulması

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 1945 yılının 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı töreninde yaptığı konuşmada; *“Harp zamanlarının ihtiyatlı tedbirlere lüzum gösteren darlıkları kalkıkça memleketin siyaset ve fikir hayatında demokrasi prensipleri daha geniş ölçüde hüküm sürecektir”* diyerek çok partili sürecin sinyallerini vermiş ve onun bu sözleri sadece Türk basınında değil, yabancı basında da büyük ilgi görmüştür (Ayın Tarihi, 1945/138).

Basın, 1945 yılının ocak ayında TBMM’de Çiftçi Topraklandırma Kanunu tasarısı görüşülürken ortaya çıkan muhalefeti de *“TBMM’de farklı sesler ve isteklerin ifade edildiği bir tartışma ortamı”* olarak değerlendirmiştir (Gürkan, 1998: 143).

İnönü, 1 Kasım 1945’te Meclis’in açılışında bu kez muhalefet partisinin eksikliğinden açıkça söz etmiştir (Sencer, 1974: 194). Bu gelişmeler çerçevesinde Çiftçi Topraklandırma Kanunu tasarısının görüşüldüğü günlerde Meclis’e daha sonra “Dörtlü Takrir” olarak anılacak bir önerge veren Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü tarafından yeni parti 7 Ocak 1946’da kurulmuştur. “Demokrat Parti” adının Amerika’dan esinlenme olup olmadığı konusunda Celal Bayar, gazeteci Metin Toker’e *“Bunda Amerika modeli rol oynamadı değil. Orada da bir Cumhuriyetçi Parti, bir de Demokrat Parti yok mu”* demiştir (Toker, 1970: 111).

Tek partili cumhuriyet rejiminin gerçek anlamda ortaya çıkan ilk muhalefet partisi Demokrat Parti (DP), iç dinamikler açısından tek parti döneminin II. Dünya savaşında ve sonrasında oluşan sosyo ekonomik ve politik koşullarını yaşayan Türkiye’nin ürünüdür. Savaş yıllarında izlenen ekonomik politikalar sonucu “savaş zenginleri” olarak adlandırılan bir zümre ortaya çıkmıştır. DP, savaş yıllarında palazlanan ticaret burjuvazisiyle toprak ağalarının, Cumhuriyet Halk Partisi’nde (CHP) simgelenen asker-sivil bürokrasiye karşı bir harekettir (Acar, 2008: 63).

Savaş yıllarının enflasyonist politikası altında ezilen geniş halk yığınlarını da yanına alan toprak sahipleri ve ticaret burjuvazisi böylece güçlü bir muhalefet oluşturdu. CHP ise, servetlerini ancak parti ve devlet yardımıyla sağlamış, korumuş ve geliştirmiş dar bir egemen sınıfı saflarında tutabilmişti (Timur, 1994: 22).

Sedat Simavi, seçimlerde DP'nin elde ettiği başarıda basının da payı olduğunu söylemekte ve yeni gelenlerin doğru yolda yürüdükçe halkı yanlarında bulacağını belirtmektedir (Simavi, 1950).

14 Mayıs seçimlerinin sonucu Amerika'da da memnuniyetle karşılanmıştır. Milliyet gazetesi başyazarı Ali Naci Karacan, Truman'ın tebrik mesajını "resmi kurallarının dışına çıkmış ve son derece dostane" bulunduğunu belirterek şunları yazmaktadır:

"Amerika son seçimlere kadar Türkiye'de hakiki bir demokrasi olduğuna kani değildi ve bu seçimler onu en çok bu bakımdan yani görüşecekleri devlet adamlarının millete dayandıklarını bilmeleri itibariyle kendilerini tatmin bakımından bir dönüm noktası teşkil etti." (Karacan, 1950'den akt. Acar, 2008: 65).

Amerikan basınında da seçim sonuçlarının memnuniyetle karşılandığı görülmektedir. "Türkiye demokrasiye oy verdi" başlıklı yazısında New York Times, "Soğuk harpte Türkiye'nin garp dünyası ile birlikte bizim yanımızda yer almaya devam edeceği beklenmektedir" demektedir. New York Herald Tribune seçim sonuçlarını "Türkiye'nin cumhurbaşkanlığı diktatörlüğünden demokrasiye geçtiğinin bir delilidir" diyerek vermektedir. Philadelphia Inquirer de DP yönetiminin komünizme karşı olmaya ve Rus aleyhtarlığına devam edeceğini belirtmektedir (Aydın Tarihi, 1950/198). Senatör Fulbright ve Mundt Türk demokrasisini övmüşlerdir. Fulbright, DP'nin özel teşebbüse önem vermesi ve Türkiye'de demokrasinin ilk kez tezahür etmesi nedeniyle duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir (Acar, 2008: 65).

SONUÇ

Türkiye'nin 1945'de çok partili hayata geçmesinde, aynı dönemde "demokrasinin" uluslararası saygınlığının artmış olması ve kendisini ideolojik etki olarak göstermiş olmasının çok önemli bir rolü vardır. II. Dünya Savaşı sonrası, faşist yönetimlerin savaşı kaybetmesi aynı zamanda demokrasinin zaferi olarak yorumlanmıştır. Bütün dünyada demokrasi yükselen değer haline gelmiş, demokratik olmayan ülkeler gözden düşmüş, savaş sonrası ortaya çıkan bu ortamda tek parti, tek şef sistemi ile yönetilen Türkiye'ye yönelik dünya kamuoyunun baskısı artmıştır. Türk yöneticileri bu baskıya daha fazla direnç gösterememiş ve çok partili yönetime geçilmesine izin vermek zorunda kalmıştır (Kirman, 2006: 60).

II. Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan konjonktür, Türkiye'nin iç ve dış politikasını etkilemiştir. Savaş sonrası gerginleşen Türkiye-Sovyetler Birliği ilişkileri, tarafsız/yansız dış politikanın terk edilerek kapitalist sisteme eklenmesinin bir gerekçesi olarak gösterilirken, iç politikada da anti-komünizmin artmasının ve sol muhalefetin bastırılmasının gerekçesi olmuştur. Soğuk savaş ideolojisi ve onun en etkin araçlarından olan anti-komünist propoganda, ABD'de üretilerek

dünyaya ihraç edilmiştir. Bu koşullar altında kuruluş döneminin resmi ideolojisinin üzerinde şekillenen siyasi ve toplumsal kültür de, 1945 sonrasında değişime uğramaya başlamıştır. Dolayısıyla kültürel değişimde dış etkenlerin belirleyici rol oynadığı açıkça görülmektedir (Acar, 2008: 29).

Hem ABD dış politikasındaki genel eğilim hem de Türk – Amerikan ilişkilerinin teorik çerçevesinden bakıldığında, Türkiye’de demokrasinin işlemesi veya işlememesinin, bu ilişkilerin sürdürülmesi açısından önemli bir unsur ve Türk –Amerikan ilişkilerinde dikkate alınması gereken bir parametre olmadığı sonucu çıkarılabilir. Türkiye’de demokrasinin varlığı veya yokluğunun, gelişmesi veya geri kalmasının, Türk-Amerikan ilişkilerinin gelişimini etkilemeyeceği düşünülebilir. Fakat bu çıkarımlar doğru değildir. Zira, Türkiye’de demokrasiye geçiş süreci, Türk -Amerikan ilişkilerinin gelişmesi ile birlikte gerçekleşmiş ve bu her iki süreçteki gelişmeler birbirini kuvvetle etkilemiştir (Çalış, v.d., 2001: 81).

Savaş sonrasında ortaya etkin olarak çıkan diğer bir süreçte, ekonomik meselelerdir ki tarihin hiçbir döneminde ekonomik sorunlar bu kadar uluslar arası ilişkilerde ağırlık kazanmamıştır. Bugün bütün dünya ülkeleri, siyasal kuvvet dengesi, güvenlik ve barış gibi meselelerden belki de çok daha fazla olarak, ekonomik kalkınma, refah, daha iyi yaşama seviyesi gibi meselelerle yoğun bir şekilde meşgul olmaktadır. Bunun neticesi olarak da, bugünkü uluslar arası ilişkilerde ekonomik faktör büyük bir ağırlığa sahiptir (Armaoglu, 1984: 419-422).

Demokratik kuralların tam olarak yerleşmediği Türkiye’de ülke içi veya ülke dışından kaynaklanan ekonomik krizlerin siyasal ve idari hayata etkisi, gelişmiş Batı ülkelerinden oldukça farklı olmuştur. Toprak Reformu gibi uygulamalar da değişen dünya bağlamında ortaya atılmış, sonuçları açısından başarılı sayılamayacak ancak bulunduğu dönemde muhalefetin belirmesi açısından faydalı olmuştur (Büyükkalay, 2001, 87).

İkinci Dünya Savaşı’nın son yıllarına kadar CHP bütün muhalefeti susturmayı başarmıştır. Ancak, İkinci Dünya Savaşı’nın sonlarına doğru faşist-otoriter ülkelerin savaşı kaybedeceğinin anlaşılması üzerine tüm dünyada dalga dalga yayılan demokrasi rüzgarına CHP içindeki bazı vekiller de kapılmıştır. Bu durum 21 Mayıs’ta başlayan bütçe görüşmelerinde açığa çıkmıştır. Artık CHP içinde tek parti dönemi uygulamalarının sorgulanması gündeme gelmekte; Menderes tarafından, 1945 yılına kadar duyulmayan milli egemenlik, meclis üstünlüğü ve demokratik rejim konuları bütçe görüşmelerinde dile getirilmektedir. Daha sonra, Menderes, Bayar, Köprülü ve Koraltan verdikleri bir önergeyle CHP hükümetinin uygulamalarını eleştirmişler ve iktidarın daha demokratik esaslara göre çalışması gerektiğini ifade etmişlerdir (Kirman, 2006: 123).

CHP’ye karşı başlayan muhalefet hareketinin belirginleşmesine yol açan önemli bir gelişme olan “Dörtlü Takrir”, bir bakıma da o dönemdeki tek partili

yönetimin uyguladığı siyasi ve sosyal baskıya karşı bir tepki metnidir. CHP'nin bu önergeyi reddetmesiyle birlikte muhalif vekillerin de yeni bir parti kurma yolundaki çalışmaları hız kazanmış ve nihayet Bayar, 7 Ocak 1946 günü Demokrat Parti'nin kurulduğunu beyan etmiştir. Kanaatimizce, 1945 muhalefeti Cumhuriyet Dönemi'nin en geniş tabanlı halk hareketi olarak doğmuştur (Kirman, 2006: 124).

II. Dünya Savaşı'nın yarattığı ekonomik sıkıntıların yanında CHP'nin otoriter uygulamaları ve halktan kopuk bir siyaset izlemesi, insanların akın akın DP'ye yönelmesine neden olmuştur. Bir diğer önemli husus ise; DP'nin İnönü'nün isteği doğrultusunda anlaşmalı bir parti olarak kuruluşu şeklindeki iddiadır. İddianın gerçekliğini sağlamlayacak kişiler arasında kalan sır niteliğinde bir boyutunun olup olmadığını elbette bilmiyoruz. Kuruluş sürecinde Celal Bayar ile İnönü arasında bu meyanda bir gizli mutabakat olsa bile, kısa bir zamanda DP'nin büyük bir halk tabanı tarafından kabul görmesi böyle bir yaklaşımın kalıcılığını imkansız hale getirmiştir. Nitekim 1950 seçimlerinde halkın yarısından fazlasının oylarını alarak iktidara gelen Demokrat Parti rüşünü ispat etmekte hiç zorlanmamıştır. Ayrıca siyasi hayatı boyunca bu iddiaları teyit anlamına gelecek bir demokrasi oyununa da tenezzül etmemiştir.

Celal Bayar'ın Cumhurbaşkanı İnönü ile zaman zaman diyaloga girerek, iki parti arasında ortaya çıkan anlaşmazlıkları aşmaya çalışmış olması, onun muvazaa anlayışıyla hareket ettiğinin bir kanıtı olamaz. Yirmi üç yıllık bir tek-parti yönetiminden sonra birdenbire siyasette çoğulculuğa yönelmenin, gerçekçi bir gözle bakıldığında, birtakım sıkıntılar yaratması normaldir ve böyle bir süreç içinde söz konusu bir diyalogun gerçekleştirilmiş olmasını bir kazanç saymak gerekir. Dörtlü Takrir'in CHP'nden ayrılarak yeni bir parti kurmak için önceden tasarlandığı şeklindeki iddialar da gerçekleri yansıtmamaktadır. Nitekim takrir-cilerin DP kurulduktan sonra da ifade ettikleri gibi bu takririn asıl amacı CHP'de bir liberalleşme hareketini başlatmak olsa gerektir (Kirman, 2006: 124).

Belirtilmesi gereken bir diğer husus ise, Türkiye'nin Birleşmiş Milletler Antlaşması'nı imzalamakla zaten çok partili hayata geçmeyi kabul ettiği gerçeğidir. Çünkü Birleşmiş Milletler Antlaşması'nın temel hükümleri bu antlaşmayı imza edecek devletin demokratikleşmesi ve çok partili bir rejime zemin sağlamasını zorunlu kılmaktadır. Bu durum ise; Bayar, Menderes, Koraltan ve diğer muhalif vekiller olmasa bile Türkiye'nin o tarihlerde çok partili bir sürece geçiş denemesi yapabileceğini ama bu durumun belki SCF'de olduğu gibi bir muvazaa partisi şeklinde olacağı ihtimalidir (Kirman, 2006: 125).

Sonuç olarak, II. Dünya Savaşı'ndan sonra değişen dünya koşulları ve sürdürülmekte olan otoriter rejimin yarattığı toplumsal hoşnutsuzlukların etkisiyle çok partili parlamenter sisteme geçilmiştir. Türk siyasal hayatında 1946 seçimleri tek parti rejiminden çok partili parlamenter sisteme geçişin ve 1950 seçimleri ise

tek parti iktidarına son veren siyasi dönüşümün yani demokrasiye geçişin miladı olmuştur. Elbette sonraki on yıllık periyotlarda gerçekleşen askeri darbeler ya da müdahaleler sıkıntılı süreçlerin yaşanmasına sebep olmuş ise de Türk demokrasisi bu sıkıntılı süreçlerin üstesinden gelerek geride kalmalarını sağlayabilmiştir.

KAYNAKLAR

Kitaplar:

- ACAR, Ayla, Soğuk Savaş Yıllarında Amerikan Kültürünün Türkiye'ye Girişinde Basının Rolü (1945-1960), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İletişim Ana Bilim Dalı, Genel Gazetecilik Bilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul, 2008.
- AKALIN Cüneyt, Soğuk Savaş ABD ve Türkiye-1, 1. Baskı, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2003.
- ARMAOĞLU, F., 20. Yüzyıl Tarihi(1914-80), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1984.
- AVCIOĞLU, Doğan, Türkiye'nin Düzeni, 1. Kitap, İstanbul, Tekin Yayınevi, 1975.
- BORATAV, K., Türkiye Tarihi-Çağdaş Türkiye(1908-1980) içinde İktisat Tarihi, Der. Sina AKŞİN, Cem Yayınevi, İstanbul, 2002.
- BÜYÜKKALAY, Betül, Türkiye'de Çok Partili Siyasal Hayata Geçişin Nedenleri, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslar Arası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Antalya, 2011.
- ÇAKIR, Arif, Marshall Planı Nedir, Türkiye'ye Ne Sağlayacaktır?, Türkiye İktisat Mecmuası, Haziran 1949, Sayı:7.
- ÇALIŞ, Şaban, DAĞI, İhsan, GÖZEN, Ramazan, Türkiye'nin Dış Politika Gündemi, Kimlik Demokrasi, Güvenlik, Liberte Yayınları, 2001.
- ÇAVDAR, T., Türkiye'nin Demokrasi Tarihi(1839-1950), İmge Yayınevi, İstanbul, 1995.
- _____, "Demokrat Parti", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C:8 İstanbul, 1985.
- EKİNCİ, N., Türkiye'de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1997.
- GÜRKAN, Nilgün, Türkiye'de Demokrasiye Geçişte Basın 1945-1950, İstanbul, İletişim Yayınları, 1998.
- HARPER and Brothers, Documents on American Foreign Relations, Published for the Council on Foreign Relations, New York, 1948.
- KARPAT, K.H., Türk Demokrasi Tarihi (Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller), Timaş Yayınları, İstanbul, 2013.
- KİRMAN Emin, Çok Partili Döneme Geçiş Süreci ve Türk Siyasal Kültüründe Muhalefet Olgusunun Gelişimi (1946-1950), Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi, Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2006.
- KOÇAK, Cemil, Türkiye'de Milli Şef Dönemi(1938-1945), Cilt 2, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.
- _____, Türkiye'de Milli Şef Dönemi 1938-1945, İletişim Yayınları, ikinci Cilt, İstanbul, 1996b.
- LEWIS, B., Modern Türkiye'nin Doğuşu, Çev: M. KIRATLI., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.

- MARDİN, Ş., Türk Modernleşmesi (Makaleler 4), İletişim Yayınları, İstanbul, 1992.
- OKTAY, Ahmet, Türkiye’de Popüler Kültür, 5.Baskı, İstanbul, Everest Yayınları, 2002.
- SANDER, Oral, Türk Amerikan İlişkileri 1947-1964, Ankara, 1979, SBF, Yayınları, Sevinç Matbaası.
- SENCER, Muzaffer, Türkiye’de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri, İstanbul, May Yayınları, 1974.
- TİMUR, T., Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş, İmge Yayınevi, İstanbul, 2003.
- TURGUT, Nükhet, Türkiye’de Siyasal Muhalefet Olgusu ve Anlayışı, Türk Siyasal Hayatının Gelişimi, Edit: Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yasar Sarıbay, Beta Yayınları, İstanbul, 1986, s.443.
- YETKİN, Çetin, Karsı Devrim 1945-1950, 6. Baskı, Antalya, Yeniden Anadolu ve Rume-
li Müdafaa-i-Hukuk Yayınları, 2007.
- ZURCHER, E. J., Modernleşen Türkiye’nin Tarihi, İletişim Yayınları, **İstanbul, 2013.**

Makaleler:

- BENHÜR, Çağatay, 1945-1946 Yıllarında Türkiye’de Politik Gelişmelere Genel Bakış, Journal of Qafqaz University, Number 24, 2008.
- DİNÇ, Sait, Atatürk Sonrası Türkiye’de İç ve Dış Politikada Gelişmelere Genel Bir Bakış (10938-1965), Ç.Ü. Türkoloji Araştırmaları Merkezi, Adana, 2008.
- DOĞAN, Naci, Yeni Dünya Düzeni Bağlamında Uluslararası Sitem, NATO’nun Rolü ve Türkiye’nin Stratejik Konumu, Manas Journal of Social Researches, Vol.05, Issue 10, 2004.
- GÖNLÜBOL, M. ve H. ÜLMAN, İkinci Dünya Savaşından Sonra Türk Dış Politikası, A.Ü.S.B.F Yayınları, No:509, Ankara, 1982.
- KARACAN, Ali Naci, “Mr. Truman’ın Tebrik Mesajı”, Milliyet, 28 Mayıs 1950.
- TÜRKAY, Orçun, Türkiye’de Asker ve Siyaset, Kitap Yayınevi, 2008, İstanbul.
- TÜRKKAYA Ataöv, “Marshall Planından NATO’nun Kuruluşuna Kadar Soğuk Harp”, Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Eylül 1968, C. 23, No.3.
- SİMAVİ, Sedat, “Değişen Nöbet”, Hürriyet, 21 Mayıs 1950.
- _____ “Matbuatın Zaferi”, Hürriyet, 22 Mayıs 1950.
- SÖĞÜTLÜ, İlyas, “Cumhuriyet Türkiye’sinde Modernleşme ve Bürokratik Vesayet”, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi sayı:19, 2010.

Dergiler

- Ayn Tarihi**, Nisan 1946, Sayı.149.; Mayıs 1945, Sayı: 138.; Mayıs 1950, Sayı.198.;
- Vatan**, Şubat 1947

Demokrasi Kùltürünü Geliştirme Aracı Olarak Medya Okuryazarlığı: Tùrkiye Uygulaması

Media Literacy As A Tool For Developing Culture Of Democracy: The Case Of Turkey

Hùseyin Tuğrul OKTAY¹

Abstract

Objective of this article is to demonstrate the contribution media literacy can make to the resolution of democracy-media relationship presumed to be problematic and to evaluate its application in Türkiye. Since democracy means public rule, all processes and decisions in a democratic system concerning the public must be discussed openly. Today, the Media is expected to contribute to the formation of a healthy public opinion and operation of the democratic system, but although theories defining the expectations and roles concerning democracy exist, Media fails to fulfill its duties. Media literacy enables citizens to formulate political classification, comprehend and participate in public discussions, and it possesses a transformative projection causing involvement not only during election periods but also in rendering decisions at all phases of democratic life. In the discussion section attention has been drawn in particular to the parallelism between national democracy culture and the development of media literacy. Although democracy is the most widely spread method of public administration around the world, study concludes that varying concepts of democracy due to different cultural environments have evolved and this situation has led to international differentiation not only in the style of management but also in conduct of all global subjects.

Keywords: Democracy, Culture of Democracy, Media, Media Literacy, Culture of Democracy in Turkey

GİRİŞ

Demokrasi halk iktidarı anlamına geldiğinden, demokratik bir sistemde kamuyla ilgilendiren bütùn olayların açık bir şekilde cereyan etmesi ve kamuyla ilgili kararların kamuoyunda açıkça tartışılması gerekmektedir. Halkın etkin bir şekilde yònetime katılması, alınan veya alınacak olan kararlarda söz sahibi olması gibi temel ilkelerin uygulamaya geçirilmesi gerekmektedir. Bunun için de her türlü işlem ve eylemin halkın gözü önünde gerçekleştirilmesi, alınan veya alınacak olan kararlara katılımın sağlanması da demokrasinin bir gereğidir. Böylece

¹ htoktaya@gmail.com

karar alma sürecine doğrudan katılımı söz konusu olamayan kamunun yokluğu kısmen telafi edilerek, dolaylı yoldan ilgi ve katılım sağlanmaya çalışılacaktır.

Medya sosyal hayatın en önemli aktörlerinden biridir ve modern dünyada pek çok insan sosyal yaşama medya aracılığıyla katılmaktadır. Gazeteler, dergiler, televizyon, radyo, sinema filmleri, bilgisayar oyunları, internet gibi yayın araçlarından oluşan medya, insanoğlunun hayatına örgün eğitim sürecine başlamadan önce girmektedir. Özellikle son yıllardaki hızlı teknolojik gelişmelerle sosyal yaşama katılımın sağlandığı başat mecraların başında da yine medya gelmektedir. Tek yönlü iletişim ağırlıklı olan kitle iletişim araçlarının yerini artık sosyal medya olarak nitelenen ve çok yönlü iletişime izin veren yeni medya araçları almaya başlamıştır. İşte bu özelliklerinden dolayı iletişim araçları daha demokratik bir toplum yapısının oluşumunda ve demokrasinin kurumsallaşmasında etkin bir rol oynama kapasitesine sahiptir, ancak bu potansiyelin ne kadar kullanılabilirdiği konusu ise tartışmalıdır.

Medya ile ilgili demokratik beklentilere, medyanın demokratik rollerini belirleyen kuramların varlığına rağmen bugün medya demokratik görevlerini tam olarak yerine getirememektedir. Medyanın öncelikle kendi içinde demokratikleşmesi gerektiği yönündeki tartışmalar özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkmıştır. Tartışmaların özünü, medya mülkiyetindeki yoğunlaşmaların engellenmesi, tekellere izin verilmemesi gibi olguların dışında, medyanın toplumun bütününe hangi ölçüde temsil edip, ne kadar doğru biçimde yansıttığı, medyada kararların nasıl alındığı, bu kararlara katılım yöntemleri, medya organlarında temsil edilme, önyargılara dayalı yayın politikalarında takınılacak tutumlar gibi başlıklar oluşturmaktadır.

İdeal demokratik bir medya yapısının bulunmadığı yapılan bir çok çalışmada gösterilmiştir. Medyanın hem kendi iç demokrasisini sağlamada hem de ülkedeki siyasi ortam ile problemleri bir ilişkisi olduğu gözlenmektedir. Bu durum da demokrasiye katkı sağlaması beklenen medyanın tam tersine demokrasi aleyhine ve belli çıkar çevrelerine hizmet ettiği eleştirilerini beraberinde getirmektedir.

Medya okuryazarı olmak demek, seyrettiği, okuduğu ve duydukları hakkında doğru sorular sormayı öğrenmek demektir. Küresel medya kültüründe insanlar demokrasiyi benimsemiş olabilmek için iki temel yeteneğe, eleştirel düşünme ve kendini ifade etme yeteneklerine sahip olmalıdırlar. Medyaokuryazarlığı bu iki temel beceriyi öğreterek geleceğin vatandaşlarını siyasal sınıflandırma yapabilen, toplumsal tartışmaları anlayan ve bunlara katılabilen ve sadece seçim sürecinde değil demokratik hayatın tüm aşamalarında karar verebilen hale getirecek bir projeksiyona sahiptir.

Her ne kadar dünyadaki en yaygın yönetim biçimi demokrasi olsa da uygulamalara bakıldığında zaman birbirinden oldukça farklı demokratik devletler olduğu

görülmektedir. Her ülke kendi kültürel ortamına göre bir demokrasi anlayışı geliştirebilmekte ve bu da farklı farklı demokrasilerin oluşmasına sebep olmaktadır. Bu farklı kültürel ortamlar da dünya üzerinde benzer başlıklar altında ele alınan konuların farklı ülkelerde farklı biçimlerde yorumlanmasına ve uygulanmasına yol açmaktadır. Ülkedeki hakim demokrasi kültürü bir çok konudaki yaklaşım biçimini de belirlemektedir.

Bu çalışmada, problemleri olduğunu varsaydığımız medya-demokrasi ilişkisinden yola çıkarak “medya okuryazarlığı”nın bu problemleri düzeltme imkanı ve yeterlilikleri sorgulanmaya çalışılacaktır. Demokrasiden ziyade sahip olunan demokrasi kültürünün ne kadar önemli olduğu da bu incelemeyle birlikte görülmüş olacaktır.

DEMOKRASİ, DEMOKRASİ KÜLTÜRÜ VE MEDYA

Demokrasi, günümüzde üzerinde en çok durulan ve tartışılan kavramların başında gelmektedir. Hükümetler üstü bir özellikte olan demokrasi kavramı için genel geçer bir tanımdan söz etmek mümkün değildir. Demokrasi Yunan kökenli bir kelime olup, halkın iktidarı anlamına gelmekte ise de günümüzde yönetim biçimi olarak tanımlanmanın çok daha ötesinde yeni anlamlar kazanmıştır.

Eski Yunan’ın demokrasi anlayışı ve söylemiyle modern devletlerdeki demokrasi kavramı önemli farklılıklar taşımaktadır. Bu farklılıklar; Yunan Polisi’nin yurttaşı kamusal işlere doğrudan katılırken, modern demokrasilerde yurttaşların seçilmiş kişilerce temsil edilmesi; buna bağlı olarak Polis’te devlet toplumdan ayrı değilken modern devletlerde bu ayrımın olması ve son olarak eski yurttaşların yurttaşlığı rejime göre olurken modern devletlerde her yetişkinin bir yurttaş sayılmasıdır.(Arnhart, 2004:67)

Her ne kadar demokrasiyle ilgili düşünceler, demokratik yönetimin önemli bir modeli olan Yunan site devleti idealiyle birlikte yirmi beş yüzyıldan fazla bir süre Batı düşüncesini şekillendirse de, “demokrasi çağı” olmaya uygun olarak yalnızca geçmiş iki yüzyıl dikkate alınabilir. Bu dönemde, demokrasiyle ilgili fikirler, ilk olarak Batı Avrupa’ nın ve Kuzey Amerika’ nın ulus devletlerinde yeni orta sınıflar arasında kök salmıştır. Bu idealler, sadece bu toplumların tüm kesimleri arasında etkili olmakla kalmamış, ayrıca zamanla dünya üzerine de yayılmıştır. (Kivisto,2008: 61)

Demokrasi Kültürü

Demokrasinin felsefi arka planını toplumsal uzlaşma oluşturmaktadır. Eskiden siyaset bir veri olarak vardı ve genelde bir Tanrı vergisi veya yöneticinin kılıç hakkı olduğuna inanılıyordu. Modern kültürle gelen yeni siyasal anlayışa göre ise sosyal bir olgudur. Çünkü siyasetin odağında bulunan güç insan birlikteliğinin bir

ürünüdür. Toplumu meydana getiren fertlerin gücünün katkısıyla meydana gelir. Öyleyse onun kullanımı konusunda katılım esas olmalıdır. (Aydın, 2011: 101)

Demokrasi kültürünün temel göstergeleri insan haklarına saygı, özgürlük, eşitlik, sosyal adalet düşüncesi, çoğulculuk ve katılımcılıktır. Demokrasi kültürü, devlet yapısında, toplumsal sistemde ve insan ilişkilerinde çok boyutlu olarak gerçekleşir. Her alanda demokratik değer, tutum ve davranışların geliştirilmesi, insanın özgürlüğü ve mutluluğu, toplumsal örgütlenme ve nitelikli vatandaşların yetiştirilmesi demokrasi kültürünün dinamiğini oluşturur. Demokrasi kültürünün dinamiğini oluşturan bazı gerçekler vardır. Özellikle toplumsal örgütlenme, nitelikli vatandaşların yetiştirilmesi, insanın özgürlüğü ve mutluluğu, her alanda demokratik tutum ve davranışların geliştirilmesi, demokrasinin dinamiğini oluşturan ve demokrasinin gelişmesini sağlayan gerçeklerdir. (Cılga, 2004: 69-73)

Bir toplumda demokrasinin gelişebilmesi için bazı kültürel gerekler bulunmaktadır. Bu anlamda bazı ülkelerde politik tutumlar ve kültür kalıpları istikrarlı demokrasiyi desteklerken diğerlerinde neden desteklememektedir sorusu anlam kazanmaktadır. Nitekim Almond ve Verba demokrasinin politik kültürü ile sosyal yapısı ve sürecinin ne olduğu ve nasıl sürdüğü konusunu ele almışlardır. (Yılmaz, 2000: 141-146)

Almond ve Verba demokrasinin oluşumunu kültürel açıdan ele almış ve demokrasiye uygun politik kültür ile sosyal yapıyı araştırmışlardır. Bu açıdan bakıldığında demokrasiye yol açan ve ona uygun kültür yurttaşlık kültürü olmaktadır. Nitekim İngiltere bunun klasik örneğini oluşturmaktadır. İngiltere ulusal birlik ve mutlakiyet sorununu büyük ölçüde aristokratik, yerel ve korporatif oluşumlara izin vererek aşarken, Kıta Avrupa'sından daha çok tolerans gösterme geleneğine sahip olmuştur. Bu süreç sekülerleşmeyi de sağlamıştır. Burada ilk aşamada İngiltere Roma kilisesinden ayrılmış, ikinci aşamada ise kendine güvenen şehir temelli kozmopolit yeni bir ticari sınıfın ortaya çıkması etkili olmuştur. Bu süreçte bir taraftan bu yeni şehirliler sınıf mahkemelere dahil olurken diğer yandan aristokrasi de ticaret, üretim ve risk hesaplamalarına dahil olmuştur. Böylece toplumda belirli düzeyde rasyonelleşme ortaya çıkmıştır. Bağımsız aristokrasi, güvenli yerel güçler ile zengin ve kendine güvenen burjuvazi merkantlarla feodal yapı ve mutlakiyetçi yapı çoğulcu yapıyı tahrip etmeden parlamenter geleneğe dönüştürülmüştür. Bu süreçte aristokratlar da merkant ve sanayicilerle koalisyonlara girmiştir. Bu dönüşümde aristokratik elitin politik kültürü ile anlayış ve tutumu etkili olmuştur. İşte bu çoğulcu yurttaşlık kültürü, esas itibarıyla iletişim ve ikna üzerine kurulu, konsensusa ve farklılığa imkan tanıyan ve değişime izin veren, ancak onu ılımlılaştıran bir kültür olarak ortaya çıkmaktadır.

Demokrasi kültürünün gelişebilmesi için ilk olarak, ulusal birlik ve merkezileşme sorunu aşılmış olmalı, ancak yerel ve sivil otonomilere de imkan sağlanmalı ve tolerans gösterilmelidir. İkinci olarak, sekülerleşme ve rasyonelleşme

yoluyla toplumda uzlaşma ve iletişime imkan sağlanmalı ve bu değerleri savunabilecek bir orta ve ara sınıf bulunmalıdır. (Yılmaz, 2000 : 142) Bu sosyal koşullar ve gelişmeleri incelemekle birlikte demokratikleşmeyi sağlayan ana unsur politik kültür olmaktadır.

Demokrasi ona uyumlu bir anlayış ile uygun bir yapı gerektirmektedir. Bu çerçevede istikrarlı demokrasinin ona uygun bir sosyal ve ekonomik koşul gerektirdiği Lipset ve diğerlerince de öne sürülmüş ve modernleşme ile demokratikleşme arasında yüksek korelasyon bulunmuştur. Bu anlamda demokrasi, zenginlik ve okur yazarlığın yüksek, eğitilmiş kesimin çok olduğu yapılarda mümkün olmaktadır. Ancak Almond ve Verba bu olguların tek başına demokrasiyi açıklamadığını Almanya ve Fransa'nın yüksek modernleşmeye rağmen istikrarsız demokrasiler olduklarını belirtmektedirler. Politik kültür hem politik idealleri hem de siyasetin işlediği normları belirtmekte, dolayısıyla politik eylemin gerçekleştiği ve ortaya çıktığı durum ile politikaya yönelik inançlar ve etkileyici sembol ve değerleri yani politikanın işleme çerçevesini içermektedir. (Yılmaz, 2000 : 142)

Demokratik kültür karma bir kültür olup, katılımcı, uyruk, yerel ve cemaat rollerinden oluşan dengeli bir kültür biçimidir. Kültürün katılımcı yönü vatandaşların politikaya ilgi ve katılımına imkan tanırken, uyruk yönü, otoriteye itaat ile yönetilebilmeyi sağlamakta, yerel ve cemaat yönü ise siyasal alanın dışında yer alan aile, toplum ve cemaat üyeliğini sağlayıp toplumsal yaşamın aşırı politize olmasını engelleyerek siyasal anlaşmazlığı ve çatışmayı hafifletmektedir. (Yılmaz, 2000 : 143)

Kısaca burada her bir kültür tipi belirli bir siyasal yapı türüyle ilişkilidir. Yöresel kültür merkezkaç nitelikteki geleneksel yapıya tekabül ederken, uyruklu kültürü merkezietçi ve otoriter bir yapıya uygundur. Katılımcı kültür ise demokratik bir yapıya uygundur. Kültürün bu karmaşık boyutları demokrasinin gelişmesinden yana etki yapar. Nitekim yurttaşlık kültürü yöresel, uyruklu ve katılımcı kültür öğelerini ahenkli bir şekilde dengeleyen bir kültürdür. (Yılmaz, 2000 : 143-144)

Almond ve Verba politik sistemleri de yapısal özellik ve kültürel niteliklerine göre sınıflandırmakta ve modern politik sistemleri bu özelliklerine göre, demokratik politik sistemler ve otoriter politik sistemler olarak sınıflandırmaktadırlar. Demokratik politik sistemler yüksek düzeyde farklılaşma ve sekülerleşme ile alt sistem otonomisi ve katılımcı kültür ile ortaya çıkmaktadır. Bu süreçte politik kültürün sekülerleşmesi de pragmatik pazarlık ve uzlaşmalara imkan sağlamakta, dolayısıyla sisteme yabancılaşma oluşmamaktadır. Burada pragmatik, deneyci eğilim ve sekülerleşmenin doğması ile sekülerleşmenin bir uzanımı olarak yaygın eğilimden ziyade özel konulara yönelik bir eğilim de ortaya çıkmaktadır. (Yılmaz, 2000 : 144)

Görüldüğü üzere demokrasinin oluşması ve yerleşmesinde sosyal ve ekonomik gelişmeler yanında bazı kültürel özelliklerin de gerekli olduğu ısrarla vurgulanmaktadır. Bu doğrultuda yukarıda vurgulanan devletçi ve sivil toplumcu yapılaşma yanında diğer faktörler de önemli bulunmaktadır. Başta diğerlerine saygı olmak üzere, hoşgörü, belirli bir düzeyde rasyonellik ile Weberyen anlamda toplumda amaç değerler yerine araç değerlerin önde olması, yani belirli bir düzey sekularizasyon gibi hususlar göze çarpmaktadır. Bunun yanında aşırı rasyonellik ile akıl ve bilime kesin inanç gibi aşırı pozitivist değerler de demokrasiye olumlu katkı yapmayacaktır. (Yılmaz, 2000 : 144-145)

Kurumsal düzenlemenin tek başına yeterli olmadığı, demokrasinin yaşayabilmesi için ayrıca demokratik bir kültürün de gerekli olduğu anlaşılmıştır. Burada toplumda tartışma ve hoşgörü geleneği öne çıkmaktadır. Nitekim Almanya ve İtalya gibi demokratik anayasası olan totaliter devletlerin ortaya çıkışı toplumsal yapının ve kültürün önemini göstermiştir. Böylece demokrasinin sivil toplum alanının yaygın olduğu ve iktidarın ikinci planda kaldığı yapılarda daha iyi işleyeceği görülmüştür. (Yılmaz, 2000 : 21)

En genel tanımıyla, ülkesel ölçekte devlete siyasal bağımlılığı ifade eden vatandaşlık, bireyi bir dizi özel hak ve görevlerle bağlı bir yasal statüyle donatmaktadır. Ancak günümüzde tartışılan vatandaşlık, yalnızca bireylerin hak ve görevlerini ifade eden yasal statüleri ile ilgili değildir. Bireyin bağlı olduğu topluluğa eklenmesi ve siyasal ve kamusal alanla kurduğu ilişki günümüz vatandaşlık tanımında ön plana çıkmaktadır. Günümüzde vatandaş sadece devlete karşı ödevlerinin değil, haklarının da bilincinde olarak, siyasal yaşama etkin bir biçimde katılabilen aktif birey olarak tanımlanmaktadır.(Durgun, 2010: 173)

Demokratik toplumların temel özelliklerinden biri kuşkusuz yurttaşların yönetime katılmasıdır. Yönetime katılma her ülkede farklı özellikler taşımakla birlikte temel olarak formel ve informal katılım olarak iki şekilde gerçekleşmektedir. Formel bir katılımı daha çok seçimler, informal katılımı ise çeşitli grupların yapmış oldukları eylemler öne çıkmaktadır. Demokratik toplumlarda yurttaşlar, farklı yollardan yönetimi etkilemek için çeşitli etkinliklerde bulunabilmektedir. (Kılıç, 2009: 151)

Demokrasinin itici gücü özgür birey ve yurttaş kimlikli vatandaşdır. İşlevsel demokraside birey ve yönetim arasındaki bağı, özgür bireylerin oluşturduğu siyasi partiler ve sivil toplum kuruluşları bütünü içinde yer alan yurttaş faaliyetleri sağlayacaktır. Birey üzerindeki, toplumsal ve siyasal müdahale özgür bireye geçişle kalkmakta, aktif yurttaş modeli ortaya çıkmaktadır. Böylelikle toplumsallaşan birey demokratik teamülün temelini oluşturmaktadır.(Dağı, polat, 2004 : 6-7)

Eğer yurttaşlar siyasal sürece etkin şekilde katılma için fırsat ve imkânların var olduğunu görürlerse, katılmaya atfettikleri değer ve önem de artmaktadır.

Böylece, kolektif kararlarla kendileri arasında daha sıkı bir psikolojik bağ kurarak katılımcı demokrasinin hayata geçirilmesinde önemli aktif işlevler görmektedirler. Tersine bir durum, onların kendilerini pasif bir konumda görmelerine yol açmakta, dolayısıyla katılımcı demokrasinin işlemlerini aksatmaktadır. (Sarıbay, 1991:23)

Demokrasinin yönetsel sınırları içinde kalması ve sadece idarenin bu yönetme işlevlerini üstlenmesi de demokrasiyi öznelere açısından kısıtlı bir uygulama yöntemi olarak karşımıza çıkarmaktadır. Oysa demokrasi yönetsel pratiklerden oluşan uygulamalarla sınırlı değildir. Kişilerin doğrudan siyasetin öznesi olduğu kurumsallaşmış pratikler bütünüyle işlevseldir. Yani temelde, yönetimden ziyade katılım ve katılımcı yurttaş vardır. (Özkan, Coşar ,2002:34)

Yurttaşlık insanların, karar, değerlendirme, danışma ve uygulama mekanizmalarına daha fazla katılım iradesi göstermelerini, karşı iktidarlar oluşturmalarını gerektirmektedir.(Bilgin, 1998:140) Demokratik yurttaş, seçimlere katılmayla sınırlı bir siyasal alanın içinde değildir. Katılımcı yurttaş demokratik toplum düzeyinin ivmesidir ve siyasal, toplumsal alanda kararların şekillenmesinde en önemli aktördür. (Çukurçayır, 2002: 21)

Gerek ülkemizde gerekse dünyada temsili demokrasiden katılımcı demokrasiye geçmeye yönelik bir eğilim söz konusudur. Ancak böyle bir eğilimin varlığı tek başına yeterli değildir. Çünkü doğrudan demokrasi için henüz teknik, ekonomik ve kültürel alt yapı yetersizdir. Katılımcı demokrasi, vatandaşların kendisini ve millî politikaları ilgilendiren konularla ilgili karar verme sürecine gözlemci olması, katkıda bulunması ve yer yer müdahil olmasını gerektirir. Bu demokrasi türünde bilgili, örgütlü vatandaşların, hesap verme, bilgi verme, hesap sorma mekanizmalarıyla seçilmişlere ve atanmışlara yön göstermeleri, denetlemeleri esastır. (Şahin, Temizel)

Bir ülkede demokrasinin tam anlamıyla yaşanması “Demokrasi Kültürü”nü tüm toplumdaki bireylerin içselleştirmesinden, demokrasiyi bir hayat tarzı olarak benimsemelerinden, karşılıklı haklara ve fikirlere saygı duymalarından geçmektedir. Bu bağlamda, “demokrasinin demokratikleşmesi” güçlü bir yurttaşlık kültürünün beslenmesine bağlıdır. Böyle bir kültürü, ne salt piyasa ne de salt devlet yaratır. Bunlar yanında, sivil toplum örgütleri ile demokratik tutumların geliştirilmesi önem taşır.(Giddens, 2000:92-93)

Demokrasi ve Medya

Medya 20. yüzyılın ikinci yarısında büyük gelişmeler göstermiş ve daha çok kitap, gazete, dergi üretilir ve tüketilir hale gelmiştir. Radyo ve televizyon yaygınlaşmış, sinema filmleri insanların daha çok ilgisini çeker hale gelmiştir. Bütün bunlar elektronik, uydu teknolojisi ve bilgisayar alanlarındaki hızlı gelişmeler sayesinde ortaya çıkmış ve onlar tarafından desteklenmiştir. Teknoloji bir yandan

içeriğın ilginç hale gelmesini sağlarken, öte yandan bunların dünya ölçeğinde dağıtılmasını ve tüketilmesini de destekleyerek, medyanın hayatımızın vazgeçilmezi haline gelmesini sağlamıştır. (Alemdar, 1999 : 13) Bunun için iletişim olgusu, bireyden uluslararası topluma kadar uzanan çok geniş bir ağ oluşturmaktadır. (Durgun, 2010 : 216)

Günümüz toplum yapılanması içerisinde kitle iletişim kurumu başat bir kurum kazanmıştır. Tüm çağdaş toplumlarda birey ve birey grupları kendi günlük yaşam pratikleri dışında kalan olay ve oluşumlardan, esas itibarıyla, kitle iletişim araçlarıyla kendilerine aktarıldığı kadar ve aktarıldığı biçimlerde haberdar olurlar, bilgilenirler. Bir başka anlatımla çağdaş insanlar kendi deneyimlerinin dışında kalan dünyayı, bu dünyanın olay ve olgularını, çok büyük ölçüde, kendilerine kitle iletişim araçlarının yansıttığı biçimde, onlar tarafından yapılan tanımlara göre yeniden ve inşa yoluyla kavrarlar. (Alemdar, 1999 : 24)

Toplumun yapısal özellikleri (siyasal, sanatsal, dini, kültürel, ideolojik ve örgütsel) hem iletişim sürecini biçimlendirmekte hem de bu sürecin özelliklerine göre biçimlenmektedir. Örneğin, çok geniş bir yaklaşımla otoriter, özgürlükçü, toplumsal sorumluluk ve Sovyet Komünist iletişim sistemleri arasındaki farklılıklar, temelde bir endüstri olarak üretim araçları mülkiyetinin devletin mi özel girişimcilerin mi olduğu konusuyla ve toplumun endüstriyel kapitalizm aşamasında aldığı yolla yakından ilgilidir. Bu bağlamda kitle iletişim sürecinin işleyiş biçimleri de değişmektedir. Böylece modern toplumlarda devletin konumu, toplumsal gruplar arasındaki güç dengeleri ile güçlerin dengelenme sürecinde belirleyici olan yasal, siyasal, ekonomik, vb. uygulamalar, toplumun yapısal işleyişinde biçimlenen makro ve mikro düzeyde karar alma mekanizmaları, uluslararası sistemler, vb. kitle iletişim süreci üzerinde de etkili olmuştur. (Önür, 2005: 333-334)

Medya sistemleri, sosyal, ekonomik ve siyasi kurumların birbiriyle olan eşgüdümlülüğü içinde biçimlenmektedir. Toplumsal değişme sürecinde ortaya çıkan siyasal sistemlerdeki değişmeler medya sistemlerinin toplumsal işlevini de değiştirmiştir. Böylece kitle iletişim sistemlerinin farklılaşma nedeni, siyasal sistemlerdeki farklılaşmalardır. Buna göre çeşitlenen normatif medya kuramları, medyanın toplumsal sistem içinde belirli kurallar temelinde konumunu ve nasıl işlemesi gerektiğini belirleyen kurallardır. Böylece, ülkelerin siyasal sistemleri ve tercih ettikleri toplum felsefeleri medyanın nasıl bir işlev üstlenmesi gerektiği yasal çerçevesinin nasıl olması gerektiği normatif medya kuramlarına göre belirlenmektedir. Bu bakış açısı, aynı zamanda kitle iletişim araçlarının kamusal rollerine de açıklık getirmektedir. (Önür, 2005 : 361-362)

Bugün iletişim teknolojilerindeki hızlı değişime bağlı olarak ortaya çıkan ve “dijital çağ” olarak adlandırılan; internet, cep telefonları, sosyal ağlar ve dijital

oyunlar gibi yeni iletişim araçlarının devreye girmesiyle radikal şekilde değişen iletişim alanını anlamak için yeni yaklaşımlara ihtiyaç vardır. Medya ekolojisi, “gönderen” ile “alıcı” arasındaki dikey ve hiyerarşik ilişkiler ve toplumdaki eşitsizlikler üzerinde tahrip edici bir etkisi olan internetin ortaya çıkışıyla birlikte, büyük oranda yeniden şekillenmiştir. Geleneksel medyanın internet yoluyla interaktif hale gelmesi, kişisel blogların ve sosyal paylaşım sitelerinin ortaya çıkması, bireylerin görünür olmasına ve seslerini duyurma şansına sahip olmalarına olanak vererek, vatandaşların medya içeriği üretimine katılımını artırmış ve böylece büyük medya şirketlerinden oluşan ve çoğunlukla devlet/hükümet sübvansiyonlarına bağımlı olan geleneksel medya, sektördeki tekeli konumunu ve içerik üzerindeki kontrolünü yitirmeye başlamıştır. Aynı zamanda, son dönem medya çalışmalarında “kontrol edilemeyen çağ” olarak da isimlendirilen dijital çağ, bugün özellikle vatandaşların medya içeriğinin üretilme sürecine katılımı bağlamında demokratikleşme yolunda bir kazanç olarak görülmektedir.(Elmas, Kurban, 2011:11-12)

Kitle iletişim araçları, günümüzde farklı görüşlerin ve eğilimlerin topluma ya da ilgili makamlara iletilmesinde önemli rol oynayarak çok sesli bir toplumsal yapının vazgeçilmez araçlarından biri haline gelmiştir. Ancak kitle iletişim araçlarının farklı düşüncelerin iletilmesinde her zaman nesnel olduğunu söylemek zordur. Özellikle reyting başta olmak üzere çeşitli nedenlerden dolayı, pek çok haberin özünden uzaklaştırılarak kitlelere sunulması söz konusudur. Böylece olaylar çarpıtılarak, abartılarak ya da tersine küçümsenerek kitlelere ulaştırılmaktadır .(San, 1994:379)

Demokrasi teorisinin temelinde bireyler arasındaki etkileşim yer aldığı göz önünde bulundurulursa bireyler arasındaki karşılıklı etkileşim sürecinin olumlu olması, katılımın yaygınlaşmasını ve sistematikleşmesini sağlamaktadır. Bir toplumda, bireyler birbirlerinin ve karşıtlarının görüşlerine ve düşüncelerine saygı gösterdikleri ölçüde o toplumda demokrasi olgusu gelişecektir. Bireylerin kendi aralarında demokrasi sınırları içerisinde saygı gösterebilmelerinin yolu ise birbirlerini anlamak ve siyasal sisteme katılım göstermeleri ile olmaktadır. Vatandaşların siyasete ve siyasal kararların alınması sürecine katılmaları ise genellikle medya ya da diğer iletişim araçları ile gerçekleşmektedir. Bu süreçte medya, vatandaşların görüşlerine ve düşüncelerine yer veren bir organ olarak önemli bir işlev üstlenmektedir. Yeni iletişim ve haberleşme teknolojileri sayesinde geleneksel demokratik sistem yerini modern demokratik sisteme bırakmaya başlamıştır. Yeni iletişim teknolojilerinin bir sonucu olan modern demokrasi ise eskisinden daha karmaşık bir süreç içerisinde olmaktadır. Çünkü internet başta olmak üzere yeni iletişim teknolojileri halkın siyasete olan katılım düzeyini artırarak, demokrasinin daha karmaşık ve anlaşılması zor olan bir yapıya bürünmesine yol açmıştır. Ancak her ne olursa olsun yeni iletişim teknolojileri ve siyasal iletişim

çalışmaları sayesinde bireylerin seçim zamanlarında hangi siyasal partiye ya da adaya oy vereceklerini belirlemeleri daha kolay ve etkili olmaktadır. Yeni iletişim teknolojilerinden özellikle internet, yalnızca seçim zamanları değil, siyasete ilişkin tartışmalara halkın da katılımını sağlayabilen en önemli araç haline gelmektedir. Bu açıdan yeni iletişim teknolojileri, toplumsal açıdan demokrasinin yaygınlaşmasını ve gelişmesini sağlayan en önemli iletişim araçlarından biridir. Yeni iletişim teknolojileri, aynı zamanda toplumdaki farklı görüşleri ve düşünceleri ortaya çıkaran ve saydamlaştıran bir araç olarak da öne çıkmaktadır. Yeni iletişim teknolojileri farklı grupların, farklı kültürlerin ve farklı etnik yapıların birbirleriyle iletişim kurabildikleri bir alan ortaya çıkartarak hiçbir görüşün ve düşüncenin kısıtlanmadığı bir araç işlevi de görmektedir. Yeni iletişim teknolojileri sayesinde farklı kültürlerden, farklı dillerden ve farklı etnik yapılardan gelen bireyler, birbirleriyle rahat bir şekilde iletişim kurabilmektedirler. Bu durum, siyasete hiç ilgi duymayanların bile siyasete ilgi duymalarını sağlayarak siyasal katılımın artmasını ve demokrasinin gelişmesini sağlamaktadır. (Karaçor, 2009: 130)

“Enformasyon toplumu” kuramcılarının yeni enformasyon ve iletişim teknolojilerinin toplum üzerindeki etkilerini yorumlarken üzerinde durdukları ortak noktalardan biri de internetin demokrasiyle olan ilişkisine yaptıkları vurgudur. 19. ve 20. yüzyıllarda kitle iletişim araçlarına atfedilen teknolojinin toplumu “demokratikleştirme” misyonu, bugün internete yüklenmektedir. Sayısal teknolojilerin yöndeşmesinin sonucunda enformasyonun niceliğindeki artış, etkileşim olanaklarının genişlemesi, kullanıcının iletişim sürecine etken olarak katılabilmesi gibi internetin sahip olduğu teknolojik potansiyelin politikaya ilgiyi ve politik katılımı arttıracığı öne sürülmektedir. Toplumda bir dizi olumlu dönüşüme yol açtığı düşünülen internetin enformasyon bolluğu yaratarak bilinçlenmeyi, ulusal sınırları ve zaman sorununu aşarak bireylere istedikleri enformasyonu sağladığı, vatandaşların siyasete katılımını ‘teknik olarak’ kolaylaştırdığı, sanal forumlar aracılığıyla tartışma ortamı yarattığı, toplumdaki muhalif seslere ve “alternatif” gruplara sermaye denetimindeki egemen iletişim araçlarından çok daha düşük maliyete haberleşme ve ifade imkanı tanıdığı, genel olarak sivil toplumun örgütlenmesini ve daha geniş kitlelere seslenmesini mümkün kılarak kamusal alanı canlandırdığı ve toplumu demokratikleştirdiği, hatta Antik Yunan demokrasisine geri döneceği “enformasyon toplumu” kuramcıları tarafından dile getirilen düşüncelerdir. Atina’nın “agora demokrasisi”, yeni çağın siberdemokrasisiyle yeniden hayat bulacaktır. Oysa, Aydınlanma’nın mirası olarak demokrasi idealini gerçekleştirmenin yolu yeni bir teknolojik buluşa değil, toplumsal – kültürel yaşama bağlıdır. Yeni enformasyon ve iletişim teknolojileri ile demokrasi arasında kurulan bu “doğrudan” bağ, internetin toplumsal kullanımı ve giderek ticarileşmesi göz önüne alındığında sorunlu hale gelmektedir. Ayrıca, kapitalist ya da kapitalistleşen ülkelerde siyasetin ve demokrasinin kitle toplumunun ve popüler

kültürün dinamiklerine göre şekil alması, demokrasinin eşitlik ilkesiyle çatışan toplumsal eşitsizliğin küreselleşmeyle birlikte artarak sürdüğü, vatandaşın tüketiciye dönüştüğü, siyasi katılımın seçim zamanlarına indirildiği, kamusal meselelerin geri plana itildiği ve topluma apolitikleşmenin egemen olduğu göz önüne alındığında yeni enformasyon ve iletişim teknolojileri ve internetin toplumlar için yapısal dönüşüm sağlayabilme potansiyeli önündeki sınırlar daha net olarak ortaya çıkmaktadır.(Şener, 2012)

İnternet-demokrasi ilişkisine vurgu yapan yazarlar beş ana tema etrafında görüşlerini desteklemektedir: Kolay erişim ve enformasyon erişiminde yeterlilik, internetin otoritelerden bağışık örgütlenmesi, internette ifade özgürlüğünün sınırsız ve içerik denetiminin teknik olarak zor olması, siyasal katılımın artması, sivil toplumun genişlemesi ve küreselleşmesi.(Timisi, 2003: 207)

Bunun yanında internetin veya herhangi bir iletişim aracının demokrasiye beklendiği gibi çok da fazla katkısının olmayacağına dair görüşler de vardır. İnternete ve bilgisayar teknolojilerine erişim sorunu, enformasyonun bolluğu ve ticarileşmesi, internet üzerinde tekellerin kurulması, internetin “fragmanlaşmış” içeriği, devlet ve özel sermaye tarafından tüketiciye dönüşen vatandaşın denetlenmesi için yoğunluklu olarak kullanımı, aşırı bireysel kullanımı ve kullanım amaçları vb. sorunlar; İnternetin demokratikleştirici potansiyelinin sınırlılıklarını oluşturmaktadır. İnternet yeni bir demokrasi vaat etmekten ziyade kamusal meseleleri görünür kılmaktadır. Enformasyon tarafsız bir kavram değildir, üretimi ve dağıtımını belirli güç odaklarının ve çıkar gruplarının elindedir. (Şener, 2012)

Bugün siyasete katılım açısından yeni medya alanında yaşanan ticarileşme dışında, erişimdeki ekonomik eşitsizlikler önemli bir sorun teşkil etmektedir. Ekonomi-politikçilerin temel eleştiri noktalarından birini bu durum oluşturmaktadır. Ayrıca yeni medyanın yarattığı olanaklardan verimli bir şekilde yararlanabilmek için bu donanımı kullanabilme yetisine sahip olmak ve küresel hale gelen İngilizce’yi de bilmek gerekiyor. Öte yandan, yeni medyayı bir mücadele aracı olarak değil, mücadele konusu olarak düşünmek önemlidir. Çünkü, yeni medya yanlış kullanıldığında siyasette bir “otomasyon” devletine yol açarak, kontrollü topluma dönüşme riskini de taşımaktadır.(Dağtaş, 2007 : 262)

Bu anlamda, genel olarak yeni medya, özel anlamda da internet küresel düzeyde toplumsal hareketlerin biraraya gelerek iktidar güçleri karşısında eylemlerini ortaya koymalarına olanak sağlayacak açılımlar sunsa da; internet üzerinden gerçekleştirilen hak arayışlarının örgütlü bir temele dayanmamasından ötürü katılımcı demokrasinin sürekliliği açısından kimi soru işaretlerini de beraberinde getirmektedir. Yeni medyanın, geleneksel medya gibi yurttaşların serbest zamanlarını ele geçirme yönündeki faaliyetleri göz önüne alındığında, egemen kapitalist ideolojinin kendini yeniden üretmesinde ekonomik ve siyasal açıdan iki

yönlü bir avantaj elde ettiği gerçeğiyle karşı karşıya geliriz. İnternet, ekonomik açıdan, yurttaşların işlik dışındaki zamanlarını da kârlı bir alana dönüştürmeye çalışır. Özellikle reklamlar ve yeni yaşam tarzlarının sunumu aracılığıyla bu işlevi yerine getirir. Siyasal açıdan ise, yeni medyanın en önemli fonksiyonlarından biri de katılımcı demokrasiyi geçici ve uçucu bir şekilde yerine getirirken, diğer yandan da aslında apolitikleşmiş bir kitlenin ortaya çıkması yönünde hareket eder. Eşdeyişle, yeni medya anlamında İnternet, kullanım amacına bağlı olarak siyasallaşma açısından farklılıklar gösterir. Bu yüzden, internet'in kamusal etkileşim ve örgütlülük çerçevesinde özgürleştirici ve demokrasi kültürünün gelişimine sağladığı katkılara mesafeye yaklaşmak, bu aracın fetişleştirilmemesini ve bu aracın sahiplik yapısının kimlerin ellerinde olduğu sonucunu doğurur. (Dağtaş, 2007 : 262)

Sonuç olarak yeni iletişim teknolojileri ve internet çerçevesinde yoğunlaşan elektronik demokrasi sistemleri, “Modern toplum ve demokrasiler giderek artan oranda kitle iletişim araçlarının dolaşıma soktuğu bilgi üzerinde temellenmesine rağmen geleneksel ya da eski iletişim araçları çeşitli gerekçelerle demokrasiyi ıslah edilemez biçimde zedelemiş, yurttaşlık pratiğini demokrasinin gerektirdiği katılımcılık yerine pasif tüketiciliğe dönüştürmüştür.” veya “Yeni iletişim teknolojileri yurttaş katılımını içeren doğrudan ya da temsili bir demokrasinin gelişmesine izin verecek potansiyellere sahiptir.” şeklinde iki temel varsayımdan hareket etmektedirler.(Timisi, 2003:184-185)

MEDYA OKURYAZARLIĞI

Okuryazarlıktan Medya Okuryazarlığına

Paolo Freire okuryazarlık kavramını, “dünyayı okuma meselesi” olarak tanımlar.(livingstone, Thumim, 2003:18) Okuryazarlık çeşitli formlardaki metinleri okuyup yorumlayabilme bilgisi ve becerilerini; bu bilgi ve beceriler ile bireyin kendi çatışmalarını, tartışmalarını, mücadelelerini yönlendirme ve bir sonuca bağlamasında etkili olmasını gerektirir. Kavram olarak okuryazarlık, sosyal-yapısal iletişim ile gösteri formlarını kullanma ve etkili öğrenmeyi gerektiren becerileri kazanmayı içerir.(Kellner, Share, 2005:369) Medyanın hayatımızda edindiği yeri artırıp, dolaşıma giren görüntü, ses ve yazıların büyük bir kısmını oluşturur hale gelmesi, içinde bulunduğu kodlama ve kod çözümlene süreçleri, hem uygulayıcılar hem de alıcılar için yeni donanımları gerekli kılmıştır.(Türkoğlu, Şimşek, 2007:277) Bu durum da artık klasik okuryazarlığın yetersiz kalması ve ancak tüm duyularla yerine getirilebilen medya okuryazarlığının gerekliliğini ortaya çıkarmıştır.

19. yüzyılda okuryazarlık ne anlama geliyorsa günümüzde de medya okuryazarlığı o anlama gelmektedir. Medya okuryazarı bir birey; medyayı etkili ve

akıllı bir biçimde kullanır; medya mesajlarını değerlendirirken eleştirel düşünür; farklı kaynaklardan sağlanan bilgilerin güvenilirlik ve geçerliliğini değerlendirir; görsel imgelerin gücünü anlar ve onları nasıl “okuyacağını” bilir; çeşitli kültürlerin farkına varır ve çoklu bakış açılarına değer verir; farklı medya formlarını kullanarak kendini açıkça ve yaratıcı olarak ifade eder; mesajların, inançlar, değerler, davranımlar ve demokratik süreç üzerindeki etkilerini tanımlar.(Thomann, Jolls, 2003: 43)

Medya okuryazarlığının 5 temel prensibi: (1) Medyanın toplum üzerinde etkili olduğunu kavramak, (2) medyayı kültürü anlamakta bir kaynak olarak görmek, (3) kitle iletişim mekanizmalarını anlamak, (4) medya mesajlarının analiz ve tartışılması için stratejiler geliştirmek ve (5) bütün bunların sonucunda medya içeriğini yorum ve algı yetisinin artması olarak da belirtilmektedir.(Algan, 2007:68)

Medyanın tesirine maruz kalan birey üzerine odaklanan ve ana akım –korumacı- medya okuryazarlığı anlayışı olarak nitelenen yaklaşım zamanla yerini kitle iletişim araçlarına maruz kalan birey yerine, bu araçları kullanan, değerlendiren, yorumlayan birey üzerine yapılan çalışmalara bırakmıştır. Dünyanın birçok ülkesinde medya konusunda bireysel bilinci oluşturmak ve geliştirmek için çalışmalar yapılmıştır, tüm bu çalışmalar, izleyicinin medyaya eleştirel ve sorgulayıcı bir bakış açısıyla yaklaşmasını ve medyadan gelen mesajların alt metinlerini anlamasını amaçlayan bir eğitim etrafında oluşturulmaya çalışılmıştır. Medya okuryazarlığı anlayışı da yaklaşımlardaki bu farklılaşmadan etkilenmektedir. Bunun yanı sıra dünyada, ortak bir platform oluşturma çabası söz konusu olsa da, farklı ülkelerin özgün koşullarına göre oluşturulan medya ve eğitim sistemleri bağlamında, geleneklere ve işleyişlere göre de farklı medya okuryazarlığı anlayışları gelişmektedir. Bununla birlikte, medyaya, medya okuryazarlığından ne anlaşıldığına ve eğitimde medya okuryazarlığının nerede yer bulacağına ilişkin arayışlar farklı temellerde yükselse de, iki başat yaklaşımın söz konusu olduğu söylenebilir: Ana akım ya da muhafazakar yaklaşımlardan kaynaklanan medya okuryazarlığı anlayışı ile eleştirel ya da demokratik temelli medya okuryazarlığı anlayışı. Ana akım medya okuryazarlığı var olan yapıyı sorgulamaktan uzaktır ve medyayı yalnızca mesaj içeriği olarak görmektedir. Özellikle çocuklar söz konusu olduğunda da, medya okuryazarlığı yalnızca medyadan korunmayı, değerlere bağlılığı sağlamayı amaçlamaktadır.(Hasdemir, 2009:316) Medya okuryazarlığının kendinden beklenen hedefleri yerine getirebilmesi için mutlaka eleştirel olması gereklidir.

Medya Okuryazarlığı ve Aktif Vatandaşlık

Medya okuryazarlığı ilkeleri temelinde medya okuryazarı olan kişi şu özelliklere sahip olmalıdır :

- Bireysel ve toplumsal ihtiyaçlarını ve ilgilerini karşılayacak içeriğe ulaşmak, saklamak, yeniden elde etmek ve paylaşmak için medya teknolojilerini etkili bir şekilde kullanabilir,
- Geniş bir çeşitlilikte medya biçimlerine ve farklı kültürel ve geleneksel kaynaklardan içeriğe ulaşarak bilinçli seçimler yapabilir,
- Medya içeriğinin nasıl ve niçin üretildiğini kavrayabilir,
- Medyanın kullandığı teknikleri, dilleri ve kuralları ve medyanın ilettiği mesajları eleştirel olarak analiz eder,
- Fikirleri, bilgileri ve görüşleri açıklamak ve nakletmek için medyayı yaratıcı bir şekilde kullanır,
- İstenmeyen, saldırganca ve zararlı olabilecek medya içeriği ve hizmetlerini saptar, bunlardan kaçınır ve karşı çıkar,
- Demokratik haklarını ve vatandaşlık sorumluluklarını yerine getirirken medyayı etkili bir şekilde kullanır.

Önemli ve bir o kadar da hızlı bilimsel ve teknolojik gelişmelerin yaşandığı 21. yüzyılda başarılı olmak için her vatandaşın geleneksel okuryazarlığa ilaveten bilgi okuryazarlığı, medya okuryazarlığı, eleştirel okuryazarlık, dijital okuryazarlık, görsel okuryazarlık vb. okuryazarlıkların yer aldığı bir çoklu okuryazarlık anlayışına sahip olması bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır.

Demokrasiye küresel boyutta baktığımızda medya ve medya okuryazarlığı kavramının global anlamda bir demokrasi anlayışı kazandırması işlevi belirlemedir. Özellikle çocukların medyayı gördükleri şekilde taklit ettikleri bir yaş sürecinde demokrasinin medya ile yaşantıya sunulması önemlidir. Küresel medya kültüründe, insanların demokrasi vatandaşı olmak için iki beceriye ihtiyaçları vardır: eleştirel düşünme ve kendini ifade edebilme. Medya okuryazarlığı bu temel becerileri öğretir.(Thoman, Jolls, 2003:9)

Eleştirel okuryazarlık demokratik ortamda çok önemlidir. Çünkü eleştirel yaklaşımı olmayan bireyler sadece iletileri alan bireylerdir. Eleştirel beceriler bireyi, medya kullanıcıları olarak pasif durumdan aktif duruma, alıcıdan katılımcı duruma, tüketiciden vatandaş durumuna dönüştürür.(Livingstone, 2003:30)

Medya okuryazarlığında, bireyleri medya kullanırken de demokratik haklarının farkında olan yurttaşlar olarak geliştirmek, toplumsal sorunlara duyarsız kalmamaları konusunda uyarmak ve medya karşısında onları daha donanımlı kılmak amaçlanmaktadır. Treske’de medya okuryazarlığı eğitimini, demokratik sivil bir toplumun sorumlu bireyleri olarak medya mesajları aracılığı ile neye maruz kaldığımızı, yoğun enformasyon/bilgi akışı karşısında eleştirel bakış açısı ile neleri filtreleyip neyi özümseyip neyi ret edeceğimizi, topladığımız enformasyon/bilgi

sonucu hangi çıkarımları yapacağımızı bilmek bizim sorumluluğumuzda olduğu bilincini kazandıran bir eğitim olarak tanımlamaktadır.(Treske, 2007:14)

Unesco ve Avrupa Birliği'nin Medya Okuryazarlığı Çalışmaları

Medya okuryazarlığı kavramı ilk olarak 1930'lu yıllardan itibaren İngiltere, Avustralya, G. Afrika, Kanada ve Amerika'da gelişmiş, Hollanda, İtalya, Yunanistan, Avusturya ve İsviçre gibi ülkeler tarafından da artan bir ilgiyle izlenmiştir. (Taşkiran, 2007:91) 1993 *Medya Okuryazarlığı Ulusal Liderlik Konferansı* 'nda, Amerikalı eğitimciler, medya eğitimi için uygun hedeflerin ve uygun öğretim tekniklerinin genişliği konusunda anlaşmaya varmıştır. İngiliz, Avustralyalı ve Kanadalı eğitimciler tarafından geliştirilmiş olan modellere dayandırılarak bir takım kavramların ve medya mesajlarının çözümlenmesi konusuna dahil edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Bu kavramların arasında, medya mesajlarının kurgusal içeriği, çeşitlilik içeren dili ve de oluşturmuş olduğu birtakım tasarımların bireylerin sosyal gerçekliği anlamaları konusunda önemli bilgilere yer verilmiştir.8Hobbs, 2004: 123-124)

UNESCO 70'li yılların sonlarından itibaren medya okuryazarlığı eğitimi üzerine önemle eğilmeye başlamıştır. Bunda medyanın 19. yüzyıldan itibaren kamusal söylem aracı olma niteliğinin güçlenmesinin rolü büyüktür. Özellikle televizyonun keşfinden sonra sesin yanında görüntünün gücünü de yanına alan medya, aynı anda her yerde bulunabilmenin verdiği imkân ile söylem alanını ve olumlu yada olumsuz etkilerini daha da arttırmıştır. Bu gücün özellikle siyasal alana yansımaları düşünerek UNESCO şu kritik soruyu sormuştur: *“Doğrusu demokratik bir toplumda herhangi bir kişi ticari medya tarafından yönlendiriliyorsa, bu kişi nasıl tüm yönleriyle etkin bir vatandaş olabilir?”* .(Thoman,1990)

UNESCO medya okuryazarlığı çabalarının önemini dikkate almış ve bunu 1970'lerin sonlarında ortaya koyduğu iki çalışma ile göstermiştir. Bunlardan ilki 1977 yılında yayınlanan *“Eğitimde Medya Çalışmaları”* adlı yayındır. Bu çalışmada Batı Avrupa, İskandinavya, Sovyetler Birliği, Birleşik Devletler ve çeşitli uluslar arası organizasyonların medya okuryazarlığı eğitimine ve ekran eğitimine ilişkin durumu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Diğer bir çalışma ise 1978 yılında Finli medya uzmanı Sirkka Minkinen tarafından kaleme alınan *“Kitle İletişim Eğitimine Yönelik Genel Bir Program Modeli”* adlı yayındır.(Altun, 2011:87-88)

Medya okuryazarlığı konusunda dünyada ve Avrupa'da çeşitli kuruluşlarca konferans, toplantı ve seminerler düzenlenerek hem toplum hem de birey boyutunda bu konudaki bilincin artırılmasına çalışılmaktadır. Bu alanda yoğun olarak çalışmalarını sürdüren UNESCO, Medya okuryazarlığı açısından uluslararası içeriğin tanımlanması ve düzenlenmesi için 1982'de Grunwald, 1990'da Toulouise, 1999'da Viyana ve 2002'de Seville'de konferanslar düzenlemiştir.

Avrupa Birliği'nin kurumsal olarak medya okuryazarlığına yönelik girişimleri 2000 yılı sonrasında başlamıştır. İlk olarak 23 ve 24 Mart 2000 tarihindeki Lizbon Avrupa Konseyi'nde "daha üst düzeyde bir medya okuryazarlığının AB'nin daha kapsayıcı bir toplum olmasına ve özellikle de daha rekabetçi bir bilgi ekonomisi konusunda hedeflerine ulaşmasına önemli derecede katkı sağlayabileceği" Devlet ve Hükümet başkanlarınca kararlaştırılmıştır. 2000 yılında başlayan bu bilinçlenme 2006 sonrasında yapılan çalışmalarla hız kazanmış ve AB'yi medya okuryazarlığı eğitimi konusunda dünya üzerinde önemli bir konuma yükseltmiştir.(Altun, 2011:60)

Medya okuryazarlığı medya çoğulculuğunu, bilinçli-etkin vatandaşlığı, bilgiye erişimi ve paylaşımı, eleştirel anlayışı ve farkındalığı garanti altına alabildiği için Birlik tarafından ortak bir Avrupa vatandaşlığı oluşturmanın bir vasıtası olarak görülmektedir. Bu konuya ilişkin öne çıkan tavsiye kararları şöyledir: (Altun, 2011:67)

Medya eğitimi yeni bilgi teknolojileri ve yaygın eğitim alanlarında olduğu gibi vatandaşlık eğitimi alanında da önemli bir yere sahiptir.

Avrupa Parlamentosu, medya eğitimi etkinliklerinin tüm vatandaşları kuşatması gerektiğini ileri sürmektedir .

Yetkili makamlar, özellikle de kamu çıkarına çalışanlar medya okuryazarlığı konusunda vatandaş katılımını ve vatandaşlara yetki vermeyi desteklemeli .

AB'nin temelinde "Ortak Bir Avrupa Vatandaşlığı Oluşturma" gayesi yatmaktadır. Medya okuryazarlığı da bu amaca ulaşmaya hizmet edecek araçlardan biri olarak görülmektedir. (Altun, 2011:82)

TÜRKİYE'DE DEMOKRASİ KÜLTÜRÜNÜN GELİŞİMİ VE MEDYA OKURYAZARLIĞI UYGULAMASI

Türkiye'de Demokrasi Kültürü

Genel olarak devletler, formları ve işlevleri açısından bir benzerlik göstermekle birlikte, işlevlerini yerine getiriş tarzları ve kendilerini meşrulaştırıp anlamlandırmaları bakımından birbirlerinden ayrılmaktadırlar. Bir toplumun düşünce yapısı, o toplumun değer ve kurumlarının kendilerine özgü yapılarında, tarihsel süreçte ortaya koydukları ürünler ile evren tasavvurlarında açık bir şekilde görülmektedir.(Durgun, 2012:168) Osmanlı döneminde devlet kültürel yapının merkezini oluşturduğundan, Osmanlı düşüncesi ve yönetim kültürünün de merkezinde devlet yer almıştır. .(Durgun, 2012:176)

Osmanlılar başlangıçtan beri merkezi bir yönetim kurmuşlardır. Osmanlı siyasal sistemi, üstün, yetkili ve karizmatik bir devlet, devletin üstünlüğünü ve

çıkarını sağlamakla görevli bir yönetici kadro ve devlete gelir sağladıkları için korunması gerekli uyruklardan oluşmaktadır.(Heper, 1980:7) Bu noktada devlet ile reaya yani uyruklar arasında her hangi bir başka siyasal güç yoktu. Merkez, zayıf düştüğü dönemlerde dahi, herhangi bir ara siyasal güce merkezden bağımsız olarak kullanılabilir bir siyasal-hukuksal yetki vermemiştir.(Heper,1980:7)

Osmanlı padişahları kural koyma yetkisini elinde bulundurmaktaydı. Uyrukların yükümlülükleri ve statüleri, merkezi yönetim ve örgütleri, toprak kullanımı ve vergiler konularında pek çok düzenleme yapılmıştır.(Heper, 1980:13) Bu noktada devlet daima düzenleyicidir; uyrukları ile ilişkilerinde geniş yetkilere sahiptir. Devletin koyduğu kurallar kendisini sınırlamaz. “Kurallar haklarla değil, yükümlülükler ve sorumluluklarla ilgilidir” .(Heper, 1980:13)

Osmanlı’da devletin konumunu güçlendiren bir diğer özellik din-devlet birliğidir. Bu noktada devlet hükmetme yetkisini Tanrı’dan yani ilahi bir güçten alır. Devlet, toplumda bütünleşmenin simgesi olmuş ve toplumda hayranlık ve korku uyandıran bir kurum halini almıştır .(Heper, 1980:14)

Devletin otoritesi yalnızca padişah ile sınırlı değildir. Özellikle 19. Yüzyıldan itibaren padişahların kişisel zayıflıklarının ön plana çıkmaya başlamasıyla, Osmanlı’da devlete hizmet eden merkez bürokrasisinin önemi artmıştır. Merkez bürokrasisinin genel özelliği devlete beslenen sonsuz sadakat duygusudur .(Heper, 1980:14)

Osmanlı siyasal yapısı genel kabul gördüğü ifadeyle patrimonyal bir özelliğe sahiptir. Patrimonyal siyasal sistemlerde merkez, toplum düzeninin koruyucusu olarak düşünülür, siyasal seçkinler de bu tip bir merkez kavramı ile yakından ilişkilidir . (Heper, 1980:5)

Türkiye açısından demokrasinin gelişmesine bakıldığında demokratikleşmenin iç dinamiklerin doğal bir sonucu olmaktan çok Batının gelişmesi ve Osmanlının geri kalmışlığı yenme çabalarının bir uzantısı olarak gündeme geldiği görülür. Önceleri askeri yenilgiyi önleme amacı ile askeri alanda başlayan ıslahat çabaları giderek yönetim yapısında ve şeklinde de ciddi değişiklik arayışlarına yol açmıştır. Yani dış etki ve gelişmeler demokratikleşmede önemli rol oynamıştır. Bu döneme kadar Batıyla yönetim anlamında pek ilgilenmeyen Osmanlılar bundan sonra Batının gelişmesini izlemeye ve ondaki bazı unsurları benimsemeye başlamıştır. Nitekim Osmanlıda devleti kurtarma yönünde başlayan bu çabalar dış dengelerden yararlanmak ve dış destek sağlamak arayışının da etkisiyle özgürlükler ve Anayasal meşrutiyet yönünde gelişmiştir. Özgürlük fikrinin öne çıkması ile birlikte iktidarın sınırlanması ve belirli kurallara bağlanması yönünde çabalar da hızlanmıştır.(Yılmaz, 2010:344)

Batıda ve Türkiye’de demokrasinin gelişmesi şu açılardan bazı farklılıklar taşımaktadır;(Yılmaz, 2010: 344-345)

- Batıda demokrasi, toplumun tarihsel, sosyal ve kültürel gelişmelerinin doğal sonucu iken, bizde daha çok dış etkileşim ile dış etki ve arayışların sonucunda gündeme gelmiştir.
- Batıdakinden farklı olarak bizde güçlü merkezîyetçi anlayış ile merkezî yapı demokratik gelişmeyi olumsuz etkilemiştir.

Batının tersine Doğuda ve Osmanlıda merkezî iktidarın çok güçlü olduğunu görmekteyiz. Dolayısıyla merkezî iktidarın çok güçlü olduğu bu tür bir ortamda yerel sivil alanların gelişmesi pek mümkün olmamıştır. Bilindiği üzere sivil toplum merkezî otoritenin dışında bağımsız güç odaklarının oluşmasını ve kendilerini devletten ayrı birey ve gruplar olarak algılamasını gerektirir. Ancak sıkı merkezî yapıda bu tür bir anlayış da oluşmamıştır. Tüm bunlar bizde birey kavramının batıdan geç gelişmesini ve grup düzeyinde de devletten bağımsız hareket etmedeki başarısızlığını da verir. Bu eğilimin cumhuriyet döneminde de artarak devam etmesi, şekli demokratik kurumlara rağmen demokratik kültürün ve yapının yerleşmemesinde etkili olmuştur. Bu anlayışla da devlet dışındaki her oluşum ve siyasi akım şüpheli görülmüştür. (Heper, 1980:345-347)

Cumhuriyet meşruluğun kaynağını tanrı yerine halka dayandırmayı esas almış olmakla birlikte siyasal iktidarın ve onu kullananların kutsallıktan arındırılması noktasında değişen bir şey olmamıştır. Bu kez dinin yerine akli ve bilimi koymuşlardır. Diğer yandan Cumhuriyet, bireyi teslim alan toplumsal bağları kırmayı hedeflemiş ama bu kez şeyh ve derviş cemaatlerinin yerini devlet mitosu ile doldurmuştur. Sonuçta demokrasinin bireysellik ve hak sahibi yurttaş anlayışı yerleşmemiştir. Yeni bir düzen yaratılmak istenmiş ama eski kültürel kodlar ve davranış kalıpları son kertede hayata hakim olmuştur. (Heper, 1980:369) Bu anlamda Türkiye’de demokrasinin aksak işleyişine sebep olan unsurlar şunlardır.

- Cemaat yerine konan cemiyetin gene cemaat gibi çalışması,
- Devletin bu cemaatin en üst ve faal birimi olarak rol oynaması,
- Osmanlı reformcularında hakim toplum mühendisliği anlayışının Kemalist devrimcilerde de sürmesidir.

ve dolayısıyla siyasal iktidarı ele geçirmesiyle gerçekleşmiştir. (Heper, 1980:376)

Cumhuriyetin ilk 25 yıllık dönemi, zaman zaman Osmanlı geçmişinden tamamen bir kopuşun iddiası içerisinde olsa da toplumsal yapı, siyasal gelenek ve kültür açısından bir süreklilik mevcuttur. Osmanlı’ya benzer biçimde Cumhuriyet Türkiye’sinin siyasal kültürünün özellikleri arasında da devletin toplumda önemli bir yerinin olması, seçkincilik, muhalefete hoşgörüsüzlük, fizik gücü vurgusu, kapsayıcı bir ideoloji gereksinimi ve siyasal gücün tek olarak algılanması yer alır. (Heper, 1980:4-5)

Toplumsal yapının demokratikleşmeye sağladığı destekler açısından Türkiye’ye bakarsak, merkeziyetçi bir siyasal mirasın, devletçi bir ekonomik sistemin, cılız bir orta sınıfin, dağınık ve güçsüz bir işçi kesimin; temelde zincirleme birbirlerine bağlı olan bu koşulların, demokratikleşmeye sağlayabilecekleri destek oldukça sınırlıdır. Fakat bütün bu olumsuz koşullara rağmen Türkiye kalkınmakta olan ülkeler arasında hiç de yabana atılmayacak bir demokrasi deneyimine sahiptir. 1950 yılından bu yana, Türkiye demokrasiyle yaşamayı becerememektedir ama, deneyimleri ve birikimi sonucu demokrasisiz de yaşayamamaktadır. Tarihi ve toplumsal koşulları demokratik düzene sürekli bir teminat sağlayamadığı halde otoriter bir rejime de sürekli destek sağlayacak nitelikte değildir. Demokrasi ile askeri müdahaleler arasındaki gidiş gelişler bir bakıma bunun kanıtıdır. Ne ekonomik ne de toplumsal koşullar, Türkiye’de olagelen rejim değişikliklerini kendi başlarına kaçınılmaz bir biçimde belirleyecek niteliktedir. Hiçbir toplumda siyasal rejimler belirli şartların sonucu olarak kendi başlarına oluşmazlar. Bu açıdan kültürel koşulların da farklı bir nitelik taşımadığını görüyoruz.(Sunar, 2010:24)

Türkiye’de demokratik kurum ve kurallara rağmen demokrasinin işlemeyişinin esasta siyasal alışkanlık ve kültürle ilişkili olduğunu söyleyebiliriz. Bu süreçte yurttaş yerine teba anlayışının yerleşikliği ile saray toplumunun kırılmaya uğraması ve yerine asker ve sivil elitin ikame olmasının da yerleşik kültür yanında demokratik gelişmeye olumsuz etki yaptığı söylenebilir. Nitekim demokratikleşme için toplum katında demokratik değerlerin ve kültürün varolması gereklidir. Türkiye’de demokrasinin yerleşmemesinin siyasal tutumlardan çok daha derin kültürel kökleri olduğu ve esasta da muhaliflerin düşman görülmesi ile hoşgörü noksanı ve başkalarına itimatsızlıktan kaynaklandığı belirtilmelidir. Ancak bazı amprik bulgular ve gözlemler hoşgörü noksanının toplum katında olmaktan çok elitler katında da demokratik değerlerin benimsenmesi gerekmektedir. Gerçekten de aşırı devletçi ve sivil toplumun gelişmediği bir ortamda elitler siyaseti bir savaş olarak algıladığından ve halka güvenmediğinden demokrasinin yerleşimi ve kabulü zor olmaktadır. Ayrıca bu dönemde aydınlar katında dinin yerine bu kez bilim ikame edildiğinden ve modernleşirmecilik ana hedef olduğundan demokratik gelişme sorunlu olmuştur. Cumhuriyet dönemi için yapılacak tespit, devlet-toplum ilişkilerinin ve genelde siyaset geleneğinin kültürel kopuşa paralel bir seyir izlemeyip, geçmişten bugüne süreklilik gösterdiğidir. (Durgun, 2012:178) Cumhuriyet, Batı’nın devlet anlayışındaki açılımın etkisinde kalmış olsa da bu alanda seçici davranarak kendi devlet geleneğine uygun düşen otoriter zihniyeti tüm toplum için geçerli bir yönetim modelinin kaynağı haline getirmiştir. Bu model devletçiliği günümüze kadar taşımıştır. Toplumun devlet karşısındaki yüzyıllardan bu yana süren edilgenliği, demokralığın toplumda bir talep olarak yeşer-

mesini güçleştirmiş ve devlet aktörlerinin bilinçli çabası bu talebin ortaya çıkmasını engellemiştir. Bu durum devletçi anlayışın yönetsel kültürde farklı inançsal ve kültürel kodlara sahip olursa da, ne denli güçlü bir şekilde varlığını devam ettirdiğinin göstergesidir. Bu durumda da Türk siyasi kültüründe liberal-bireyci bir vatandaş anlayışından ziyade toplulukçu/cemaatçi vatandaş anlayışının hakim olmaktadır. Türkiye’de vatandaşlığın sınırları, bir takım gelişmeler olmasına rağmen, hala devlet tarafından belirlenmekte ve vatandaşın bu sınırlar içinde kalarak haklarını kullanıp vazifelerini yerine getirmesi beklenmektedir. Ancak, demokrasi, siyasal ve iktisadi alanda olduğu gibi, kültürel planda da toplum üyeleri tarafından benimsendiği, toplumun örgütlenmesinde yönlendirici ilke olduğu ölçüde başarıya ulaşabilecektir. (Durgun, 2012:213)

Türkiye’de Medya Okuryazarlığı Uygulaması

Medyanın toplumsal hayatta giderek artan etkisi, Türkiye’de de akademisyenleri ve ilgili kurumları medya okuryazarlığı çalışmalarına yöneltmiştir. 2004 yılında Devlet Bakanlığı bünyesinde kurulan, Şiddeti Önleme Platformu’nda, Radyo ve Televizyon Üst Kurulu ilk kez ilköğretim okullarında medya okuryazarlığı derslerinin okutulmasını önermiştir. Üst Kurulun bu önerisi kabul görmüş ve hem Medya Alt Komisyonu raporuna hem de eylem planına alınmıştır. Aynı yıl Üst Kurul tarafından Milli Eğitim Bakanlığına yazı yazılarak, okullarda medya okuryazarlığı dersleri verilmesinin gerektiğine dikkat çekilmiştir. Böylece ülkemizde medya okuryazarlığına ilişkin ilk çalışmalar başlatılmıştır.

Yapılan ön hazırlık çalışmaları sonucunda, Medya Okuryazarlığı konusundaki çalışmaları yürütmek üzere; Radyo ve Televizyon Üst Kurulu uzmanları ve Ankara Üniversitesi, Gazi Üniversitesi ve Selçuk Üniversitesi’nden akademisyenlerin de katılımıyla bir komisyon oluşturulmuştur. Komisyon çalışmalarında, özellikle ABD ve Avrupa’daki örnekler incelenmiş, konuya ilişkin yurtiçi ve yurtdışı kaynaklı çalışmalar detaylı bir biçimde değerlendirilmiştir.

Bu çalışma neticesinde, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı ve Radyo ve Televizyon Üst Kurulu uzmanları ile akademisyenlerden oluşan bir komisyon tarafından “Medya Okuryazarlığı Dersi Taslak Öğretim Programı ve Öğretmen Kılavuzu” hazırlanmıştır.

22 Ağustos 2006 tarihinde Radyo ve Televizyon Üst Kurulu ile Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu arasında “Öğretim Kurumlarına Medya Okuryazarlığı Dersi Konulmasına Dair İşbirliği Protokolü” imzalanarak, her iki kurumun yükleneceği sorumluluklar ve görevler belirlenmiştir. “İlköğretim Seçmeli Medya Okuryazarlığı Dersi Öğretim Programı”, 31.08.2006 tarihinde MEB Talim ve Terbiye Kurulu’nda görüşülerek kabul edilmiştir.

2006-2007 eğitim-öğretim yılında Medya Okuryazarlığı dersinin okutulacağı beş pilot okul belirlenmiştir. Bu okullarda 2006-2007 eğitim-öğretim yılın-

da eğitim verecek yirmi Sosyal Bilgiler öğretmeni, Ankara’da 7–10 Eylül 2006 tarihleri arasında düzenlenen dört günlük bir “Eğitici Eğitimi Programı”na tabi tutulmuşlardır. Medya Okuryazarlığı dersi, bu beş pilot okuldaki 7. sınıf öğrencilerine zorunlu seçmeli ders olarak okutulmuştur.

Seçmeli medya okuryazarlığı dersinin Milli Eğitim Bakanlığı tarafından 2007-2008 öğretim yılı ders müfredatına alınmasını takiben, 25-28 Haziran 2007 tarihleri arasında tüm Türkiye’yi kapsayacak şekilde, Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu’nca belirlenen 103 kişilik öğretmen grubuna “Eğitici Eğitimi Programı” kapsamında hizmet içi eğitim verilmiştir. Talim ve Terbiye Kurulu, medya okuryazarlığı dersini, iletişim fakültelerinden veya basın yayın yüksek okullarından mezun olup, şu anda Milli Eğitim sistemi içinde sınıf öğretmeni olarak görev yapan öğretmenler ile sosyal bilgiler öğretmenlerinin okutmalarını kararlaştırmıştır. Radyo ve Televizyon Üst Kurulu ile Milli Eğitim Bakanlığının işbirliği sonucu hayata geçirilen “Medya Okuryazarlığı Projesi” kapsamında, seçmeli medya okuryazarlığı derslerinin devlet okullarının yanı sıra Özel Okullar Birliğine üye okullarda da okutulması öngörülmüştür.

Medya Okuryazarlığı ders kapsamının işlenmesinde öğretmenlere yön gösterici birer kaynak olması amacıyla, İlköğretim Medya Okuryazarlığı Dersi Öğretmen El Kitabı ile Medya Okuryazarlığı Dersi Öğretim Programı ve Kılavuzu hazırlanmıştır.

Medya okuryazarlığı dersinde gözlem, araştırma, eleştirel düşünme, yaratıcı düşünme, iletişim, problem çözme, bilgi teknolojilerini kullanma, girişimcilik, sosyal ve kültürel katılım, Türkçe’yi doğru ve etkili kullanma becerilerinin kazandırılması hedeflenmektedir. (Komisyon, 2006:7-8) Medya okuryazarlığı dersi öğretim programı ile öğrencilere kazandırılmak istenen değerler ise şöyle sıralanmaktadır: özel yaşamın gizliliğine saygı, etik duyarlılık, dürüstlük, sorumluluk, etik kurallara bağlılık, farklılıklara saygı, kültürel mirası yaşatmaya duyarlılık, aile içi iletişime önem verme, bilinçli tüketim, toplumsal hayata aktif katılım, bilimsellik, eşitlik, yardımlaşma, dayanışma, paylaşma. (Komisyon, 2006:8)

SONUÇ

Demokrasi, günümüzde üzerinde en çok durulan ve tartışılan kavramların başında gelmektedir. Tüm dünyada kabul edildiği üzere şimdiye kadar ki en gelişmiş yönetim biçimi tartışmasız bir şekilde demokrasidir. Hiç kimsenin kendi kendini egemen ilan edemeyeceği, kayıtsız şartsız bir iktidar iddiasında bulunamayacağı, yönetme yetkisinin kaynağının yalnızca halka dayandırılarak meşrulaştırılabileceği anlayışının gelişmesiyle tüm dünyada en yaygın yönetim biçimi olan demokrasi günümüzde yönetim biçimi olarak tanımlanmanın çok daha ötesinde yeni anlamlar kazanmıştır.

Ancak demokrasinin, belli bir tarihsel ve kültürel gelişmeye dayanan ve toplumda karşılığını bulması gereken aşağıdan yukarıya bir hareket olması dünya üzerinde farklı uygulamaları da beraberinde getirmiştir. Bu bakımdan zorlamayla getirilen demokrasiler uzun ömürlü olmadığı gibi doğal seyrinde kurulan demokrasilerin de yaşatılabilmesi için gerekli şartların sürekliliği sağlanmadığı zaman devam edemediği görülmektedir. Demokrasi kültürünü oluşturamamış ve sürekliliğini sağlayamamış toplumlarda demokrasinin şekli gerekleri yerine getirilse bile demokrasi toplumun tamamına ve hayatın tüm aşamalarına yayılamaz. Sürekliliği sağlanamamış ve kesintiye uğrayan bir demokrasi de hiçbir zaman kendisinden beklenenleri sağlayamayacaktır.

Bir toplumda, bireyler birbirlerinin görüşlerine ve düşüncelerine saygı gösterdikleri ölçüde o toplumda demokrasi olgusu gelişecektir. Bireylerin kendi aralarında demokrasi sınırları içerisinde saygı gösterebilmelerinin yolu ise birbirlerini anlamaları ve siyasal sisteme katılım göstermeleri ile olmaktadır. Bunun temel koşulu ise tüm toplumda şeffaf bir iletişim sisteminin bulunmasına bağlıdır. Vatandaşların toplumsal olaylara ve siyasete, siyasal kararların alınması sürecine katılmaları ise genellikle medya ya da diğer iletişim araçları ile gerçekleşmektedir. Medya, demokratik sürecin vazgeçilmez bir ögesidir, çünkü halkın birer vatandaş olarak haklarını kullanabilmesi için gerekli olan enformasyonu sağlamasından ötürü yurttaşlar, medya aracılığıyla olayların yorumlanmasına ve tartışmalara katılabilirler, toplumun gelişimini ve siyasal tercihleri etkileyen tutumlar edinebilirler ve eylemlerde bulunabilirler. Bu süreçte medya, vatandaşların görüşlerine ve düşüncelerine yer veren bir organ olarak önemli bir işlev üstlenmektedir. Özellikle yeni iletişim teknolojilerinin gelişimiyle birlikte halkın kamuoyundaki tartışmalara katılımı daha kolay hale gelmiş ve daha etkin katılım mümkün olmuştur. Yeni iletişim teknolojilerinden özellikle internet tabanlı uygulamalar, siyasete ilişkin tartışmalara halkın da katılımını sağlayabilen en önemli araç haline gelmiştir. Bu açıdan yeni iletişim teknolojileri, toplumsal açıdan demokrasinin yaygınlaşmasını ve gelişmesini sağlama potansiyeline sahiptir.

Her ne kadar yeni iletişim teknolojilerinin, özellikle de internetin; kolay erişim, otoritelerden bağımsız örgütlenme, ifade özgürlüğünün sınırsız olması, içerik denetiminin zor olması, siyasal katılımı artırması, sivil toplumu genişletmesi gibi demokrasiye katkı yapan özellikleri olsa da internete ve bilgisayar teknolojilerine erişim sorunu, enformasyonun bolluğu ve ticarileşmesi, internet üzerinde tekellerin kurulması, devlet ve özel sermaye tarafından tüketiciye dönüşen vatandaşın denetlenmesi için yoğun kullanımı, aşırı bireysel kullanımı ve kullanım amaçları vb. sorunlar; demokratikleştirici potansiyelin sınırlılıklarını oluşturmaktadır. Medyanın demokrasiye katkı yapabilmesi için özellikle vatandaşların medya ile girdikleri ilişkilerinde edilgen değil etken olmaları, katılımcı ve aktif birer vatandaş olarak medya tarafından yönlendirilen değil medyayı yönlendiren bir bilinçle hareket etmeleri gerekmektedir.

İşte bu noktada, demokrasiye hizmet eden bir medya-vatandaş ilişkisi için devreye medya okuryazarlığı girmektedir. Medya okuryazarlığı, ifade özgürlüğü ve bilgi edinme hakkı açısından, her vatandaşın sahip olduğu temel haklarının bir parçasıdır ve demokrasiyi kurmak ve desteklemek için çok gereklidir. Çünkü günümüz dünyasında medya okuryazarı olmayan bir bireyin kendini ifade etme imkanı yoktur. Medyanın hayatımızda edindiği yeri artırıp, dolaşıma giren görüntü, ses ve yazıların büyük bir kısmını oluşturur hale gelmesi, artık klasik okuryazarlığın yetersiz kalması ve ancak tüm duyularla yerine getirilebilen medya okuryazarlığının gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Medya okuryazarı bir birey; medyayı etkili ve akıllı bir biçimde kullanır; medya mesajlarını değerlendirirken eleştirel düşünür; farklı kaynaklardan sağlanan bilgilerin güvenilirlik ve geçerliliğini değerlendirir; görsel imgeleri nasıl “okuyacağını” bilir; çeşitli kültürlerin farkına varır ve çoklu bakış açılarına değer verir; farklı medya formlarını kullanarak kendini açıkça ve yaratıcı olarak ifade eder; mesajların, inançlar, değerler, davranımlar ve demokratik süreç üzerindeki etkilerini tanımlar. Sosyal yaşam içinde ve medyada yer alan önyargıların farkına varır ve önyargılara karşı tedbir alır, böylece her türlü ayrımcılığın karşısına geçer.

Dünyada demokrasi-medya ilişkisinin problemleri yapısından dolayı medya okuryazarlığı hareketi gelişmiş ve özellikle sivil toplum kuruluşlarının öncülüğünde oldukça fazla çalışmalar yapılmış, kurumsallaşmış gelişmeler sağlanmıştır. Hal böyleyken dünyadaki gelişmeler paralelinde Türkiye’deki demokrasi-medya ilişkisini ve medya okuryazarlığı konusundaki gelişmeleri değerlendirmek gerekirse; Türkiye’nin iki asırlık demokratikleşme süreci, sürekli gerçekleşen yap-bozlar nedeniyle bir türlü kurumsallaşamamıştır. Toplumsal yapının demokratikleşmeye sağladığı destekler açısından, merkezîyetçi bir siyasal mirasın, devletçi bir ekonomik sistemin, cılız bir orta sınıfın, dağınık ve güçsüz bir işçi kesimin demokratikleşmeye sağlayabilecekleri destek oldukça sınırlı kalmıştır. Türkiye’de demokratik kurum ve kurallara rağmen demokrasinin işlemeyişinin esasta siyasal alışkanlık ve kültürle ilişkili olduğunu görülmektedir. Bir ülkede demokrasinin kurumsallaşabilmesi için toplum katında demokratik değerlerin ve kültürün varolması gereklidir.

Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de kitle iletişim araçları, siyasal, sosyal ve ekonomik gelişmelerle doğru orantılı olarak şekillenmektedir. Özellikle, siyasetin tüm alanları kapsayan etkin rolü, iletişim alanında da aynı biçimde etkili olmuştur. Kitle iletişim araçlarının görevi haber ve bilgi vermek suretiyle kamuoyunu bilgilendirerek, kamuoyunun serbestçe oluşmasına katkı sağlamaktır. Ancak, Türkiye’de demokrasi bilinci ve kültürü tam olarak gelişmediğinden medya, Batı toplumlarının aksine kamuoyunu bilgilendirmek yerine, akıl vererek, doğrudan doğruya kamuoyu oluşturmaya çalışmıştır. Bu durum da Türkiye’de demokrasi-medya ilişkisinin problemleri bir şekilde gelişmesine sebep olmuştur.

Türkiye’de de medyanın toplumsal hayatta giderek artan etkisi, tüm dünyada olduğu gibi akademisyenleri ve ilgili devlet kurumlarını medya okuryazarlığı çalışmalarına yöneltmiştir. Ülkemizin 2004 yılından itibaren 8 yıllık bir medya okuryazarlığı tecrübesi oluşmuştur. Yukarıda değindiğimiz gibi özellikle Batı toplumlarındaki medya okuryazarlığı uygulamalarına bakıldığı zaman sivil toplumun ve öğretmenlerin ciddi boyutta sürece dahil olduğu ve toplumsal talebin her daim canlı bir şekilde devlet kurumlarının önünde gittiği görülmektedir. Ülkemizdeki uygulamalarda ise devlet kurumlarının süreci başlatıp yürüttüğü ve sivil toplum kuruluşlarının işleyişe yeterince dahil olmadığını görülmektedir.

Demokrasi kültürünün gelişmesine ve aktif vatandaşlığına katkıda bulunması beklenen ve dünyadaki farklı ülke uygulamalarında bu yönü ön plana çıkarılan medya okuryazarlığı konusunda bugüne kadar ülkemizde yapılan çalışmalar değerlendirildiği zaman; dersin seçmeli olmasının medya okuryazarlığı eğitiminin kapsamını ve etkililiğini azalttığı, seçmeli olarak verilen bir ders çerçevesine sıkıştırmak yerine okul öncesinden yetişkin eğitime doğru hayat boyu devam eden bir süreç olarak ele alınması gerektiği, medyanın temel bilgi kaynağı olduğu günümüzde etkin bir vatandaş olarak yetişkinlerin sansür, dezenformasyon, manipülasyon, propaganda, asparagas, yalan haber, önyargı, bakış açısı gibi doğru bilgiye ulaşmanın ve demokrasi kültürünü geliştirmenin önündeki bir çok engeli aşacak içerikte bir medya okuryazarlığı anlayışının gelişmediği, medya okuryazarlığı müfredatı için geliştirilen kitapların ve eğitim anlayışının çoğunun, eleştirel bir bakış kazandırılarak medya kullanımında etkin bir özne olmasını sağlamak yerine, çocuğu medyanın olumsuz etkilerinden korumayı amaçladığı, izleyiciyi yalnızca maruz kaldığı medyanın etkisini denetlemekle sınırlandıran bu yaklaşımda, medya sistemine ve işleyişine ilişkin arka plana ve siyasal, ekonomik, toplumsal belirleyenlerin süreçteki rollerine fazla girilmediği, ders kapsamında kullanılan materyallerin yetersizliği yanında öğretmenlerin bu alandaki formasyon eksikliklerinin de ciddi boyutta olduğu görülmektedir.

Sonuç olarak; demokrasinin ülkemizdeki gelişim süreci, demokrasi anlayışı ve kültürü değerlendirildiği zaman demokrasinin yönetici elitler tarafından tam olarak sindirilemediği, güçlü merkezîyetçiliğin ve buna bağlı olarak güçsüz kalan toplum kesimlerinin varlığı nedeniyle demokrasinin topluma yayılamadığı ve tabandan beslenen bir demokrasinin gelişemediği görülmektedir. Medya okuryazarlığı konusundaki gelişmeler değerlendirildiği zaman yine demokrasi serüvenimize benzer şekilde dünyadaki gelişmelerden farklı olarak devlet eliyle başlatıldığı ve yürütülmeye devam edildiği, medya okuryazarlığı anlayışında kullanıcının katılımcı ve eleştirel boyutunu ihmal eden korumacı anlayışın hakim olduğu, halk tarafından ve sivil toplumca desteklenen bir yapıya kavuşmadığı görülmektedir. Dünyada medyaya ilişkin hiçbir konuyu açıkta bırakmayacak

şekilde oldukça kapsayıcı olan medya okuryazarlığı Türkiye’de devlet kurumları tarafından oldukça sınırlı bir şekilde ele alınmış ve adeta eldeki yetkileri vatandaşla paylaşmaktan kaçarcasına sadece zararlı içerikten korunmak olarak anlatılmıştır. Bu haliyle medya okuryazarlığından ziyade medya eğitimi içeriğine uygun bir yaklaşım tarzı benimsenmiştir.

Medya okuryazarlığının sahip olduğu demokrasiyi geliştirme potansiyelinin anlaşılıp kullanılabilmesi için öncelikle konunun muhatapları ve taraflarınca yani hem devlet kurumları hem de sivil toplumca medya okuryazarlığının medya karşısında yalnız kalan bireyi korumak için yola çıkan bir anlayışla değil bireyin katılımcı ve vatandaş yönünü önde tutan, yeni medyanın kullanıcı ve taraflarından biri olarak gören bir anlayışla ele alınması gereklidir.

KAYNAKÇA

- Arnhart, L. (2004). *Siyasi Düşünce Tarihi*, (Tra. A. Kemal Bayram). İstanbul: Adres Yayınları
- Kivisto, P. (2008). *Sosyolojinin Temel Kavramları*,(Tra. İhsan Çapcıoğlu, Sefer Yavuz). Ankara: Birleşik Yayınevi
- Aydın, M. (2011). *Güncel Kültürde Temel Kavramlar*. İstanbul: Açılım Kitap
- Cılga, İ. (2004). Demokrasi İnsan Hakları Kültürü ve Çocuk Hakları. *Milli Eğitim Dergisi*, Sayı: 151, 69-73.
- Yılmaz, A.(2000). *Modern Demokrasi, Gelişimi ve Sorunları*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları
- Durgun, Ş. (2010). *Modernleşme ve Siyaset*, Ankara: A Kitap Binyıl Yayınevi
- Kılıç, S. (2009) Kamuoyu Oluşum Sürecinde Sosyal Hareketler ve Medya. *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt:2, Sayı: 2, s.151.
- Dağı, İ. and Polat, N.(2004). *Herkes İçin Demokrasi Ve İnsan Hakları*, Ankara: Liberte Yayınları
- Sarıbay, A.Y.(1991). Yurttaşlık ve Katılımcı Demokrasi, *Birikim Dergisi*, Sayı 32, Aralık, s. 23.
- Özman, A. and Coşar, S. (2002) Yönetselden Yaşamsal Demokrasi Pratiği, In Fuat Keymen (Ed.), *Liberalizm Devlet Hegomanya*, İstanbul: Everest Yayınları
- Bilgin, N. (1998). *75 Yılda Tebadan Yurttaş Doğru*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları
- Çukurçayır, M.A. (2002) *Siyasal Katılma Ve Yerel Demokrasi*, Konya: Çizgi Kitap Evi
- Şahin , A. Temizel, H. Temizel, M. Türkiye’de Demokrasiden E-Demokrasiye Geçiş Süreci Ve Karşılaşılan Sorunlar, (Available online at http://e-demokrasi.org/index.php?option=com_content&view=article&id=31:tuerkiyede-demokrasiden-e-demokrasiye-geci-suereci-ve-karlanan-sorunlar&catid=7:makaleler&Itemid=21) Retrieved on 14 September 2011
- Giddens, A. (2000). *Elimizden Kaçıp Giden Dünya*, (Tra. Osman Akınhay). İstanbul: Alfa Yayınları
- Alemdar, K.(1999) *Medya Gücü ve Demokratik Kurumlar*, İstanbul: Afa Yayıncılık
- Durgun, Ş.(2010) *Modernleşme ve Siyaset*, Ankara: A Kitap Binyıl Yayınevi
- Önür, N. (2005)., *Kurumlara Sosyolojik Bakış*, Güçlü, S. (Ed.) içinde Toplumsal İlişkiler Sürecinde İletişim İstanbul: Birey Yayıncılık, s. 333-334.
- Elmas, E. Dilek K., (2011) *İletişimsel Demokrasi-Demokratik İletişim Türkiye’de Medya: Mevzuat, Politikalar, Aktörler*, İstanbul: Tesev Yayınları
- San, C. (1994). İnsan Hakları Çerçevesinde Kimi Güncel Sorunlar. *A.Ü. S.B.F. Dergisi*, sayı 49., 379.
- KARAÇOR, S. (2009) Yeni İletişim Teknolojileri, Siyasal Katılım, Demokrasi, *Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt:16, Sayı 2, s. 130.

- Şener, G. İnternet ve Demokrasi İlişkinine Dair Eleştirel Bir Yaklaşım, (Available online at: <http://www.siyasaliletisim.org/pdf/internetvedemokrasi.pdf> , Retrieved on 17 Nisan 2012
- Timisi, N. (2003) Yeni İletişim Teknolojileri ve Demokrasi, Ankara: Dost Kitabevi
- Dağtaş, E. (2007) *İnternet, Katılımcı Demokrasi Ve Yurttaşlık Hakları*, XII. “Türkiye’de İnternet” Konferansı 8, Ankara
- Livingstone, S, & Thumim, N. (2003) Assessing The Media Literacy Of Uk Adults. *A Review Of The Academic Literature*, sayı 48,s. 18.
- Kellner, D. & Share, J. (2005) Toward Critical Media Literacy: Core Concepts, Debates, Organizations, And Policy, *Discourse: Studies in The Cultural Politics of Education*, cilt 26, No. 3., s. 369
- Türkoğlu, N. (2007) Okuryazarlıktan Medya Okuryazarlığına: Şifrelerin Ortaklığını Aramak, In Türkoğlu N., Cinman Şimşek M. (Ed.), *Medya Okuryazarlığı* , İstanbul: Kalemus Yayınları, s. 277.
- Thomann, E. & Jolls T., (2003) Literacy for the 21st Century An Overview & Orientation Guide To Media Literacy Education, Center for Media Literacy, s. 43.
- Algan, E. (2007) Medya Okuryazarlığına Politik Bir Bakış. In Türkoğlu N., Cinman Şimşek M. (Ed.), *Medya Okuryazarlığı* , İstanbul: Kalemus Yayınları, s. 68.
- Asrak Hasdemir, T. (2009) Medya Okuryazarlığı ve İnsan Hakları: Türkiye Örneği, *Ders Kitaplarında İnsan Hakları II*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları
- “Project Description”, European Charter for Media literacy, (Available online at <http://ecml.pc.unicatt.it/english/description/description.htm>) Retrieved on 18 May 2012.
- Thomann, E. & Jolls T. (2003) Literacy for the 21st Century An Overview & Orientation Guide To Media Literacy Education , Center for Media Literacy
- Livingstone, S. (2003) The Changing Nature and Uses Of Media Literacy, London School of Economics and Political Science
- Treske, G.(2007) Medya Okuryazarlığı Neden Gerekli, In Türkoğlu N., Cinman Şimşek M. (Ed.), *Medya Okuryazarlığı* , İstanbul: Kalemus Yayınları, s. 14.
- Öncel Taşkıran, N. (2007) Medya Okuryazarlığına Giriş, İstanbul: Beta Yayınları
- Hobbs, R. (2004) Medya Okuryazarlığı Hareketinde Yedi Büyük Tartışma, (Tra. Melike Türkan Bağlı), Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, cilt:37
- Thoman, E. International Media Literacy Conference: ‘New Directions in Media Education , 1990, (Available online at, <http://www.medialit.org/reading-room/unesco-convenes-international-media-literacy-conference-toulouse>), Retrieved on 18 March 2012
- Altun, A. (2011) Unesco’nun Medya Okuryazarlığı Eğitimi Faaliyetlerine Toplu Bir Bakış (1977-2009), *Milli Eğitim Dergisi*, yıl 40, sayı 191
- Altun, A. (2011) Tavsiye Kararları Çerçevesinde Avrupa Birliği’nin Medya Okuryazarlığı Eğitimi Vizyonu, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 8, Sayı 1

- Durgun, Ş.(2012) *Türk Yönetim Kültüründe Devlet Anlayışı*, Üç Deniz Havzası Ülkeleri Ortak Yönetim Kültürü ve Yeniden Yapılanma Sorunları Sempozyumu, Bildiriler Kitabı, 13-16 Ekim İstanbul, Ankara: Kav Yayınevi
- Heper, M. (1980) *Osmanlı Siyasal Hayatında Merkez- Kenar İlişkisi*, Toplum ve Bilim, Sayı 9-10
- Sunar, İ.(2010) *Demokrasi Türkiye Serüveni*, İstanbul: Doruk Yayıncılık
- Durgun, Ş.(2010), *Modernleşme ve Siyaset*, Ankara: A Kitap Binyıl Yayınevi
- MEB, RTÜK,(2006) *İlköğretim Medya Okuryazarlığı Dersi Öğretim Programı ve Kılavuzu*, Ankara

Unknown peoples; Zazas

Bilinmeyen Halk: Zazalar

Rasim BOZBUĞA

Özet

Türkiye’de yaşayan halk kitlelerinden birisi de hiç şüphesiz Zazalardır. Her ne kadar 19. Yüzyılın ikinci yarısından beri batıda üzerlerine oldukça geniş araştırmalar yapılmışsa da Türkiye’de akademik dünyanın ilgisini çekememişlerdir. İlk başlarda yapılan çalışmalar ağırlıklı olarak Zaza dili üzerine yoğunlaşmış ve 1932 yılında Alman dilbilimcileri Mann ve Haddank’ın yaptıkları devrim niteliğindeki çalışma ile Zazaca’nın dünya dilleri içindeki yeri belirlenmiştir. Daha sonraki yıllarda MacKenzie, Windfuhr, Poul, Todd gibi farklı ülkelerdeki dilbilimciler Zazaca üzerine çalışmalar yapmaya devam etmişlerdir. Avrupa’ya göçen Zazalar arasında 1980’lerden itibaren gelişen Zaza hareketi yavaş yavaş batılı bilim adamlarının dikkatini çekmiş bu konuda Arakelova, Kehl-Bodrogi, Bruinessen gibi akademisyenler tarafından çalışmalar yapılmıştır. Batıda Zazalar üzerine yapılan onlarca çalışma olmasına rağmen Türkiye’de maalesef bu konuda çalışma yok derecesindedir. Bu nedenle Zazalar konusunda Türkiye Günlüğü dergisinde yayınlanan makalemin İngilizce gözden geçirilmiş versiyonu olan bu çalışmanın Türkiye’deki akademik dünyadaki eksikliğin giderilmesi açısından önemli bir katkı sağlayacağı umulmaktadır.

Keywords: Zaza People, Zazaki, Ethnic Groups of Turkey, Kurds,

I-INTRODUCTION

Hüseyin Aygün, a Turkish opposition member of parliament, was kidnapped by militants of the Kurdistan Workers Party (PKK) on August 12, 2012 due to his activities on Zaza language and Zaza people. (Hakan 2012) The motivation of PKK was not conceived by general Turkish public and conspiracy theories spread among people. Reaction of the Turkish public reveals that not only are Kurdish nationalists uncomfortable with Zaza identity, but also general Turkish public is not ready for new ethnic identity.

While Zazas are not known by general Turkish public, western scholars have been aware of this people since the Crimean War. The French, the British and the Ottoman Empires fought against Russia in the Crimean War between 1853 and 1856. Russia captured numbers of Ottoman soldiers from different part of the Turkey. Some war prisoners were from Eastern Anatolia provided first knowledge about unknown language. German linguist, Peter Lerch, published a text of this language without any comment. That text was written in Zazaki, language of the Zaza People. (Leezenberg 2011) The study introduced people who live in Eastern

Anatolia between the rivers Euphrates and Tigris. Afterwards, western scholars started to analyze this language in order to determine the position of this language among other languages.

After publishing first text in Zaza language (Zazaki), by Lerch in 1857, some other scholars studied Zazaki. Analysis by Wilhelm Strecker, “Mundart Der Duzik in Dersim”, the study into Zazaki at Pulumur districts, was published by Otto Blau in 1862. Afterwards, Austrian linguist Friedrich Müller [1843-1898] analyzed the text by Peter Lerch and published his research “Zaza Dialect der Kurdensprache” in 1864. According to Kar, Müller stated that Zazaki differentiated from Kurmanji based on some essential features. Russian consul in Erzurum Aleksander Jaba (1801-1894) studied Zazas during his post. (Kar 2007) Another German researcher Albert Le Choq published Zaza text which was collected from one Zaza from Cermik district, in 1903 in Berlin. French researcher Clément Huart (1854-1926) published a book in 1909 which affirmed that Zazaki and Astarabadi, one Iranian Language, have strong similarities. (Kar 2008) British researcher Ely Banister Soane, writer of several studies about Kurdish and other Iranian languages, stated that there was a big difference between Kurdish and Zazaki in 1909. (Soane 1909)

Subsequently, the most important analysis of the Zazaki is based on fieldwork of the Otto Mann, whose notes were analyzed, edited and published by Karl Haddank in 1932. Todd (1985) states that their joint work have long been recognized as extremely valuable and scholarly works because of the significance of the historical, cultural and folkloristic contributions, and the detailed comparisons of vocabulary with other Iranian and non-Iranian languages. Their work also was remarkable of the treatment in the syntax which far surpassed the most grammars of that era.

Subsequent to the study of the Mann-Haddank, some prominent experts of Iranian languages defined the position of Zaza language based on fieldworks. Russian diplomat and brilliant scholar, Minorsky who included Zazas in the Gurani group stated that Zazas and Guran group are distinct languages and ethnic group based on linguistic and ethnological reasons. (Minorsky 1943) Another significant expert on Iranian languages, Mackenzie, declared that Zaza language is a separate language and geographically originated from northern Iran. (Mackenzie, 1961) In addition to these authors, Todd (1985), Windfuhr (2009), Paul (1998), Selcan (1998) have made significant contributions to the Zaza Languages recent years.

While majority of the studies about Zaza people have focused on Zaza language, quiet a few studies have been conducted on other issues. Arakelova (1999) emphasized new political factors of the Zazas. Kehl-Bodrogi (1999), Bruinessen (1994, 1997) Paul White (1992) analyzed and described construction

of Zaza identity and its relation with other identities. While these studies make great contribution about some aspect of the Zaza people, they do not analyze the political attitude of the Zaza people. In this vein, providing basic information about Zazas and analyzing the political attitude and identity become main purpose of this paper.

II-HISTORY, GEOGRAPHY, RELIGION AND LANGUAGE

A-Origin and history

There is not enough information about the early history of the Zaza people but linguistic evidence reveals that Zaza people originated from Northern Iran. Scholars emphasize two northern Iranian groups, Daylamites and Parthians, concerning the origin of the Zazas. Mackenzie stated that Zazas are known to have originally come from Daylam region on the southern shore of the Caspian Sea. (Mackenzie, 1961) People of the Daylam (deylamities) had already lived in the south of the Elbruz Mountains area, closer to Kazvin and Tehran, just beginning of the Sassanid Empire. Since they were known as a skillful warrior, Abbasids and Sasanids recruited huge number of Deylamities to their armies. Consequently, after Muslim conquest, Daylamite dynasties controlled majority area of the contemporary Iran and Iraq. During the Daylamites expansion, Zaza and other Daylamites groups migrated to the west. (Madelung, 1995)

Linguistic evidence demonstrates that Zaza people are one of the closest groups of the Parthian people, who established the empire and governed all Iran before the Sassanid Empire. Windfuhr (2009), expert of the Iranian languages and Iranian historian and Kaveh Farrokh (2007) stated that Zaza people has a strong connection to the Parthian people and the closest form of Parthian language is spoken by Zazas.

Furthermore, genetic research and tribal names also support northern Iranian thesis. One tribe in Afghanistan, eastern neighbor of historical Parthia, is called Zazai. Interestingly, Boghlan, old name of the Zaza populated Solhan district in Turkey, is very close to Baghlan phonologically, province name in Afghanistan, where Zazai tribe also lives. (Naval Postgraduate School, 2011) Moreover, genetic research revealed that Zaza Group closer to Iranian from Tahrán, located in northern Iran, which Parthian and Deylemian controlled and lived in, than the Kurds of Turkey, while Kurds and Zazas are geographically neighbors. Fascinatingly, Iranian Kurds are closer than Kurds from Turkey genetically. (Nasidze, Quinque, Ozturk, Bendukidze, & Stoneking, 2005) This information also supports Sherefhan's (1971) statement on Iranian Kurds because Şerefhan stated that Iranian Kurds called Goran, are linguistically the closest relatives of Zazas, at 1597.

Bruinessen (2004), outstanding expert on Kurds, acknowledged that Gurans are different from Kurds based on their culture, language and physical appearance. McDowall (2007) states that in Sulaymaniyah, people believe that certain peasant group known as a Guran has a different origin from tribal Kurds. He also mentions that Zaza and Gurani speakers are already in Zazgros region and they are pushed westwards to Anatolia. (p. 10)

French academician Lecoq (2006) acknowledged that northern migration of the Kurdish tribes whose original homeland is approximately in the North of Fars and on the West of Esfahan, or maybe the very region of Esfahan diminished Gorani-Zaza speaking areas. Kurdish scholar Izady (1992) also affirmed that continuous northwest flow of Kurdish tribes from the south Iran. Based on early Islamic, Roman, Greek, Armenian and Syriac sources (pp. 89-92) Based on linguistic evidence Kryenbroek (2000) and Mackenzie (1961) also stated that migration of the Kurdish tribes to the north displaced Zazas and pushed them to their current places. Another scholar, Joyce Blau (2000), from France, stated that Zazas and Gurans originated from the same origin and the majority of them were assimilated by Kurds and Zazas and escaped from assimilation, migrating to their current regions.

In sum, ancestors of Zaza people who originally lived in northern part of Iran settled Zagros Mountain before or just after the Islamic conquest. Gradually Kurdish tribe, who migrated from south Iran to North, pushed them north and Zaza people eventually settled in their current lands.

The earliest sources which mentioned about Zaza people were dated from the 13th and 14th centuries. One genealogy which were written in 13th century and found in Dersim (Tunceli) talk about Zaza (زازا) tribe. (Selcan 2004) Turkish poet Kaygusuz Abdal (1341-1444) talked about Zazas. Interestingly, he differentiated Zazas and Kurds. Ottoman traveler Evliya Chellebi (1611-1682) and Danish traveler Carsten Niebuhr (1733-1815) also mentioned Zaza people (Kar, 2007).

After migration to the Eastern Anatolia, Zazas organized as tribes or principalities. Swidi, Melkişi, Pazuki, Mirdasi ect. principalities governed the Zaza populated areas during the fourteenth, fifteenth and sixteenth centuries. However, we do not have specific information about these Zaza organizations. Kurdish historian Serefhan does not mention Zaza people or language. He mentioned only Gorans, who were the closest relatives of Zazas and Dinbillis, one of the synonym usage for the Zazas. He stated that Iranian Kurds were known as a Goran include Siyah Mansur, Cengi, Zengine, Pazuki principalities. (Şerefhan 1971, p. 15) He also stated that prince of Brodost was a Goran (p.330) and Kelhur tribes known as Goran. (Şerefhan 1971, p. 354) Furthermore, Şerefhan talk about

Dinbilli, Dinbili tribe was lived in Buhtan and then they moved to further north and east. They controlled Hakkari region and Kurds pushed them to Hoy.

History of the Zaza or Goran principalities was determined by the advance of Ottoman Empire to the east. Before the Ottoman rule started on the Zaza and Goran dominated areas in the 16th century, Zazas and Gorans controlled bigger areas than the Kurds. However, gradually they lost their areas to the Kurds because Kurds allied emerging big power, the Ottoman Empire, since they are Sunnis while most of the Zazas and Gorans followed heterodox Shiite sects. Consequently, most of the Zaza or Goran principalities lost their whole territories and their languages. Currently, a quiet few or none people are able to speak Zaza or Goran languages at the Iran and Iraq.

The Zazas were not in perfect relation with the Ottoman Empire and new republic because their long history shows that they have problem with centralized power and authority. During the reign of the Sultan Abdulhamid (1876-1909), there was not Zaza tribal “Hamidiye Cavalry Regiment” while Arab, Kurdish and Turkish tribes joined the regiments at end of the twentieth century. (Kodaman, 1979) Just after the establishing of the Turkish republic, they revolted against the new republic two times at Seyh Said and Dersim rebellions in 1926 and 1937. Moreover, Zazas of the Bingol were the least supporters of the 1982 constitutional referendum which is labeled most authoritarian constitution. (TUİK, 2011)

B- Zaza language and Zaza Literature

Zazaki is an Iranian Language, part of the Indo-Iranian European subgroup of the Indo- European (Todd 1985) and Zazaki and Gorani are the least innovative in relation to Parthian language. (Windhfuhr 2009) Paul (1998) indicated that closer Iranian languages to the Zazaki are Talishi, Iranian Azeri and Gorani (Table 1). (Pth.-Parthian, Gor.-Gorani, Az.-Iranian Azeri, Zaz.-Zaza, Tal.-Talish, Semn.-Semnani, Casp.-Caspian, CD-Central Dialect, Bal.-Baluch, Kd.-Kurdish, Pers.-Persian)

IE	Pth.	Gōr.	Āz.	Zaz.	Tal.	Semn.	Casp.	CD	Bal.	Kd.	Pers.
*k/*g	s/z	s/z	s/z	s/z	s/z	s/z	s/z	s/z	s/z	s/z	h/d
*k(u)pal	-ž-	-ž-	-ž-	-j-	-ž-	j,ž	-j-	j,ž,z	-j-	-ž-	-z-
*g(u)(h)pal	ž	ž	ž (y-)	j	ž	j,ž	j (z-)	j,ž,z	j	ž	z
*kw ²⁹	?	sip	isb	esp	asb	esp	s	esb	?	s	s
*tr/*tl	hr	(ya)r	(h)r	(hī)r	h(*r) ³⁰	(h)r	r	r	s	s	s
*d(h)w	b	b	b	b	b	b	b	b	d(?)	d	d
(OIr.) *rd/*rz	r(δ)/rz	l,r/rz	r/rz	ī/rz	r/rz	l/l(rz)	l/l	l/l(rz)	l/l(?)	l/l	l/l
*sw	wx	w	h	w	h	x(u)	x(u)	x(u),f	v	x(w)	x(u)
*tw	f	u	u	w	h	h	h	h (u)	h	h	h
*y-	y-	y-	y-	j-	j-	j-	j-	j- (y-)	j-	j-	j-

Table 1:

While Zazas have a rich oral literature, written Zazaki literature appeared approximately in last two centuries in Arabic script. The first known written document in Zaza language, a Alevi religious manuscript which present information about Alevi sect, was found in Diyarbakir dates back to around 1798-1831 (Dehkan 2010). Approximately half century later Ahmede Xasi (1867-1951), Mufti of Lice, wrote the first Zazaki book, Mevlid Nebi, which was printed in a lithographic printing shop in Diyarbakir in 1899. The second book in Zaza was written in 1906 by Osman Efendîyo Babij (1852-1929), Mufti of Siverek, and published in Damascus in 1933. (Lezgin 2009)

After some sixty silent years since first Zazaki publishing, Roja Newe magazine which include Zazaki section and which was the first Zazaki literature in Latin script was published as only one volume in 1963. Then, some leftist magazines published Zazaki sections between 1974 and 1980. (Selcan 2004) However, Zazaki literature revival occurs mainly in Europe in the late eighties. This period was called “renaissance of Zazaki”. It is stated that “Zazaki only became popular in the diaspora after meager efforts, in Sweden, France and Germany at the beginning of the 1980s. This was followed by the publication of magazines and books in Turkey, particularly in Istanbul. The efforts of Zaza intellectuals to advance the comprehensibility of their native language by alphabetizing were not fruitless: the number of publications in Zaza increased by the multiple. The rediscovery of the native culture by Zaza intellectuals not only

caused a renaissance of Zaza language and culture, it also triggered feelings among younger generations of Zazas (who unfortunately, rarely speak Zaza as a mothertongue anymore) in favor of modern western in the Zaza language, and thus their interest in the most important inheritance of their ancestors. In diaspora a limited amount of Zaza-language broadcasts are realized.”(Zazak and Zazaki 2011) During this period Piya, Ayre were Published by Ebubekir Pamukcu in Sweden. Then two new magazines, Desmale Sure and Ware published in Europe. These magazines argue that Zazas are separate ethnic group and Zazaki is not a dialect but a language. Their message reached few people at the beginning. However, increased use of the Internet and fierce reaction of Kurdish nationalists expands their influence among the Zazas. (Kar 2007) Later, many Zazaki magazines and books have been published. On the other hand, Pro-Kurdish nationalist groups also published Zazaki magazines and the internet sites. (Zazaki net)

C-Geography of Zazas

Most of the Zaza people live in the central eastern part of the Turkey. They are majority in only Bingol and Tunceli provinces. Arakelova stated that

“The Zazas live mainly in Dersim (present-day Tunceli), between Erzincan in the north and the Murad-su river in the south, in the far west of historical Upper Armenia, as well as in Bingol, Mush, the province of Diyarbakir, Siverek, Sivas etc. Rather a big Zaza diaspora - about half a million people - live in Europe, mainly in Germany” (Arakelova, 1999-2000, p. 397)

Selcan (2004) assert that Zaza language is spoken traditionally in the Euphrates region of Eastern Anatolia and constituted united territory between 37,8°- 42° latitudes and 37,8°- 40° longitudes. Roşan Lezgîn (2009), Seyîdxan Kuriş (2010) and Keskin (2011) provide detailed information about geographic distribution of the Zaza population. Zazas are found in these provinces and districts:

- 1-Adıyaman Province; Gerger district,
- 2-Aksaray Province; Ortakoy district,
- 3-Ardahan province; Gole District,
- 4-Bingöl Province; Central, Adaklı, Genç, Karlıova, Kiğı, Solhan, Yayladere and Yedisu districts,
- 5- Bitlis province; Mutki Districts,
- 6- Diyarbakır province; Central, Çermik, Çınar, Çüngüş, Dicle, Eğil, Ergani, Hani, Hazro, Kocaköy, Kulp and Lice districts,
- 7- Elazığ Province; Karakoçan, Maden, Arıcak, Palu , Kovancılar, Sivrice and Alacakaya districts,

- 8- Erzincan Province; Çayırılı, İliç, Kemah and Tercan districts,
- 9- Erzurum Province; Aşkale, Çat, Tekman, Karayazi and Hınıs districts,
- 10-Gumushane province; Kelkît, Şiran districts,
- 11-Malatya province; Poturge and Arguvan districts,
- 12- Mardin Province: Derik districts,
- 13- Kars province; Selim District,
- 14-Kayseri province; Sariz District,
- 14) Muş Province; Varto district and western parts,
- 15) Siirt Province; Baykan district,
- 16) Sivas province; Kangal, Zara, Ulaş, İmranlı and Divriği districts,
- 17) Şanlıurfa province; Siverek district,
- 18) Tokat province; Almus district,
- 18) Tunceli province; Central, Çemişgezek, Hozat, Mazgirt, Nazimiye, Ovacık, Pertek and Pülümür districts.

In addition, Selcan stated that 10000 Zazas lived in Kazakistan. (Selcan, 2004)

D-Population

There is not an exact number for Zazas because ethnicity is not asked at the Turkish censuses. Another challenge for estimating Zaza population is originated from the difficulties from huge number of the diaspora because more than half of the Zazas migrated from their original homeland as a result of economic and political obstacles. Therefore, varied estimates circulated about Zaza population. Estimates are varied from one million (Massachusetts Institute of Technology) up to to 6 million (zazaki.de, 2011). But most of the scholars like Izady estimated 3-4 million Zaza population (Izady, 1992)

E-Religion

Religion: Zazas are divided into religious groups based on their affiliation. First group, Alevi Zazas, who live in northern parts located in Kocgiri (Sivas), Dersim (Tunceli), Erzincan, North-Bingöl, Varto, Hınıs, Tekman, Çat, Sarız, Göle, Selim, Gumushane, Almus. Sunni-Hanefi Zazas mainly lives in western part and in Cermik, Çüngüş, Siverek, Gerger ve Aksaray. Shafi Zazas live in Eastern parts and in Elazığ, Bingöl, Genç, Solhan, Hani, Kulp, Lice, Ergani, Dicle, Eğil, Silvan, Hazro, Mutki, Baykan. (Keskin, 2011)

III-IDENTITY AND ETHNICITY

Zaza identity and formation of the Zaza ethnicity is determined by three competing ideologies, which are 1-Zazas are Kurds 2-Zazas are Turks 3- Zazas are Zazas. Organized Kurdish nationalist groups unanimously support the first thesis. Moreover Turkish State, general Turkish public opinion also supports this opinion. Second view was used to support by Turkish government and some Zazas. The last and recent idea states that Zazas are distinct ethnic group and Zaza language in its own right.

A-Kurdish nationalist thesis and discourse

While quarrelling on various issues, all fractions of Kurdish movement unanimously argue and dictate that Zazas are part of the Kurdish nation and they speak one of the Kurdish dialects. Kehl-Bodrogi summaries Kurdish nationalists' attitude towards the Zaza people. "*Kurdish nationalism, on the other hand, regards the Zazas as having the same ethnic origin and speaking the same language as the Kurds. To support this thesis, Zazaki once again had to be declared a dialect, this time a Kurdish dialect. Until recently, Kurdish nationalists vehemently refused to accept linguistic studies which declare Zazaki a language in its own right and accuse every effort in this direction of separatism. To accept that Zazaki is not a dialect but a language is the same for them as to refuse to consider the Zazas a part of the Kurdish people.*" (Kehl-Bodrogi, 1999)

In order to prove kurdishness of Zazas, Kurdish nationalist mentioned historical Zaza figures as Kurdish heros. Kurdish nationalists argue that Seyit Rıza and Shaykh Said fought for Kurdistan and they are pure Kurds. (Roşan Lezgîn, 2010) Conversely, Zazas movement argue that Sheyh Said and Seyit Rıza are Zazas and Kurds cooperated with neither Seyit Rıza nor Shayh Said and Kurds collabared with state. (www.zazakide.org, 2011)

Kurdish nationalists use various techniques and tactics in order to fight againts Zaza movement. Blaming external enemies is one of the Kurdish nationalist tactics. The Kurdish nationalists blame Turkish State and Armenian scholars for their "Zaza problem". Kurdish nationalists generally argue that Zaza nationalism created artificially by the Turkish State. Abdullah Ocalan, founder of the PKK, also claimed that Turkey's National Intelligence Organization (Milli Istihbarat Teskilati – MIT) is behind the growing political and cultural activities of the Zazas in Turkey: "The MIT is behind this. They are doing this to stop the development of Kurdish national consciousness." (White 1992; from Wilgenburg, 2009) On the other hand, some Kurdish nationalists blame Armenians because some Armenian scholars study Zazas, (Karakteran 2010) They also argue that these scholars try to separate Zazas from Kurds in order to make Kurds weak. (Aslan 2010)

The Kurdish nationalists also try to hinder academic and cultural activities about Zaza people. Kurdish nationalist Celadet Bedirhan tried to prevent Haddank's research about Zaza people in 1930s. (Selcan 2004) Moreover, the Kurdish nationalist group protested against teaching of the Zazaki at Tunceli University. (Üniversite öğrencilerinden protesto, 2010) Kurdish nationalists also protested symposium on Zazaki at Bingol University (Lezgin, Kurij 2011). In some case they use physical force in order to prevent activities of the Zazas. Sait Çiya Stated that, Kurdish nationalists killed Kamer Ozkan because they believed that he supported Zaza movement and he was a "Zazacı", derogatory usage of the Zaza movement by Kurdish Nationalists. In addition, he affirmed that Kurdish nationalist attacked to the Zaza festivals and cultural activities by force at Europea and they did not allow to speak Zaza participant at Euroepan Union minority group meeting in İstanbul (Çiya, 2007). The PKK also threatened Zaza movement in Tunceli by dispatching papers. (ANF 2009)

Besides conspiracy theories, Kurdish nationalists mention various reasons in order to explain Zaza separatism. At first, they blame themselves because some Kurdish Nationalists gave the impression on Kurmanci alone represented the Kurds thereby excluding the Zazas. Secondly, they emphasize collapse of the Soviet Union in 1991, in which the dream of establishing an independent socialist Kurdistan vanished, has created space for regionalism and Zazaism. (Lezgîn 2010)

To prove the Kurdishness of the Zazas Kurdish nationalists mostly used internal and oriental sources. One of the Kurdish nationalists stated that "*Neither the intellectuals of the Turkish, Arab and Persian neighboring nations nor their governments, have ever, in any period of history, distinguished Zazas from Kurds*" Only in the last 15-20 years have few people promoted their ideology of "we are not Kurds" and are identifying themselves as Zazas. (Lezgîn, 2009)

Turkish official state view also support Kurdish thesis. For instance, TRT, state owned television, declared that Zazaki is a Kurdish dialect same as the PKK and other Kurdish nationalists.(Kaçar 2009) In addition Muhammed Dara Akar, employee of state owned TRT, stated that Zazaki is not a language but dialect. (Bariç 2010) Even prime minister of Turkey, Recep Tayyip Erdoğan, stated that Zazaki is a dialect of Kurdish as a Sorani. (Erdogan 2009) Moreover, State and Kurdish nationalist jointly argue that Dersim and Seyh Said rebellions are Kurdish rebellion while Zaza movement declared they are not Kurdish but Zaza. Selcan stated that, "*For example, the Dersim uprising, they say it's a Kurdish uprising. It's wrong history; you must correct it. And they're making propaganda around it. They are saying the Sheikh Said uprising is a Kurdish uprising, and they are making nationalist propaganda around it - in exile, in the country itself. This is not right. The Dersim uprisings - there were a series of them, from the*

1820s to the 1930s which never ceased, you see.” (White 1992) In sum, there is not big difference between Kurdish nationalists and Turkish state opinion about the Kurdishness of Zazas.

There are various reasons for supporting Kurdish nationalists thesis against Zazas by Turkish state. At first, state is not ready for new thesis and new ideas because they believe that new ethnicity means that new ethnic problem. When Zaza movement declared its thesis, Turkish newspaper write that, “and now Zazaistan problem.” Moreover, low intellectual capacity of the Turkish high ranking bureaucrats, especially governors and army officers, hinders accepting Zaza reality because generally they do not need to improve their intellectual capacity for promotion. For example, while Iranian governors and generals wrote a scientific book about Kurds and their Kurdish problem, there is not any scientific research or book from their Turkish counterparts. Lastly, well organized Kurdish nationalists do not allow new debate about Zaza people.

B-Turkishness of the Zazas

Some Turkish nationalists argue that the Zazas are the Turks. These writers generally represented former official state view. Hasan Reşit Tankut argue that origin of the Zazas is the Turk and “Zaza” word was originated from old Turkish word “sak” (stone) and this word used for people who located mountainous areas. (Tankut 2000) Sevgen also repeated same view try to prove Turkishness of each Zaza tribes from Dersim region. (Sevgen, 1999) This view was also supported by some Zaza writers. M. Sherif Fırat, Alevi Zaza from Varto, claim that Zazas left Iran during the Arab invasion and gradually lost their Turkish language. (Fırat 1981) Another Zaza Hayri Başbuğ also argues that Zazas are originated from Subar Turks who had controlled eastern Anatolia short time period. (Başbuğ 1984)

C-Zaza Movement and Emerging Zaza identity

Emerging Zaza identity is quite a recent idea which challenges traditional view towards Zazas. Traditionally, eastern sources identified Zaza people as a branch of the Kurdish group. Translation of the western sources, migration to the Europe, collapse of the Soviet Union, increased Kurdish broadcasts, exclusion of the Kurdish groups, democratization of the Turkey are significant reasons for the polishing Zaza identity.

As mentioned above, emerging Zaza identity is a recent idea and fact which started primarily in Europe. Wilgenburg stated that *“Zaza nationalism grew primarily in the European Zaza diaspora where the differences between the Kurmanci and Zazaki dialects became more visible due to the freer environment. In Europe, migrants from Turkey were not forced to learn Turkish, but could*

choose between Kurmanci and Zazaki as a “mother language.” This resulted in Zaza-nationalism in some cases. Another factor was the opposition of some Kurdish nationalists to Zazaki publications. Currently Zaza “nationalism” is still largely a matter of exile politics and seems to be a marginal phenomenon, but it is also starting to influence the debate on ethnic identity in Turkey.” (Wilgenburg 2010) Ebubekir Pamukcu is the one of the most important person in the Zaza movement. He was born on 02.04.1946 in Buderan village, located in the Cermik, Diyarbakir. His father served as teacher, imam and mufti. Ebubekir thought Turkish Karahallı, Erzincan, Geyve, Sile, Ovacık (Dersim). After the coup d'état, he was imprisoned. In 1989, he immigrated to Sweden and he published Ayre and Piya before he died (CIME 2005).

In addition, thanks to the migration to Europe, the Zazas had a chance to reach former linguistic source about Zazaki and other Iranian languages. Selcan, one of the important figures in the Zaza movement, declared that after making research at university, he realized that Zazaki was not a Kurdish dialect and Zazas were not Kurdish. (White 1992)

The collapse of the Soviet Union also effected the Zaza movement. The Zazas, especially Alevi Zazas, were very active in the leftist movements. They supported the PKK because they believed that the PKK is a socialist organization. However, after the collapse of Soviet Union, socialism gradually lost weight in the PKK movement while nationalism became more apparent. Consequently, the PKK and Kurdish movement become less attractive for the socialist, internationalist and anti-racist Zazas.

Revival of the Alevism also affected the Zaza movement since more than a quarter of the Zazas are Alevi while a quite few Kurds are Alevi. Since the early 1990s, a considerable number of Alevis have joined the newly established Alevi associations, while others have continued to support diverse left wing and pro-Kurdish organizations, such as the powerful PKK.

Increased nationalism among the Kurds also produces reaction along with the Zazas. Kurdish scholar Hassanpour (1998) stated that *“It is well known that the idea of “one nation, one language” is an ideological, clearly nationalist, position. Nationalists in Kurdistan, as elsewhere in the world, envision their people as a linguistically, culturally, ideologically and politically united entity.”* Zazas began to feel being attacked by Kurdish nationalist who emphasize Kurmanji-Kurdish as main language and thereby excluding the Zazas. (Lezgin 2010)

Brutality of the Kurdish nationalism also increased sensitivity and national consciousness among Zazas. They killed important Zaza figures and civilians because they were labeled as the collaborator of the state. For example, they killed respectful local figure Ali Rıza Polat, grandson of the Zaza hero Sayyid

Rıza. For that reason, Selcan (2008) labeled Kurdish nationalist PKK as an occupying force in Dersim.

IV-ZAZA IDENTITY AND POLITICAL BEHAVIOR

The Zazas have not been subject to any study for the analysis of their political attitude while they are the third biggest ethnic group in Turkey. It can be said that Zazas have a peculiar political behavior when compared to other groups, based on election results and other political incidents. Firstly, as mentioned before, the Zaza history shows that Zazas have a problem with centralized authority and power. Their political behaviors have been affected by this factor. For example, they revolted two times against the new Turkish Republic and they supported leftist revolutionary movements during the Cold War era. Moreover, they supported the PKK, most prominent Kurdish nationalist organization, when it was weak but they do not support after it became an authority and oppressive power. Secondly, Zazas are very active and devoted members and leaders of political organizations which they affiliated. While Zazas are small group, two political party leaders in Turkish assembly, Selahattin Demirtas and Kemal Kılıçdaroglu, belong to Zaza ethnic group.

Moreover, political behavior also is not uniform among Zazas. Especially religious affiliation affects intensely. While Alevi Zazas supported to the leftist parties predominantly, Sunni Zazas supported rightist parties chiefly. Right-wing parties gained less than 10 percent from Alevi Zaza districts in Tunceli province. On the other hand, the leftist parties achieved less than 3 percent in almost all Sunni Zaza districts.

Furthermore, election results show that Zazas prefer other parties to pro-Kurdish parties. Whereas their political affiliation was determined by their religious sect, they did not support the pro-Kurdish nationalist parties as much as Kurds. According to Table 2, the votes of pro-Kurdish nationalist parties drop between %20- %50 in Zaza intense districts.

Table 2: Kurdish Nationalist Parties and Zazas in Zaza populated Areas. (Districts in *Italic*, *Karhova*, *Silvan* and *Mazgirt* have a highest Kurdish ratio in the province itself) (Bozbuga, 2013)

Province	District	1995 %	1999 %	2002 %	2007 %	2011 %
Bingöl		7	12	22	14	24
	Genç	4	5	8	7	12
	Solhan	2	7	15	6	13
	<i>Karhova</i>	<i>11</i>	<i>30</i>	<i>51</i>	<i>42</i>	<i>42</i>
Diyarbakir		46	46	56	44	59
	Çermik	9	9	22	10	19
	Çüngüş	7	8	14	6	12
	Dicle	28	32	39	28	54
	Eğil	25	13	28	16	34
	Hani	24	19	44	31	46
	<i>Silvan</i>	<i>61</i>	<i>63</i>	<i>77</i>	<i>61</i>	<i>78</i>
Tunceli		16	13	32	27	23
	Hozat	13	14	28	44	15
	Nazimiye	7	2	25	17	17
	Ovacık	6	9	19	28	19
	Pülümür	2	3	12	9	7
	<i>Mazgirt</i>	<i>33</i>	<i>15</i>	<i>48</i>	<i>34</i>	<i>37</i>
Elazığ		3	4	7	3	0
	Palu	2	2	4	1	0
Şanlıurfa		13	16	12	12	17
	Siverek	6	10	15	9	16
Bitlis		10	13	29	16	26
	Mutki	1	1	5	3.6	9
Adiyaman		9	7	11	6	6
	Gerger	3	5	6	1	3

On the other hand election results do not reflect Zaza identity affecting voting behavior due to the lack of pro-Zaza parties in Turkey. However, Zaza identity has partial effects on the elections. Especially, pro-Zaza candidate, Hüseyin Aygün, provided massive support in Tunceli province where pro-Kurdish nationalist party lost the election in 2011 election. Moreover, solid proof for the effect of Zaza identity is low percentage of votes for pro-Kurdish nationalist parties in Zaza populated areas.

CONCLUSION

In sum, while the Zazas are the third biggest ethnic group, they have not been an important, independent political and social power and figure in Turkey. However, recent Zaza revival has presented new opportunities and new probabilities for the Zazas. It can be assumed that attempts for creating a separate Zaza identity will not be successful, they will be assimilated in the long term.

On the other hand, Zaza identity will probably be a new political factor in Turkey. However, emerging Zaza identity has demonstrated some signs for Zaza revival. On the other hand, Zaza revival will contribute to peaceful character of the Zaza movement and will provide a peaceful third way for Turkey and Turkish democracy.

REFERENCES

- ANF (2009). *HPG Dersim 'de 'uyarı' bildirileri dağıttı*. [Available online at: http://www.newededersim.com/news_detail.php?id=4098], retrieved on June 11 2011
- Arakelova, V. (1999-2000). The Zaza People as a New Ethno-Political Factor in the Region. *Iran & the Caucasus*, 3-4, 397-408.
- Aslan İ. (Zerdeşt Nebi) (2010). *Hewar, Em She'landin!*. [Available online at: http://www.kurdist.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=363], retrieved on 25 June 2011.
- Blau J. (2000). *Üniversite Düzeyindeki Tek Kürdoloji Eğitimi Paris Doğu Dilleri Enstitüsü 'nde Mevcuttur*, interviewed by Seyithan Kurij. [Available online at: <http://www.saradistribution.com/joyceblau.htm>], retrieved on 25 June 2011.
- Bozbuga R. (2013). Türkiye'nin Bir Rengi : Zazalar, *Türkiye Günlüğü*. v. 113. winter 2013.
- Çiya S. (2007). *Zaza Yurtseverliği* [Available online at: <http://dersimzazaplatformu.de.tl/ZAZA-YURTSEVERLI%26%23286%3BI.htm>], Retrieved on 24 June 2011.
- Bariç B. (2010). *Muhammed Dara Akar Röportajı*. [Available online at: http://www.tavz.net/modules.php?name=Bizim_Sairler&rop=sayfagoster&siir_id=17], retrieved on 22 April 2011.
- Basbug H. (1984). *İki Türk Boyu Zaza ve Kurmanclar*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü
- Bozdağ, C., & Üngör, U. (2011). *Zazas and Zazaki*. [Available online at: <http://www.zazaki.de/english/index.htm>], retrieved on 5 May, 2011
- Dehqan, M. (2010). A Zazaki Alevi Treatise from Diyarbekir, *JRAS*, Series 3, 20, 3, pp. 1–12.
- Erdogan R. T. (2009). *Başbakanımız Recep Tayyip Erdoğan- TRT6 Açılış Konuşması* [Available online at: <http://www.youtube.com/watch?v=gN1jBX00ctQ>], retrieved on 23 May 2011.
- Editorial. *Çime Pesoreke Zuan u Edate Zazayan Journal of Zaza Language and Culture*, Amari 33, 2005. [Available online at: <http://www.zazaki-institut.de/peseroki/cime/Cime3.pdf>], retrieved on 20 April 2011.
- Farrokh, K. (2007). *Shadows in the desert: ancient Persia at war*. New York: Osprey Publishing Midland House.
- Fırat, M. Sherif, (1981), *Doğu İlleri ve Varto Tarihi*, Ankara:Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü
- Hakan A. (2012) *Birde Buradan Bakın Aygün Neden Kaçırıldı*. [Available online at: <http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/21253698.asp>], retrieved on 7 March 2014
- Hasanpour A. (1998). The Identity of Hewrami Speakers Reflections on the Theory and Ideology of Comparative Philology, Anthology of Gorani Kurdish Poetry, Edited by Anwar Soltani, [Available online at: <http://www.kurdishacademy.org/?q=node/7>], retrieved on 23 May 2011.

- Izady, M. R. (1992). *The Kurds: Concise Handbook*. Washington DC: Tasyolor&Francis Inc.
- Kaçar H. (2009). *TRT Şeş'te Zazaca Soranice Yayın*. [Available online at: http://www.sabah.com.tr/Gundem/2009/05/13/trt_seste_zazaca_ve_soranice_yayin retrieved on 21 May 2011
- Karakteran G. (2010). *Ermeni Nasyonalistin Kürt Nefreti*. [Available online at: <http://www.zazaki.net/haber/ermeni-nasyonalistin-kurt-nefreti-446.htm>], retrieved on 7 May 2011.
- Kar Cihat (2007) 80. Yılında Seyh Said Ayaklanması 6, *Cime Journal of Zaza Language and Culture*, [Available online at: <http://www.zazaki-institut.de/peseroki/cime/CIME7.pdf>], retrieved on 21 June 2010
- Kar C. (2008). Zaza Dili Arastirmalarının 150 Yıllık Geçmiş Üzerine (1857-2007) II, *Çime Journal of Zaza Language and Culture*, No. 9, 2008, Pesoreke Zuan u Edate Zazayan, , [Available online at: <http://www.zazaki-institut.de/peseroki/cime/CIME9.pdf>], retrieved on 7 May 2011.
- Kehl-Bodrogi, K. (99, July-October). Kurds, Turks, or a people in their own right? Competing collective identities. *The muslim world*, 89(3-4), 439-454.
- Keskin, M.(2011). *Zazaca Üzerine Notlar*. [Available online at: <http://www.zazaki.de/turkce/makaleler/zazacauzerinenotlar.pdf>], retrieved on 5May 2011
- Kodaman B. (1979). Hamidiye Hafif Suvari Alayları (II. Abdülhamid ve Doğu-Anadolu Aşiretleri), *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, March 1979, [Available online at: <http://www.iudergi.com/tr/index.php/tarih/article/view/3280/2883>], retrieved on 20 June 2011
- Kreyenbroek, P. G. (2000). On the Kurdish Language. P. G. Kreyenbroekl, & S. Sperl, *The Kurds: a contemporary overview* (p. 53-65). New York: Taylor&Francis Group.
- Kurij, S. (2010). Serhat Gundem. *Zazaca (Zazaki) Yazının Tarihçesi*: [Available online at: <http://www.serhatgundem.com/haber/4027/zazaca-zazaki-yazinin-tarihcesi-1-seyidxan-kurij>], retrieved on 5 May 2011.
- Lecoq Par Pierre, *The place of Kurdish among the Iranian Languages*, World Congress of Kurdish Studies, Irbil, 6-9 September 2006. [Available online at: http://www.institutkurde.org/en/conferences/kurdish_studies_irbil_2006/Pierre+LECOQ.html], retrieved on 28 June 2011.
- Leezenberg M. (2011). The Heritage of Soviet Oriental Studies. Ed. Michael K.,Stephan C. *Soviet Kurdology and Kurdish Orientalism*. p. 86-102, Taylor & Francis New York
- Lezgîn, R. (2010). *Among Social Kurdish Groups–General Glance At Zazas* [Available online at: <http://www.zazaki.net/haber/among-social-kurdish-groups-general-glance-at-zazas-503.htm>], retrieved on 5 May 2011
- Lezgin R. (2010). *References And Explanations*. [Available online at: <http://www.zazaki.net/haber/references-and-explanations--504.htm>], retrieved on 7 June 2011

- LEZGİN Roşan, KURIJ Seyîdxan (2011), Bingöl Üniversitesi'nin Siyasi Amaçlı 'Zazacılık' Sempozyumuna Katılmıyoruz!, [Available online at: <http://www.zazaki.net/haber/-kamuoyuna...-850.htm>], retrieved on 25 May 2011.
- Mackenzie, D. N. (1961). The Origins of Kurdish. *In Transactions of the Philological Society*, 68-86.
- Madelung, W. (1995). [Available online at: Deylamites. Ansiklopedia Iranica: <http://www.iranica.com/articles/deylamites>], retrieved on 27 April, 2011.
- Massachusetts Institute of Technology. (No date). *zazaki*. [Available online at: <http://people.csail.mit.edu/ain/zazaki.mp4>], retrieved on 7 May 2011.
- McDowall, D. (2007). A Modern History of the Kurds. NY: Tauris & Co.
- Minorsky Vilidamir (1943). The Guran. *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*. University of London, Vol. 11, No. 1 (1943), pp. 75-103.
- Nasidze, I., Quinque, D., Ozturk, M., Bendukidze, N., & Stoneking, M. (2005). MtDNA and Y-chromosome Variation in Kurdish Groups. *Annals of Human Genetics*, 401-412.
- Naval Postgraduate School. (2011). Ethnic Identity in Afghanistan. [Available online at: http://www.nps.edu/Programs/CCs/Ethnic_identity.html], retrieved on 5 May 2011
- Selcan, Z. (2004). Zaza Dilinin Gelişimi, [Available online at: <http://zazaki.de/zazakide/ZazaDilininGelisimi.pdf>], retrieved on 17 May 2011.
- Selcan, Z. 1998. Grammatik der Zaza-Sprache: Nord-Dialekt (Dersim-Dialekt). Berlin: Wissenschaft und Technik.
- Sevgen Nazmi, (1999) *Zazalar ve Kızılbaşlar Coğrafya-Tarih-Hukuk-Folklor-Teogoni*, İstanbul:Kalan.
- Soane E. B. (1909) Notes on a Kurdish Dialect, the Shadi Branch of Kermanji, *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*. Oct. pp.895-921
- Şehitlerimiz (2011). [Available online at: www.hezenparastin.com], retrieved on 21 June 2011.
- Serefhan. (1971). *Şerefname Kürt Tarihi*. Çev. M. E. Bozarslan. İstanbul:Ant
- Tankut, H. R. (2000). *Zazalar Üzerine Sosyolojik Tetkikler*. İstanbul:Kalan.
- Todd Terry Lynn. (1985). *A grammar of Dimilli Also known as Zaza*, Stockholm: Iremet Forlag
- TUIK. (2011). Halkoylaması Sonuçları, [Available online at: http://tuikrapor.tuik.gov.tr/reports/rwservlet?secimdb2=&report=halk_tab2_1961_1988.RDF&p_il=12&p_yil=1982&desformat=html&ENVID=secimEnv], retrieved on 5 May 2011
- Windfuhr, G. (2009). The Iranian languages Ed. G. Windfuhr. *Dialectology And Topics* NY: Routledge.
- White Paul, (1992) *Unpublished interview by Paul White with PKK leader Abdullah Ocalan*, at the Mahsum Korkmaz Akademisi, Lebanon, July 2, From Wladimir van Wilgenburg, Is Ankara Promoting Zaza Nationalism to Divide the Kurds? [Available

online at: http://www.jamestown.org/programs/gta/single/?tx_ttnews%5Btt_news%5D=34423&tx_ttnews%5BbackPid%5D=26&cHash=c82a6a69c6], retrieved on 5 April 2012

White Paul (1992) *Interview with Seyfi Cengiz*. [Available online at: <http://zazapress.tripod.com/english/English.html>], retrieved on 5 May 2011

Massachusetts Institute of Technology. *With An Eye and an Ear Towards Zazaki*. [Available online at: <http://www.youtube.com/watch?v=EdhLHBTt28s>], retrieved on 5 May 2011

Paul Ludwig. (1998) *The Pozition of Zazaki the West Iranian Languages*. [Available online at: <http://www.kavehfarrokh.com/wp-content/uploads/2009/11/zazakipositionof.pdf>], retrieved on 8 May 2011.

Üniversite Öğrencilerinden Protesto 2010, Tuncelinin Sesi Gazetesi, [Available online at: <http://www.tuncelininsesi.com/haber/universite-ogrencilerinden-protesto-920.htm>], retrieved on May 11 2011

Lozan Antlaşmasında Azınlık Okulları ve Yabancı Okullar

In the Treaty of Lausanne Minority Schools and Foreign Schools

İlhan AKSOY¹

Abstract

Lausanne Peace Treaty with regard to Turkey, after World War I, on equal terms between the parties negotiated and signed as a result of the free will of the parties is the most important international treaty . Because of this treaty, the Republic of Turkey in the international arena and the new Turkish state recognition as an independent state in the international arena providing registration shows feature a founding document. Also Lausanne , officially ending the first World War is the latest agreement .

In our country, belonging to foreigners schools called “foreign schools” and belonging to minorities who are Turkish citizens of schools “minority schools” there are two types. Ottoman education, alongside the creation of national institutions and also from the structure of the empire lived in developments arising from the century is full of features. Need “foreign” and “the minority” schools only with the Ottoman Empire “Great Powers - i enormous to “the political struggle between the legal result of being on the other, a sociologically Ottoman modernization many of the dynamics of the different religious and ethnic communities on the impact for a further products are.

Keywords: *minority schools, foreign schools, Lausanne, Greek Schools Patriarchate*

Toplumların ve devletlerin geleceği üzerinde rol oynayan en önemli kurumlardan biri eğitim kurumlarıdır. Toplumların şekillendirilmesi ve yönlendirilmesinde oynadığı rol her geçen gün önemini daha da arttırmaktadır.

Lozan Barış Antlaşması Türkiye açısından, I. Dünya Savaşı'ndan sonra tarafları arasında eşit koşullarda müzakere edilmiş ve tarafların özgür iradeleri sonucunda imzalanmış en önemli uluslararası antlaşmadır. Zira bu antlaşma, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin uluslararası alanda bağımsız bir devlet olarak tanınmasını ve yeni Türk devletinin uluslararası alanda tescilini sağlayan kurucu bir belge özelliği gösterir. Ayrıca Lozan I. Dünya Savaşına resmen sona erdiren en son antlaşmadır.

¹ İlhan Aksoy, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü Öğretim üyesi, ilhan.aksoy@omu.edu.tr

Ülkemizde, Yabancılara ait okullar denen “yabancı okullar” ve Türk vatandaşları olan azınlıklara ait okullardan oluşan “azınlık okulları” olmak üzere iki tür vardır. Osmanlı eğitim tarihi, ulusal kurumların oluşturulması yanında ayrıca imparatorluğun yapısından ve içinde yaşanan yüzyılın özelliklerinden kaynaklanan gelişmelerle doludur. Gerek “yabancı” gerekse “azınlık” okulları sadece Osmanlı İmparatorluğu ile “Düvel-i Muazzama” arasındaki siyasi mücadelenin hukuksal birer sonucu olmaktan öte, sosyolojik olarak da Osmanlı modernleşmesinin çok sayıdaki dinamiğinin, değişik dini ve etnik cemaatler üzerinde yarattığı etkininde birer ürünüdürler.

Osmanlı Devletinin azınlıklara ilk önce bir “ihsan” olarak tanıdığı kendi dil, din ve kültürlerinde eğitim ve cemaat halinde yaşama hakkı, devletin zayıflamasına paralel olarak batılı devletlerin teşvik ve destekleriyle devletin siyasi birliği ve varlığına karşı kullanılan bir silah haline gelmiştir. Bu hak, batılı devletlerin sağladığı destekle azınlıklara siyasi bağımsızlıklarını kazanma yolunu açmıştır. Osmanlı Devleti ilk olarak 1914 yılında “**Memalik-i Osmaniye’de Bulunan Ecanibin Hukuk ve Vezaifi**” adlı kanuni düzenleme ve ardından 1915 “**Kavanin-i Mevcudede Uhud-ı Atikaya Müstenit Ahkâmın Lağvı Hakkında Kanun**” ile kapitülasyonları kaldırma yoluna gitmiştir.

Batılı devletler, kapitülasyonların sonucu olan yabancı okulları, hem azınlıkların kültürel kimliklerinin gelişmesi ve siyasi bağımsızlıklarını kazanmaları, hem de Osmanlı Devleti üzerindeki siyasi ve iktisadi emellerinin gerçekleşmesi için bir vasıta olarak kullanmışlardır. Avrupalı devletler, Türkiye’de sürekli olarak etnik ve azınlık gruplarla ilgilenmişler ve Türkiye’de insan haklarını sadece azınlık ve etnik grupların hakları olarak algılamışlardır (Taşdemirci, 2001).

Türkiye’de, Lozan Antlaşmasına göre Rumlar Ermeniler ve Yahudiler, 1925 tarihli Türk Bulgar Dostluk Antlaşmasına göre de Hıristiyan Bulgarlar azınlık olarak kabul edilmişlerdir. Türkiye Cumhuriyeti azınlıkların belirlenmesinde dini mensubiyet esas kıstas olarak alınmıştır.

Lozan Öncesi Yabancı ve Azınlık Okulların Durumu

İstanbul’un fethinden Tanzimat devrine kadar eğitim hizmetleri Osmanlıda olduğu gibi, diğer din mensuplarında da kendi dinlerine mensup varlıklı ve cemaatine hizmet etme duygusuna sahip kişilere bırakılmıştır. Sonuçta her caminin yanında bir mektep, medrese doğarken kiliselerin yanında da okullar açılmasına engel olunmamıştır.

Gayrimüslim cemaat okulları, Cemaat Ruhani Meclisleri ile kiliselerin denetiminde olan okullardır. Başlarda dini nitelikli bir eğitim hâkimken daha sonraları milli bir eğitime doğru kayma olmuştur. Vakıf okullarıdır. Eğitim ilk-orta-meslek veya yüksekokul olarak değerlendirilebilir.

Osmanlı Devletinin eğitimi bir kamu görevi olarak görmesi ve üstlenmesi ise Tanzimat'tan sonra olacaktır (MEB, 1973). Tanzimat Fermanına kadar azınlık ve yabancı okulları denetleyen bir mekanizma olmaması nedeniyle okulların sayısının artmasını engelleyememiştir. Önce okulları açıp sonra ruhsat sürecine girmişlerdir. Yabancı ve azınlık okulları Osmanlı devleti zamanında bu okulların; kendi finansman ve tesisleri üzerinde olduğu gibi öğretim elemanları, yönetimi, açılması ve denetiminde asla hâkim değildir. Bir takım yasaklamalar ve raporlarla engelleme yoluna gidilmiştir (Akyüz, 1970).

Yabancı okullar ise misyoner teşkilatlarının ve emperyalist düşüncenin ürünü okullardır. Bu bağlılık misyoner teşkilatının bağlı olduğu veya himayesinde bulunduğu devlete kadar uzanmaktadır. Bu okullar; 16. Yüzyılda Cizvitler tarafından, 17. yüzyılda ise Kapuçinler tarafından açılmıştır. Müslüman topluluklar üzerinde misyoner faaliyetlerde bulunmanın nafi bir gayret olduğunu anlayan bu dini örgütler çabalarını Hristiyan unsurlar üzerine yöneltmek zorunda kalınca, Osmanlı millet sisteminin cemaatlere tanıdığı kolaylıklardan yararlanarak ve büyük ölçüde ruhsatsız olarak faaliyetlerine devam etmişlerdir.

Ulusal bilinçlenme dolayısıyla balkanlardaki gayrimüslim unsurlar üzerinde bile etki kuramayan bu okullar, daha çok bu tür bir bilinçten uzak Hristiyan Arap ve Ermeni toplulukları üzerinde daha etkili olmuşlardır.

Yabancı okul açılmasıyla ilgili ilk düzenleme 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesine kadar yapılmamıştır. Yabancı okullar kendi ülkelerinde okutulan ders programlarını, kitaplarını aynen okutmaya, Türklük aleyhinde telkinde bulunmaya, Türk çocuklarını ayinlere götürmeye, okullarına müfettiş sokmamaya devam etmiş, buna karşılıklı devlet Türk çocuklarının bu okullara gitmesini yasaklamaktan öteye de gidememiştir (Okan, 1971).

En doğru tanımlamayla “Yabancılara ait okullar” denebilecek bu okullar İtalya, İngiltere, Fransa ve Amerika Birleşik Devletleri'ne son bir kısmı ise, “diğer Devletlere ait” bulunmaktadır. Lozan Antlaşmasında “yabancı” eğitim kurumlarından hiç bahsedilmemesine rağmen, Lozan Mektupları denen mektuplarla 30 Ekim 1918'ın önce Osmanlı ülkesinde mevcut yabancı okulların imtiyaz ve garantilerinin devam edeceği bildirilmiş ve Türk Devleti bu mektuplara, Lozan Antlaşmasının bir maddesiymiş gibi bağlı kalmıştır.

Osmanlı Devleti zamanında, ABD'ye ait ve gerçekte misyoner kurumları tarafından kurulan öğretim kurumları ise, 1922 tarih ve 1718 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile “yenileri açılmamak” ve “mevzuata uymak” koşulu ile çalışmalarına devam edebilme hakkı tanıyordu. Diğer ülkelere ait öğretim kurumları ise, Avusturya, Almanya, İran ve Bulgaristan'a ait bulunmaktaydı. Şu halde, bugünkü haliyle ülkemizde toplam yedi yabancı ülkeye ait “yabancı okul” bulunmaktadır.

19. Yüzyılda Azınlık (Gayr-i Müslim) Okulları (Taş, 2005)	
Azınlık Okulları	Okul Sayısı
Rum Okulları	240
Yahudi Okulları	150
Protestan Okulları	392
Katolik Okulları	660
Ermeni Okulları	863
Toplam	2305

20. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Topraklarındaki Yabancı Okullar (Vapaoğlu, 1990)		
Yabancı Okullar	Okul Sayısı	Öğrenci Sayısı
Fransız Okulları	72*	13.000
İngiliz Okulları	83	12.000
Alman Okulları	7	
Avusturya Okulları	7	
İtalyan Okulları	24	
Rus Okulları (Beyrut)	44	
İran Okulları	2	
Yunan Okulları (İzmir)	3	
Amerikan Okulları	465	25.000
Toplam	707	50.000

Azınlık okulları, devletin okulu olarak değil de, devlet karşısında Lozan Antlaşması ile garanti altına alınmış, özel okullardan farklı olarak da azınlık cemaatlerine ait bulunmaktadır. Böylece, bu okulların varlıkları, ilgili cemaatin fiilen ve hukuken varlığını sürdürüp sürdürmemesine bağlı bulunmaktadır. Lozan Antlaşması ile “azınlık statüsü”nde garanti altına alınmış bulunan, mensupları birer Türk vatandaşı olan Rum, Ermeni ve Yahudi Cemaatlerine, yani ülkemizde resmen tanınmış tek azınlık grubu olan gayrimüslimlere ait bulunmaktadır. Hukuksal dayanak ve çerçevesi itibarıyla her iki okul türü de, artık tamamı ile uluslararası hukukun konusudur. Nitekim 1982 Anayasası da eğitim alanında uluslararası yükümlülüklerin ifası ve özellikle yabancıların müktesep haklarının korunması açısından, eğitime hakkına ilişkin 42. maddenin 9. fıkrasının son cümlesinde: “(...)Milletlerarası antlaşma hükümleri saklıdır” demektedir. Bundan azınlık okullarının kastedildiği açıktır.

Lozan’da Okullar Meselesi

a) Azınlık Okulları Meselesi: Lozan Konferansında “azınlıklar” meselesi iç tüzüğün 5. maddesi gereğince kurulan 3 komisyondan ikincisi, yani “Yabancılar

ve Azınlıklar Komisyonu'nda" görüşülecekti. Ancak meseleyi Lord Curzon'un ele almasıyla konu I. Komisyonunda görüşülmüştür. Azınlıklar sorunu ilk defa, 12 Aralık 1922'de toplanan Arazi ve Askerlik Komisyonu'nda görüldü. Genellikle bir gün öncesinden heyetlere tebliğ edilen toplantı gündemi bu defa Türk delegesine o gece yarısı tebliğ edilmiştir (Yalçın, 2000).

Konunun özel olarak ele alındığı Azınlıklar alt komisyonu 14 Aralık 1922'de Uşi Şatosunda çalışmalarına başlamıştır. Komisyon başkanlığına da oy birliği ile İtalya temsilcisi Montogna seçilmiştir.

Lozan Konferansının başladığı günlerde Atatürk "Azınlıklara gelince, bu konuda değiş tokuşu ileri sürmüştük. Öbür devletlerin temsilcileri de bu konuda bizim fikrimizi izlemişler ve onaylamışlardı. Ama bir fesat ve hıyanet ocağı olan, ülkede ayrılık ve uyuşmazlık tohumları saçan, Hıristiyan hemşerilerimizin huzur ve refahı için de uğursuzluk ve felaket simgesi olan Rum Patrikhanesi'ni artık topraklarımızda barındıramayız. Bu tehlikeli örgütü ülkemizde tutmamız için ne gibi vesile ve nedenler ileri sürülebilir? Türkiye'nin Rum Patrikhanesi için topraklarında bir sığınma göstermeye ne zorunluluğu vardır? Bu fesat yuvasının gerçek yeri Yunanistan değil midir? (Atatürk'ün...1954)" demiştir. Patrikhane-nin Türkiye dışına çıkarılması teklif edilmiş fakat Patrikliğin dini statüde kalıp, patriğin de dini faaliyetler dışına çıkmaması şartı kabul edilmiştir (Bilsel, 1998).

b)Yabancı Okullar Meselesi: Lozan Konferansı görüşmeleri sırasında tartışılan konulardan biri de Türkiye'deki yabancı okullar meselesi olmuştur. 20 Kasım 1922 tarihinde başlayıp 4 Şubat 1923'e kadar süren evrede bu konuda hiçbir anlaşmaya varılamadı. Hatta İtilaf devletleri Türkiye'de bulunan yabancı okul ve kurumları hakkında bazı özel isteklerde bulundular. Türk murahhas heyeti Lozan'da her konuda olduğu gibi okullar meselesinde de hassasiyetini ve kararlı tutumunu devam ettirdi. Görüşmeler sırasında Fransızlar kapitülasyonlarla birlikte eskiden elde ettikleri imtiyazları kaybetmemek ve okulların sayısını arttırmak için uğraşıtlarsa da, bu istekleri (Türkiye bu kurumların kısmen de olsa ülke ilerlemesindeki katkısını devam etmekle birlikte ülke bütünlüğü aleyhine zararlı fikirlerinde telkin edildiğini ve dini propaganda yapılmasından duyduğu rahatsızlığı dile getirilerek) reddedildi (Sezer, 1999). Lozan Antlaşması maddelerinde Azınlık Hakları aşağıda verilmiştir (Soysal, 2000).

KESİM III

AZINLIKLARIN KORUNMASI

MADDE 37

Türkiye, 38. maddeden 44. maddeye kadar olan maddelerin kapsadığı hükümlerin temel yasalar olarak tanınmasını ve hiç bir kanunun, hiç bir yönetmeliğin (tüzüğün) ve hiç bir resmi işlemin bu hükümlere aykırı ya da bunlarla çelişir

olmamasını ve hiç bir kanun, hiç bir yönetmelik (tüzük) ve hiç bir resmi işlemin söz konusu hükümlerden üstün sayılmamasını yükümlenir.

Bu madde gereğince, azınlıkların korunması ile ilgili söz konusu maddeler, üstün hukuk kuralı olarak öngörölmüş ve bu maddelerdeki hükümlerin temel yasalar olarak tanınması kabul edilmiştir. Bu kapsamda Türkiye hiçbir hukuk düzenlemesinin, azınlıkların korunması ile alakalı maddelerin hükümleri ile çelişkili ya da bunlara aykırı olamayacağını onaylamıştır. Diğer taraftan Türkiye, hiçbir yasa yönetmelik ve resmi işlemin bu dokuz maddedeki hükümlerden üstün sayılmamasını yükümlenmiştir (Bilsel, 1998).

Sadece bu madde ile Türkiye zaten hiçbir iç hukuk düzenlemesinin, azınlıkların korunması ile ilgili madde ve hükümleri ile çelişkili ya da bunlara aykırı olmayacağını antlaşmanın imzası ile kabul etmiştir.

MADDE 38

Türk Hükümeti, Türkiye’de oturan herkesin, doğum, bir ulusal topluluktan olma [milliyet, nationality], dil, soy ya da din ayırımı yapmaksızın, hayatlarını ve özgürlüklerini korumayı tam ve eksiksiz olarak sağlamayı yükümlenir.

Türkiye’de oturan herkes, her inancın, dinin ya da mezhebin, kamu düzeni ve ahlak kurallarıyla çatışmayan gereklerini, ister açıkta isterse özel olarak, serbestçe yerine getirme hakkına sahip olacaktır.

Gayrimüslim azınlıklar, bütün Türk uyruklarına uygulanan ve Türk Hükümetince, ulusal savunma amacıyla ya da kamu düzeninin korunması için, ülkenin tümü ya da bir parçası üzerinde alınabilecek tedbirler saklı kalmak şartıyla, dolaşım ve göç etme özgürlüklerinden tam olarak yararlanacaklardır.

Bu Madde ile Türk Hükümeti, doğum, milliyet, dil, soy ya da din farklılığı gözetmeksizin, Türkiye’de yaşayan herkesin yaşam ve özgürlüklerini, tam ve eksiksiz olarak korumayı üstlenmiştir. Buna göre taahhüt altına alınan yaşam ve özgürlükler kamu düzeni ve genel ahlak kuralları ile sınırlandırılmış, korumanın şartı olarak “kamu düzeni” ve “genel ahlak” ile bağdaşma önkoşulu getirilmiştir. Gayri Müslim azınlıklar seyahat ve göç hakkından bütünüyle yararlanacaklardır. Yine bu madde de milli savunma ve kamu düzeninin korunması ile ilgili ulusal ya da mahalli boyutta bütün Türk vatandaşlarını kapsayan önlemler saklı kalmak kaydıyla söz konusu hürriyetler güvence altına alınmıştır (Şimşek, 2006).

MADDE 39

Gayrimüslim azınlıklara mensup Türk uyrukları, Müslümanların yararlandıkları aynı yurttaşlık [medeni] haklarıyla siyasal haklardan yararlanacaklardır.

Türkiye’de oturan herkes, din ayırımı gözetilmeksizin, kanun önünde eşit olacaktır. Din, inanç ya da mezhep ağırlığı, hiç bir Türk uyruğunun, yurttaşlık haklarıyla [medeni haklarla] siyasal haklarından yararlanmasına, özellikle kamu

hizmet ve görevlerine kabul edilme, yükseltme, onurlanma ya da çeşitli mesleklerde ve iş kollarında çalışma bakımından, bir engel sayılmayacaktır.

Herhangi bir Türk uyruğunun, gerek özel gerekse ticaret ilişkilerinde, din, basın ya da her çeşit yayın konularıyla açık toplantılarında, dilediği bir dili kullanmasına karşı hiç bir kısıtlama konulmayacaktır.

Devletin resmi dili bulunmasına rağmen, Türkçeden başka bir dil konuşan Türk uyruklarına, mahkemelerde kendi dillerini sözlü olarak kullanabilmeleri bakımından uygun düşen kolaylıklar sağlanacaktır.

Gayrimüslim azınlık kapsamında yer alan Türk vatandaşları için, Müslümanların yararlandıkları tüm yurttaşlık hakları ile siyasal haklardan yararlanma güvencesi getirilmiş, ardından Türkiye’de oturan herkesin din ayrımı gözetmeksizin, kanun önünde eşit kabul edileceğine hükmedilmiştir. Din, İnanç veya mezhep ayrılığı, hiçbir Türk uyruğunun yurttaşlık hakları ve siyasal haklardan yararlanmasına özellikle kamu hizmet ve görevlerine kabul edilme yükseltme onurlanma ya da çeşitli mesleklerde ve iş kollarında çalışma bakımından, bir engel sayılmayacaktır.

MADDE 40

Gayrimüslim azınlıklara mensup Türk uyrukları, hem hukuk bakımından hem de uygulamada, öteki Türk uyruklarıyla aynı işlemlerden ve aynı güvencelerden [garantilerden] yararlanacaklardır. Özellikle, giderlerini kendileri ödemek üzere, her türlü hayır kurumlarıyla, dinsel ve sosyal kurumlar, her türlü okullar ve buna benzer öğretim ve eğitim kurumları kurmak, yönetmek ve denetlemek ve buralarda kendi dillerini serbestçe kullanmak ve dinsel ayinlerini serbestçe yapmak konularında eşit hakka sahip olacaklardır.

Bu maddede gayrimüslim azınlıkların hukuken ve fiilen diğer Türk vatandaşlarına uygulanan işlemler ve sağlanan güvencelerin aynısından yararlanmaları öngörülür. Bu madde sayılan alanlarda azınlıklara göre negatif haklar sağlamakta yani diğer vatandaşlarla eşit haklar getirmektedir. Madde hiçbir biçimde gayrimüslim azınlıkların istediği şekilde hayır kurumu, dinsel ya da sosyal kurum ya da okul açabileceklerinin garantisini vermemektedir. Önemli olan gayrimüslim azınlığın sayılan alanlarda diğer vatandaşlarla eşit hakka sahip olmasıdır. Lozan antlaşması azınlık hakları konusunda temel olarak hakları garanti altına almış, okullarla ilgili olan 40. madde kapsamında herhangi bir imtiyazdan bahsedilmemiştir. Buna göre yabancı ve gayrimüslim okulları Türk okulların kanun ve yönetmeliklerine tâbi olmak şartıyla varlıklarını sürdürebileceklerdir. Lozan Antlaşması’yla birlikte yabancı ve gayrimüslim okullara tanınan imtiyazlar tamamen ortadan kalkmış ve bu okullarda Türk kanun ve yönetmeliklerine tabi kılınmıştır. Bu açıdan Ruhban Okulu, talep edilen statüsü bakımından hatta kapatıldığı andaki statüsü de dahil olmak üzere, Lozan Antlaşmasınının 40. maddesi kapsamında

yer almamakta, dolayısıyla da okulun kapatılması da bu madde hükmüne aykırılık oluşturmamaktadır.

MADDE 41

Genel [kamusal] eğitim konusunda, Türk Hükümeti, Gayrimüslim uyrukların önemli bir oranda oturmakta oldukları il ve ilçelerde, bu Türk uyruklarının çocuklarına ilkokullarda ana dilleriyle öğretimde bulunulmasını sağlamak bakımından, uygun düşen kolaylıkları gösterecektir. Bu hüküm, Türk Hükümetinin, söz konusu okullarda Türk dilinin öğrenimini zorunlu kılmasına engel olmayacaktır.

Gayrimüslim azınlıklara mensup Türk uyruklarının önemli bir oranda var oldukları il ve ilçelerde, söz konusu azınlıklar, devlet bütçesi, belediye bütçesi ya da öteki bütçelerce, eğitim, din ya da hayır işlerine, genel gelirlerden ayrılacak paralardan yararlanmaya ve pay ayrılarak, adı geçen azınlıklar eşit biçimde yararlanacaktır.

Bu paralar, ilgili kurumların yetkili temsilcilerine ödenecektir.

Burada gayrimüslim azınlıklara tanınan pozitif hak “ilkokullarda kendi dillerinde eğitim yapma imkânı” olup, uluslararası bir Teoloji Yüksekokulu olarak yeniden açılması talep edilen Ruhban Okulu 41. madde kapsamında yer almamaktadır. Azınlıklara ait öğretim kurumlarını düzenleyen 41. maddeye göre Türk hükümeti, gayrimüslimlerin yoğun olarak yerleşmiş buldukları kentler ve kasabalarda azınlık ilkokullarının kendi dilleriyle öğrenim görmeleri için gerekli kolaylığı gösterecektir. Ancak bu, Türk hükümetinin söz konusu okullarda Türk dilinin öğretilmesini zorunlu kılmasına engel değildir.

MADDE 42

Türk Hükümeti, gayrimüslim azınlıkların aile durumlarıyla [statüleriyle, aile hukukuyla] kişisel durumların [şahsi hükümleri, şahsın hukuku, şahsi durumları] konusunda, bu sorunların, söz konusu azınlıkların gelenek ve görenekleri uyarınca çözümlenmesine elverecek bütün tedbirleri almayı kabul eder.

Bu tedbirler, Türk Hükümetiyle ilgili azınlıklardan her birinin eşit sayıda temsilcilerinden kurulu özel Komisyonlarca düzenlenecektir. Anlaşmazlık çıkarsa, Türk Hükümetiyle, Milletler Cemiyeti Meclisi, Avrupalı hukukçular arasından birlikte seçecekleri bir üst hakem atayacaklardır.

Türk Hükümeti, söz konusu azınlıklara ait kiliselere, havralara, mezarlıklara ve öteki din kurumlarına tam bir koruma sağlamayı yükümlenir. Bu azınlıkların Türkiye’deki vakıflarına, din ve hayır işleri kurumlarına her türlü kolaylıklar ve izinler sağlanacak ve Türk Hükümeti, yeniden din ve hayır kurumları kurulması için, bu nitelikteki öteki özel kurumlara sağlanmış gerekli kolaylıklardan hiç birini esirgemeyecektir.

MADDE 43

Gayrimüslim azınlıklara mensup Türk uyrukları, inançlarına ya da dinsel ayinlerine aykırı herhangi bir davranışta bulunmağa zorlanamayacakları gibi, hafta tatili günlerinde mahkemelerde hazır bulunmaları ya da kanunun öngördüğü herhangi bir işlemi yerine getirmemeleri yüzünden haklarını yitirmeyeceklerdir.

Bununla birlikte bu hüküm, söz konusu Türk vatandaşlarını, kamu düzeninin korunması için, diğer Türk vatandaşlarına yükletilen yükümler dışında tutar anlamına gelmeyecektir.

MADDE 44

Türkiye, bu Kesimin bundan önceki maddelerdeki hükümlerin, Türkiye'nin Gayrimüslim azınlıklarıyla ilgili olduğu ölçüde, uluslararası nitelikte yükümler meydana getirmelerini ve Milletler Cemiyetinin güvencesi [garantisisi] altına konulmalarını kabul eder. Bu hükümler, Milletler Cemiyeti Meclisinin çoğunluğunca uygun bulunmadıkça, değiştirilemeyecektir. İngiliz İmparatorluğu, Fransa, İtalya ve Japon Hükümetleri, Milletler Cemiyeti Meclisinin çoğunluğunca razı olunacak herhangi bir değişikliği reddetmemegi, işbu Antlaşma uyarınca kabul ederler.

Türkiye, Milletler Cemiyeti Meclisi üyelerinden her birinin, bu yükümlerden herhangi birine aykırı herhangi bir davranışı ya da böyle bir davranışta bulunma tehlikesini Meclise sunmaya yetkili olacağını ve Meclisin, duruma göre, uygun ve etkili sayacağı yolda davranabileceğini ve gerekli göreceği yönergeleri [talimatı] verebileceğini kabul eder.

Türkiye, bu maddelere ilişkin olarak, hukuk bakımından ya da uygulamada, Türk Hükümetiyle imzacı öteki devletlerden herhangi biri ya da Milletler Cemiyeti Meclisine üye herhangi bir başka Devlet arasında görüş ayrılığı çıkarsa, bu anlaşmazlığın, Milletler Cemiyeti Misakının 14. maddesi uyarınca uluslararası nitelikte sayılmasını kabul eder. Türk Hükümeti, böyle bir anlaşmazlığın, öteki taraf isterse, Milletlerarası Daimi Adalet Divanına götürülmesini kabul eder. Divanın kararı kesin ve Milletler Cemiyeti Misakının 13. maddesi uyarınca verilmiş bir karar gücünde ve değerinde olacaktır.

MADDE 45

Bu Kesimdeki hükümlerle, Türkiye'nin gayrimüslim azınlıklarına tanınmış olan haklar, Yunanistan'ca da, kendi ülkesinde bulunan Müslüman azınlığa tanınmıştır.

Dolayısıyla çok taraflı bir uluslararası antlaşma olan Lozan Antlaşmasında karşılıklılık ilkesi sadece Türkiye ve Yunanistan açısından öngörülmüştür. Yunanistan'ın 37-44. Maddelerde belirtilen muameleyi üstlenmesi söz konusu 45. Maddenin kabulü ile olmuştur. Hatta mübadeleden ve diğer nedenlerden ötürü

Türkiye’de Ortodoks dininden hiç kimsenin kalmaması dahi Yunanistan’a bu hükümleri uygulamama hakkını vermeyecektir.

Anılan maddede geçen karşılıklılık, azınlıkları diğer vatandaşlarla eşit seviyede tutan negatif haklar² kapsamında karşılıklılık olmayıp, pozitif haklar³ açısından karşılıklılıktır. Türkiye’de bulunan gayrimüslim azınlığa tanınan pozitif bir hak, ancak Yunanistan’daki Müslüman Türk azınlığa tanınan hakkın karşılığı olabilecektir. Bu itibarla; Ruhban Okulunun uluslararası bir teoloji okulu olarak faaliyet göstermesi aynı yöndeki imtiyazın Yunanistan’daki azınlık statüsündeki Müslüman Türkler için de tanınmasını zorunlu kılacaktır. Bunun karşılığı, Yunanistan’da İslam ilahiyatı veren, yabancı ülkeden öğrenci kabul eden, tedrisatı Yunan hükümetinden bağımsız olarak belirlenen bir özel okuldur.

Lozan Antlaşmasında Yabancı Okullarla İlgili Hükümler

Lozan Barış Konferansı maddelerinde Yabancı Okullarla ilgili bir hüküm yer almamasına rağmen hukukten tanınması delegelerin karşılıklı mektuplarına bağlıdır. Bu antlaşmaya ilişkin belgelerde önemli bir yer tutan mektuplarda, oturma ve yargı yetkisi konusundaki sözleşmeye atfen yazılmış karşılıklı üç mektup yer almaktadır. Bunlar İsmet İnönü tarafından İngiltere, İtalya ve Fransa’ya yazılan mektuplar ve bunlara cevap olarak muhatap devletlerin yazdıkları mektuplardır.

Bununla alakalı olarak “din, öğretim, sağlık ve yardım kurumlarının rejimi” konularını içeren 24 Temmuz 1923 tarihli İngiltere temsilcisine yazdığı mektubu örnek olarak alınmıştır.

Lozan Konferansında İngiltere Yüce Kralının Temsilcisi Sir Horace Rumbold, Ekselans,

Lozan’da bugün imzalanan Oturma Sözleşmesine dayanarak ve bu sözleşmeye eklenmesi öngörülen Açıklama’nın yerine Mektupların geçmesi yolunda Birinci Komitenin 19 Mayıs 1923 günkü oturumunda alınmış olan karar uyarınca Türkiye Hükümetinin Türkiye’de 30 Ekim 1914 gününden önce tanınmış Büyük Britanya’ya bağlı n, öğretim, sağlık ve yardım kurumlarının [Oeuvres religieuses, scolaires et hospitalières ainsı que des Institutions d’Assistance] bu varlıklarının gene tanıyacağını ve Barış Antlaşmasının bugün imzalandığı sırada Türkiye’de edimsel olarak yaşayan benzeri öbür İngiliz kurumlarının durumlarını yasalara uygun biçime getirmek üzere, anlayışla inceleyeceğini, Hükümetim adına açıklamakla onur duymaktayım.

Her türlü parasal yüküm bakımından, yukarıda sözü geçen kurumlar, benzeri Türk Kurumları ile tam eşit bir işlem görecektir ve onlara ilişkin kamu düzeni hü-

²Negatif Haklar: Azınlıkların korunmasına ilişkin söz konusu hükümler incelendiğinde; azınlıklar için hem hiçbir ayrıma maruz kalmadan tüm vatandaşlarla eşit hak ve özgürlükler tanınmasıdır.

³Pozitif Haklar: Azınlık grupların kendi dil, gelenek ve kültürlerini sürdürmelerini sağlayacak bir takım özel haklardır.

kümleri ile yasalara ve yönetmeliklere bağlı tutulacaktır. Bununla birlikte, şurası da kararlaştırılmıştır ki, Türkiye hükümeti işbu Kurumların çalışma koşullarını ve Okullar konusunda, öğretimlerinin gereği olan kuruluş biçimlerini [organisation pratique de leur enseignement] göz önünde tutacaktır.

Ekselans, en derin saygılarımın güvencesini kabul buyurmanızı dilerim.

M. İsmet (Soysal, 2000)

Mektuptan da anlaşılacağı gibi İngilizlere ait 30 Ekim 1914 tarihinden önceki tanınmış olan; din, öğretim, sağlık ve yardım kurumları tanınmıştır. Bunun yanında öteki kurumların da hukuki düzenlemelere uygun biçime getirilmesi taahhüt edilmiştir. Mektupta yer alan “Türkiye’de var olan kurumlar” ibaresi diğer yabancı okullar için de müktesep bir hak yaratmış kabul edilmektedir. Yabancı okullar tarafından yeni açılacak öğretim kurumları konusunda antlaşma metninde ya da mektuplarda bir düzenleme yapılmamıştır. Lozan Antlaşması ile yabancıların öğretim kurumları özgürlüğü ortadan kaldırılmamıştır. Yabancı okullarla ilgili o dönemde yürürlükte bulunan uygulama “Mekatib-i Hususiye Talimatnamesi”dir. Bu düzenleme sadece yabancı tüzel kişilerin öğretim kurumu açamayacakları esasını getirmiştir. Lozan bu uygulamayı ortadan kaldırmamıştır (Erhan, 2003).

Oturma ve Yargı yetkisi konusunda sözleşmenin 20. maddesinde yer alan “işbu sözleşme, yürürlüğe girdiği tarihten başlayarak, 7 yıllık bir süre için yapılmıştır (Erhan, 2003).” Hükmü gereği 13 Ağustos 1930’da fesh edilmiştir. Bir yıl sonra da tamamen bağlayıcı özelliği ortadan kalkmıştır.

Halen yürürlükte olan 1982 Anayasasının D Bendinde (Milletlerarası antlaşmaları uygun bulma); uluslararası antlaşmalarla ilgili olarak hüküm yer almaktadır.

“MADDE 90.– Türkiye Cumhuriyeti adına yabancı devletlerle ve milletlerarası kuruluşlarla yapılacak antlaşmaların onaylanması, Türkiye Büyük Millet Meclisinin onaylamayı bir kanunla uygun bulmasına bağlıdır.

Ekonomik, ticarî veya teknik ilişkileri düzenleyen ve süresi bir yılı aşmayan antlaşmalar, Devlet Maliyesi bakımından bir yüklenme getirmemek, kişi hallerine ve Türklerin yabancı memleketlerdeki mülkiyet haklarına dokunmamak şartıyla, yayımlanma ile yürürlüğe konabilir. Bu takdirde bu antlaşmalar, yayımlarından başlayarak iki ay içinde Türkiye Büyük Millet Meclisinin bilgisine sunulur.

Milletlerarası bir antlaşmaya dayanan uygulama antlaşmaları ile kanunun verdiği yetkiye dayanılarak yapılan ekonomik, ticarî, teknik veya idarî antlaşmaların Türkiye Büyük Millet Meclisince uygun bulunması zorunluluğu yoktur; ancak, bu fıkraya göre yapılan ekonomik, ticarî veya özel kişilerin haklarını ilgilendiren antlaşmalar, yayımlanmadan yürürlüğe konulamaz.

Türk kanunlarına değişiklik getiren her türlü antlaşmaların yapılmasında birinci fıkra hükmü uygulanır.

Usulüne göre yürürlüğe konulmuş milletlerarası antlaşmalar kanun hükmündedir. Bunlar hakkında Anayasaya aykırılık iddiası ile Anayasa Mahkemesine başvurulamaz. (Ek: 7.5.2004-5170/7 md.) Usulüne göre yürürlüğe konulmuş temel hak ve özgürlüklere ilişkin milletlerarası antlaşmalarla kanunların aynı konuda farklı hükümler içermesi nedeniyle çıkabilecek uyuşmazlıklarda milletlerarası antlaşma hükümleri esas alınır.”

Söz konusu hüküm kapsamında Lozan Antlaşmasının T.C. Anayasası ile en azından eşit değerlerde olduğu ortaya konmuştur. Buna ek olarak normlar hiyerarşisinde de Lozan’ın ilgili Kanunların da üstünde bir hukuk normu olduğu açıkça belirtilmiştir.

Lozan Antlaşması Sonrası Okullar

a) Azınlık Okulları:

Azınlık okulları “**vakıf**”⁴ sistemi ile idare edilmekteydi. Lozan Antlaşmasında karşılıklılık esası güdülerek hüküm koyduğumuz tek devlet Yunanistan idi. Antlaşmada İstanbul Rumları ile Batı Trakya Türklerini alakadar eden maddelerin yer alması devletlerarası hukukun yorumunu ortaya çıkardı. Bu konularla ilgili sıkıntılar en çok Heybeliada Ruhban Okulu’nun⁵ faaliyetlerinde karşımıza çıkacaktır.

Ruhban Okulu her zaman orta derecede eğitim veren bir kurum olmuştur. Yapılan din eğitimi lise seviyesinde olup yüksekokul sayılmamaktadır. 1951 öncesi dönemde okul, 4 yıl ortaokul 3 yıl da teoloji olarak eğitim vermiştir. 1951 sonrasında ise okulun statüsü lise sonrası Yüksekokul olarak kabul edilmiştir (Özel, 2008).MEB Talim Terbiye Dairesi’nin 25 Eylül 1951 tarih ve 151 sayılı kararı ile “**Rum Rahipler Okulu Yönetmeliği**” (Özel, 2008) onaylanmıştır.

⁴ Vakıf; genel olarak mevcut bir imkânın kamu yararına sunulmasıdır. Bu nedenle vakıf kavramı değişik şekillerde tanımlanabilmektedir. Vakfın konu ile alakalı en isabetli açıklaması “özel mülkiyete konu olan bir hakkın arzu ve irade ile toplumun yararına tahsis edilmesinden ibarettir.” Bkz. Hasan Güneri, “Azınlık Vakıflarının İncelenmesi”, **Vakıflar Dergisi**, S. 10, Ankara 1973, s. 94

⁵ **Heybeliada Ruhban Okulu**, ya da verdiği teoloji eğitiminin türü nedeniyle **Rum Ortodoks Ruhban Okulu** olarak bilinen, Türkiye’de kısaca **Ruhban Okulu** şeklinde de adlandırılan, Heybeliada’da bulunan özel yüksekokuldur. Adanın kuzeybatısında Ümit Tepesinde bulunan okul, Atina Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden sonra kurulan bu alandaki ilk akademik okuldur. 1844 yılında din adamı yetiştirmek için faaliyete geçen okul, 1923 yılına kadar Yüksek Ortodoks Teoloji Okulu adını taşır. Daha sonra bulunduğu ada ile özdeşleşerek Heybeliada Ruhban Okulu olarak anılmaya başlar. Bkz. Emruhan Yalçın, “Heybeliada Ruhban Okulu’nun Yeniden Açılması”, **AÜ TİTE Atatürk Yolu Dergisi**, S. 41, Mayıs 2008, s. 127.

Teoloji bölümünün eğitimi bir yıl olduğu için **lise sonrası ihtisas eğitimi veren bir yüksekokul** olmuştur. Okul Yönetmeliğinin 1. maddesinde “Okulun amacı, rahiplik mesleğine girecek olanları yetiştirmektir (Gökçen, 2003). O dönemde özel yüksekokullar yasak olmasına rağmen bu yapılmıştır. Aynı zamanda bir yıl eğitimle yüksekokul olması da imkânsızdı. Öğrenimleri müddetince dışarıdan alınan yabancı öğrencilerde dâhil Türkçe eğitimi almaya mecburdular.

Azınlık okullarının durumu Lozan Antlaşmasına ek olarak ÖÖKK’nda belirtilmiştir. 64. Madde “Lozan Antlaşmasına göre açılan okulların işleyişi” başlığı altında eğitim ve öğretimin nasıl yapılacağını düzenlemiştir. Bu okullarda kendi azınlıklarına mensup T.C. vatandaşları bakanlığın verdiği program çerçevesinde eğitim alınacaktır. Bugün Türkiye’de faaliyetlerini sürdüren yaklaşık 30 adet azınlık okulu bulunmaktadır (Erhan, 2003).

1950-60 dönemi; Hem Patrikhanenin hem de Ruhban Okulu’nun, Milli politikalarımız ve Lozan’da oluşan statünün aksine bazı faaliyetler giriştiği ve Türk Hükümetinden tavizler elde ettiği bir dönem olmuştur. Soğuk Savaş sürecinde Patriklik üzerinde bir ABD ve Sovyet baskısının olduğu dönemde, mevcut patrik Maksimus istifa ettirilerek ABD vatandaşı olan Athenegoras “**fevkalade telsik**” yoluyla T.C. vatandaşı yapılarak patrik yapılmıştır (Güler, 1999).

1950 yılından sonra 38 Rum asıllı T.C. vatandaşı karşılık; 8 İngiliz, 1 Fransız, 8 Etiyopyalı, 2 Suriyeli, 1 ABD, 3 Lübnan vatandaşı olmak üzere toplam 187 öğrenci mezun olmuştur (Özyılmaz, 2000). Mezunlara resmi diplomanın yanı sıra Rumca düzenlenen bir belge ile **Ortodoks Hıristiyan Teolojisi Öğretmeni** unvanı verilmiştir (Özyılmaz, 2000).

Heybeliada Ruhban Okulu, 127 yıl içinde 930 mezun vermiş, bunlardan 343’ü Piskoposluğa, 12’si de Patriklik makamına yükselmiştir. 930 mezunun sadece 38’i Rum asıllı Türk vatandaşıdır. Kıbrıs’ı adım adım Rumlaştırın, Türklerin kıyımına sebep olan Makarios ile terör örgüt liderleri gibi çalışan Trabzon Metropoliti Hrisantos, Samsun Metropoliti Germanos, İzmir Metropoliti Hrisostomos, Edirne Metropoliti Palikaryos, Doroteos, Yakovas ve Bartholomeos bu okuldan mezun olmuşlardır. İstiklal Harbi yıllarında, Yunanistan’ın Anadolu’yu işgali sırasında okul, önemli bir terör merkezi haline gelmiştir (Yalçın, 2000). Heybeliada Ruhban Okulu, Fener Rum Patrikhanesinin kendisine sağladığı özel ödenekle 127 yıl çalıştıktan sonra **Özel Okulların Devletleştirilmesi** uygulaması sonucunda kapatılacaktır (AMK, 1971-3). 1971 yılındaki Türkiye’deki tüm özel yüksekokulların devlet denetimine girmesi ile ilgili karar neticesinde, bu değişikliğe razı olmayan Fener Rum Patrikhanesinin karşı tutumu nedeniyle okulda teoloji eğitimi kaldırılır, okul yalnız lise düzeyinde eğitim vermeye devam eder. 1971-1972 eğitim döneminde “Heybeliada Özel Rum Lisesi” adını taşıyan okul, sonraki yıl patrikhane tarafından eğitimine son vermiştir.

Öğrenci sayısının azlığı nedeniyle Patrik Dimitrios 4 Ağustos 1984 tarih 491 sayılı mektupla Milli Eğitim Bakanı Vehbi Dinçerler'e müracaat ederek okulun tamamen kapatılmasını talep etmiştir. Fakat bu istek **karşılıklılık ilkesi** gereğince Batı Trakya'daki Türkleri de ilgilendirdiği için kabul edilmemiştir (Macar, 2003). Kapatma kararı Lozan Antlaşmasının 40. maddesinde dayanılarak yapılmıştır. Maddede geçen hususlar "aynı muamele" ve "eşit haklar" hususlarıdır. Diğer Türk vatandaşları özel yüksekokul olarak teoloji eğitimi veren bir okula sahip iken Ruhban Okulu kapatılmış olsaydı, Lozan anlaşmasının 40. maddesine aykırılık söz konusu olabilirdi. Ancak bütün özel yüksekokullar kapatılırken Ruhban Okulu da onlarla birlikte kapatıldığı için uygulamada bir eşitsizlik söz konusu değildir. Aksi yönde bir uygulama olsaydı diğer vatandaşlar aleyhine eşitsizlik doğuracağı için azınlık statüsündeki vatandaşlar açısından da ayrıcalıklı bir sonuca yol açmış olacaktı.

Okulun kapanmasının ardından iki önemli çözüm yolu ortaya konmuştur;

1. Ruhban Okulu'nun İlahiyat Fakültelerinden birine bağlayarak Ortodoks dini konusunda eğitim veren bir bölüm veya "Dünya Dinleri Kültürü Bölümü" adı altında Üniversite bünyesinde faaliyet gösterebilecek. (21 Aralık 1971 AÜ Senatosunun kararı)

2. İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi bünyesinde "Dünya Dinleri Kültürü Bölümü" kurulmasına karar verilmiş ve diğer cemaat ruhani liderlerine çağrıda bulunulmuştur. (14 Eylül 1999 İÜ)

Her iki teklifte okul yönetimi ve Patrik tarafından reddedilmiştir (Özyılmaz, 2000). Patriğin bu teklifleri reddetmesinin temelinde şu talepleri yatmaktadır;

1. Okul, sadece Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan öğrenci değil, dünyanın her tarafından öğrenci alabilmeli,

2. T.C.devletinin bu okul üzerinde hiçbir şekilde denetim hakkı olmamalı,

3. Patrik ve kendine bağlı metropolitlerde, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olma şartı kaldırılmalıdır.

Patrik ABD gezisi sırasında Los Angeles Times'e verdiği demeçte "Heybeliada Ruhban Okulunun açılmasının, Patrikliğin geleceği açısından vazgeçilmezliğini" üzerine basa basa vurgulaması, konunun sadece basit bir eğitim faaliyeti olmadığını kanıttır (Yalçın, 2000).

Mevcut mevzuat çerçevesinde doğrudan Patrikhaneye bağlı ve devlet denetimi dışında ve dünyanın her yerinden gelecek yabancılara açık bir okul olarak Uluslar arası Teoloji Yüksekokulu statüsünde bir Heybeliada Ruhban Okulu'nun yeniden açılması mümkün değildir. Aksi bir uygulama belirtilen hukuki düzenlemelere ve Ayrıca anayasanın 130. ve 132. maddelerine aykırılık oluşturacaktır. Dolayısıyla yürürlükteki mevzuat, başta anayasa değiştirilmeden Patrikhane'nin

talep ettiği standartlarda Heybeliada Ruhban Okulu'nun açılması için iç hukuk bakımından mümkün olmayacaktır. Türkiye'de mevcut "Milli Eğitim Sistemi"ne aykırı bir yükseköğretim kurumunun açılması sonucu doğuracak ve ülkede Rum azınlık lehine imtiyazlı bir durum yaratarak diğer Türk vatandaşları açısından eşitsiz bir uygulama olarak sonuçlanacaktır (Erkan, 2009).

Lozan Antlaşmasındaki statüsü, sadece Rum azınlığın dinî kurumu olarak belirlenmiş olmasına ve siyasi her hangi bir faaliyette bulunduğu sınır dışı edileceği ilgili devletlerin temsilcilerince de kabul edilmiş olan bu kurum, Türkiye Cumhuriyeti'nin Tapu Senedi durumunda olan bu antlaşmayı her fırsatta ihlâl etmektedir. Ruhban Okulu açma girişimlerinin İstanbul'da bulunan 1500-2000 Rum azınlığın gerçek ihtiyaçlarını karşılamaktan ziyade, Helen ve Ortodoks emellerini simgeleyen siyasi bir talep niteliğinde olduğu değerlendirilmektedir. Patrikhanenin niyeti kendisine bağlı, devlet denetiminde olmayan "Uluslararası Patrikhane Özel Yüksek Okulu" kurmaktır. Böylelikle eskiden olduğu gibi, Türk düşmanı din adamları yetiştirerek, Ekümenikliğini sağlamak, İstanbul'u kültür ve Turizm merkezi adı altında Vatikanvari bağımsız bir dinî şehir devlet statüsüne kavuşturmak, TC'nin parçalanmasını ve bu parçalanan topraklar üzerinde Megali İdea çerçevesinde Büyük Bizans İmparatorluğunu hortlatmak emellerine ulaşmayı sağlayabileceklerdir.

b) Yabancı Okullar:

Yabancı okulların Osmanlı zamanında bariz bir şekilde ortaya koydukları tavırları cumhuriyet döneminde sıkı denetim ve kontrollere rağmen değişik adlar altında devam etti. Eskiden aşık bir şekilde yaptıkları misyonerlik faaliyetlerine "ahlaki eğitim" başlığı altında, "İsimsiz Hıristiyanlaştırma olarak devam ettirdiler.

Lozan Mektuplarının resmi bağlayıcılık süresinin 13 Ağustos 1931 tarihinde sona ermesinin ardından 22 Eylül 1941 tarih ev 140 sayılı Yabancı Okullar Yönergesinin 17-19. maddesine göre "**Hiçbir yabancı okul yeniden şube açamaz, yabancı okullarda ihzari (hazırlık) sınıflar açılmaz, yabancı okullarda Bakanlığa kaydettirdikleri sınıfların sayısı arttırılmaz** (MEB, Md. 17)" hükmü yer almaktadır.

Bu okullar hakkında daha sonra T.C. Dışişleri Bakanlığınca "**Lozan Mektupları hükümden düşmüş olmakla beraber, tanımaya devam edilmesi** (MEB, Türkiyedeki...)" gereği üzerinde ısrar edilmiş sonuç olarak bu tanımayla beraber bu kurumlarla ilgili hak kazanılma durumu ortaya çıkmıştır. ABD ile imzalanan 1 Ekim 1931 tarihli İkamet Sözleşmesi (MEB, Türkiyedeki...) ile kurumlara İngiltere, İtalya ve Fransa'ya tanınan haklar verilmiştir. Bunu dışındaki yabancı eğitim kurumlarına da aynı statüye bağlı kalınarak faaliyetlerini sürdürmelerine müsaade edilmiştir (Vahapoğlu, 1990).

Öğrencilerinin büyük bir çoğunluğu Türk olan bu okullara Cumhuriyet ilkelere doğrultusunda eğitim yapmaları şartıyla varlıklarını sürdürebilmelerine izin verilmişti. Kapitülasyonların kaldırılması ve milli devlet ilkesi ile de bu okullar tamamen iç mesele haline gelmiştir. Türkiye'nin laikleştirme politikasının bir gereği olarak 1924'te yabancı okullara gönderilen bir genelge ile dini propaganda yapılması yasaklandı (Sezer, 1999). Başta ABD, Fransa ve İngiltere olmak üzere bu kurala uymayıp dini sembelleri kullanmaları ve misyonerlik faaliyetlerine devam etmelerinden sebep okulları kapatılmış ve cumhuriyetin ilk yıllarında sorun ile karşılaşmıştır.

Lozan'dan sonra Türkiye, yabancı okulların Lozan'da dondurulan şekliyle faaliyet göstermelerine dikkat etmiş, hiçbir zaman müktesep durumlarını ihmal etmemiş, ancak müktesep durumlarından daha fazla menfaatlerden istifade etmelerine de engel olmaya çalışmıştır (Ökçün, 1962).

Kızını mükemmel bulduğu Amerikan Kız Koleji'ne gönderen bir baba kızının bu okulda geçirdiği değişikliği şöyle anlatmaktadır (Sezer, 1999);

“Evvvela çocuk evdeki şeyleri beğenmez oldu... Kızımda bu değişikliği görünce mektep hakkında tetkikata başladım... Mektebe gidip hocalarla temasa geldim... Bütün bu tetkikat bana şu neticeyi verdi. Amerikan Kız Koleji denilen bu yer, muhteşem binalar içine gizlenmiş bir manastırdan başka bir şey değildi. Muallimleri âli tahsil görmemiş, pedagoji nedir anlamamış, cahil ve zavallı bir takım rahiplerdi... Bunun için her hafta Hıristiyan ahlakına dair konferanslar verirler... Çocuk bu kozmopolit arkadaşlar arasında yavaş yavaş kendi benliğini kaybediyor... Kızım mektebe giderken Türk'tü fakat çıkarken kozmopolit olmuştu. Amerikan kolejlerinde okuyan Türk çocuklarından Hıristiyan olanlar bile vardı. Hatta bazı çocuklar imtihanlarda sınıf geçmek için kendilerini Hıristiyanlığı kabul ediyor gibi gösterirler...”

Atatürk döneminde yabancı okullardaki düzenleme 1915 tarihli “Mekatib-i Hususiye Talimatnamesi (Milli Eğitim, 1960)” ve 1935 tarihli “Yabancı Okullar Yönergesi” ile yapılmıştır. Okullar, denetim ve kontrol altına alınmış, binalarının genişletilmesi, onarımları yeni okul açmaları vb. gibi kısıtlamalarla kontrol altına alınmıştır. Kitap ve programları ile yönetici ve öğretmenlerinin de MEB tarafından denetlenmesi de ciddi uygulamalardandır.

Yabancı okulların Lozan sonrası dönemini özetleyecek olursak (Erhan, 2003);

1. Lozan Antlaşması
2. Lozan'dan 1965'e kadar olan dönem (müktesep haklar dönemi):
 - a. Yabancı okulların varlığı kabul edilmiş,
 - b. Kazanılmış haklar korunmuştur.

- c. Bu dönemde yabancı okulların açılması istisnaidir.
 - d. Yeni yabancı okul açılmasına ilişkin Lozan’da bir hüküm yoktur.
 - e. Mekatib-i Hususiye Talimatnamesi bu dönemde yürürlüğe girmiştir.
 - f. Yabancı tüzel kişilerin okul açmasını yasaklar
 - g. Yabancı gerçek kişilerin okul açmasına müsaade eder.
3. 1965-1984 dönemi:
- a. 1965’de çıkarılan Özel Öğretim Kurumları Kanunu (ÖÖKK) çıktı.
 - b. Yeni yabancı okulların kurulması yasaklandı

4. 1984’ten sonra: ÖÖKK ile yabacılara, sadece yabancıların devam edebileceği milletlerarası öğretim kurumları açılmasına izin verildi (Resmi Gazete, 1985, m. 18923). Örneğin; İstanbul Batı Üniversitesi (Almanya), Galatasaray Üniversitesi (Fransa).

Yabancı okulların statüsü enternasyonal statüye getirilerek uzun vadede yabancılık vasıfları kaldırılıp Milli Eğitim ve YÖK’e yaklaşımı arttırılmaya çalışılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Akyüz, Y. (1970). “Abdülhamid Devrinde Protestan Okulları ile ilgili Orijinal İki Belge” A.Ü. **Eğitim Fakültesi Dergisi**, Ankara.
- Anayasa Mahkemesi Kararı** (AMK), 12 Ocak 1971 tarih ve 1971-3 sayılı kararı.
- Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri**, (1954). C. III (1918-1937), İstanbul.
- Bilsel, M. C. (1998). **Lozan**, C. II, İstanbul.
- Erhan, Ç. (2003). **Yaşayan Lozan**, Ankara.
- Erkan, Ş. (2009). **Lozan Antlaşması’nda Yer Alan Düzenlemeler Kapsamında Heybeliada Ruhban Okulu Ve Günümüze Yansımaları**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Gökçen, S. “Ortodoks Teolojisi Akademisi: Heybeliada Ruhban Okulu Yanılsamaları”, (erişim) http://www.stradigma.com/turkce/aralik2003/makale_05.html, 30.04.2013
- Güler, A. (1999). **Dünden Bugüne Yunan-Rum Terörü**, Ankara.
- Güneri, H. (1973). “Azınlık Vakıflarının İncelenmesi”, **Vakıflar Dergisi**, S. 10, Ankara.
- Macar, E. (2003). **Cumhuriyet Döneminde İstanbul Rum Patrikhanesi**, İstanbul.
- MEB, (1973). **Cumhuriyetin 50. Yılında Milli Eğitimimiz**, İstanbul.
- MEB, **Türkiye’deki Yabancı Müesseselerin Durumu Hakkındaki Rapor**.
- Milli Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi**, Md. 17.
- Milli Eğitimle İlgili Kanunlar**, (1960). C 2, Ankara.
- Okan, K. (1971). **Türkiye’deki Yabancı Okullar Üzerine Bir İnceleme**, Şubat.
- Ökçün, A. G. (1962). **Yabancıların Türkiye’de Çalışma Hürriyeti**, Ankara 1962.
- Özel, S. (2008). Fener- Rum Patrikhanesi’nin Ekümeniklik İddiası ve Heybeliada Ruhban Okulu Meselesi, İstanbul.
- Özyılmaz, E. (2000). **Heybeliada Ruhban Okulu**, Ankara.
- Resmi Gazete**, 9.11.1985, madde 18923.
- Sezer, A. (1999). **Atatürk Döneminde Yabancı Okullar**, Ankara.
- Soysal, İ. (2000). **Tarihçeleri ve Açıklamaları İle Birlikte Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları**, C.I (1920-1945), Ankara.
- Şimşek, H. (2006). “Lozan’ın Getirdiği Statü ve Türkiye’de Azınlıkların Durumu (1923-1947)”, HÜ, AİİTE, **Yayımlanmamış Doktora Tezi**, Ankara.
- Taş, K. Z. (2005). “20.Yüzyılın Başında Güneydoğu Anadolu’daki Azınlık/Ermeni Okulları”, **Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi**, Eylül, Sayı 6, (Bkz. Ek -2)
- Taşdemirci, E. (2001). “Türk Eğitim Tarihinde Azınlık okulları ve Yabancı Okullar”, **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S. 10, Kayseri.
- Vahapoğlu, M. H. (1990). **Osmanlı’dan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okulları**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları (Bkz. Ek -3), Ankara.

Yakın Doğu Sorunları Üzerine Lausanne Konferansı (1922-1923) Konferanstaki Görüşmelerin Tutanakları ve Belgeler, Konferansta İmzalanan Senetler (30 Ocak ve 24 Temmuz), (1923). İkinci Takım, C. II, Paris, Devlet Basımevi.

Yalçın, E. S. (2000). **Atatürk'ün Milli Dış Siyaseti**, Ankara.

Yalçın, E. (2008). “Heybeliada Ruhban Okulu'nun Yeniden Açılması”, **AÜ TİTE Atatürk Yolu Dergisi**, S. 41, Mayıs.

Küreselleşme ve Milliyetçiliklere Etkisi (Globalization And Its Effects On Nationalisms)

Yavuz Çilliler¹

Özet

Küreselleşmeye ilişkin mevcut literatür, onun milliyetçilikleri zayıflattığı mı yoksa beslediği mi konusunda farklılıklar göstermektedir. Bu birbirine zıt etkilere dair akademisyenlerce üç ana yaklaşım ortaya konmuştur. Bu makale ile küreselleşme-milliyetçilik ilişkisindeki mekanizmaların anlaşılmasına katkı sağlanması hedeflenmiş ve küreselleşmenin milliyetçilikleri zayıflatırken güçlendirdiği, fakat etkilerinin sınırlı ve etki alanının özgün koşulları bağlamında değiştiği ileri sürülmüştür.

Abstract

The existing literature on globalization differ about its impact, if globalization does weaken or nurture nationalisms. About these adverse effects, there are three major approaches put forward by academicians. This article aims at making contributions towards understanding of mechanisms in globalization-nationalism relation and argues that globalization does strengthen nationalisms while weakening, but its effects are limited and varying in the context of particular conditions in area of influence.

Key words:

Globalization, Nationalism, National Sovereignty.

Neoliberalizmin zaferi ile kapanacağı öngörülen 20.yy sonunda dünya genelinde milliyetçiliğin yeniden yükselişi, tarihsel nefretler, zayıf devlet, postmodernizm gibi çeşitli dinamikler ile açıklanmaya çalışılmıştır. Bu dinamiklerden biri olan küreselleşmenin milliyetçiliklere etkisi ise, farklı görüşleri içinde barındıran bir süreç olarak bilimsel çalışmalara konu olmaya devam etmektedir. Bir tarafta küreselleşmenin milliyetçilikleri yok edeceği ifade edilirken; diğer taraftan, 1990'larda gerçekleşen Balkanlar'daki çatışmalarda kanlı hipermilliyetçilik, Ruanda'daki katliam, Taliban'ın ortaçağ sadeliği, İslam'ın köktencilik, Hindu milliyetçiliğinin faşizmi, Birleşik Devletlerdeki dini sağın temel Hristiyanlığa dönüşü, Doğu Avrupa'daki Yahudi ve Roma karşıtı davranışlar, Batı Avrupa'da yabancı düşmanı sağın yükselişi (Booth, 2005), dekolonizasyon dönemi sonrası kurulan devletlerdeki siyasi etnik hareketlerin artışı genellikle küreselleşme ile ilişkilendirilen istikrarsızlıklar olmuşlardır. Çalışmamıza öncelikle, birbirine zıt önermelere kaynaklık eden küreselleşme olgusunun analizi ile başlamak, bu ilişkinin anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

¹ yavuzcilliler@yahoo.com

1. KÜRESELLEŞME :

“Küreselleşme” kelimesi 1960’larda kullanılmaya başlanmasına rağmen, kökenleri daha eskilere dayanmaktadır, kendiliğinden varolmadığı gibi, modernite, uluslararasılaşma ve kapitalizm gibi kavramlarla da ortak bileşenlere sahiptir.

“Yunan Roma’nın, Roma Hıristiyan Avrupa’nın, Hıristiyan Avrupa Rönesans’ın, Rönesans Aydınlanma çağıının, Aydınlanma demokrasi ve sanayi devriminin sebebidir” şeklinde Avrupa tarihini özetleyen Eric Wolf gibi tek yönelimli ve kesin sebep-sonuç ilişkisiyle küreselleşmeyi açıklamak mümkün değilse de, küreselleşmenin öncüllerine değinmemek de ihmal olacaktır. Robertson 1750-1870 tarih aralığının küreselleşmenin başlangıcı olduğunu, Giddens da küreselleşmenin modernizm sayesinde gerçekleştiğini ve kökenlerinin 16.yy.da aranması gerektiğini ifade etmektedirler (Holton, 1998). Modernizm kavramı ise, modern kapitalist-endüstriyel devletin gelişimine paralel olarak geleneksel düzenin zıddı ilerlemenin, ekonomik ve idari rasyonalizasyonun ve sosyal dünyanın farklılaşmasının vuku bulduğu bir durumu ifade etmektedir (Sarıbay, 2001). Modernizmin savunucuları olan Durkheim, Simmel ve Parsons gibi sosyologlara göre, farklılaşmanın, uzmanlaşmanın, bireyselleşmenin, karmaşıklığın, sözleşmeye dayalı ilişkilerin, hâkim olduğu bir yaşam şekli olarak modernizmin; kapitalizm, endüstriyalizm, kentlilik, demokrasi, ussallık, bürokrasi, uzmanlaşma, farklılaşma, bilimsel bilgi, teknoloji ve ulus devlet... gibi parametreleri vardır (Aslan, 2003).

Bu kavram yoğunluğu arasında modern tarihte küreselleşmeye dair gelişmeleri, tanımlardan faydalanarak ayırtetmek mümkündür. İngilizce’de “küre” anlamına gelen “Globe” kelimesinden türetilen “Globalization” dilimize küreselleşme olarak çevrilmiş olmakla beraber aslında bir “topyekünleşme”ye işaret etmektedir. Küreselleşmeyi;

Giddens (2008) “bizlerin giderek artan bir biçimde tek bir dünya içinde yaşadığımız, öyle ki bireylerin, grupların ve ulusların birbirine bağımlı hale geldiği olgusu”,

Robertson (1999) “dünyanın küçülmesi ve dünyayı bir bütün olarak düşünme bilincinin yoğunlaşması”,

Guibernau (1996) “Yerelliklerin, millerce uzaklardaki olaylarla şekillenmesi, dünya çapındaki toplumsal ilişkiler bağının yoğunlaşması”,

Habermas (2008) “ulaşım, iletişim ve mübadele münasebetlerinin milli sınırdan taşacak şekilde yoğunlaşması ve çapının büyümesi”,

Holton (1998) “birçok kaynak ve merkezlerden sınırlar ötesine uzun vadeli difüzyon (yayınım) süreci” olarak tanımlamıştır.

O halde küreselleşmeyi; modern çağda Batı merkezli genişleyen, siyasi, ekonomik, toplumsal, ideolojik vb. boyutları olan bir olgu olarak görebiliriz. 15. yy.da keşiflerin başlaması ile kıtalar arasında malların deniz aşırı dolaşımı ve gelişmemiş toplum bireylerinin köleleştirilmek suretiyle işgücü olarak sevki, 1648 Westphalia Barış Antlaşması ile uluslar arası siyasi insiyatifin genişlemesi, matbaanın keşfini takiben fikirlerin ve ideolojilerin yayılmaya başlaması dünya çapında bir etkileşimin ayak sesleridir. İngiltere kaynaklı 1750 sanayi devrimi de sanayi üretiminde makineleşmeyi getirerek, mal arzında büyük boyutlu bir gelişimi tetiklemiş, dolaşıma konu olan mal miktarını artırmıştır. Bununla beraber halkın büyük bir kısmının kırsalda yaşadığı bu dönemlerde, şehirlerdeki sanayi merkezlerine kırsaldan göç başlamış, şehirlerde daha geniş insan kitleleri oluşmaya başladıkça da fikirler ve ideolojilerin aktarımı, insanlar arası etkileşim gelişmiştir. 1789 Fransız İhtilali değerlerinin yayılımı ve farklı kıtalardaki siyasi hareketlerin nedensel öncülü haline gelmesi ile bu değerler dünya ölçeğinde etkilere yol açmıştır. Ayrıca demir ve kara yollarındaki gelişmeler (1830'da ilk tren yolculuğu) ve 19.yy.daki kitlesel basının işlevselleşmesinin küreselleşme olgusuna katkısı da yadsınamaz. Alexander Graham Bell'in 1876'da telefonu icadı, 20.yy.da sivil havacılığın gelişimi, 2.Dünya Savaşı sonrası iletişimde dijitalizasyona geçiş; siyaset, ekonomi ve kültür alanında büyük değişimler yaratmış, yeni ulusüstü yapılar küresel kontrol mekanizmaları tesis etmiştir. Castells'in "ağ toplumu" olarak ifade ettiği yeni düzende fert, dolayısıyla toplum ve hatta devletler her konuda etkiye açık hale gelmiştir. Fiziki yerelliğine rağmen olay ve olguların etkilerinin dünya çapında olmaya başlaması ile mekân kavramı zayıflamış, olay ve olgular zaman boyutuna aktarılmış ve an meselesi haline gelmiştir.

Bu gelişmelerde, genellikle küreselleşmenin hayatı hızlandırdığını, üretim, tüketim ve değişimin (mal, sermaye, insan, bilgi, fikir, medya imajları...) dünya ölçeğinde yeniden organizasyonu ve mekansal sınırların aşıldığını görmek mümkündür. Öyle ki, bireyin kontrolünden çıkan bu durumu Bauman (1998) "Dünya meselelerinin belirsiz, ele avuca sığmaz ve kendi başına buyruk doğası; bir merkezin, bir kontrol masasının, bir yönetim kurulunun, bir idari büronun yokluğu, Jowitz'in yenedünya düzensizliğinin yeni adı" olarak tanımlamıştır.

Kısaca küreselleşme ifadesi ile gönderme yaptığımız olgular, küresel iletişimin gelişimi, mal, emek ve sermayenin artan mobilizasyonu, ulusal ekonomilerin bölgesel ekonomik kurumlar -EU, NAFTA, ASEAN, MERCOSUR- içerisinde küresel sisteme entegrasyonu, ulusüstü siyasi ve askeri kurumların -EU, NATO-² gelişimi, demokrasi ve insan hakları normlarının yayılımı ve bu normların ege- men devletlere karşı uluslararası düzeyde savunulmasını kapsayan küresel bir rejimin oluşumudur.

² European Union, North American Free Trade Agreement, Association of Southeast Asian Nations, Mercado Común del Sur, North Atlantic Treaty Organization.

2. KÜRESELLEŞME VE MİLLİYETÇİLİK İLİŞKİSİ :

Küreselleşme ile ilgili bu genel açıklamalardan sonra, temel sorunsalımız olan küreselleşme-milliyetçilik ilişkisine, makalede milliyetçilikten anlaşılması gereken çerçeveyi çizerek geçebiliriz. Milliyetçiliğin en yaygın kabul gören tanımı, Ernest Gellner'in "siyasal ve kültürel alanın çakışması gerektiğini öngören ilke" olarak yaptığı tanımdır. Ancak bu tanım ideolojik içerikten mahrumdur. Diğer siyasi ideolojilere eklenilebilirliğinden dolayı ideolojik tamlığı eleştirilen, ancak geçmişte Napolyon'un zaferleri sayesinde en gözde ideoloji olarak toplumsal alana ait küresel etkiler yaratan milliyetçiliği, Gellner'in öğrencisi Anthony D. Smith, kimlik, birlik ve özerklik ile özdeşleştirerek tanımlamış ve tanım kapsamına ideolojik içerik dahil etmiştir.

Smith'e göre milliyetçilik ideolojisininin merkezinde; dünyanın kendine has tarih, karakter ve kadere sahip milletlerden oluştuğu, milletin siyasi erkin biricik meşruiyet zemini olduğu, millete sadakatın tüm sadakatlerin üstünde olduğu, her bireyin bir millete ait olması gerektiği, her milletin bağımsız olduğu ve bunun küresel barış ve adalet için gerekli olduğu vardır (Conversi, 2012). Dolayısıyla bağımsız millet veya ulus devlet egemenliği milliyetçilik ideolojisine içkin bir ilkedir.³ Ancak küreselleşmenin UN, EU gibi siyasi, NATO gibi askeri, OECD, WB, WTO, IMF⁴ gibi ekonomik, çokuluslu şirketler gibi özel sektör çıktılarının bu bağımsızlığa gölge düşürdüğü ve küresel normlar yaratarak milliyetçilikleri etkilediği açıktır. Tabii etkiler konusunda fikir birliği olmamakla birlikte, genel olarak üç farklı görüş grubundan bahsetmek mümkündür.

2.1. Küreselci Yaklaşım :

Marshall McLuhan, Leslie Sklair ve Arjun Appadurai gibi küreselleşmeciler⁵, bugünkü küresel kültür iletişim ölçeğininin, yoğunluk, hız ve hacminin emsalsiz olduğunu, iletişim, bilişim ve dijital teknolojilerin yayılmasıyla toplumların, dünya genelinde ortak hale gelen kültürün etkisi altına girerek tektipleştiğini

³ Makalenin devam eden bölümünde, ulus devlet egemenliğine yönelik olumsuz etkiler resmi milliyetçiliğin zayıflaması, devlet aygıtının uyguladığı veya devletin asli etnik unsurunun benimsediği milliyetçiliğin tırmanışı ise resmi milliyetçiliğin güçlenmesi kapsamında değerlendirilecektir. Ulus devlet altı yerel milliyetçilikler ise ulus devleti hedef alan etnik milliyetçilik olarak kabul edilecektir.

⁴ United Nations, European Union, North American Free Trade Agreement, North Atlantic Treaty Organization, Organisation for Economic Cooperation and Development, World Bank, World Trade Organization, International Monetary Fund.

⁵ Globalism ve Globalization bilimsel literatürde farklı kavramlar olarak kullanılmaktadır. Globalism'i "küreselcilik" olarak ifade etmek mümkündür ve bu kavram içinde, dünyanın birbirine bağımlı toplumsal formasyonlardan oluşan bir bütün olduğu, ulusal egemenliklerin ve kültürel farklılıkların erozyona uğrayarak değersizleştiği gibi anlamlar ile ideolojik yaklaşımlar barındırır. Küreselleşme ise bu anlam ve ideolojik yaklaşımdan bağımsız, cari bir görüngeneye işaret eder. Buradaki alıntıda orijinaline sadık kalınarak kullanılan "küreselleşmeci" ifadesi küreselci yaklaşım (globalism)in karşılığıdır.

iddia etmişlerdir (Güzelsarı, 2012). Küresel kültürel güç karşısında yerel kimliklerin içinde bulunduğu tehlike yaygın bir fenomen haline gelmiştir. Küreselleşme özellikle küçük çaptaki yerel ve geleneksel kültürlerle baskı yapmıştır. Yerel olan değerler yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadır.

Kültürel etkinin yanında ekonomik ve siyasi açıdan da, ulusal düzeylerin karşılıklı bağımlılığı ve karar mekanizmalarının ulusüstü yapıların kontrolünde olması gerekliliği bu kozmopolitan yaklaşımın özünü oluşturmaktadır. Yağcı'ya göre (1998); WTO Bakanlar Konseyi toplantılarında, iş standartları, rekabet politikaları, devlet ihaleleri, rüşvet ve ayrımcılık gibi uygulamaların dünya ticareti kapsamında değerlendirmeye alınması, küreselleşmenin “tek bir dünya sistemi” yaratmaya yönelik olduğu konusunda önemli ipuçları vermektedir. Dolayısıyla küreselleşmeciler, yerel kültürlerin yok olacağını ve ulus devletlerin de küresel organizasyonlar tarafından ikame edileceklerini düşünmektedirler. Kültürel farklılıkların ortadan kalkmasıyla etnisiteler, mobilize edilebilen toplumsal fay hattı olma niteliğini yitirecek ve etnik milliyetçilik zayıflayacak, devlet aygıtının milliyetçilik potansiyeli ise yetkilerini küresel kurumlara devrettikçe daralacaktır.

2.2. Zayıf Ulus Devlet ve Güçlü Yerellikler :

Ulus devletin ve dolayısıyla resmi milliyetçiliğin zayıfladığı konusunda küreselleşmeciler ile paralel söyleme sahip olan bu yaklaşıma göre; ulusüstü kurumlar uluslar arası sermaye hareketlerini, devlet inisiyatifinden bağımsız hale getirmişlerdir (Hoogvelt, 2001). Sermaye hareketliliğinin artması ile devletin kazanç ve servete müdahale imkânının azaldığı, ulusüstü kurumların selahiyet değişimi yaratarak, yetkilerde ulus üstü düzleme kaymalara sebep olduğu ifade edilir. Milletler arası ticaretin, bilhassa sanayi malları ticaretinin muhtelif pazarlarda daha geniş coğrafyalara yayılması ile milli ekonomiler dünya ekonomisinin birer şubesi haline gelmişlerdir. Mali piyasaların küresel bir ağla birbirine bağlanması sermayenin etkin vergi denetiminden kurtulmasını sağlamıştır. Ayrıca hükümetler, faiz ve bütçe politikalarına karşı hassas olan borsaların baskısına maruz kalmaktadır. Çok milletli ortaklıkların yükselişi ile birlikte başka ülkelere yapılan yatırımlar artmıştır. Bu ortaklıklar taşınma ihtimalini (exit-option) kullanmakta, hatta bununla hükümetleri tehdit edebildikleri için kendi kararlarını belirlerken milli mevzilere olan bağımlılığı her geçen gün daha da azaltmaktadır (Habermas, 2008). Bunun yanında askeri alanda da ulusüstü yapılar uluslar arası normları dikte etmektedirler. AKKA (Treaty on Conventional Armed Forces in Europe) gibi anlaşmalar ile ulus devletlerin sahip olabileceği askeri güce sınır getirilirken, sahip olunan askeri gücün kullanımı da uluslar arası Harp Hukuku ile sınırlanmıştır. Dolayısıyla bu kurumlar; siyasi, askeri ve ekonomik yaptırımlar ile milliyetçilik ideolojisine için ulus devlet egemenliğini törpülemektedir.

Resmi milliyetçilik zayıflarken, etnik milliyetçilik ise yükseliştir. Soğuk savaşın sonunda Avrupa’da, özellikle de Balkanlar’da eski etnik husumetlerin canlandığı görülmüştür. Conversi’ye göre, ideolojisi modernizm olan modernite nasıl çatışmalara neden oldu ise, ideolojisi küreselcilik (globalizm) olan küreselleşme de (globalization) etnik çatışmaları ve milliyetçiliği, yabancı korkusunu, ırkçılığı, organize suçları ve dini radikalleşmeyi beraberinde getirecektir (Conversi, 2012). McGarry de (2004); 1973-1996 yılları arasında milliyetçi partilerin aldıkları oy oranlarını ve kimliğe dair yapılan anket sonuçlarını değerlendirerek, Quebec, İskoçya, Katalonya, Bask ülkesi ve K.İrlanda da küreselleşmenin etnik milliyetçiliği güçlendirdiğini tespit etmiştir.

Peki etnosentrik tepkileri tetikleyen mekanizmalar nelerdir?

Bu konuda en yaygın iddia, küreselleşmenin tek kültürü empoze projesine tepkisel gelişen yerel kültürlerin korunmasına yönelik hareketlerin etnik milliyetçiliği güçlendirdiği önermesidir. Yerel kültürlerin varlığına tehdit olarak görülen küreselleşmeye tepki kapsamında değerlendirilen bu mekanizmaya ek olarak bireyin “özne olma” talebi de bu tepkiyi güçlendirmektedir. Castells’e göre (2008), zenginlik, teknoloji ve iktidar ağlarının yol açtığı küreselleşme ve enformasyonelleşme, dünyamızı dönüştürüyor. Aynı zamanda toplumları da çözüyor. Devlet kurumları ve sivil toplum örgütleri kültüre, tarihe ve coğrafyaya dayalı olduğundan, tarihsel temponun aniden hızlanması ve iktidarın bir bilgisayar ağında soyutlanması mevcut toplumsal kontrol ve siyasi temsil mekanizmalarını ayırıştırıyor. Küçük bir globopolitan (yarı varlık-yarı akış) elit dışında tüm dünyada insanlar, hayatları, çevreleri, işleri, ekonomileri, hükümetleri, ülkeleri ve nihayetinde Dünya’nın kaderi üzerindeki denetimlerini yitirmenin sıkıntısı içindedirler. Tekrar kontrolü tesis etme isteği ile ulus devletin karşılayamadığı talepler, bireyleri, çoğunlukla direniş, kısmen de proje kimliği üzerine inşa edilmiş cemaat veya gruplara yani etnisitelerine yakınlaştırmaktadır.

Ayrıca, zayıflayan ulus devletler yitirdikleri iktidarlarını ve sarsılan meşruiyetlerini tekrar temellendirebilmek için bir kısım yetkilerini ve imkânlarını ulusüstü kurumların da baskısıyla yerel yönetimlere devretmekte ve böylece yerelleşme daha bağımsız ve daha güçlü bir yapıya kavuşmaktadır. Bu sayede yeni yerel patronlar ve liderler türemekte ve bundan sonra hem yerel patronlar ve liderler hem de ulusal seçkinler müşterek menfaatler dâhilinde hareket etmektedirler. Çünkü bu örtülü anlaşmaya uyum, mevcudiyetlerinin de garantisi olacaktır.

Küreselleşmenin etnik milliyetçiliği tetikleyen bir diğer niteliği de, uluslar arası göçü artırmış olmasıdır. Etnik milliyetçiliklerin artışında göçün önemine dikkat çeken Habermas’a göre (2008); gücü artan medyanın kuzey-güney/doğu-batı arası refah farkını dünyada gözler önüne sermesi göçü teşvik etmiştir. Bu nedenle gelişmiş ülkelerde etnik-dini-kültürel bütünlük değişmeye başlamış,

etnik azınlıkların kolektif hak talepleri etnik milliyetçiliğin dışavurumu haline gelmiştir.

2.3. Güçlü Ulus Devlet – Güçlü Yerellikler :

Ulus devletin zayıfladığını savunan Habermas dahi (2008); küreselleşme neticesinde, devletin düzenleme işlevlerinde bir azalmanın söz konusu olmasına rağmen, klasik nizamın tesisi ve devlet hizmetlerinde bilhassa mülkiyet hakları ve rekabet şartlarının emniyete alınmasında bir değişiklik olmadığını ifade etmektedir. Ona göre, ulus devletler daraltılmış egemenlik alanları ile varolmaya devam edeceklerdir. Ancak bu görüş taraftarları ulus devletin küyerelleşme (globalization)⁶ baskısıyla zayıfladığını kabul etmezler.

Küreselleşmenin aslında hem resmi milliyetçiliği hem de etnik milliyetçiliği güçlendirdiğini ifade eden Smith (2001), geç kapitalizm söyleminin, “küresel” ve “yerel” sosyal süreçlerini karşıt bir ikilem çerçevesine yerleştirdiğini, ancak bunun doğruyu yansıtmadığını savunur. Sahraaltı Afrika’da gün boyu su testisi ile su arayan bir kadını örnek vererek devletlerin, toplumların ve hatta bireylerin farklı oranlarda küreselleşmeye maruz kaldıklarından hareketle, Castells’in bir bütün halinde yerel direniş olarak gördüğünü, yerel altı kutuplaşma olarak nitelendirmiş, küreselleşmenin etnik milliyetçilikleri artıran potansiyelini ise doğrulamıştır. Ancak Castells’ten farklı olarak ulus devletlerin yıpranan egemenliklerini yeniden üreterek güç kazandıklarını düşünmektedir. Neoliberal kuşatmanın altındaki ulus devletin, sosyal refah politikaları uygulama potansiyeli azalmakla beraber, bu devletler sınırlarını göçe karşı koruma tedbirlerini daha da artırmışlar, ilticayı sınırlandırıcı kanunlar çıkarmaya başlamışlardır. Kapılarını yabancı yatırıma açarken, yabancılara karşı ülke içinde milliyetçi reaksiyonlar artmıştır. Daniel Miller ve Don Slater etnoğrafik bir çalışmada, internetin Trinidad’daki etkilerini gözlemlemişler ve bu iletişim aracının Trinidadlıların dış dünyayla temaslarını hız ve çeşitlilik yönünden artırırken, aynı anda milli ve yerel aidiyet duygusunu da güçlendirdiğini görmüşlerdir (Resnick, 2010). Küreselleşme süreci en azından şimdiki yaşanan şekliyle dünya yüzeyinde bir eşitlik getirmediğinden, hem kazanan ülkelerde (eşitsizliği meşrulaştırmak amacıyla) hem de kaybeden ülkelerde (öfkeyi ifade etmek amacıyla) milliyetçilik gibi ideolojilerin etkili olması için yeterli zemini sağlamaktadır (Arslan, 2012).

Örnek olarak, Avustralya’da sağcı başbakan John Howard, botlar dolusu mültecilerin oluşturduğu tehdidi manipüle ederek, gerilerde olmasına rağmen genel seçimleri kazanmıştır. Avrupa Birliğinde de durum aynıdır. Her ne kadar 1979’dan itibaren kapsayıcı ulusüstü yapısıyla Avrupa Parlamentosu gücünü artırsa da, Avrupa Komisyonu ve Avrupa Konseyi milli çıkarlar doğrultusunda yön-

⁶ Roland Robertson’un küreselleşmenin yerellikleri güçlendirdiğine ve bu iki olgunun birlikte fonksiyonel olduğuna atıfla türettiği bir kavramdır.

lendirilmektedir. Avro Bölgesi krizi devam ederken, Almanya'nın "istikrar yok ise dayanışma da yok" politikası ve Yunanistan'a kriz gözlemcileri göndermesi komşu ülkelerde Alman milliyetçiliğinin devam ettiği şüphelerini canlı tutmaktadır (Habermas, 2012). Hall ise (2008), aksi iddia edilse de buna en iyi örneğin ABD olduğunu düşünmektedir. Birkaç yıl önce Texas valiliği seçimlerinde İspanyolcanın yaygınlaşma tehdidine karşı kullanılan "İngilizce İsa Mesih için yeterliyse, Texas için de yeterlidir" sloganının resmi milliyetçiliğin açık bir göstergesi olduğunu, hatta Hollywood'un ve tüketim kültürünün Amerikan vatandaşları üzerinde müthiş bir türdeşleştirici baskısının bulunduğunu iddia etmektedir. Diğer bir deyişle ulus devlet aygıtının ürettiği resmi milliyetçilik etnik milliyetçilik gibi tirmanıştır.

2.4. Süreçlerin Kombinasyonu ve Sınırlılığı

Küreselleşme-milliyetçilik ilişkisi kapsamında buraya kadar değinilen görüşlerde savunulan mekanizmaların genellikle, tikel gözlemlere dayalı olması dikkate değerdir, dolayısıyla genel geçer anlatılar da bir diğer tikellik tarafından yanlışlanabilmektedir. Küreselleşme olgusunun hem dünya geneline yayılımı eşit yoğunlukta değildir, hem de küreselleşmeye maruz kalındığında her yerde aynı tepkiler gelişmemektedir. Ken Booth da (2005), küreselleşmenin genel olarak en önemli özelliğinin, farklı gruplar (sınıf, millet, cinsiyet vb.), devletler ve bölgeler üzerinde farklı etkiler yaratması olduğunu ifade etmiştir. Bunun yanında küreselleşme-milliyetçilik ilişkisinde değindiğimiz mekanizmaların ise birlikte fonksiyonel olduklarını ve milliyetçilikleri kombine bir etkiye maruz bıraktıklarını, her mekanizmanın da bir sınırlılığı olduğunu söylemek mümkündür.

Küreselleşmenin resmi milliyetçiliği zayıflattığı da, aynı zamanda etki-tepki kapsamında yeniden ürettiği de doğrudur ancak her iki sürecin de bir diğerini tüketecek güce sahip olmadığı da açıktır. A.D.Smith, ulus devletin aşılıarak Dünya devleti kurulması önünde "ortak hatıra" eksikliğinin engel oluşturduğunu ifade etmiştir. Hutchinson ise; ulus devletlerin küreselleşmiş yeni dünya düzeni içerisinde egemenliklerini tesis etmenin yollarını aradıklarını, AB'nin gelişimini ulus devletin zayıflamasından çok, ulusal seçkinlerin giderek küreselleşen bir dünyada egemenliklerini azamileştirmek için başvurdukları yeni bir strateji olarak açıklamanın daha doğru olduğunu düşünmektedir (Hutchinson, 2008). Resmi milliyetçilikler; kendi iktidar ağlarına küresel ve yerel odakların dahil olmasıyla daralan egemenlik sorunlarını, ulusüstü kurumlardaki etkinliklerini artırarak aşmaya çalışırken, homojen millet kurgularını da çok kültürlülük ile revize ederek meşruiyet zeminlerini sağlamlaştırma çabası içerisindedirler.

Etnik milliyetçiliğe küreselleşmenin etkilerinde de benzer bir durum söz konusudur. Bazı ulusal kültürel normların sınırlarını aşarak küresel değer haline geldiği doğrudur, fakat küresel kültürün yerel olanı tamamen yok ettiğini söyle-

mek henüz mümkün değildir. Küresel kültür-yerel kültür etkileşiminde üç farklı olasılık -küresel kültürün reddi, benimsenmesi veya kültürel melezleşme- olması, küreselleşmenin dünya genelinde homojen bir etki tesis edememesi vb. faktörler bu önermeyi sınırlandırmaktadır.

Guibernau'ya göre (2010); küreselleşme kültürel kimlikleri, onların homojen özgünlüğünü bozarak sınırlamaktadır, aynı zamanda da kültürlere kendilerini yeniden üretmek için yeni teknolojileri kullanma olanağı sunmakta ve onlara yaşama, gelişme ve çeşitlenme hakkı tanımaktadır. Richmond da (1994), iletişim ağlarındaki teknolojik gelişmelerin, uydu teknolojilerinin, kitle iletişim ağlarının, ulaşım imkanlarının etnik farklılıkları korumayı kolaylaştırdığını ifade etmektedir.

3. SONUÇ:

Hakkında oluşmuş geniş literatüre rağmen tanımı ve etkileri konusunda fikir birliği sağlanamamış bir olgu olarak küreselleşme; ulusüstü, ulusal ve yerel seviyedeki siyasal, kültürel, ekonomik ve ideolojik alanların birbirlerini etkileme güçlerini ve geçişkenliklerini artırmış, fiziki sınırlardan bağımsız etkileşime imkan tanımıştır.

Bu etkileşim ulusal düzeyleri karşılıklı olarak daha bağımlı hale getirmiş, karar mekanizmalarını ulus üstü düzeye ötelemiş, resmi milliyetçiliğe içkin ulusal egemenlik idealini -hem uluslar arası arenadaki, hem de ülke sınırları içindeki devlet egemenliğini- erozyona uğratmıştır. Aynı zamanda küresel bir kültür oluşumunu hızlandırarak, yerel kültürleri yok olma tehlikesiyle karşı karşıya getirmiş, böylece kültürel fay hatlarını manipüle eden etnik milliyetçiliği de zayıflatmıştır. Ancak yine küreselleşmenin sunduğu imkanlar ile; yok olma ihtimaline tepkisel gelişen etnik milliyetçilik güçlenmiş, resmi milliyetçilik ise yerel ve ulus üstü baskılar karşısında yıpranan egemenliğini küresel organizasyonlar üzerinden yeniden tesis etmeye, meşruiyetini ise kapsamını küresel değerler ile uyumlu hale getirerek sağlamlaştırmaya çalışmıştır. Hatta bazı ülkelerde etnik milliyetçilikler sayesinde resmi milliyetçilik daha da güçlenmiş, milliyetçi sağ partilerin başarısı beklenmedik oranlarda artmıştır. Ancak tüm bu büyük anlatıların gerçekleşme düzeyleri değişken ve sınırlı olmuştur.

Sonuç olarak; küreselleşmenin farklı gruplar ve topluluklar üzerinde farklı tepkiler yarattığını, dünya genelinde aynı yoğunlukta etkin olmadığını, milliyetçilik ideolojisini ise zayıflatırken güçlendirdiğini, fakat bu paradoksal etkilerine sınırlılıkların içkin olduğunu söyleyebiliriz. Bu nedenle küreselleşme, etki alanının özgün koşulları bağlamında sonuçlar üreten, yönlendirilebilir bir süreçtir.

KAYNAKÇA

- Arslan, E. (2012), Milliyetçilik, Gökhan Atılğan, E.Atilla Aytekin (Ed.) içinde, **Siyaset bilimi: kavramlar, ideolojiler, disiplinler arası ilişkiler**, İstanbul, Yordam Kitap Basın ve Yayın.
- Aslan, S. (2003), Modernizme bir başkaldırı projesi olarak postmodernizm, C.Can Aktan (Ed.) içinde, **Moderniteden postmoderniteye değişim**, Konya, Çizgi Kitabevi.
- Bauman, Z. (1998), **Küreselleşme**, İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
- Booth, K. (2005), Two terrors, one problem, Ersel Aydınli, James N. Rosenau (Ed.) içinde, **Globalization, security and the nationstate**, Newyork, State University of Newyork Press, pp. 27-48.
- Castells, M. (2008), **Kimliğin gücü**, (Tra. Ebru Kılıç), İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Conversi, D. (2012), Modernism and nationalism, **Journal of Political Ideologies**, 1/ (17), pp 13-34.
- Giddens, A. (2008), **Sosyoloji**, İstanbul, Kırmızı Yayınları.
- Guibernau, M. (2010), Küreselleşme, modernite ve ulusal kimlik”, Işıtan Gündüz (Ed.) içinde, **Ulusal kimlik ve etnik açılım**, İstanbul, Sarmal Yayınları. ss.61-78.
- Guibernau, M. (1996), **Nationalisms: the nationstate and nationalism in the twentieth century**, Stafford, Polity Press.
- Güzelsarı, S. (2012), Küreselleşme, Gökhan Atılğan, E.Atilla Aytekin (Ed.) içinde, **Siyaset bilimi: kavramlar, ideolojiler, disiplinler arası ilişkiler**, İstanbul, Yordam Kitap Basın ve Yayın.
- Habermas, J. (2008), **Küreselleşme ve milli devletlerin akıbeti**, İstanbul, Bakış Yayınları.
- Habermas, J. (2012), Bringing the integration of citizens into line with the integration of states, **European Law Journal**, 4/(18), pp. 485-488.
- Holton, R.J. (1998), **Globalization and the nationstate**, London, Macmillan Press LTD.
- Hoogvelt, A. (2001), **Globalization and the postcolonial world**, (2nd ed.), London, Palgrave Publishing.
- Hutchinson, J. (2008), Milliyetçilik, globalizm ve medeniyetler çatışması, Ümit Özkırmılı (Ed.) içinde, **21.yy.da milliyetçilik**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, ss. 77-100.
- Hall, J.A. (2008), , Milletleri türdeşleştirmenin koşulları, Ümit Özkırmılı (Ed.) içinde, **21.yy.da milliyetçilik**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, ss. 15-34.
- McGarry, J. (2004), Globalization, european integration and the northern conflict, In John McGarry and Brendon O’Leary (Ed.), **The Northern Ireland conflict**, Oxford, Oxford University Press, pp. 294-322.
- Resnick, P. (2010), Kozmopolitanizm ve milliyetçilik, Alain Dieckhoff, Christophe Jaffrelot (Ed.) içinde, **Milliyetçiliği yeniden düşünmek**, (Tra. Devrim Çetinkasap), İstanbul, İletişim Yayınları, s.315-334.

- Richmond, A.H. (1994), Ethnic nationalism and post-industrialism, In John Hutchinson, Anthony D.Smith (Ed.), **Nationalism**, Oxford, Oxford University Press, pp.289-300.
- Robertson, R. (1999), **Küreselleşme**, (Tra. Ümit H. Yolsal), Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları.
- Sarıbay, A.Y. (2001), **Postmodernite, sivil toplum ve islam**, İstanbul, Alfa Yayınları.
- Smith, M.P. (2001), **Transnational urbanization**, Massachusetts, Blackwell Publishers Inc.
- Yağcı, H. (1998), Küreselleşme, [Available online at: www.foreigntrade.gov.tr/ead/DTDERGI/tem98/turkdunya.htm], Retrieved on 22 November 2009.

Yeni Dünya Göç Sistemi: Avrupa Odaklı Modern Analiz

New World Immigration System: A Modern Analysis Focused on Europe

Fatih ÇAM¹

Abstract

The history of migration develops along with the history of humanity. In history, many societies or people have migrated with the aims of finding new living space, reaching to new and livable lands. Even though migration occurs as a result of external obligations which have different sources in many aspects, they may happen voluntarily as well as obligatory reasons. Developments in the internal structures of countries, political and economical difficulties, outbreaking of wars in other countries, natural disasters, famine, frequently seen violations of law and human rights force people to abandon the places they live in legal or illegal ways. Rapid population growth in developing and underdeveloped countries and negative economical conditions related to this, unemployment, developments in means of communication and transportation as a result of globalization, civil wars, terrorism, increase in illegal migrant smuggling and insufficient punishment in this subject, along with human trafficking which has now transformed into a global market, insufficiency of physical and legal restraints in fighting against illegal migrant smuggling can be considered among the factors which give way to the rise in international illegal immigration.

Keywords: Underdevelopment, Labour Force, Migration Politics, Identity, Capacity

Giriş

Göç kritik bir ifade ile coğrafi mekân değiştirmektir. Ancak insanlar, doğup büyüdüğü toprakları farklı sebeplerle terk etmektedirler. Göç kararı alan bireylerin, daha iyi yaşam koşullarına sahip olduğuna inandıkları yerlere (Avrupa Birliği, Kuzey Amerika gibi) gitmek için yaşadığı bölgeyi terk edebileceği gerçeği, yine dünya üzerinde bu bölgelerin en çok göç alan bölgeler olması sonucunu doğurmuştur. Göç olgusu, yalnızca tek bir boyutuyla değerlendirilemeyecek derecede “indirgenemez komplekslik” te bir yapı olduğundan, meselenin açıklanmaya çalışılan üç temel boyutunun üzerinde durulmasında fayda vardır. Anılan temel üç boyut için, iktisadi, siyasi-hukuki, sosyal ve kültürel boyut şeklinde bir ayırma gitmek mümkündür. Başta refah seviyesinin yüksekliği ve bunun yarattığı özgürlükler penceresi bakımından Avrupa ve Kuzey Amerika, Az Gelişmiş

¹ Araştırmacı-Yazar, İstanbul, fatihsib@hotmail.com

Ülkeler’de yaşayan insanlar açısından birer cazibe merkezi konumundadırlar. Bu merkezilik; Dünyanın ve Avrupa’nın güvenlik politikalarını, küreselleşmenin etkisiyle özellikle son yıllarda tekrar gözden geçirmek zorunda bırakmıştır.

Yeni Dünya Göç Sistemi’nde insani gelişim ve göç bağlantılı politikaların, insan güvenliği yaklaşımından ayrı düşünülmesi olanaksızdır. Bu çalışmada küresel ölçekli savaşların bitmesinden ve iki kutuplu yapının şekil değiştirmesinin ardından tartışılmaya başlanan insan güvenliği konusunun devletler bazında hukuki ve sosyo-ekonomik boyutları da ele alınmaya çalışılmıştır. Yine, insan güvenliği ile uzlaşmış politik yaklaşımlarla birlikte göç olgusunun yeniden düşünülmesi gerektiğini de savunan çalışmada göç teorileri ve göçe neden olan faktörler incelenmiştir. Ayrıca farklı paradigmlar üzerinden Yeni Dünya Göç Sistemi içerisinde insan hakları ve etnisite kavramları değerlendirilmiştir. Mevcut politikaların tarihsel analizini yapabilmeyi gerekli koşulu olarak yakınçağ göç hareketleri ve devletler bazında ilk uygulamalar içerisinden örnekler seçilmiştir. Son dönemde yüksek sesle dikkat çekilmeye çalışılan etnopolitik çatışma alanları ve göç bağlantıları ayrıca ele alınmıştır. Esasında ekonomik gerekçelere bir tepki olarak gözüken kısıtlayıcı göç politikaları, gittikçe ekonomik açıklamalardan bağımsız hale gelmektedir. Bu yönüyle bu iddia göç olgusunu ideolojik ve milliyetçi politik bağlarla yakın ilişkili konuma getirmektedir. Dini, etnik, politik baskılar, aşırı nüfus ve açlık gibi nedenler insanları bir başka yerde yaşamaya zorlamaktadır. Sosyo-politik sebeplerle meydana gelen göç, günümüzde mülteci ve iltica kavramlarını gündeme getirmektedir. Dünya üzerinde ekonomik gerekçeler yüzünden göç edenlerin yanı sıra büyük oranda sığınmacı olarak göç etmek zorunda olan insanlar da vardır. I. ve II. Dünya Savaşlarından sonra Avrupa, Asya ve Afrika’da bir çok sınır değişmiştir. Bu ülkelerdeki insanlar yeni sınırlar sebebiyle bir ülkeden diğer ülkeye göç etmek zorunda kalmışlar ya da yaşadıkları yerde bir anda azınlık durumuna düşmüşlerdir.

İktisadi, Hukuki ve Sosyolojik Boyut

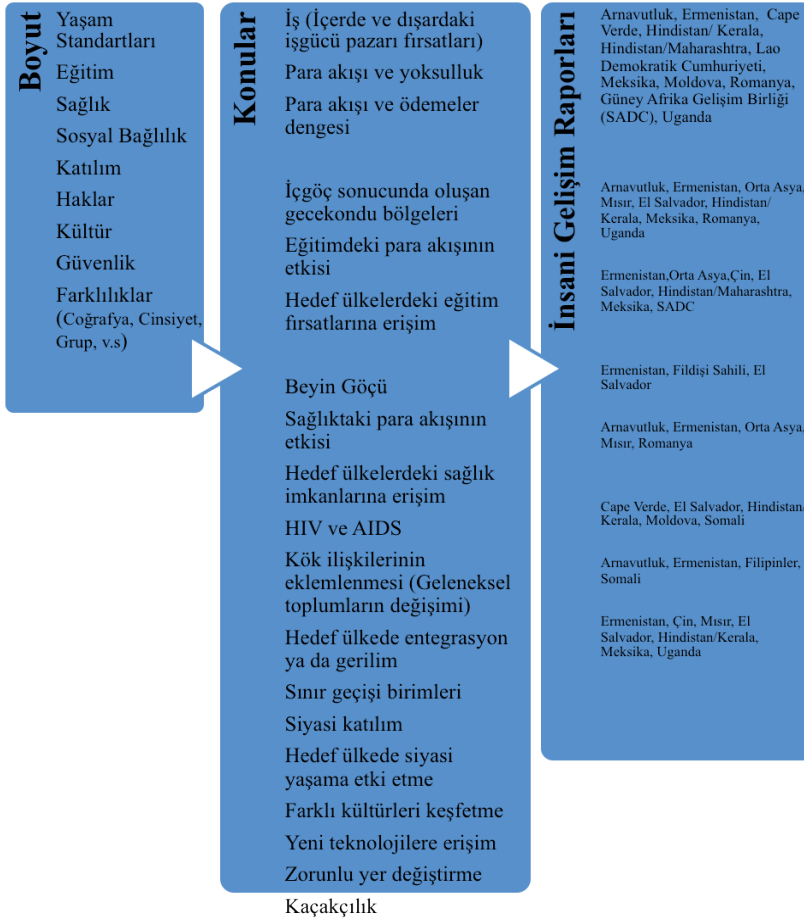
Üretim faktörleri arasında en önemlilerinden biri olarak kabul edilen işgücü ihtiyacı, göç konusunun da temel belirleyicisidir. Kolonyel eğilimli ülkelerdeki işçi ihtiyacı, başlangıçta Afrika üzerinden kölelik düzeneğiyle karşılanarak, tarım işçisi ve hizmet alanlarında kullanılmaktaydı. Sanayi devrimiyle birlikte işgücü ihtiyacı şekil değiştirmeye başlamıştır. Değişikliğin sonuçlarından birisi de, daha nitelikli işçi grupları tarafından oluşturulan örgütlü yapılardır. Bu durumda devletler; ücretler, işçilerin serbest dolaşımı ve göç konularında, kolonileşme sonrası alışkanlıklarını terk ederek yeni kontrol mekanizmaları geliştirmeye başlamışlardır. Özellikle Batı Yarımkürede yaklaşık ikiyüz yıl önce başlayan endüstri atılımlarının ardından ekonomik faaliyetler süratle tarım dışına kaymıştır. İşletmeler ve fabrika sahipleri yığınlar halinde işçi istihdam etmeye ve onlara düzenli olarak ödemeler yapmaya başlamıştır. Kalabalıklaşan nüfusun ihtiyaçlarını karşılaya-

mayan tarım kesimi bu kalabalıkların bir kısmını dışarı atmak zorunda kalmıştır. Bununla birlikte taşrada tarımsal ürünlerin fiyatları da düşmeye başlamıştır. Tam tersine, şehirlerde hizmet veya endüstri sektörlerinde çalışanlar düzenli gelire sahip olmanın garantisi altında yaşamaya başlamışlardır (USAK 2008, 263). Artan ekonomik yatırımların büyük oranlarda kentlerde yapılması hem kentlerin büyümesinde etkili olmuş hem de tarım faaliyetleriyle uğraşan kesimin verimliliğini dolaylı olarak düşürmüştür. Tarım verimliliğinin gerilemesi ve kentleşme arasındaki bu ters orantı diğer kamusal alanlarda da kendini göstermiştir. Eğitim, sağlık ve altyapı hizmetleri gibi hizmetlerin de kentli insana daha yakın olması, yatırım politikalarının bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Gelişen teknolojiyle birlikte tarımda kullanılan eski usul uygulamaların yerini makineler almaya başlamıştır. Bununla birlikte tarım alanındaki işgücü fazlası meydana gelmiştir.

“Endüstrileşme ve tarım dışı üretim faktörleri, göç konusundaki gerekli ekonomik altyapıyı hazırlamıştır. Ayrıca, fakirlik, işsizlik ve hatta politik baskılar göç potansiyelini belirlemekte yeterli değildir” (Yılmaz-Başçeri 1998, 495). 20. yüzyılda küresel göç hareketlerini belirleyen en önemli dinamikler bir taraftan dünyanın fakir bölgelerinde meydana gelen yoksulluk ve işsizlik gibi sebeplerden kaynaklanan göçmen arzı iken diğer yandan gelişmiş bölgelerdeki işgücü açığını göçmenlerin ucuz işgücü emeğiyle kapatmaya dayalı ekonomik yaklaşım olmuştur (ORSAM 2012, 10). Son yıllarda, dünya üzerinde düzensiz göç konusunda izlenen göç politikaları sonucunda oluşturulmuş sınırların denetimi ve güvenikleştirme uygulamaları sığınmacı kabulünü giderek azaltmaktadır. Sığınma talebiyle başvuran insanların bu politikalar neticesinde yasal yolları terkederek başka alternatif yollara yöneldiği tespit edilmiştir. “Örneğin, 2007 yılında iltica başvuruları Fransa’da % 9,7, Almanya’da % 9 oranında düşerken, buna paralel olarak İngiltere’de de son 14 yılın en düşük seviyesine inmiştir”. Uluslararası hukukta iltica konularında sığınma ve sığınmacılarla ilgili olarak 28 Temmuz 1951 tarihli “Mültecilerin Hukuki Durumuna İlişkin Cenevre Sözleşmesi” ve bu sözleşmenin 31 Ocak 1967 tarihli Protokolü temel belge olarak kabul edilmektedir (ORSAM 2012, 19).

“Mülteci sorununun uluslararası boyutunun büyümesi ve sığınmacının ülkesini terk ederek, kaybettiği haklardan dolayı içine düşeceği hukuksuz ortamın kaldırılması gereği, sığınmacıların durumunun uluslararası hukukta düzenlenmesi ihtiyacını doğurmuştur. Bu düzenleme yapılırken Birleşmiş Milletler’in İnsan Hakları Beyannamesi temel olarak alınmış, insanlık onuruna aykırı durumlarla karşılaşan ve bu yüzden göç etmek zorunda kalan sığınmacılara, bu temel hakları göç ettikleri ülkelerin sağlaması gerektiği Birleşmiş Milletler’de kabul edilmiştir” (Sönmezoğlu 1998, 498).

Tablo 1. İnsani Gelişim ve Göç Bağlantıları

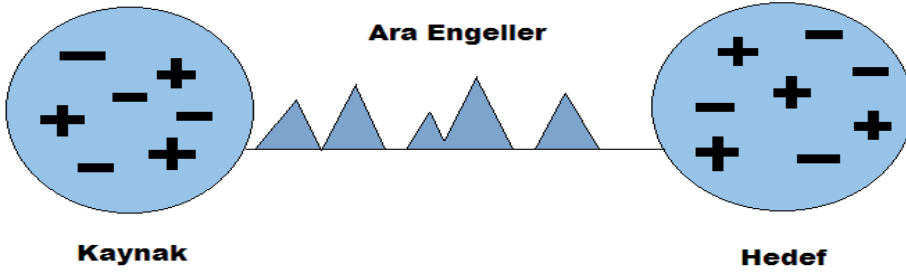

Kaynak: Paola Pagliani; “Mobility and Human Development in National and Regional Human Development Reports” IDP 2010, 22

Pagliani, insani gelişim konularında IOM’a sunduğu 2010 yılı raporunda; “uzun, sağlıklı, yaratıcı yaşamlar ve insanların özgürlüklerinin genişlemesi için sürdürülebilir aktif kalkınma şekillerine” ihtiyaç olduğunu belirtmiştir. Rapor, benzer ya da farklı gerekçelerle ülkelerinden ayrılmak zorunda kalan insanların uğradığı hak kayıpları neticesinde meydana gelen boşlukları doldurmak amacıyla yapılacak olan yasal çalışmalar ve küresel göç politikalarına yön vermesi amacıyla oluşturulmuştur. Raporda, uluslararası göç olgusunun tüm boyutları ile insan yaşamına etki eden yönleri ele alınmıştır. Ayrıca finansman, küresel boyutlar ve insan güvenliği konularının yanı sıra, küreselleşme, insan hakları, demokrasi ve

adli konular başlıklar halinde sıralanmıştır (Pagliani 2010). Pagliani'nin sunduğu raporda, Birleşmiş Milletler'in belirlediği kriterlerin uluslararası göç politikalarının oluşturulmasında resmi çerçeveye destek olarak kullanılan veriler içermektedir.

Lee (1969) tarafından geliştirilen push and pull (itme-çekme) teorisi, göç olgusunun temel karakteristiklerini açıklamak amacıyla ortaya atılmıştır. İtici faktörler, genellikle kaynak ülkelerin göç konusunda yürüttükleri olumsuz politikaları neticesinde meydana gelen işgücü göçü olarak tanımlamak mümkündür. Bu politikalara, düşük ücretler, işsizlik, yüksek vergiler örnek olarak gösterilebilir. Çekici faktörler ise hedef ülkelerdeki refah, yüksek işgücü ihtiyacı, dini ve politik özgürlüklerle nispeten iyi çevre algısı olarak özetlenebilir.

Şekil 1: Lee'nin İtme-Çekme Teorisi

Kaynak: Wei Li, Osvaldo Muniz ve Yvonne Schleicher. AAG Center For Global Geography Education "Why do people move to work in another place or country?" Based on Migration Conceptual Framework Lee, http://cgge.aag.org/Migration1e/conceptualFramework_Jan10

Lee'nin itme-çekme teorisi Şekil 1'de, pozitif ve negatif unsurlar bu faktörlere delalet etmektedir. İki kutup arasındaki engellerin dağ şeklinde temsili fiziksel olarak algılanmamalıdır. Örneğin; kısıtlayıcı göç kanunları muhtemel göç için zorlu bir bariyer olabilir. Göçe karar vermek, göç edilen yerde kalıcı olmak göçmenin ilk düşündüğü engeller olarak tanımlanır. İtme-çekme teorisinin mantığı hedef (+) çeker, kaynak (-) iter gibi görünse de, her iki noktada karşı motivasyonları içerebilmektedir.

Uluslararası Göç Ve Yasadışı Göçe Neden Olan Faktörler

1978’te Alejandro Portes, Meksikalıların ABD’ye yasadışı göçü hakkında bir problem olarak değil probleme bir çözüm olarak baktığını ifade etmiştir (Portes 1978, 470). İlgili beyanatta Birleşik Devletler otoritelerinin göç politikasıyla ülkenin işgücü piyasası ihtiyaçlarını yönetme konusundaki kabiliyetsizliğinden veya isteksizliğinden bahsetmiştir. Ekonomik ihtiyaç ve hükümet politikası arasındaki benzer bir uyumsuzluk, Batı dünyası ve özellikle Avrupa’da da gözlenmiştir. 1974’te politik tartışma adeta donmuştur. Öyle ki; devlet etkili bir göç yönetimi ile ulusal işgücü kıtlığına çözüm bulma kapasitesini kaybetmişti. Ortada bir göç krizi olduğuna dair popüler bir algı oluşmaya başlamıştı. Oysa ki, bu göç akımlarının yönetiminden çok, göçmenlere verilecek politik tepki kriziydi (Baldwin-Edwards 1994, 1-16).

Afolyan, göçün sebeplerini; nüfus artışı ve nüfus yoğunluğu, ekonomik kırılma ve borç, sosyokültürel meseleler, ekolojik felaketler, sosyal ağlar, hükümetlerin göç politikaları ve bölgesel ekonomik entegrasyon şekillerinde açıklar (Afolyan 2001, 10). Afrika örneğinde Adepojou, göç faktörlerini; işgücü artışı, ekonomik düşüş ve borç, etnopolitik çatışmalar, ekolojik bozulmalar başlıkları altında toplar. Bu bağlamda göç, bireyler ve aileler için bir hayatta kalma stratejisi olarak görülebilir (Adepojou 2004, 65).

Göç üzerine çok daha eski literatür, bazı çağdaş demografik literatürle birlikte nüfus artışının göç eğilimi ile direkt bağlantısı olduğunu varsaymaktadır (Ravenstein 1885, 167-227). Başka bir deyişle; yüksek doğum oranı yüksek göçe yol açarken düşük nüfus artışı dışarıdan göçe ihtiyacı doğurabilir. Ancak, bunların arasında küresel olarak hiçbir bağlantı olmadığını gösteren yeterli ampirik kanıtlarla birlikte göç üzerine bu yaklaşım terk edilmiştir. Gelişen dünyanın çoğunu kapsayan yüksek verimlilik oranlarına sahip ülkeler için önemli olan ekonomilerinin yeni işgücünü absorbe edebilme kapasitesidir. Gelecekteki göç baskıları için hayati belirleyiciler, basit nüfus artışlarından ziyade istihdam yaratımı olacaktır.

Son çalışmalar gönüllü uluslararası göçü bir gelişim seviyesi olarak görme eğilimindedir. Bu seviye çok düşük bir gelişmişlik seviyesinden “orta-üzeri” gelir düzeyine geçişi göstermektedir. Bu görüşe göre göç gelişmemişlikten değil, gelişimin kendisinden ortaya çıkmaktadır. Genellikle; dünyanın ana işgücü ihracatçıları Kuzey Afrika veya Filipinler gibi orta ve orta-üzeri gelir düzeyine sahip ülkelerdir (Haas 2005, 678). Olesen, bu düşük ve orta gelir düzeyine ve yüksek göç oranına sahip ülkeleri “göç toplulukları” olarak adlandırmaktadır. Bu ülkelerin bir üst seviyesindeki ülkelerden itibaren göç, azalmaya başlar. Olesen, göç alan ve göç veren ülkeler arasındaki bu gelir seviyesini açıklarken (Amerikan doları alım paritesi ölçü birimi kabul edilerek) değişim oranlarını 1/3’ten 1/4.5’e kadar varsayar (Olesen 2002, 125-150). Yasadışı göçle mücadele ve düzenleme programlarının varlığına rağmen, yasadışı yabancı sayılarının durağan ya da artan

miktarlarda olduğu tüm dünyada kolaylıkla görülebilmektedir. Örneğin; yasadışı göç olgusu, başta Meksikalılar olmak üzere, ABD içinde azalmaksızın devam etmektedir. 2006 yılında Amerikan ekonomisinde 11 milyon yasadışı çalışan yabancı olduğu tahmin edilmektedir (Martin 2003, 6).

Avrupa’da ise yasadışı göç konusunun son durumu gerçekte tahmin edilenden de fazladır. Deniz bağlantılı ulaşım yolları ile İspanya, İtalya, Yunanistan, Kıbrıs ve Malta, Doğu Akdeniz sınırında büyük oranlarda gerçekleşmektedir. 1990’ların sonunda küçük ölçeklerde başlayan ve botlarla gerçekleşen kaçak Afrikalı göçmen girişleri İspanya ve İtalya’da büyük insanlık trajedilerine yol açmıştır. Özellikle 2000’li yılların sonlarına doğru son haddine ulaşmıştır. Bölgedeki tüm yasadışı ulaşım (*bilindiği kadarıyla*) küçük deniz araçlarıyla, son derece olumsuz koşullar altında küçük adalar üzerinden (*Lempedusa, Fuerleventura; İtalya*), (*Kanarya; İspanya*), (*Samos; Yunanistan*) gerçekleştirilmektedir. Bu husus ilgili ülkeler için büyük problem teşkil etmektedir. Ayrıca kıyıya varabilenlerin %10’undan fazlasının denizde öldüğü tahmin edilmektedir (Adepojou 2004, 67).

Yeni Dünya Göç Sistemi

Douglas Massey, Yeni Dünya Göç Sisteminin birçok karakteristiğini şöyle tanımlamaktadır. Birinci olarak çoğu göçmenler sınırlı sermayesi olan, düşük iş imkânları oranları ve elverişsiz işgücü rezervi olan ülkelerden gelmektedirler. Gelişen dünyadaki işgücü kaynağı ve talepteki dengesizlik Avrupa’nın sanayileşmesi sürecindekinden çok daha kötüdür. İkinci olarak göç ülkeleri, geçmişte olduğundan çok daha fazla “sermaye-yoğun” ve çok daha az “emek-yoğun” dur. Uluslararası göçmenler artık yüksek segmentli işgücü piyasalarındaki marjinal boşlukları doldurmaktadırlar. Üçüncüsü göçmenlerin bu ekonomik marjinalleşmesi, onların hizmetine olan kalıcı talebe rağmen artık göçmenlere ihtiyaç olmadığına dair sosyopolitik bir algıya yol açmıştır. Ortaya konulan son karakteristik ise dünyada beş göç sisteminin var olduğudur; Kuzey Amerika, Batı Avrupa, Asya-Pasifik, Körfez Bölgesi ve Güney Amerika. Bu bölgeleri besleyen göç ülkeleri; tarihi bağlar, ticaret, politika ve kültürle şekillenmektedir. Buna rağmen bu ülkeler sömürülmüş, fakir ve görece güneylidir (Pellegrino ve Taylor 1998, 5).

Emek göçmenlerinin yarıdan fazlası, mültecilerin ise bundan daha yüksek bir oranı Asya, Afrika ve Latin Amerika menşelidir. Dünyanın geçen yüzyılının seksenli yıllarının sonundan itibaren değişen siyasi, ekonomik ve toplumsal yapısı, eski sosyalist ülkelerin nüfuslarını da gelişmiş kapitalist ülkelerin kullanımına hazır bir işgücü rezervuarı haline getirmiştir. Küresel göç nüfusunun büyük çoğunluğu yeryüzünün güney bölgelerinden Batı Avrupa, ABD ve Kanada olmak üzere Kuzey bölgelerine göç etmek zorunda kalan insanların göç hareketleri sonucunda meydana gelmektedir. Bu nüfusun daha küçük bir kısmı ise coğrafi olarak olmasa da sosyo-ekonomik gelişmişlik ve kültürel “kimlik” açısından Kuzey

ülkesi sayabileceğimiz Avustralya'ya; yine başka bir kısmı ise petrol ihraç eden Ortadoğu ülkelerine göç edenlerden oluşmaktadır (Massey 1988, 233).

İnsan Hakları, Etnisite ve Azınlıklar

Yenidünya sistemi içerisinde göç olgusu, sebepleri ve sonuçlarıyla araştırmacıların ilgi alanında bulunmaya devam etmektedir. Göç süreçlerinin her kademesinde sıkça karşılaşılan İnsan Hakları, Etnisite ve Azınlıklar kavramları da çalışmanın sebep ve sonuç içerikli alanlarında birçok kez kullanılmıştır. Kaynak ülkelerde kimi zaman bu kavramlara bağlı sorunlar göç etme kararının alınmasında büyük rol oynamaktadır. Bazen de aynı kavramlar, hedef ülkede yeni sorunların tanım alanına girmektedirler. Göçmen, yeni yaşam alanında hak ihlalleriyle karşılaşabilmekte ya da kendisini etnisiteye veya azınlıklara karşı yeterli hoşgörünün bulunmadığı hedef ya da transit yaşam alanlarında bulabilmektedir.

Tarihsel olarak insan haklarının ilk önemli belgelerinden Magna Carta şartı, 1215 yılında İngiliz göçmenlerin krala karşı hak ve hukuklarını kabul ettirdikleri bir belge olarak bilinmektedir. Diğer önemli iki tarihi belge de yine İngiltere'de Habeas Corpus (1679) ve Bill of Rights (1689)'ta yayınlanmış deklarasyonlardır. Bu belgelerin bugünkü insan haklarının temelini oluşturduklarına inanılmaktadır. Modern anlamda ise Birleşmiş Milletler, 10 Aralık 1948'de İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'ni yayınlamış insan haklarının korunması konusunda uluslararası ve yasal bir zemin sağlamıştır. Göç olgusunun merkezinde bulunan insanın yaşam hakkı, düşünce, ifade, eşitlik, özel yaşam, güvenlik gibi temel hakları ve hukuku bu şekilde garanti altına alınmıştır. 1990'lardan ve özellikle Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra insan hakları kavramı nitelik ve nicelik olarak zenginleşmiştir. Özgür ve demokratik rejimlerde yaşama hakkı, insani suçlar, gıda güvenliği, çevre sorunları, tedavi hakkı gibi konularla ilgili kavramlar uluslararası mahkemelerin, örgütlerin ve yenedünya sisteminin hassas konusu haline gelmiştir (Çakmak 2012, 9-12).

Göç konusunda sebep-sonuç problematiğine değinen bir diğer kavram da etnisite'dir. Etnisite; ya da bir başka deyişle etnik grup kavramı, sosyolojide belirsiz olarak tanımlanmaktadır. Irk terimine karşı etnisite biraz daha geniş bir kavram olarak kabul edilebilir. Bir sosyal oluşumdaki özellikleri, grubun bireylerinin o oluşumla özdeşleşmesini, siyasi, kültürel ya da ırk bağlarıyla aidiyeti açıklamak üzere ortaya çıkmış bir kavramdır (Glazer ve Moynihan 1975, 55).

Yukarıda verilen Marksist ve İlkçi sosyolojik görüşle birlikte kültürel görüş te etnisiteyi bireyin iradesinden bağımsız olarak ele almaktadır. Bir başka ifadeyle, etnik aidiyet doğuştan, verili ve tarif edilemez niteliklerle kuşatılmıştır. Bütün toplumlarda var olan irrasyonel bağlılıklar, kan, ırk, lisan, bölge ve benzeri unsurlara dayanır. Sadece üçüncü dünya ülkelerinde değil, modern devletlerde de etnik gruplar veya toplumlar, ilksel gerçeklikler üzerine inşa edilirler. Etnisite kavramı, günümüz siyasal ve toplumsal hayatında belirleyici olan önemli kavramlardan bi-

ridir. Bu kavramı değerlendirmeden yeni etnik oluşumları değerlendirmek mümkün değildir (Taştan 2010, 199).

İlk iki açıklamanın ardından göç olgusunun bir diğer tamamlayıcı ve ayırıcı kavramı olan Azınlık kavramı gelmektedir. Bu terim her ne kadar hukuksal bir kavram gibi görünse de varlığının temelini belirli bir toplumsal-kültürel gerçeklikten almaktadır. Bu kavrama temel oluşturan toplumsal-kültürel gerçeklik “farklı görülme” ya da “ötekileştirilme” fenomenine dayanır. Bu fenomenin toplumsal gerçeklik içindeki karşılığı bazen dinsel farklılıklar olabildiği gibi, bazen de dilsel-kültürel farklılıklar olabilmektedir. Kavrama konu olan olgunun iki yönlü paradigmat boyutu vardır. Bunlar, içerden ve dışarıdan yapılan tanımlar olarak ikiye ayrılmaktadır. Zira, her ne kadar kavram “tek tarafı”, yukarıdan bir belirlenimin konusu olsa da, karşı tarafın böyle tanımlanmak bakımından rızası ve hazırlıklı oluşu da tanımlama bakımından önemli bir etkidir. Bu sebeple böyle tanımlanmaya aday toplumsal grup ve cemaatlerin kendilerini nasıl gördüklerine ilişkin antropolojik bir bakış açısının, yine bu aday grup ya da cemaatin dışarıdan yapılan yaygın tanımı hukuki açıdan önemlidir (Aydın 2005, 122).

Azınlıklar ile ilişkili sorunlar uluslararası haklar bakımından ülkelerin içişleri boyutundan çıkarak evrensel boyuta taşınabilecektir. Bunu gerçekleştirebilmek için, 1947’de Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu tarafından bir tanım yapılmıştır. “Başat olmayan bir durumda olup, bir devletin geri kalan nüfusundan sayısal olarak daha az olan, bu devletin uyruğu olan üyeleri etnik ve dilsel nitelikler bakımından nüfusun geri kalan bölümünden farklılık gösteren ve açık olarak olmasa da kendi kültürünü, geleneklerini ve dilini korumaya yönelik bir dayanışma duygusu taşıyan gruptur (Çakmak 2012, 11). İçeriden ve dışarıdan bakış açılarının oluşturduğu diyalektik içinde biçimlenen ve belirli ölçülerde istikrar kazanan aitlik algısı, toplumsal-kültürel alanda meydana çıkar. Bu noktada, yukarıda sıralanan üç kavrama ek olarak “kimlik” kavramı ortaya çıkar. Bireyin kendini ait hissettiği azınlık grubuna ya da cemaatiyle olan ilişkisini tanımlamak açısından önemli olan kavram göç politikaları üreten kaynak-hedef ülkelerin uluslararası alanlarda hukuken dayanaklı açıklamalarına konu olmaktadır.

Avrupa’da Göç Politikalarının Tarihsel Analizi

Dünya genelinde son dönemlerde göç kontrolünde açık sınır uygulamaları, 20. yy’ın bir fenomeni olarak savunulmaktadır (Pluto 2004; Harris 2001). Ancak bunun gerçekleştirilebilir kolaylıkta olmadığı konusunda feodalizmin mutlak tecrübeleri vardır. Örneğin; 1662’de I. Elizabeth devrinde Papa yönetimindeki topraklarda kölelik hareketleri sınırlandırılmıştı. 1795’te kısmen kaldırılmış ve 1800’de Birleşik Krallık’taki İrlandalılar’ın vatandaşlığı tamamen kabul edilmişti. Sonuçta büyük sayılarda İrlandalı fakir insan İngiltere’ye göç etmişti (Torpey 2000, 66-67). Benzer şekilde 1548’den 1807’ye kadar Alman topraklarında ve

Prusya köylüleri arasında kalıtsal kölelik (*hereditary servitude*) ve diğer ağır devlet kontrolleri gevşetilmesi sonucunda serbest kalan işgücünün serbest pazarlara yöneldiği görülmüştür (Torpey 2000, 59). Feodal dönemde gerçekleşen bu iki lokal örnek nitelikli işgücünün kontrolü açısından mobilitenin sakınılması gereken bir toplumsal olgu olduğu kanaati oluşturmuştur. 1820'lerden itibaren özellikle Büyük Britanya'da serbest ticaret koşullarıyla birlikte büyük bir göç süreci başlamıştır (Timmer ve Williamson 1998, 739-771). Almanya 1856'da göçmen hakları konusunu ilk kez gündeme getirmiş, ısrarlar üzerine göçmenlerin hakları ve yerleşim izinleri kendilerine verilmiştir. Takip eden birkaç yıl içerisinde Alman topraklarında (Hollanda dâhil) ve aynı zamanda karşılıklı anlaşmaları kabul eden İngiltere, Fransa, Belçika ve İskandinav ülkeleri gibi Avrupalı devletlerde göçmen kontrollerinin gevşetilmesi gerçekleşmiştir (Torpey 2000, 77). Ancak, küreselleşme trendleri evrensel anlamda dünyada ve 1870'lerdeki Amerika, Kanada, Arjantin ve Brezilya'da yavaş yavaş göçü kısıtlamaya başlamıştır (Timmer ve Williamson 1998, 739). Amerika'da 1918 kongre döneminde hem dış göç hem de iç göç kısıtlanırken aynı yasa 1919'da sadece dış göçü kapsayacak şekilde değiştirilmiştir (Torpey 2001, 264). 1920ler'deki göç sınırlamalarının evrensel sonuçları Amerika'nın büyük bir hedef ülke haline dönüşmesine kadar devam etmiştir (Andreas ve Snyder 2000, 31-54).

İngiltere, 1905'te Doğu Avrupa kaynaklı Yahudi göçü korkusuyla kısıtlama politikaları başlattı. 1930'a kadar İngiltere'de İrlandalı göçmenler dahil sadece %1'lik bir yabancı popülasyon mevcuttu. Eşzamanlı olarak otoriter rejimlerin hâkim olduğu Sovyetler Birliği, Almanya, İtalya, İspanya ve Portekiz gibi ülkeler içinde de göç kontrolleri ve sınırlamalar yeniden dirilmişti. Böylece, II. Dünya Savaşı öncesinde, birçok ülke mutlak feodal dönem kısıtlamacılığı şartları benzeri bir göç yönetimi uygulamasını başlattı. 19. yy'ın sonlarından başlayarak küreselleşme sürecinden uzaklaşıldı. Ağır ve kısıtlı ticari faaliyetlerle birlikte işgücü de görece serbest kaldı. Bununla birlikte, 20. yy'da, geri döndürülemez bir göç yönetimi değişimi görüldü. Değişim, ulus devletle birlikte lokal seviyede yetkinin yer değiştirmesi anlamına geliyordu. Otoritenin yer değiştirmesi büyük bir kapasite zorlamasına ve modern teknoloji-dökümantasyonun faydasında artış meydana getirdi. Modern Refah Devleti'nin özelliklerinden biri olan bireysel özgürlükler ve liberal yaklaşım, merkezi otoritenin müdahaleci devlet algısıyla uyumuyordu. Böylece merkezi otorite II. Dünya Savaşı'ndan sonra gelişen Modern Dünya Sistemi içerisinde yerini kaybetti (Torpey 2000, 38).

Modern refah devleti vatandaşlığı ve milliyetçiliğin yükselmesiyle birlikte çağdaş göç yönetiminin köşetaşlarından biri daha yerini almış oldu. Savaş sonrası insan hakları koruma sistemleri, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi nezdinde yeni akım kapsamında gerçekleşmiştir. Vatansız insanlar ve mültecilerin korunması

için 1949 Cenova Konvensiyonları rehberlik etmiştir (Skran 1995, 78). İşgücüne gelince ILO, 1949'da şu anda 45 ülke tarafından onaylanan vasıfsız işgücü politikasını içeren bir anlaşma ortaya koydu. Bu anlaşma Kuzey Avrupa'da ekonomik genişleme sürecinde takip edilecek temel yönelimler ve gerekli misafir işçi kaynağını sağladı (Cenova 1949). Özellikle, Yeni Dünya'nın yerleşimci toplamları (Avusturalya, Kanada ve ABD) geçici işgücü göçünden ziyade kalıcı göçü tercih ettiler. Bu yaklaşımı 1980'lerin sonuna kadar sürdürdüler (Freeman ve Birrell 2001, 525-551). Ekonomik refahta artışın görüldüğü 1950'lerin ve 1960'ların sonlarında gelişmiş dünyanın çoğunda işgücü kıtlığı hâkimdi ve göçe olan ekonomik ihtiyaç açıkça ortadaydı. Göç türü ise tarihi, kültürel ve coğrafik parametrelere göre çeşitlilik gösterdi. Örneğin; Fransa, Hollanda ve Birleşik Krallık gibi kolonileşme sonrası ülkelerde koloniyel vatandaşlık yükseldi. Almanya, Avusturya, İsviçre ve Belçika kendilerinin geçici işgücü olarak tanımladığı (*Gastarbeiter*) işgücüne güveniyorlardı. Yeni Dünya ise kalıcı göçü teşvik ediyordu. Güney Avrupa ise öncelikle Kuzey Avrupa'ya işgücü ihracatçısı konumundaydı. 1973'teki petrol krizleri göç politikası tarihinde açık bir dönüm noktasıdır. Kuzey Avrupa ülkeleri, vasıfsız misafir işçi alımını durdurdu ve başarısız da olsa mevcut olanları da geri göndermeye çalıştı. Güney Avrupa ülkeleri politika değişikliği ile ilgili geçişlerine işgücü ihracatından uzaklaşarak başladı. Öncelikle kendi işçilerinin dönüşüyle ve daha sonra 1980ler'de başka yerlerden işgücü alımıyla devam ettiler (Pellegrino ve Taylor 1998, 5).

Avrupa'da Göç, Kapasite ve Çözümler

Kısmen Kanada, ABD ve Birleşik Krallık hariç olmakla beraber 1974'ten bu yana göç politikası seçeneklerinin çoğu açık şekilde donmuş durumdadır. Buna rağmen, ABD ve Birleşik Krallık'ta dahi yasadışı göçmenlerin ve sığınmacıların girişi temel ucuz yasadışı işgücü olanağı sağlamıştır. Bu yüzden resmi göç politikaları konunun sadece bir bölümüdür (Freeman ve Birrell 2001, 525-551). Fakat vasıflı işçiler ve aile göçünü destekleyen bir puan sistemi ile de olsa onyıllardır göreceli olarak açık bir göç politikasına büyük çapta yasadışı göç eşlik etmektedir. Avrupa'da, Güney Avrupa ülkeleri diğerlerine kıyasla az yasal göçmen kabul etmiştir. Çoğu göç vize süresini aşma, yasadışı çalışma ve yasadışı girişten etkilenmiştir. Dolayısıyla, yasallaştırma programları yoluyla kısa süreli yasal statüler verilmiştir.

Toplam göç ve istihdam genel olarak, Kuzey Avrupa ülkeleri veya geniş Anglosakson dünyasında sınırlandırılmış görünse de, yasadışı göç ve yasadışı çalışma, Güney Avrupa'da da sınırlandırılmamıştır. Massey, devletin kısıtlayıcı göç politikalarının uygulama kapasitesinin yasadışı göçün dünya çapında tutarlı olarak neden yükselme eğiliminde olduğunu teorize eden bir denemeyi ele almıştır. Otoriter körfez ülkelerinden göçü destekleyen yapılarıyla geleneksel yerleşik

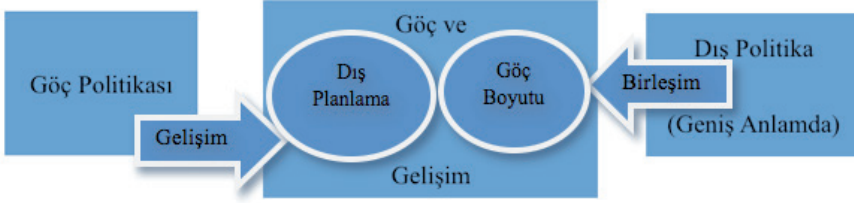
ülkelere kadar değişen devlet kapasiteleri ile ilgili bir düşünce dizisi ortaya atılmaktadır. Bu yaklaşımla ilgili sorun Körfez devletlerinin dahi yüksek rakamlarda yasadışı göçmenlerinin olduğudur. Aslında bu ülkelerin kaç tane göçmen işçisi olduğu hakkında çok az bilgileri var gibi görünmektedir (Massey 1999, 303-322).

Alternatif bir yaklaşım, işgücü pazarının ihtiyaçlarına göre devletin göçü yönetme kapasitelerinin neden bu kadar yetersiz görüldüğünü sorgulamaktadır. Bu sorgulamaya iki açıklama sunulabilir. Birincisi; hemen hemen tüm ülkeler için yakın gelecekteki ekonomik ihtiyaçları tahmin etmek zor, ki bu tahminler sıklıkla geçici işgücü ihtiyacını ya gözardı ederler ya da olduğundan fazla gösterirler. Ayrıca değişen piyasa şartlarına çabuk tepki veremezler. Yanlış tahminin sonuçları kötüdür. Özellikle, işverenler, yasadışı göçmen işgücünü kullanmada daha fazla güven ve esneklik bulurlar. İkincisi ise, göç politikasının liberalleştirilmesi politik bir yere konmak zorundadır. Eğer, seçmen göçmen işgücü ihtiyacına ikna olmamışsa veya iş mücadelesi ya da maaş seviyeleri konusunda kendini tehdit altında hissediyorsa, bu politikanın takip edilmesi olası değildir (Baldwin ve Edwards 2005, 8).

Yukarıda belirtildiği gibi 1974'teki "durağan" göç politikası gelişmiş kapitalizmdeki üretim faktörlerinin artan liberalleştirilmesi ışığında ilk bakışta kafa karıştırıcı görünür. AB'de artan ticaret ve sermaye aktarımı ve devlet firmalarının düzensizleştirilmesi ile buna eşlik eden işgücü hareketinin serbestleştirilmesi gerçekleşmiştir. 19. yy'ın sonlarındaki küreselleşmenin dönemsel benzer yönleri de aynı şeyi ortaya koymaktadır. Buna rağmen gerçekleştiği görülen şey ise, hükümetlerin sermaye aktarımı ve para birimlerinin kontrolünü kaybettiklerini ve pazarlarını küresel ticarete açarken göç politikalarını kontrol altına almaları aslında ülkenin sınırlarının korunması ile eş anlamlıdır. Yani egemenliğin son kalesidir (Schain 2004, 150-170). Aslında ekonomik krize mantıklı bir tepki olarak görülen kısıtlayıcı göç politikaları, ekonomik zorunluluklardan bağımsız hale gelmiştir. Pragmatikten çok ideolojik ve milliyetçi politik bağlamlarla sıkı sıkıya bağlıdır (Pastore 2007, 56-62). Özellikle ulusal güvenliği veya terörizme karşı alınan önlemleri ilgilendiren her gelecek kriz daha sıkı sınır kontrolü ve kısıtlayıcı göç politikasıyla bağdaştırılabilir (Adamson 2006, 165-199). Göç yönetiminin bu şekilde politikleştirilmesinin sonucunda yasadışı göç ve yasadışı istihdam modern kapitalizmin temel yapısal bileşenleri haline gelmiştir (Palidda 2005, 63).

Bunlara paralel olarak kısmen tepki niteliğindeki ilginin bir sonucu da Kıta Avrupası'nda ve diğer gelişmiş bölgelerde dış politika ve kalkınma süreçlerinin etkilenmesidir. Bu konuyla ilgili olarak Pastore, politikalandaki göç ve gelişimi aşağıdaki gibi açıklamaya çalışmıştır. Şekilde, Avrupa merkezli göç politikalarının iki boyutundan bahsedilmektedir. İçerdeki göç politikasının geliştirici misyonu ile sürece etki ettiği görülmektedir. Diğer boyut ise dış etkenlerin sürece

(kültürel kimlik ve farklılıklar gibi) birleştirici misyonuyla etki ettiğini vurgulamaktadır.

Şekil 2: Politika Alanında Göç ve Gelişim

Kaynak: Pastore Ferruccio. “Migration and Development (M&D) Policy Field” Critical Remarks on an Emerging Policy Field. Routledge Press. London,2009 s:56-62

Yasadışı göçün daha iyi bir yaşam ve dünyanın en zengin ülkelerinde iş bulmak için bilinen en etkili yol olduğunu, önceki göçmenler ve potansiyel göçmenler gayet iyi bilmektedirler. Aynı zamanda, kulaktan dolma bilgiler yoluyla şunu da biliyorlar ki, vasıfsız veya vasıflı işçiler için yasal olarak göç etmek hiç kolay bir yol değildir. Bu yüzden 21. yüzyılın başında yasadışı göç olgusu yapısal anlamda içselleşmiş olarak tanımlanabilir. Akdeniz’deki küçük adalara botlarla Afrikalılar’ın durmaksızın gelişi insani bir krizdir. Bu kriz dünya göçünün yaklaşık otuz yıldır yanlış yönetilmesinin bir sonucudur. Ancak, yapısal sorunlar kolay çözümlere sahip değildir. Yasadışı göç bir istisna değildir. Küresel ısınma veya diğer temel sorunlar gibi hükümet politikaları da neredeyse evrensel olarak yenilenebilir niteliktedir.

Yasadışı göçün, önemli sonuçlarından birisi de güvenlik boyutudur. Hedef ülkelerdeki toplum yaşamına etki eden yabancı akını, çoğu zaman ekonomik veya siyasi yönleriyle ele alınmaktadır. Oysa 11 Eylül sonrası dönemde batıda, güvenlik alanında yüksek hassasiyetler oluşmuştur. Bu durum, AB ve ABD içerisinde göç politikalarının güvenlik penceresinden değerlendirilmesi sonucunu meydana getirmiştir.

Etnopolitik Çatışma Alanları

Avrupa’nın, birikim ve tecrübeleri ile en başından beri göz önünde tuttuğu bir konu da etnopolitik çatışmalar ve anlaşmazlıklardır. Bu husus farklı perspektiflerden analiz ediliyor gibi görünmektedir. Bir taraftan, genel eğilimin yanı sıra Batı Avrupa içerisinde çoktan içselleşmiş duruma gelmiş iken diğer üyeler arasında demokrasi, insan hakları ve vatandaşların hukuk kuralları kazanımları an-

lamına gelmeye devam etmektedir. Üstelik farklılıklara saygı, anadil veya inanç konuları da arka planda durmaktadır. Ancak son dönemde AB'nin resmi ideolojik perspektifi şekil yönünden tanımsız direktifler ve politikalar içermektedir. Ayrıca, üye ülkeler içerisindeki azınlık-çoğunluk inançlarının yönetimindeki tek enstrüman da birliğin bu normatif ve kurumsal uzak duruşundan ibarettir. Şimdilik hem birlik içerisinde hem de sınırlara komşu ülkelerde bu çalışmalar başarı ile yönetilmiştir. Sorunlu bölgeler olan Kuzey İrlanda, Bask Bölgesi ve Korsika farklı şiddet seviyelerinde zamam zaman insan yaşamlarının sona ermesiyle sonuçlanan hadiseler zemin olmuştur. AB sınırları içindeki diğer devletler, etnopolitik sorunlu ilişkilerin içerdiği ikincil alanlardaki bu tip hadiselerden mevcut gerilim itibarıyla paylarına düşeni almışlardır. Bu ilişkiler fiziksel güvenliği olduğu kadar bireysel vatandaşlık ve devletin yanında diğer güvenlik boyutlarını da içerir. Örneğin; etnopolitik çatışma, acil çözüm üretilmez ise, uzun vadede sosyo-ekonomik güvenlik sorunlarına da sebebiyet verecektir.

AB içindeki bu çatışmalar, bir bütün olarak 2004'teki genişlemeden önce düzenli ve iyi planlanmış bir haldeyken üye devletler kısa sürede bu çatışmalarla yüzleşmek zorunda kalmıştır. Sonuçta üye devletlerin geneli tarafından aktif engellemeyle bu sorunların birlik içi antlaşmalar seviyesinde çözülmeyeceği sonucuna varılmıştır. Diğer taraftan, merkez Avrupa'ya uzakta bulunan post-komünist Doğu Avrupa'nın büyük kısmında 1990'ların başından itibaren AB'ye adaptasyon için daha fazla politika yürütülmekteydi. Çatışmalar birliğin dışında fazla tehlikeli görünmüyordu. Ancak, hem kısa vadede hem de mümkün olan uzun vadede genişleme yoluyla bu sorunlar birlik içerisine taşınacaktı. Diğer bir deyişle, AB'nin "yeni komşuluk" anlaşmaları bu potansiyeli artırıyordu.

AB büyümesinin bir başka pratik sonucu da komünizmin çöküşü olmuştur. Soğuk savaş sonunda Avrupa'daki politik ve ekonomik büyüme hacmi AB dışındaki bu ülkelere de yaramıştır. Tüm bu gelişmeler AB içinde kurumsal ve etkili bir etnopolitik sorunla mücadele yönteminin doğmasına sebep olmuştur. Öncelik olarak amaçlanan üye olmayan ülkelerde ve daha dışı kapalı ilişkilerde birliğin yaygın dış güvenlik politikasını etkin kılmaktır (Wolff ve Rodt 2008).

Göç olgusunda önemli bir diğer nokta ise, etkileyen aktif göçmenlerin ve etkilenen pasif yapının varlığıdır. Zaten birliğin tüm çabaları göçler neticesinde mevcut ideal dokusunun bozulmasını engellemeye yöneliktir. Her ne kadar Balkanlar, Kuzey Afrika ve Orta Doğu'dan Avrupa'ya ve dünyanın diğer endüstri merkezlerine işçi göçü için özellikle ikinci dünya savaşından sonraki dönem bir milat olarak değerlendirilse de, son yıllarda küreselleşmenin kazandırdığı ivme, bu göçü tetikleyen bir faktör olmuştur. Bu göç dalgası kapsamında yine küreselleşmenin etkisiyle yukarıda sıralanan tüm bölgelerde yaşayanlar için Avrupa ve Kuzey Amerika önemli bir hedef alan olmuştur.

Avrupa'ya yapılan göçler incelendiğinde, birliğin münferit göçmenler dışında, kitlesel akımlara da maruz kaldığı rahatlıkla görülebilmektedir (Göç Strateji Belgesi 2003). Kitlesel göç hareketlerinin ilkine kaynaklık eden durum, II. Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda yıkılan ekonomilerini yeniden inşa etmek üzere Batı Avrupa devletlerinin işgücü ihtiyacını karşılamak üzere başlamıştır. Bu bağlamda Batı Avrupa, savaşın ertesinde, eski sömürge ülkelerinden ve diğer üçüncü dünya ülkelerinden gelen işçi göçüne sahne olmuştur.

1990'lara gelindiğinde komünizmin çöküşüyle birlikte AB içerisindeki sınırların korunmasız hale gelmesi, küreselleşmeyle birleştiğinde kitlesel göçün kısmen açıklayıcısı olmuştur. Avrupa'da bugün yer yer yaşanan ırkçılık ve yabancı düşmanlığı, buna paralel gelişen nefret suçları, göçmen karşıtlığı ekseninden bağımsız değerlendirilemez. Özellikle yabancı düşmanlığının beslendiği lokomotif güçlerden bir tanesi de göçmen karşıtlığıdır. Göç dalgasının Avrupa'da yarattığı etnik ve kültürel heterojen yapı bu sorunların kaynağı olarak gösterilebilir. Çünkü siyasi, sosyal ve iktisadi her türlü açmaz, bu heterojen yapının bir sonucu olarak görülebilmektedir. Aradığı refahı, hak ve özgürlükler ortamını kendi ülkesinde bulamayan göçmenlerin AB sınırları içerisindeki müreffeh ülkelere kimi zaman yasal yollardan kimi zaman da yasadışı olarak yönelmesi, birliğin göç politikalarını gözden geçirmesine, sınır kontrollerini yaygınlaştırmasına, vize uygulamalarını koymasına neden olsa da, bu önlemler her zaman istenilen sonucu vermemektedir. Çünkü yasal yollarla birliğe giremeyen insanları organize bir şekilde toparlayan ve AB sınırlarına sokaç suç örgütleri teşekkül etmiştir. Bu durum insan ticareti (*trafficking in persons*) denilen sorunu gündeme getirmiştir. Göçmen kaçakçılığı ve insan ticaretiyle mücadeleyi zorlu kılan temel psikolojik dinamik, suça iştirak eden organize örgüt ya da grupların mensuplarının bu işi zorda kalmışlara yardım olarak yorumlamalarıdır.

SONUÇ

Göç ilişkilerinin incelenmesinde uluslararası aktörlerin müşterek organizasyonlar oluşturduğu görülmektedir. Bu durum göçü meydana getiren faktörleri kısmen ortadan kaldırırken Avrupa ekonomi-politiğinde daha derinlikli analizler yapmaya olanak tanımaktadır. Gelişen konjunktürde güvenlik sorunlarını minimize etmek amacıyla oluşturulan önleyici güçler (*preventive forces*) AB-NATO işbirliğine örnek olarak gösterilebilir. Entegrasyon tanımlamaları ve son dönem ortak operasyonlar Avrupa anakarasına doğru büyüyen göçün formatını da değiştirmektedir. AB büyüme trendleri altıncı paket olarak tanımlanan süreçte doğu Avrupa odaklı bir yönelim göstermektedir. Bahsi geçen büyümenin gerçekleştirilmesi açısından bölgenin etnik yapısı önemli bir role sahiptir. NATO kaynaklı askeri çözümler doğu Avrupa'da olası çatışmaların neticesinde zorunlu toplumsal

mobilitenin de şekillenmesinde etkilidir. Böylesi bir değişim Avrupa'daki göçün yalnızca ekonomi sebepli olmadığını düşündürmektedir. Üstelik hedef ülkelerin sadece batı Avrupa ile sınırlı olmadığını da tarihsel bazı gerekçelerle açıklamak mümkün görünmektedir. Örneğin kuzey Amerika ve Avusturalya II. Dünya Savaşı ve daha öncesinden bölge kaynaklı göçmenlerin hedefinde bulunmuştur.

2000'li yıllardan –özellikle 11 Eylül olayından- sonra AB ve ABD'nin her ne koşul altında olursa olsun göçmenlere duyduğu hoşgörü perspektifinin inandırıcılığı azalmıştır. Batı medeniyetinin tek eksenli ve tek istikametli siyasi kültürü göç politikalarının yapımında 11 Eylül tecrübesinin ışığında yeni arayışlara yönelmiştir. Böylesi bir tarihi tecrübe içerik açısından rasyonel politikalardan uzaklaşmakla birlikte birey güvenliğinden teritoryal güvenliğe doğru kaymıştır. Haliyle, farklı senaryolara uyum geliştirebilecek diplomatik bir duruş batı için şimdilik yeterince uzak görünmektedir.

Yeni dünya sisteminin zorlayıcı paradoksal ilişkisi, kaynakta bulunan az gelişmiş ülkeler ile hedef ülkeler arasındaki dolaylı ya da defacto müdahaleler neticesinde meydana gelmektedir. Ortadoğu, Güney Asya, MENA ve Sahra altı ülkelerin göç tanımları yapılırken hemen her resmi ya da gayri resmi açıklamada bu bölgelerin jeopolitik konumlarına atıf yapılmaktadır. Küresel dengelerle çıkar merkezli bağımlılık etkileşimleri süper-hegemonik güçlerin amaçlarını pekiştirmektedir. Bu konudaki en önemli göstergelerden birini de ekonomik-siyasal stratejinin yanı sıra kültürel statükunun güçlü bir biçimde yerleştiği gerçeği oluşturmaktadır. Hem de soğuk savaş parametrelerinin ortadan kalktığı yeni düzen içerisinde merkez-çevre dinamiğinin tarihsel yoğun temposu daha da hızlanırken bunu söylemek hayli kolaylaşmıştır.

Teritoryal devletin kabusu olan fiziki sınır kaygısı kademeli bir biçimde –zaman zaman da entegrasyon kılıfına uydurularak- bölgesel etkinliklerle giderilmeye çalışılmaktadır. AB'nin politik ve psikolojik sınırlarında bulunan görece düşük ekonomik devirli ve kısmen umut vaadeden ülkeler olası göç hareketlerinin ara istasyonları rolünü üstlenmiş durumdadırlar. Avrupa'nın yakın kara havzası ile deniz irtibatının bulunduğu bölgelerde (Balkanlar, MENA ve Kafkaslar) yukarıda açıklanmaya çalışılan yeni stratejinin örneklerini oluşturmaktadır. 2010 yılının son aylarından itibaren Arap coğrafyasında başlayan ve gittikçe büyüyen toplumsal hareketlerin batı açısından ilk ve kurumsal değerlendirmeleri 2011'in Mart ayında Paris'te toplanan zirve ile başlamıştır. Devamında BM kararları çerçevesinde AB'nin silahlı güçlerinin de kullanılması kararlaştırılmıştır. Ancak kısa bir zaman sonra NATO mevcut operasyonların yönetimini ele aldığı açıklanmıştır. Bu örnek AB'nin önleme kapasitesi ve göç yönetimi hususlarında kısıtlı bir varlık gösterdiğinin açık bir kanıtıdır.

KAYNAKÇA

- A Adepoju, 'Trends in international migration in and from Africa', in D Massey & JE Taylor (eds), *International Migration: Prospects and Policies in a Global Market*, Oxford: Oxford University Press, 2004, p. 65.
- A Pellegrino & JE Taylor, *Worlds in Motion*, Oxford: Oxford University Press, 1998, p. 5.
- A Portes, 'Toward a structural analysis of illegal (undocumented) immigration', *International Migration Review*, 12 (4), 1978, p. 470
- A Timmer & J Williamson, 'Immigration policy prior to the 1930s', *Population and Development Review*, 24 (4), 1998, p. 739-771
- AA, Afolayan. 'Issues and challenges of emigration dynamics in developing countries', *International Migration*, 39 (4), 2001, p. 10.
- Andreas & Snyder, *The Wall around the West*, Rowman & Littlefield Publishers, 2000 p. 31-54
- Aydın, Suavi. "Azınlık Kavramına İçeriden Bakmak", *Türkiye'de Çoğunluk ve Azınlık Politikaları Avrupa Birliği Bütünleşme Sürecinde Yurttaşlık ve Azınlık Tartışmaları*. Derleyen: Ayhan Kaya, Turgut Tarhanlı. TESEV İstanbul-2005
- Bahar, Halil İbrahim. "Sosyoloji" USAK (Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu), Ankara, 2008
- Borjas, George J. "Economic Theory and International Migration", *International Migration Review*, 23, s. 457-485
- Böhning, Wolf R. *The Migration of Workers in the UK and the European Community*, Oxford: Oxford University Press, 1972. "Continuities in Transnational Migration: An Analysis of Nineteen Mexican Communities", *American Journal of Sociology*, 99, 1994, p. 1492-1533
- Çakmak, Haydar. "Avrupa Birliği'nin Etnik Yapısı", *Avrupa Birliği'ndeki Halkların Kökenleri ve Gerçekler*. Kripto Yayınları. Ankara-2012
- de Haas, Hein (2005) *Migration, Remittances and Regional Development: The Case of the Todgha Oasis, Southern Morocco*. Paper presented at Ceres summer school 2005 "Governance for social transformation" Institute of Social Studies, The Hague, 28 June 2005.
- Everett S. LEE. *A Theory of Migration*, University of Pennsylvania, Nisan 23, 1965 ("Population Studies Center Series in Studies of Human Resources," No.1)
- F, Adamson. 'Crossing borders: international migration and national security', *International Security*, Summer 2006, Vol. 31, No. 1, p. 165-19 Posted Online
- F, Pastore. 'Europe, migration and development: critical remarks on an emerging policy field', *Development*, CESPI, Uluslararası Politika Merkezi, Göç Çalışmaları, Raporu. 50 (4), 2007, p. 56-62.
- G, Freeman & B, Birrell. *Population and Development Review*, 'Divergent paths of immigration politics in the United States and Australia' Article first published online: 27 JAN 2004, Volume 27, Issue 3, p. 525-551, September 2001

- Glazer, Nathan ve Moynihan, Daniel P. "Ethnicity: Theory and Experience" Harvard University Press. Temmuz-1975
- Göç Strateji Belgesi. AB Bakanlığı Resmi Web Sitesi, <http://www.abgs.gov.tr/>
- H Olesen, 'Migration, return and development', *International Migration*, 40 (5), 2002, p. 125–150.
- J Torpey,-a- *The Invention of the Passport*, Cambridge: Cambridge University Press, 2000, p. 66–67.
- J, Salt & J, Stein, 'Migration as a business: the case of trafficking', *International Migration*, 35 (4), 1997, p. 467–494.
- Lee, Everett S. "A Theory of Migration", Cambridge Press, 1969
- M Baldwin-Edwards & M Schain, 'The politics of immigration', *West European Politics*, 17 (2), 1994, p. 1–16.-a
- M, Baldwin-Edwards, 'Semi-reluctant hosts: Southern Europe's ambivalent response to immigration', *Studi Emigrazione*, 39 (145), 2002, p. 33.
- M, Schain. 'The politics of immigration', The symbolic role of border controls in the Schengen area is also noted in K Groenendijk, 'Reinstatement of controls at the internal borders of Europe: why and against whom?', *European Law Journal*, 10 (2), 2004, p. 150–170.
- Massey, D. 'International migration at the dawn of the twenty-first century: the role of the state', *Population and Development Review*, 25 (2), 1999, p. 303–322
- Massey, Douglas S. "Social Structure, Household Strategies and the Cumulative Causation of Migration", *Population Index* 56, 1990, p.3-26. Harvard University Press, Cambridge, 1993
- N Harris, *Thinking the Unthinkable: The Immigration Myth Exposed*, London: IB Tauris, 2001; and T Hayter, *Open Borders: The Case against Immigration Controls*, London: Pluto, 2004.
- Notably EG Ravenstein, 'The laws of migration', *Journal of the Royal Statistical Society*, 48, 1885, p. 167–227.
- ORSAM, "Küresel Göç ve Avrupa Birliği ile Türkiye'nin Göç Politikalarının Gelişimi", Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi Rapor No:123, Black Sea International Rapor No:22, Haziran-2012
- P. Martin, *Bordering on Control: Combating Irregular Migration in North America and Europe*, Migration Research Series No 13, Geneva: International Organisation for Migration, 2003, p. 6.
- Pagliani, Paola. "The Human Development Approach and People with Disabilities" IDP, 2010 Report
- Palidda, S. "The New Management of Migrations". *History and Antropolgy. Racial Criminalization of Migratnts in the 21st Century*, Ed: Prof. Salvatore Palidda, Farnham-2005

- Pastore Ferruccio. "Migration and Development (M&D) Policy Field" Critical Remarks on an Emerging Policy Field. Routledge Press. London,2009 s:56-62
- Skran, C. Refugees in Inter-war Europe: The Emergence of a Regime, Oxford: Clarendon Press, 1995.
- Smaghi, L.B. (Aktaran, Dinç 2012) "Why Enlarge the EU? A look at the Macroeconomic Implications" The International Spectator, 2:51-63.
- Sönmezoğlu, Faruk. Uluslararası İlişkiler Sözlüğü, s. 555,487 Haz. Ülke Arıboğan, Gülden Ayman, Beril Dedeoğlu. Der Yayınları, İstanbul-2005
- Stefan Wolff, Annemarie Peen Rodt. "the EU and the Management of Ethnic Conflict", The Protection of Minorities in the Wider Europe. p.128-150, Palgrave, Macmillan, London-2008
- Taştan, Yahya K. Siyaset ve Kültür Dergisi, "Etnisite Kuramları", Düşünce Dünyasında Türkiz. Sayı: 6-2010
- Yılmaz-Başçeri, Esin. "Uluslararası Politikada Yeni Alanlar, Yeni Bakışlar", "Uluslararası Göç". Derleyen. Faruk SÖNMEZOĞLU. Der Yayınları-248. İstanbul-1998

Ulus-Devlet Anlayışı Karşısında Toplumsal Hafızanın Direnişi: Rembetiko Örnek Olayı

The Resistance Of Social Memory Against Nation-State Mentality: The Case Of Rembetico

Didem GÜNGÖR FIRAT¹

Abstract

The aim of our study is revealing that the nation-state policies how affect communities and individuals. The “state apparatus” that have invented for the basic needs such as health and safety away from the this goal time to time and cause tragedy. In our thesis, what happened with The Greek-Turkish Compulsary Exchange that change the life of two million people are explained in the framework of the nation-state policies. The emigrants brought songs the pain of losing their relatives and shearing from their homes, music is also used in the past as a way to maintain their lives. In this study, the populer music of the Exchange period, rebetico been considered as a resistance to the effort of nationlism. Thus work of individuals to protect themselves against the nation-state mentality are discussed.

Keywords: Nation, Nation-State, The Construction Of Nation-State, Nationalism, Social Memory, Rembetico

Bu çalışmanın konusu uluslaşma sürecinin bir sonucu olarak meydana gelen zorunlu göçün toplumlar üzerindeki etkileridir. Modernleşmeyle birlikte ortaya çıkan ulus-devletlerin en fazla 300 yıllık bir geçmişi olsa da, uluslar yalnızca devletin örgütlenme şeklini değiştirmekle kalmayıp toplumsal ve bireysel yaşamın tümüne yayılan yeni bir bakış açısı sunmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışının ardından, Türkiye ve Yunanistan da ulus-devlet olma sürecine girmiş ve birbirine birçok yönden benzeyen deneyimler yaşamışlardır. Bu dönemde tek bir doğru olarak algılanan milliyetçi bakış açısıyla uygulanan politikalar, “millletler” yarattığı gibi “düşmanlar” da yaratmış ve zaman zaman toplumsal trajedilere yol açmıştır. 19. yüzyılın sonlarından itibaren, uzun yıllar boyunca aynı yönetim altında var olan iki farklı topluluk olarak “Türkler” ve “Yunanlılar” milli siyasal varlıklarını ve kimliklerini birbirinden arındırmaya uğraşmışlardır. Türk-Yunan Zorunlu Mübadelesi işte böyle bir ayrıştırma/ belirginleşme çabasının sonucudur. 1922-1924 yılları arasında Anadolu'da yaşayan yaklaşık 1.200.000 Anadolu Rum'unun ve Yunanistan'da yaşayan yaklaşık 400.000 Rumeli Müslü-

¹Gazi Üniversitesi Siyaset Bilimi Yüksek Lisans Öğrencisi

man'ın yerinden yurdundan edilmesi, göç edenler açısından kargaşa ve umutsuzluk kaynağı olmuş, bunun yanı sıra her iki ülkenin toplumsal, kültürel dokusunda ve siyasal ilişkilerinde temelli dönüşümler ortaya çıkarmıştır. Farklı grupların bir arada barış içinde yaşamalarını destekleyecek siyasal ve yasal düzenlemeler hayata geçirmek yerine seçilen bu yöntem dönemin bir gereği olarak savunulsa da, mübadelenin sosyal sonuçları değerlendirilmemiştir. Ünlü bir mübadil yazar olan Dido Sotiriyou, *Benden Selam Söyle Anadolu 'ya* adlı kitabında bu uluslaşma sürecinde yaşanan kanlı çatışmaları ve düşmanlıkları anlatır ve kitabının sonunda “bunlara sebep olanlara lanet olsun” diyerek sözlerini bitirir. Ünlü yazarın bu tepkisi, mübadele sırasında “belli bir kimliğe ait belli sayıdaki insan” olarak görülen mübadiller için ortak bir serzenişin ifadesidir.. Göç etmek zorunda bırakılanlar bu uygulamalara karşı pasif aktörler olarak değerlendirilmişse de kendilerine has biçimlerle tepkilerini ifade etmişleridir. Toplumsal hafıza bir “var olma biçimi” olarak mübadiller tarafından bir direniş aracı olmuştur İnsanın yaşamını anlamlandıran ve bugünü anlamasını sağlayan “hafıza” topluluklar için de hayati bir önem taşımakta ve ne olursa olsun korunmaktadır. Hafıza pek çok şekilde nesilden nesile aktarılabilceği gibi duyguların coşkulu ve acııcı bir dille anlatımı olan müzik yoluyla da aktarılmıştır. Türk-Yunan Zorunlu Mübadelesi'nde toplumsal hafızanın taşıyıcısı olarak rembetiko böyle bir işlev görmüştür.

Ulus-Devlet ve Ulusun İnşası

Ulusun modern bir kavram ve düşünce olarak bugünkü anlamıyla kullanımına 18.yüzyıldan önceki yazılı kaynaklarda rastlanmamaktadır. 18.yy'dan önce modern anlamıyla ulus kavramının kullanılmaması ulusun modernleşmeyle birlikte şekillendiği ve ortaya çıktığının bir kanıtı olarak görülebilir. Gellner, ulusun moderniteyle birlikte var olan, modern devletle birlikte oluşan, sanayi toplumuna geçişin nedenlerinden ve bu toplumun kendi nesnel koşullarından kaynaklanarak şekillenen bir sürecin ifadesi olduğunu söylemektedir.(Gellner,2008) Modernleşme, beraberinde getirdiği ekonomik, kültürel, sosyal değişikliklerle birlikte “devlet”in örgütlenme biçiminde de farklılık yaratmış ve “ulus-devlet”ler ortaya çıkmaya başlamıştır. “Ulus-devlet” modernliğin siyasal tezahürü durumundadır. Modern ulus kavramı daha çok devletle ilintilendirilir çünkü modernleşmeyle birlikte bu kavram politik bir hal kazanmış ve devletle bütünleşmiştir. Modern ulus-devletler, Avrupa'da Ortaçağ gibi erken bir dönemde filizlenen ancak Fransız Devrimiyle itici bir güç kazanan belli bir toprak parçasına yerleşmiş olan ayrı halkların tek millete mensup insanlar haline dönüştürülmesi sürecidir. Modernliğin toplumsal yapının tüm katmanlarında oluşturduğu bu köklü ve hızlı değişim var olan tüm kurum ve kavramların da bu yeni düzene uyarlanmasını gerektirmiştir. Modernleşen toplumda “geleneksel” olanın var olma şansı azalırken toplum farklı örgütlenmeler ve yeni kavramlar oluşturmaya başlamıştır.

Ulus-devlet ve modern devlet birbirlerine çok kolay adapte olmuş, toplumsal ekonomik ve kültürel modernleşmenin işlevsel yansımaları diğer sistemlerden çok daha fazla uyum kapasitesi göstermiştir. Her şeyden önce toprak çok kıymetli bir konuma yerleşmiştir. Ulus-devletle birlikte devletin “sınır”ları kesin olarak belirlenmiş ve bu belirlenmiş toprak üzerinde yaşayan insanların ortak bir kimliklerinin oluşturulmasına, kimliklerin ise kalıplaşmasına yol açmıştır. Belirli bir toprak parçasında ancak belirli bir kimliğe sahip olanların faydalanabileceği haklar ortaya konmuştur. (Teritoryal devlet) Bu bağlamda ulus-devlet, ortaçağ devletlerinden ve monarşik-oligarşik devletlerden farklı olarak, başlıca yürütme, yasama ve yargı işlevlerinin ulusal bir hükümetin elinde merkezileştiği ve ilke olarak bütün yetkilerin yurttaşların formel eşitliğine dayalı siyasal katılımına olanak tanıyan bir siyasi sistemdir. (Santamaria, 1998) Ulus-devletler, 20.yüzyılın ikinci yarısından itibaren küresel ölçekte yaygınlık kazanmıştır. Dönemin genel siyasi akımları ise kendi ulus-devletini oluşturmak isteyenlerin siyasal bağımsızlık mücadelelerinden oluşmaktadır. Ulusçuluk toplumsal ve siyasal dünyanın başlıca aktörlerinden biri ve gündelik hayatlarımızın dokusunun asli bir parçası haline gelmiştir. (Özkırımlı, 2008) Bir kaç yüz yıllık geçmişi olan bu sistem hayatımızın o kadar parçasıdır ki başka bir devlet sisteminin var olabileceğini bile düşünmek şu an için kolay görünmemektedir.

Modernleşme ve ulus-devlet arasındaki tarihsel ilişki modernleşme mi ulusu yaratmıştır yoksa ulus daha önceden var olagelen bir kavram mıdır tartışmasını beraberinde getirmiştir. Ulus-devletlerin ortaya çıkışı ve kökenlerine dair yapılan tartışmalar, ulusların toplumsal olarak kurgulandığını, suni olarak oluşturulduğunu çoğunlukla ortaya koymaktadır. Ulusun doğal bir şey olduğu zaman ve mekan içinde insanlık tarihi boyunca bozulmadan devam ettiği, Tanrı tarafından verilmiş doğal bir insan ırkı bölünmesi olduğu düşüncesi 20.yüzyılın ikinci yarısına kadar popüleritesini korumuştur. Ancak böyle bir durumda ulusların insanlık tarihi boyunca var olması gerekirdi. Uluslar konusunda daha sonra yapılan kapsamlı araştırmalarda ulusların sonradan toplumsal proje olarak üretilen, hayal edilmiş, oluşturulmuş topluluklar olduğu fikri yaygınlık kazanmıştır.

Ulusların oluşumunu aydınlatacak ve ne zaman nasıl tarih sahnesine çıktığını anlatacak tek bir model yoktur. Ulusların ortaya çıkışı ile temel tartışmalar iki temel düşünce etrafında gelişmektedir. Bunlardan ilki bir ulusun bağımsız bir devlete dönüşmesini anlatırken, diğeri var olan devletin bir ulusa dönüşme çabasını anlatmaktadır. İlk durumda devletin varlığı öncesinde ulus zaten varlığını sürdürmekte, ikincisi ise devlet bilinçli olarak vatandaşlarını özel bir yurttaşlık modeline göre şekillendirmektedir. Devletin bu iki çeşidi ulus-devleti oluşturan iki farklı yolu temsil etmektedir. (Hobsbawn, 1993) Buradan ulus-devlete giden iki yolu, ideal tiplerle ortaya koyacak olursak devlet olmaya başlayan en

iyi ulusa örnek İsrail verilebilecekken, Polonya ve Almanya uygulamaları da bu gruba dahil edilebilir. İkinci oluşuma örnek olabilecek en belirgin örnek ise Fransa'dır.(Durgun, 2005) Fransa bir devletin sistematik bir biçimde ulusu oluşturmaya örnektir. Almanya örneğindeki gibi bir harekette ise, etnokültürel temele vurgu yapılarak ulus-devlet olmaya başlanmış tersi durumda da "ulus inşa etme" mekanizması devreye sokulmuştur.

Ulus-devletlerin şekillendirilmesi "milliyetçilik" ideolojisi ile gerçekleşmiştir. Milliyetçiliğin tanımlarında ortak olarak kullanılan unsur milliyetçiliğin bir "inşa etme" amacının olduğudur. Modern devlet hükmettiği insanlar arasındaki farklılıkları törpülemeyi ve onlardan bir ulus ve birlik yaratmayı hedefler. Milliyetçilik bir ulus kurgular ve ulusu oluşturmak için çeşitli mekanizmalardan faydalanır. Bunun için devletin sınırlarının belirlenmiş olması hem ulusun devlet olmadaki en önemli adımı olmakta hem de kendini ulus olarak tanımlayanların kendine ait bir toprak parçasında bir devlet kurması gerektiğini söylemektedir. Devletin temelini ise bir ulusun kimliği oluşturmaktadır. Her ulus kendi sınırları içinde kendi geleceğini tayin edebilecek ve sonsuza dek bu devlet şeklini sürdürecektir. Bir bütün olarak ulus-devleti oluşturmak "ortak kültür" "ortak dil", "tarih gelenek", "etnisite" gibi unsurların "ortaklığı" ve "paylaşımı" ile mümkün olacaktır. Tüm bu unsurlar ulus olmanın ve ortak bir kara parçası ile ortak bir kaderi paylaşanların aidiyet duygusunu sağlamlaştıracaktır. Kültür, dil, tarih, gelenek etnisite gibi ortak özellikleri çeşitli kamusal mekanizma ve süreçlerde işleyip bilinçli bir şekilde ulusal kimlik yaratma çabaları ulus oluşturma-inşa olarak adlandırılır.(Erdoğan, 1999) Ulus inşa sürecinin temel koşulu ortak bir kimliğin varlığıdır. Tek bir ulusal kimliğin olmaması ulus-devletin istikrarını sarsarak, uzun vadede başarılı olmasını engelleyecektir. Dağınık şekilde olan toplulukların belirli bir ulusa aidiyetleri sahip oldukları yurttaşlık bilinci ve kimlikleriyle sağlanacaktır. Birbirine sıkı bağlarla yaklaşmış bu toplumun geleceği için tüm bunları kontrol edebilen işlevsel bir devlet aygıtı geliştirilmelidir. Yurttaşlık bağının kurulması, yurttaşı devlete karşı bir takım yükümlülükler altına sokarak, kişiyi devlete ve millete sadakatle, itaatle görevli kılar. Devlet ise kendisine bağlı olan yurttaşı koruma altına alma, adaletli davranma ve refah içinde bir hayat sürmesini sağlamakla görevlidir. Yurttaşlar ulusal kimliğin faydalarını yaşar ve yurttaşlık bilinciyle bu kimliğe sarılırlar. Diğer yandan ise yurttaş kimliğine dahil olmayanlar avantajları yaşayabilmek adına bu kimliğe dahil olmak isterler, bu iki durum da ulusal kimliği güçlendirmektedir. Ortak bir dilin kullanılması, örgün eğitim, zorunlu eğitim, zorunlu askerlik , ortak bir din ..vb gibi unsurlar bu birlikteliği sağlamaya katkıda bulunur.

Özellikle Avrupa örneklerine baktığımızda ulus-inşasında tipik bir süreç yaşanmıştır. Bir topluluk milli aydınlanma yoluna girdiği zaman önce kendi milli

şuurunu idrak etmeye yönelik bir başlangıç aşamasından geçer. Ulus olma isteği ve bilinci devreye girdikten sonra bir kurtuluş mücadelesine girilir. Ulusal soy kütükleri oluşturulur. Daha sonra bu “suni” akrabalık ilişkileri dışında kalanlar topluluktan bir şekilde ihraç edilirler. Ulusal ideoloji belli gruba mensup olmakta başarı göstermeyenleri belirlenen kriterleri yerine getirmeyenleri ötekileştirir. Milli bilinci tehdit eden tüm unsurlar bazen ikna yoluyla bazen sert yöntemler kullanılarak “unutulmaya” çalışılır bir ulus olma hedefine hizmet eden tüm toplumsal özellikler yüceltilirken, diğerleri görmezden gelinir. Buradan hareketle milliyetçilik ideolojisi eski gelenekleri ve kimlikleri “hatırlar” , yeniden biçimlendirir ve kimi zaman yeniden yaratır. Ulus-devletlerin oluşumu bu haliyle değerlendirildiğinde siyasilerin ve entelektüellerin bilinçli gayreti ve hevesli çalışmalarının ürünüdür. Aydınlar millet olma sürecinde çok etkin rol oynamışlardır. Milliyetçilerin zihinlerini milli vatanın tahayyülü ve oluşumu çok derinden meşgul etmiştir.

Türk ve Yunan milliyetçiliği tipik uluslaşma süreçlerini yaşamış birbirine çok benzeyen ancak ısrarla farklılıkları vurgulanan Umut Özkırımlı'nın deyimiyile “paralel monologlardır”. Kuruluşlarından bu yana her iki ülke de milliyetçi tahayyüllerinde birbirlerini ötekileştirmiş ve bir tehdit olarak görmüştür. Bir zamanlar aynı coğrafyayı paylaşmış birkaç yüzyıl kader birliği yapmış ve aynı yönetim altında bulunmuş bu topluluklar iki farklı “halk”a dönüşmüştür. Yunan ve Türk milliyetçiliği, Avrupa’da esen modernleşme ve uluslaşma rüzgarları içinde Osmanlı topraklarının geniş tebaasının geçirmiş olduğu bir nevi mecburi değişim süreci sonucunda ortaya çıkmıştır. O dönemde Balkanlar ve Anadolu, etnik toplulukların geçirdiği hızlı kültürel canlanmaya ve milliyetçiliğin yayılmasına tanık olmuştur. Kurulan yeni dünyada ayakta kalmayı sağlayacak strateji, genellikle uluslaşma şeklinde ortaya çıkmıştır. Bundan sonrası uzun ve sancılı bir “milli uyanış” dönemine tekabül etmekte, uzun entelektüel ve siyasi tartışmalara konu olmakta ve en nihayetinde ne pahasına olursa olsun uygulanan bir politikaya dönüşmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu, uluslaşma döneminde pek çok etnik kökenden tebayı barındırmaktadır. Yeni dünya düzeni Osmanlı'nın geleneksel siyasetini çöktürmüş Yunanlıların, Sırpların, Ermenilerin, Kürtlerin Arnavutların ve Arapların yaşadığı etnik seferberlik ayrılıkçı eğilimleri beslemiş ve Osmanlı'dan kopmalar yaşanmıştır. Osmanlı imparatorluğu bu gidişe dur demek amacıyla çeşitli atımlar yapmıştır. İlk etapta ortaya çıkan fikir akımları “İmparatorluk nasıl kurtulur?” sorusu üzerine yoğunlaşmıştır. Bu dönemde etkili olan Osmanlı birliği ya da İslam birliği oluşturma çabaları, daha sonra yeni bir devletin tohumlarını atan Batılı bir Türk Birliği oluşturma fikrine yenik düşmüştür. Türkçülük fikrini benimseyen Yusuf Akçura, Ziya Gökalp gibi dönemin aydınları fikirlerin olgunlaşma-

sında önemli etkiye sahip olmuşlardır. Osmanlının son dönemlerinde filizlenen ve gelişen yeni ulusçuluk akımı Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra yeni kurulacak olan Türkiye Cumhuriyeti için temel teşkil etmiştir. Dönemin hakim görüşü çok uluslu, çok kültürlü devletin birliğinin sağlanabilmesi için, merkezîyetçi ve farklılıklara izin vermeyen resmi bir milliyetçi ideoloji geliştirilmiştir. Cumhuriyet'in kuruluşuyla birlikte yönetici seçkinler günümüzde bile devletin kontrolünde olan resmi bir milliyetçilik oluşturmuşlardır. "Atatürk milliyetçiliği" adı verilen bu resmi ideoloji, herkesi kucaklayan, "yurttaşı" esas alan, kendini "Türk" olarak gören herkese kapılarını açan bir milliyetçilik görünümündedir. Ancak herkesi kucakladığını söylese de pek çok yazar tarafından da dile getirilen "etnik" yönü baskın "Türk" unsuruna ayrıcalık tanımış ve "Türk" olmayı yüceltmıştır. Çünkü ulusal benliği ayırt edici kılan tam da budur. Ulustan olanları-Türk olanları- merkeze oturturken, "öteki" olmayı da böylece tanımlar. Milliyetçiliğin ötekisi hep olmak zorundadır çünkü ulusal geçmişin yeniden icadını mümkün kılan, ulusun ortak olduğu üstün özellikler kadar ötekinin varlığıdır. Ötekinin oluşumuna zemin hazırlayan bir diğer önemli unsur dindir. Özellikle cumhuriyetin ilanına kadar Müslüman olmak Türk olmakla birlikte sık sık anılmıştır. Bu dönemde Türklerin kendilerini her şeyden önce "Müslüman" olarak tanımlamaları Türk kimliğinin dini kimliği de içinde barındırdığı algısı oluşmuştur.

Türk milliyetçiliği yeni kurulan devlette pek çok uygulama yaparak, Türk olmayı yüceltmıştır. İlk olarak Türk Tarih Tezinin oluşumu ve Türk Tarih Kurumu'nun kurulması resmi bir tarihin temellerin atmış, bu tarih teziyle Anadolu'nun ilk ve gerçek sahiplerinin Türkler olduğu ortaya konmuştur. Bu tarihi çalışma "Türk" olmaktan gurur duymayı amaçlamıştır. Türk tarih teziyle Anadolu'ya ezeli ve ebedi olarak sahip olan Türklerin bu şanlı geçmişi kanıtlarla ortaya konulmuş ve itibari düzeltilmiştir. Bu tarih tezini içeren kitaplar küçük yaşlardan itibaren okullarda okutulmuştur. Bir ulus olma adına atılması gereken önemli adımlardan biri de dilde birliğin sağlanmasıdır. Osmanlı'dan beri kullanılan dilde Farsça ve Arapça öğeler fazlasıyla yer almaktadır. Resmi dilin bu yabancı unsurlardan temizlenmesi ve ari bir dil oluşumunun sağlanması görevi Türk Dil Kurumuna verilmiştir. 1928 yılında dil inkılabı yapılarak Arap alfabesinden Latin alfabesine geçilmiştir. Reformların gerekçesi Batıya yaklaşmak ve Osmanlı'nın geri kalmış izlerini silmektir. Dil milli bilinci oluşturmada en önemli unsurlardan biri olarak görüldüğü için sıkı tedbirlerle Türkçenin yaygınlaştırılması sağlanmıştır. Türkçenin kamuya açık yerlerde konuşulan tek dil olması için çaba harcanmıştır. Bunların yanında Türk olmaktan kaynaklanan bazı karakter özellikleri tanımlanmış, Türk milletinin zeki, çalışkan ve güvenilir olduğu söylenmiştir. "Damarlarında güç ve kudret hazinesi barındıran olağanüstü bir ırk" olarak üstesinden gelinemeyecek hiçbir zorluk bulunmamaktadır. Cumhuriyetin ilk dönem-

lerinde Türklerin karakter analizleri yapılmakta ve Türklerin bağımsızlığına çok önem veren ve milletini çok seven insanlar olduğu belirtilmektedir. Görüldüğü gibi ulus-inşa süreci ortak bir kimlik oluşturmakta ve bu kimliği yüceltmektedir. Türk kimliğinin yüceltilmesi daha önce de belirttiğimiz gibi Türk olmayanın dışlanmasına ve düşman algılanmasına yol açmıştır. Buradan yola çıkarak cumhuriyetin kuruluş döneminde gerçekleşen zoraki göçlerin sebebi anlaşılabilir. Modern Türk toplumunun Türk soyundan gelen Müslümanların çoğunluktan oluştuğuna dayanan görüş Müslüman olmayan Rumların Anadolu'yu terk etmesini bunun yanında Türkiye topraklarında henüz yaşamayan Müslüman Türklerin de ülkeye taşınmasını öngörmüştür. Lozan Anlaşmasıyla kanunlaşan zorunlu göç, suyun iki yakasından iki milyon insanı doğduğu topraklardan etmiştir.

Yunan milliyetçiliğinin serüveni de Türk milliyetçiliğine paralel özellikler göstermektedir. Osmanlı'nın Avrupa'da yaşanan gelişmelerden dolayı giderek kan kaybetmesinden faydalanarak kopuş gösteren Yunanistan, Türkiye'den daha önce ulus-devlet olma yoluna girmiştir. Yunan milliyetçiliğinin devlet kurmadaki temel argümanı, klasik döneme yapılan göndermedir. Buna göre Avrupa'nın bugün geldiği noktaya ilham veren Antik Yunan'ın günümüzdeki temsilcileri olan Yunanlılar, geçmişin yeniden canlandırılmasıyla ayrıcalıklı bir konuma sahip olacaklardır. Geri kalmış ve Şarklı olarak gördükleri Osmanlı karşısında kültürel bir üstünlüğe sahip olduklarını düşünmüşler ve Bizanslı geçmişi bile reddetmişlerdir. Helen geçmişine sarılarak uluslaşma serüvenine girişen entelektüeller Yunanlı olma bilincinin yerleştirilmesi için gereken adımları atmışlardır. Döneme damgasını vuran ünlü tarihçi Konstantinos Paparrigopoulos Yunan milletinin tarihi ve manevi sürekliliği tezini geliştirmiştir. Bu tez, klasik ve Helen tarihini modern Yunan devletine eklemlenmekte ve geçmişle bugün arasındaki bağı kopmadan süregeldiğini ifade etmektedir. Bu bağlamda klasik dönemi överken, “kayda değer” görmediği Bizans ve Osmanlı mirasını göz ardı etmiştir. Bundan itibaren Yunanistan, Avrupalı kimliğiyle anılmak istenmiştir. Türk Tarih Tezine benzer bir çalışma olan çeşitli “hatırlama” ve “unutma” larla vücut bulan yeni tarih anlayışı milliyetçi ülkülerle paralellik göstermektedir. Yeni nesillere aktarılmak üzere bu tarih kitapları ilkokullarda ve üniversitelerde yalnızca Antik dönemi kapsayacak şekilde okutulmuştur. Ulusal tarih yazıcılığının yanı sıra bir diğer uluslaşma adımı da Yunan dilinin bütün sözcüklerini klasik Yunancadan türemiş olduğu, yabancı sözcüklerin ise dile sonradan yapılan ilaveler olduğunu öne sürmek olmuştur. Yunanlı aydınlar Yunancanın yabancı unsurlardan arındırılması gerektiğini düşünmüşlerdir. Yunancadan farklı bir dilin kamusal alanda kullanımı polis cezasına çarptırılmayı gerekli kılmıştır. Bunun yanında “halkbilimi” adı ile ortaya çıkan çalışma alanı milliyetçi amaçlara ulaşmada kullanılan bilimsel verileri toplamaya yardımcı olmuştur.

Yunan milliyetçiliği Türk milliyetçiliğinden farklı olarak yayılcı bir politika izlemiştir. Hayal edilen toprakların var olan milli topraklardan farklı olması İstanbul ve İzmir gibi şehirlerin “kurtarılması” hedefi modern Yunan Devletinin yeni kurulan dönemlerinde temel hedefi konumundadır. “Megalı idea” olarak adlandırılan bu düşünce sistemi Anadolu’nun işgal edilmesi ile sonuçlanmıştır. Ancak bu girişimler başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Yunan Taarruzu’nun Anadolu’daki başarısızlığının ardından Nüfus Mübadelesi Anlaşması imzalanması, bölgede yeniden bir nüfus karmaşasına yol açmıştır. Bölgede yaşayan Müslüman halk “ait olduklara yere” gönderilirken, karşı kıyıda Rum vatandaşlar da Yunan topraklarına çağırılmıştır. Bölgede pek çok savaş yaşanmış ve milliyetçi tartışmalar neticesinde kimin Bulgar, kimin Makedon, kimin Yunan halkına dahil olduğu çeşitli kıstaslarla belirlenmeye çalışılmıştır. Ancak her şekilde karışık toplulukları barındıran bu coğrafyanın Yunanlı olması için çeşitli adımlar atılmıştır. Yer isimlerini Helenleştirilmesi, ibadet yerlerinin dönüştürülmesi, istimlak edilme- yen her ne varsa imha edilmesi, böylelikle ötekine ait kültürel mirasın ihtilafli topraklardan silinmesi, mübadillere uygulanan olumsuz iskan ve toprak rejimleri bunlara örnek olarak verilebilir.

Uluslaşma Yolunda Bir Adım: Türk-Yunan Zorunlu Mübadelesi

Yunan ve Türk milliyetçilikleri, uluslaşmak adına zaman zaman işbirliği yapmışlar, Lozan Anlaşması’nda öngörülen Nüfus Mübadelesi’nde olduğu gibi ortak hareket etmişlerdir. Yunan ve Türk milliyetçilikleri, aynı dönemde gelişen diğer milliyetçilikler gibi, homojen olmaktan uzak halklarını “Yunanlılara” ya da “Türklere” dönüştürmeye çalışmıştır. Bünyelerinde barındırdıkları farklılıklarla baş etme yöntemleri ise yukarıda da değindiğimiz gibi oldukça benzerdir. Benimsenen bu yöntemler maddi baskı şeklinde gerçekleşmekte bunun yetersiz kaldığı noktada da fiziksel şiddete başvurulmaktadır. Zorunlu nüfus mübadelesi fiziksel şiddetin en temel şeklidir.

Yunanistan ve Türkiye arasındaki ilk nüfus mübadelesi 1914 yılında Yunan Komutan Venizelos tarafından ortaya çıkan zorlukları çözümlenmek adına önerilmiştir. Milletler Cemiyeti’nin Yunanistan ve Anadolu’da nüfus boşalması sonucu ortaya çıkan durumu değerlendirmek amacıyla görevlendirdiği Norveçli Dr.Nansen, sunduğu raporda aslında herkesin istediği fakat dile getiremediği çözüm yolunu. “nüfusları birbirinden ayırmak”ın gereğini dile getirmiştir.(Clark, 2008) Rapora göre Anadolu’da zaten en zor koşullarda gerçekleşmekte olan Rumların göçü bir şekilde düzene sokulup resmi bir konum kazanmalı diğer yanda Yunanistan’da yaşayan Müslümanlar Türkiye’ye gönderilerek Yunanistan’a akın eden mültecilere yer açılmalıdır. Protokolün içeriği, her iki tarafın da politik istikrar-sızlığa son verme çabasının sonucu olarak, göçmenlerin barınma beslenme giyim konaklama, mülkiyet hakları..vb pek çok temel sorun için çözüm üretmekten

uzak bir yapı arz etmekte ve aynı zamanda protokolün dili net ifadeleri barındırmamaktadır.(Yıldırım 2006) Lozan görüşmelerinin sona ermesinden yaklaşık bir yıl sonra, bu anlaşma uyarınca yaklaşık 700.000 kişi anayurdundan koparılarak göçmen konumuna getirilmiştir. Bu değişim sürecinin tamamlanması 10 yıl zaman almıştır. (Yıldırım, 2006) Hem Yunanistan hem Türkiye için, 1923–1933 yılları arası binlerce evsiz-işsiz ve aç göçmenin ortasında bulunduğu bir “ulusal yeniden inşa” sürecinin yaşandığı dönemdir.

Türk-Yunan Nüfus Mübadelesine dair çalışmalarda mübadelenin ve onu somutlaştıran anlaşmanın iki önemli kusuruna değinilmektedir. İlk olarak etnik homojenliği sağlama amacı güden bu anlaşma aslında Anadolu Rumları ve Yunanistan’da yaşayan Türk-Müslüman nüfusun birbirine etnik bir şiddet uygulaya geldiği ön kabulüne dayanmaktadır. Halbuki o döneme kadar böyle bir anlaşmazlık görülmemiştir. Ayrıca Mübadele Anlaşması’nın koşulları yerine getirilirken, mülklerin dağıtılması, tasfiyesi, göçmenlerin tazmini konularında öngörülenlerin tam olarak uygulandığı varsayılmaktadır ancak uygulama ev ve arazilerin paylaşılması konusu Anlaşma’da yazıldığı şekilde gerçekleştirilememiştir. (Yıldırım, 2006) Göçmenler ulus-devletin uygulamaları karşısında pasif aktörler olarak kalmışlardır. Yunan ve Türkler Anlaşma’yla ezeli birer düşman olarak addedilmiş, varlıkları ile birbirini tehdit eder sayılmıştır. Halkların düşmanlaştırılması yanında çok zor şartlar altında göçe zorlanmışlardır. Bir diğer önemli eleştiri bu göçün “zorunlu” olmasıdır.

Lozan Anlaşması uyarınca kurulan “Karma Komisyon” mübadillerin gelmekte oldukları ülkeden bir alacak talep edebilmesi amacıyla taşınabilir ve taşınmaz malların değerinin saptanması ve malların tasfiyesini etkin biçimde gerçekleştirememiştir. Genellikle ailelerin geçmişteki özel birikimlerinin karşılığı yeni yerleşim alanlarında verilememiştir. Bunun yanında bundan sonraki geçimlerini sağlayacak olan ekonomik faaliyetleri Komisyon belirlemiş, ancak bu belirleme esnasında kişilerin yetenekleri ve bilgileri göz önünde bulundurulmamıştır. Toprak dağıtımı, besili hayvan dağıtımı, ev verilmesi gibi pek çok hususta adil davranılmamış, kısıtlı bir zaman diliminde mübadillere ancak hayatlarını idame ettirebilecek bir yaşam standardı sunulmuştur. İskender Özsoy’un hayatta kalan mübadillerle gerçekleştirdiği röportajlardan oluşan *Mübadelenin Öksüz Çocukları* adlı kitapta mübadillerin mal varlıklarının dağıtımıyla ilgili gerçek anlatımlara rastlamak mümkündür. Bu kitabın kahramanlarından Girit’te yaşayan Hasan Hulki Bey ve eşi Kemal Hanım mübadele anlaşmasının imzalanmasıyla birlikte Mersin’e göçmek zorunda kalmışlardır. Bu ailenin kızı olan İkbâl Hanım yaşadıklarını şu şekilde dile getirmiştir:

“Babam Girit’te bıraktığımız ve haksız olarak 200 bin altın değer biçilen mal varlığımıza karşılık burada neler verileceğini öğrenmek için iskân memuruna git-

miş. Memur “Hulki Bey Girit’te bıraktığınız mala karşılık size Mersin’i vermek lazım ama bu imkansız. O yüzden size bir simitçi fırınıyla ortak sekiz dönüm bahçe verebiliriz” cevabını vermiş. Babacığım “ben fırıncı değilim kimseyle de ortak malım olmadı. Biz eşimle Girit’te kaç çiftlik kaç zeytinlik bağ bahçe bıraktık biliyor musunuz? Sekiz kişilik aileyiz altı çocuğum var. Bizi sokakta bırakıyorsunuz diye çıkmış ve oracıkta üzüntüden felç geçirmiş.”(Özsoy, 2007)

Kastor’da doğmuş olan Mustafa Akın da aynı durumu şöyle dile getirmiştir:

“Yunanistan’daki mallarımızın mübadilinin verileceğini söylemişlerdi. Hiç uygulanmadı bu. Getirdiğimiz mal beyannameleri geçersiz sayıldı hükümet bir kanun çıkardı. Yunanistan’da ne kadar malı olursa olsun, burada herkes eşit sayılarak nüfus başına toprak dağıtılacaktı nüfus başına beşer dönüm tarla, hane başına dokuz dönüm bahçe..Honaz’ın yerli eşrafından bir iskan komisyonu kurulmuş. Onlar kendi bildikleri gibi dağıttı. Bazı tarlaların yarısına bu komisyondaki kimi kişiler el koymuş.30 dönüm diye verilen, 15-20 dönüm kadardı. 1937 yılında kadastro geldi ölçüp biçtiler arazileri, bize dokuz dönüm diye verilen bahçe iki dönüm çıktı! Haksızlığı biliyor ve görüyorduk. Ama hakkımızı arayacak kimsemiz yoktu! Dil bilmediğimizden muhacir olduğumuzdan horlanıyorduk.”(Yalçın, 1998)

Benzer bir hikayeyi Mehmet Reşid Ağa ve ailesi anlatmaktadır. Girit’in Ye-rapetra Kenti’nde zengin hayatları mübadele ile sıfırlanmıştır. Girit’ten Marmara adasına göçtüklerinde Girit’te bıraktıkları büyük bir ev, büyük zeytinlikler ve pahalı mücevherler yerine adada iki katlı ahşap bir ev vermişler, bunu dışında nüfus başına 20 zeytin ağacı, üçer dönüm de arazi verilmiştir.(Özsoy, 2007). Kiptapta yer alan onlarca gerçek mübadele öykülerinde hep aynı sorunlardan dem vurulmaktadır. Bu hikayeler Yunanistan’a göç edenler için de Türkiye’ye göç edenler için de benzer nitelikler taşımaktadır. Genel olarak mübadiller mal varlığının gerektiği gibi adil paylaşırılmadığı gerçeğinden söz etmekte, bunun yanı sıra insanların yıllarca emek harcadığı birikimlerini bir anlaşma gereğince terk etmek zorunda olmalarına anlam verememektedir. Bu durum Sabahattin Ali’nin *Sırça Köşk* adlı eserinde de anlatılır. Romanda birkaç yıl arayla İzmir’e yakın bir kasaba olan Çirkince’yi(bugünkü Şirince) ziyaret eden öykünün kahramanı, ilk gidişinde kasabayı Rumların yaşadığı tertemiz sokaklar, güzel giyimli eğlenceli ve çalışkan kasaba sakinleri, dört tane ilkokulu iki lisesi olan bir cennet olarak resmeder. İkinci gidişinde ise virane olmuş evler, sokaklarda çöp ve hayvan pisliği dolu olan bir kasabaya dönüşmüştür. Buraya İskeçe’den göçen köylüler tütün ettikleri için incir ve zeytinden anlamamışlar ve toprakları viraneye çevirmişlerdir.(Ali, 2003)

Mübadiller gittikleri bölgelerde nüfusu arttırmışlardır. Özellikle Yunanistan’a göç o kadar yoğundur ki, mübadiller burada yerleşecek alan bile bulmakta

zorlanmışlardır. Lozan Anlaşması'nın uygulanması neticesinde, mülteciler Selanik ve Atina'ya akın etmişler, kiliselere, okullara, kraliyet saraylarına, tiyatrolara, çadırlara, derme çatma binalara sığınmışlardır. Ayrıca Atina'da 200 bin kişi açıktadır. Selanik de aynı şekilde Rum göçmenlerle dolup taşmıştır. Açıkta kalan göçmenler Müslümanlara ait arazilere, camilere, okullara evlere yerleşmişlerdir.

Mübadillere ödenecek bireysel tazminatların ise 1. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı gibi büyük çaplı ve önemli çatışmaların ardından adaletle dağıtılması teknik olarak da çok mümkün görünmemektedir. Lozan Sözleşmesi teoride mübadele edilebilir kişilerin hakları bakımından son derece titizdir, fakat iş uygulamaya gelince verilen hakların bir değeri yoktur.

Toplumsal Hafıza

Mübadiller yaşamlarını zorlaştıran devlet politikalarına karşı, toplumsal hafızalarını koruyarak tepki vermiş ve ayakta durmaya çalışmıştır. Bu anlamda toplumsal hafıza, evlerinden zorla koparılmış iki milyon insan için zorunlu bir dayanak olmuştur.

Hafızayı çok çeşitli disiplinler, çok çeşitli konular açısından incelemişlerdir. Bireysel hafızanın varlığı konusunda herhangi bir tereddüt bulunmamakla birlikte, “kolektif hafıza” kavramı belli bir süre kabul görmemiş ancak Durkheim'in öğrencilerinden ünlü Fransız sosyolog Maurice Halbwachs “Hafızanın Toplumsal Çerçevesi ve Kolektif Hafıza” adlı eseriyle kolektif hafızanın varlığı konusundaki tartışmaları büyük ölçüde sonlandırmış, 1920'li yıllarda “toplumsal hafıza” kavramını ortaya atmıştır. Bu kavramsallaştırmaya göre algılar ne kadar kişisel olursa olsun, anılar toplumsal değerler çerçevesinde kaydedilir. Toplumsal olan, sosyal bir olgu olarak toplumsal hafızayı etkileyen hatırlama ve unutma mekanizmaları ile toplumsal hafızayı biçimlendirmektedir. Bu noktada Halbwachs toplumsal hafızayı, bireysel hafızadan ayrı tutmaz çünkü bireyin hafızası sosyal alanda şekillenir. Sosyal çerçevenin dışında toplumda yaşayan insanların hatıralarını sabitleştirecekleri ve yeniden bulabilecekleri bir başka bellek olmaz.(Halbwachs, 1992). Toplum üyelerinin sosyalizasyon sürecinde belirlenmiş bellekleri toplumsal hafızayı oluşturur.(Assman, 2001). Halbwachs çeşitli sosyal gruplar içinde bireylerin hafıza ve hatırlama biçimlerini incelediğinde, hatırlamanın doğası itibarıyla toplumsal bir nitelik taşıdığı ve ortak geçmişin bir grubun iletişimsel ve duygusal harcını oluşturduğu sonucuna ulaşmıştır. Hafıza tıpkı dil gibi iletişimsel süreçlerde örneğin hatıraların anlatılması, alımlanması ve sahiplenilmesi yoluyla ortaya çıkar. Çünkü korunmaya çalışılan bellek ancak başkalarına aktarım ile var olabilir. İnsan bir sosyal çevre içinde, bir ailede, bir okulda, bir etnik köken içinde alışveriş içinde olduğu çeşitli sosyal gruplar içinde bu gruplar için önem atfedilen konuları hatırlar ve geçmişi sürekli yeniden inşa ederken, bu çerçeve dışında kalanları unuttur.(Assman, 2001). Böylece hatırlama ve unutma

ile bir toplumsal hafıza belirir. Toplumsal hafıza iletişim süreçlerinde yeniden üretildiği için, aslında onu taşıyanlarla birlikte şu anda var olacaktır. Bu nedenle toplumsal hafıza somut zaman ve mekanla ilişkilidir ve her şeyden önce grup üyelerinin kimlikleriyle ilgili olacaktır.

Toplumsal hafızanın yaşamsal önemi, her türlü başlangıcın içinde bir “hatırlama” eylemi olmasından kaynaklanır. Hatırlama ve belleğin hayatımızda yaşamsal kıymeti vardır çünkü şu anın dünyasını geçmişin olayları ve nesnelileri neden-sonuç ilişkisi bağlamında yaşarız.(Connerton,1999) Geçmişin hangi anını ya da hangi bölümünü hatırlamak istersek onunla yaşarız bu da şimdiki zamanı, çeşitli geçmiş yaşantılarımızın hangisiyle bağlantı kuruyorsak ona göre yaşayacağımızı gösterir. Yaşamımızın en ince ayrıntıları ve günlük hayatımızın tekrarları aslında geçmiş deneyimlerimizle ilgilidir. Yani bugünü yaşamak, geçmişin bir uzantısı sonucu ya da sebebidir. Bugünün anlamıdır. Günlük yaşam deneyimlerimizin akla uygunluğundan emin olabilmek için onu daha önce yaptıklarımızın oluşturduğu bağlama dayandırmak zorundayızdır çünkü zihnimiz geçmiş deneyimlerin genel çerçevesine ihtiyaç duyar. Geçmişle ilişki “hatırlama” üzerinden bir “hatırlama kültürü” biçiminde kurulabileceği gibi “unutma” aracılığıyla bir “unutma kültürü şeklinde de kurulabilir.(Sancar, 2010) Antony D.Smith *Ulusların Etnik Kökeni* adlı kitabında geçmişe karşı olan nostalgik bağlılığın sebebini dört unsura bağlamaktadır: İlk olarak kapitalizmin güçlü bir yabancılaşma ve yurtsuzluk duygusu ortaya çıkardığını ve insanların nereden gelip nereye gittiklerini anlamlandırmak için geçmişe başvurduklarını söyler. İkinci olarak; insanı herhangi bir sosyal çevreye entegre etmenin yolunun köklü bir geçmişi paylaşmak olduğunu savunur. Yani modern toplumla toplumsal düzenin kolektif geleneklerle de yerel alışkanlıkların kaynaştırılmasıdır. Tarihsel bağlar toplumsal gruplara bir anlam ve bağlam yaratır. Diğer bir sebep; tüm faniler için ortak bir özellikten oluşur. Bütün zamanlarda ve bütün topraklarda ölüm ve beyhudedelik aşılmaya çalışılır. Bireyler kendilerini bağlı hissettikleri topluluğun tarihi ve kaderi ile kişiliklerini koruyup unutulmamalarını sağlayacak bir ölümsüzlük vasıtası bulmaya çalışırlar. Toplumda bir kişinin hayat tarzını ve isteklerini ortak geleneklere uydurması beklenir böylece bu yapı süregelir ve kişiler kendilerini güvende hissederler. En son sebep ise; modern zamanların bir sonucu olarak dinsel ve geleneksel kuruluşların zayıflamasına bağlı bir geçmişe özlem duygusudur. Bu anlamda etnik milliyetçilik bir “dine” dönüşür. Böylece bireyler soy-anı-lar-kimlikler zinciri ile çözülmeyen bağlar oluşturur ve topluluğa dönüşürler. Bu noktada söylenmesi gereken şey ise bir toplum olmak adına sonradan icat edilmiş geleneklerin her zaman var olduğudur. Seçici hafıza geçmişi yeniden keşfeder ya da su üstüne çıkarılan motif ve mitlerle geçmiş yeniden inşa edilir. (Smith, 2002) Smith’e göre geçmiş bir var olma meselesidir.

Türk-Yunan Zorunlu Mübadelesi'nde göçmenler toplumsal hafızalarını korumak için direnmişlerdir. Bir dönemin gereği olarak görülen “ulus-devlet”in politikaları, her ne kadar bazı insanları yurtlarından zoraki olarak ayırsa da, göçmenlerin yaşadığı deneyimler bizlere toplumsal hafızalarını korumak adına mübadillerin yoğun bir çabaya giriştiğini göstermektedir. Türk mübadillerin çoğu, kendilerine gösterilen boş Rum köylerini bir türlü benimseyememişlerdir. Yunanistan'da ise zaten yeteri kadar yerleşme alanı oluşturulamamıştır. Yerleştirildikleri bölgede sıkışıp kalan göçmenler “kendi bildikleri tarzda” yeni yaşamlar kurmak için çabalamışlardır. Yerleşilen ilk köyler terk edilip, yeni köyler kurmuşlar ve geldikleri yerde kalmış kasabalarının isimlerini yeni kasabalarına vermişlerdir. Yanlarında taşıdıkları “ata mezarları” için de yeni topraklar bulmuşlardır.(NTV Tarih Dergisi, Ocak 2012, Sayı:36 ss:28-47) Türkiye'den Yunanistan'a gidenler yerleşilen yere “Yeni İzmir” (Neo Smyrna) adını vermişlerdir Buna benzer şekilde “Yeni Kayseri” (Neo Kesseria) gibi “Yeni İyonya” gibi yerleşim alanları oluşturmuşlardır.(Holst;1993). Mübadiller yerleşim alanı olarak Atina ya da daha iç bölgeleri değil tıpkı geldikleri yerde olduğu gibi deniz kenarını tercih etmişlerdir. Uzak yerleri kendi ülkelerindeki mekanların “yeni” biçimleri diye adlandırmak onları “eski” kılmaktır. Bu adlandırmada “yeni” olan değişmez bir şekilde yitip gitmiş olanın “halefi” “varisi” anlamına gelmektedir.

Göç toplumsal-ekonomik etkilerinin yanı sıra sanatta da kendini göstermiştir. “Savaş-esaret-kovulma-göçmenlerin sorunları” konuları edebiyatta ele alınmıştır. Yunanistan'da Anadolu doğumlu olan ünlü edebiyatçılara rastlayabiliriz. Örneğin Sefeis- İzmir doğumlu ve Nobel ödüllü-Didou Sotiriyu “Benden Selam Söyle Anadolu'ya” kitabında Anadolu'da başlayan gençlik yıllarını ve sonrasında savaş yıllarıyla birlikte gelen göç hareketini kendi dünyasından yansıtmıştır. Mübadeleden hemen sonra Yunanistan'da birçok roman yazılmıştır. Bu romanların ortak teması geride bırakılan vatan ve mübadillerin yeni vatanlarında yaşadıklarıdır. Türkiye'de yıllarca bu konuyla ilgili eserlere rastlanmaz. Yunan edebiyatından farklı olarak Türk edebiyatında mübadele çok sınırlı olarak yer alır.(Milas, 2007) Müzik mirasın en önemli unsurlarından biri olarak göze çarpmaktadır. Anadolu göçmenler Anadolu'ya has ezgileri Yunanistan'a götürmüşlerdir. Bu müzik tüm alt sınıfın-dışlanmışların müziği olarak görülmüş ve orada tepkiyle karşılanmıştır.

Mübadillerin gündelik yaşam pratiklerini yanlarında taşıyarak geçmiş yaşamlarını sürdürme çabalarına en güzel örneklerden biri de gittikleri yerlere “limon ağacı” dikmeleri olmuştur. Geldikleri yerin coğrafi özelliklerini gittiklere yerlere taşımışlardır. Giritli mübadiller, kimliklerini gündelik hayat pratiklerini koruyarak kazanmaya çalışmışlardır Girit'i hatırlamanın simgesi ise limon ağacıdır. Ağaç, köklerini toprağa salmasıyla “yerleşikliği” ifade eder. Limon ağacı

kök saldığı yerin, kapladığı coğrafyanın, ağacı ekenle birlikte büyüyen, değişen mevsimler, geçen zamanın simgesidir.”(Böke, 2007) Bu ağacın geçmiş yaşıntının parçalarını taşıyor olması mübadiller için geldikleri yerlerden taşınmalarını gerekli kılmıştır.

Mübadiller görüldüğü gibi kendilerine ait ne varsa peşlerinden getirmişler, çocuklarına aktarmışlar ve bildikleri gibi yaşamak konusunda ısrarcı olarak bunun hem bir tercih hem de bir ihtiyaç olduğunu göstermişlerdir. Akılda tutma, unutmaya direnmedir. Geçmişlerine ait olanı korumak, ulus-devlet politikalarına bir nevi ayak diremedir Zaman zaman devlet, kimliğı belirleyici olan bu pratikleri bastırma yoluna gitse de, toplumsal hafıza üyelerini hayata adapte edebilmek için geçmişin izlerini bırakmaz ve üzerinde kurulmaya çalışılan her türlü iktidarı ve zoru reddeder.

Toplumsal Hafızanın Taşıyıcısı Olarak Rembetiko

Mübadiller topraklarından koparılanın ve yıllarca emek vererek kurdukları hayatları terk etmek zorunda olmanın acısını bir müzik türüyle ifade etmişler, bunu bir “hatırlama” aracı olarak görmüşlerdir. Çünkü müzik büyüleyici, coşturucu ve etkileyici niteliğıyle mübadillerin üzüntülerini dile getirdiğı gibi, diğer yandan geçmişlerinin bir parçası olarak vazgeçemedikleri, kısıtlamalara rağmen dinlemeye, söylemeye, geliştirmeye devam ettikleri, dönemin uluslaştırma politikalarına karşı kendi hayatlarını ve kimliklerini korumak için gösterdikleri hayati önem taşıyan bir “direnç” olarak işlev görmüştür. Rembetikonun “direnç” olarak algılamamıza yol açan etmenler arasında bu müzik türünün ortaya çıkışı ve tarihsel gelişimi gözümüze çarpmaktadır zira rembetikonun gelişimi Türk-Yunan göçüne paraleldir. Diğer taraftan “rembetiko” kelimesi etimolojik olarak incelendiğinde “isyan” anlamın temelini oluşturmaktadır. Bu kelimenin Sırpça “rebenak (isyan)” kelimesinden türediğini iddia edenler olduğu gibi Türkçede düzensiz birlikler için kullanılan “rebet asker (otoriteye uymayan asker)” kullanımından kaynaklandığını iddia edenler de bulunmaktadır.(Petreopoulos). Slav dilindeki “reberoc(delikanlı)” , İtalyanca “rembelos(devrimci)” Yunanca’da “rembeme (başboş gezmek)” kelimeleri gibi alternatiflerin ortak özelliğı bu kelimelerin “isyan-başkaldırı” anlamını barındırmasıdır

Rembetiko olarak bilinen müzik türünün Türk-Yunan göçü esnasında ya da sonucunda ortaya çıktığını söylemek yanlıştır. Bugüne kadar yapılan araştırmalar sonucunda ortaya çıkan arşiv, belge, plak ve kayıtlardan bu müzik türünün 1850’lerde ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Tarihte ilk olarak bu tarz müziklerin ağırlıklı olarak görüldüğü bölgeler Yunan diasporasının toplu olarak şehir hayatını benimsediğı bir dizi yerleşim merkezidir.(Holst, 1993) Bu bölgenin gerek Osmanlı döneminde gerekse Osmanlı sonrası dönemde coğrafi olarak hareketliliğe sahip olması bu müzik türünün köklerinin belirginleşmesine ve netleşme-

sine engel olmuştur. Bir diğer etmen ise, bu sanatsal faaliyeti yaratan ve tüketen toplumsal bağlamlardaki benzerliklerdir. Bu yerleşim yerleri İzmir, İstanbul, Selanik gibi liman şehirlerinin yanı sıra Pire Atina gibi Yunan şehirlerini de kapsamaktadır.

1922 Mübadelesi'ne kadar İzmir ve İstanbul, ticari ve sosyokültürel yükseliş içerisinde olan şehirlerdir. Bu büyük şehirlerde birlikte yaşayan Türkler ve Rumlar her alanda birbirlerinden etkilenmişler, dönemin “cafe amanlarında (müzikli semai kahveler)” her dinden ve her dilden müzikler icra etmişlerdir. İşte bu müzikli kahvelerde çalınıp söylenen müzik “rembetiko”dur.(Holst,1993) Bu kahveler o dönemde “amane kahvesi” olarak adlandırılmakta olup, amane kahveleri Türk mahalle kahvelerinin düşük düzeydeki birer taklidi gibidirler. 20.yüzyılın başlarında özellikle tiyatro oyunlarında yeni yeni belirginleşen bu müzik bir dış olayla gelişerek yayılmıştır. Lozan Anlaşması ile şartları belirlenen Türk-Yunan Zorunlu Mübadelesi'nde yaklaşık 2 milyon insanın yer değiştirmesi, bu müzik türünün çeşitli şehirlere taşınmasını ve bilinirliğinin artmasını sağlamıştır. Mübadeleyle birlikte bütün kültürel birikim Yunanistan'ın yeni gelişen şehirlerine taşınmış ve bu bölgelere zenginlik kazandırmıştır. Mübadiller, geldikleri toplumun beceri, incelik ve yaşam pratiklerini beraberinde getirmişlerdir. Rembetikonun ünlü müzisyenleri Sotiria Bellu, Yorgos R overtakis ise küçük yaşlarında İzmir'den Yunanistan'a göçen mübadillerdir. Rembetiko sanatçılarının yüzde kırkının mübadil olduğu söylenmektedir. (Theodorelisrigas) Mübadillerin beraberinde getirdikleri müzik tavrı amane kahvelerinde el üstünde tutulan bir tür olmuştur. Rembetikonun iki temel tarzından biri olan “İzmir Ekolu” daha çok mübadillerin Anadolu lu öğeler barındıran, mübadiller tarafından söylenen bestelenen şarkılardan oluşurken, diğer tarz olan “Pire Ekolu” daha çok Yunanistan'da bulunan yerleşiklerin rembetikoyu yorumlama biçimidir. Rembetiko müzisyenleri, İzmirli meslektaşlarının müzikal yeteneklerinden büyülenmişlerdir

Rembet müziğinin ulus-devlet uygulamaları karşısındaki görünümü iki şekilde ortaya çıkmaktadır. Bunlardan ilki bu dönem politikalarının insanlar üzerinde bıraktığı yıkıcı etkinin dile getirilmesi ve müzikle kendini ifade etmedir. Diğer ise geçmiş dönem yaşantının bir uzantısı olarak müziğinin çalınıp söylenmeye devam etmesi böylece geçmişin bir parçası olarak tarihi yaşatmak şeklinde zuhur etmiştir. İlk duruma örnekleri ulus-devlet uygulamalarının her iki taraf için de en görünür şekli olan göç esnasında fazlaca görmekteyiz. Hatta çok ünlü bir film olan 1983 yapımı Kostas Ferris yönetimindeki “Rembetiko” adlı film tam da bu durumu yansıtmaktadır. 1922'de Türk-Yunan Göçünün hızlanmasıyla birlikte göç etmiş insanların bir taraftan fakirlik ve ekonomik sıkıntılarla boğuşurken diğer taraftan yerleşikler tarafından dışlanmalarını ve yeni yerleşimlerdeki sorunlarını ele almaktadır. Filmin başkahramanı “Marika” tıpkı ailesi gibi, yaşamlarında

çektikleri acılardan dolayı müziğe tutunurlar ve aile boyu rembetiko çalıp söyleyerek acılarını ifade ederler. Marika'nın ailesi gibi göç yıllarında Yunanistan'da umduklarını bulamayan beş yüz bin kadar mübadil Amerika'ya göç etmiş, derin gurbet acısı çeken kişiler kederli şarkılarını plaklara kaydetmişlerdir.

Rembetiko şarkıları vasıfsız, yarı zamanlı işçiler, kent yoksulları ve toplumun alt kesimleri gibi marjinal grupların kendi adlarına konuşma, kişisel ve müşterek öykülerini aracı olmadan anlatabilme imkanı sunmuştur. Rembetiko şarkıları bu anlamda aşırı yoksulluk, umutlar ve korkulara dair zengin bir birikimdir. Zaten özellikle göç döneminde okunup söylenen çoğu rembet şarkının teması: göç, dışlayan coğrafya, polis hapishane.. gibi konulardır. Rembet müziğine ait şarkı sözlerine baktığımızda, aslında göç edenlerin göç nedeniyle yaşamları kötüleşenlerin, savaş yıllarının neden olduğu karmaşanın dili olduğu görülmektedir. Müziğin dili bize yaşananlar hakkında ipucu verebilmektedir.

Göç sırasında gemilerle taşınmış olan mübadiller çok kötü koşullarda yolculuk yapmışlardır. Bu yolculuklar esnasında pek çok kişinin yaşamını kaybettiği, ağır bulaşıcı hastalıklar yaşandığı ve bu durum nedeniyle limanlarda karantina bölgeleri oluşturulduğu kayıtlarda belirtilmektedir. Rembet şarkılarında da bu yolculuk karamsar bir dille anlatılmış gemiye binmek ölümle bağdaştırılmıştır:

“Ah, gemide ölürsem eğer ne derler ki?

Genç bir çocuk öldü,

Yaşam dolu bir levent.(aman,aman)

Ah, gemide ölürsem eğer,

Denize atın beni

Kara balıklar, tuzlu sular yutsun.(aman, aman)”(“Gemide Ölürsem Eğer”, “a History of Rembetika” adlı plak 1920 kaydı)

Rembet şarkı sözleri incelendiğinde “ayrılık acısı” en genel tema olarak göze çarpmaktadır. Geldikleri topraklara duyulan özlem, İstanbul'un güzelliği Anadolu'nun bereketli toprakları, İzmir'in büyümlü havası şarkılarda birçok kez yerini bulmuştur. (Bkz: Şarkı: Göçmen Kızı)

Rembet şarkılarının yukarıda örneklerle anlatıldığı gibi duyguların dışı vurumu olmasının yanı sıra tarihin bir taşıyıcısı olduğundan da bahsetmiştik. Bu fonksiyonu ile müzik bir yaşam pratiği olarak geçmişin devam ettirilmesinin bir yöntemidir. Yaşam sürülen mekanlar değişse de günlük hayatı sürdürme biçimleri devam etmektedir. Rembetiko müziğinin en ünlü temsilcileri Türk-Yunan Mübadelesini bizzat yaşamış olanlardır. Rembetikonun bir yaşam pratiği olarak taşınmasının ve gidilen yerlere götürülmesinin diğer bir kanıtı da rembet müziğinin içinde barındırdığı Anadolulu ezgilerdir.

Yunanistan'da "İzmir ekolu" şeklinde gelişim gösteren rembet müziği çeşitli siyasal iktidarlar tarafından sansüre uğramıştır. Bunun altında bu müziğin "Al'a turca" olarak görülmesi yatmaktadır. Göçmenlerin söylediği rembetiko şarkıları makamla söylenen müzikleri, zeybekiko, kasapiko, çiftetelli gibi oyun ritimleriyle ya da ud, santur, kemençe gibi enstrümanlarla bariz biçimde Şarklı, Şark'a aittirler.(Gauntlett, 2005) Batılılaşma yolundaki Yunanlılar rembet şarkılarını kendilerine hakaret olarak görmekte ve bu şarkılardan utanç duymaktadırlar. Hatta bu bakış açısı Zacharias Papantoniu 'nun şu sözleri ile özetlenebilir: " Tutkularının anlatımını böyle içten içe kaynayan bir müziğe havale eden bir millet, bizim Avrupa'da söylendiği gibi, medeniyet sınırlarının haricine düşer."(Eleftron Vima, Atina Gazetesi 3 Temmuz 1938). Bu bakış açısına paralel olarak göçmenler bu müzik türünün kendilerine ait olmadığını savunma yarışına bile girişmişlerdir. Yazar Dimitris Liatros Doğu Trakya'dan göçmek zorunda kalan ailesine ithaf ettiği kitabında, buzuki ve kendi düşüncesine göre Yunan popüler müziğinin en "sefil" örneğini teşkil eden rembetiko şarkılarıyla mübadilleri ilişkilendirmenin kendilerinin sürekli aşağılanmasına yol açtığından bahseder. Yazar bu kitabında bu lekeden kurtulmanın yollarını aramakta verdiği örneklerle kendini temize çıkarmaya çalışmaktadır.(Gauntlett 2005) Şarklı yapısı ile rembetiko Yunan toplumunda damgalı ve marjinal bir konuma itilmiştir. Modern Yunanistan ulus-devleti kendini, hüküm sürdüğü coğrafyada batı değerlerinin ve nüfusunun temsilcisi ve Avrupa'nın demokratik gelişiminin temel esin kaynağı olan Antik Yunan kültürünün mirasçısı ve devamı olarak görmektedir. Yunanlılar itibarlı bir geçmişin ayrıcalıklı sahipleridirler. Bu ideolojik bakış ülkenin yakın Osmanlı geçmişini reddederek, yıllardır iç içe yaşamının vermiş olduğu kültürel etkileşimin "olumsuz" algılanmasına ve bu kültürü "unutma" yoluna gidilmesinin gerekliliğine inandırmıştır. Helen kültürünü ortaya çıkarmak, geliştirmek ve bu kutlu mirası korumak Yunan ulus-devletinin temel problemi haline gelmiştir. Bu durum Yunan edebiyatında, gazetecilikte, tarih yazımında ve kültürel eleştirinin her türünde kendini göstermiştir. Yunan müziği de bu söylemden payını almıştır. Yakın geçmişten bir örnek verecek olursak Ağustos 1990 tarihli Olympic Havayollarının Motion Dergisi'nin yayınladığı "Yunan müziği" adlı uzun makaleye bakabiliriz. Bu yazıya göre Yunan müziği binlerce yıl içinde, hemen hemen hiçbir dış etki altında kalmadan bugüne varmış ve bütün dünyayı etkilemiştir. Yine yazıda Yunan çalgılarının içinde keman, zurna, kemençe, gitar, tambur gibi çalgıların da olduğu iddia edilmiştir. Hatta dergide yayınlanan fotoğraflarda Antik Apollon Tapınakları'nın kalıntıları önünde zurna ve tambur çalan çalgıcılar görülmektedir. Yunan müziğine dair bu iddiaların doğruluğu tartışılmamakla birlikte Yunanistan'da müziğin bir milliyetçilik argümanı olarak kullanıldığı görülmektedir. Özellikle Lozan Anlaşması'ndan sonra bu söylem, Yunanistan içinde hakim olan grubun, kültürel, sosyal ve siyasi açıdan Doğu'dan gelen göçmenleri aşağılanmasına hizmet etmiştir.

Metaksas hükümeti rembetikonun, yeni filizlenmekte olan kayıt endüstrisine en baştan sansür uygulamıştır.(Gauntlett 2005) Eylül 1937’den beri kaydedilecek olan her parça öncesinde Devlet Sansür Kurulu tarafından söz ve müzikleri incelenerek kayda girmesi kararlaştırılmış, bu sansür kurulu Hariklaki, Hasapiko, Katife ve Zeybekika türündeki tüm şarkıları reddetmiş ve kaydına izin vermemiştir. Rembet şarkıları söyleyenlerin yaşam tarzı da Metaksas hükümetinin sansürüne konu olmuştur. 1937 yılında ticari plak şirketleri tarafından popüler müziğin yayılması karlı ve saygın bir yol iken, “İzmir ekolu” rembet şarkıların ve amanelerin bu endüstriden dışlanması muhakkak ki bu müziğe büyük bir darbe olmuştur. Rembetikonun tehlikeli görüldüğü yıllarda polis tarafından buzuki ve bağlama gibi müzik aletleri toplatılmış ve tahrip edilmiştir. Hatta kalabalık Yunan şehirlerinde bu durum o kadar çekilmez bir hal almıştır ki, rembet şarkıcılar zaman zaman yaşadıkları şehirleri terk etmek zorunda kalmışlardır.(Holst,1993) Hükümetin bu müzik türüne olan baskısı, rembet şarkıların şarkı sözlerinin daha üstü kapalı bir hale getirmiştir. Bir kısım göçmen besteci ise rembetikoya yapılan baskılar sonucu, baskı altına alınmış temalardan farklı olarak (göç, özlem, acı, uyuşturucu) içeriği erotik ilişkilere, şenlikli gürültülü yaşama kaydırmıştır.

Rembetiko müziğinin kökleri yukarıda belirtmiş olduğum gibi Türk-Yunan mübadelesinden yaklaşık 50 yıl öncesine dayanmaktadır. Ancak doğulu özellikleriyle rembetiko dışlanma ve baskı görmekten kaçamamıştır. Doğu, Batı’nın ilerlemesinin, girişimciliğinin, temiz bir yaşamın antitezi olarak görülmektedir. Tüm bunlara rağmen göç dalgasının büyük etkisiyle rembet şarkılar, 20.yüzyılın başından itibaren Türkiye’deki kahvelerden gezici sanatçılar vasıtasıyla Yanya’dan başlayıp İstanbul ve İzmir’e kadar uzanmış ve Yunancanın konuşulduğu tüm anakarayı etkisi altına almıştır. Mübadillerin yeşerttiği müzik türü, 1930’lardan itibaren Yunan müziğinin diğer tüm çeşitlerine oranla en fazla dinlenen ve en karlı müzik endüstrisi haline gelmiştir. Birçok yayından da anlaşılacağı üzere, rembetikonun bu noktaya gelmesinde mübadillerin rolü çok büyüktür.

Görüldüğü gibi rembetiko milliyetçilik ideolojisinden kaynaklanan uygulamalardan yara alsa da ayakta kalmayı becerebilmiş ve günümüzde bile hala dinlenen bir müzik türü olmayı başarmıştır. Bu yönüyle rembetiko toplumsal hafızanın bir taşıyıcı olarak yıllardır çalınıp söylenen, tekrar tekrar canlanan ve gelişen bir direniş müziğidir. Rembetikonun etimolojik incelemesinde de görüldüğü gibi bu müzik türüne “direniş, isyan” anlamlarına gelen isimlerin verilmesi bu anlamda bir tesadüf olarak görünmemektedir.

SONUÇ

Gündelik yaşamın her alanında karşımıza çıkabilecek bir sanat dalı olarak müzik, iyi bir bellek taşıyıcı ve iyi bir aktarım mekanizmasıdır. Müzik toplumda

ortak duygu ve düşüncenin dilidir Türk-Yunan Zorunlu Mübadelesi pek çok sanat dalına ilham verebilecek olaylara sebebiyet vermiştir. Başlı başına alıştığı yerden başka bir yere göç etmek zorunda kalmak yeterince trajikken, buna bir de yolculuk sırasında yakınlarını kaybeden, gittiği yerde yaşam alanı bulamayan, dışlanan, yoksulluk çeken, işini kaybeden binlerce insanın acısı eklenmiştir. Rembetiko acı çekenlerin müziğidir. Kökleri geçmişe dayansa da mübadele sırasında Anadolu ve Rum topraklarına aynı anda gelişim göstermiş, özellikle göçmenlerin kendilerini ifade ettiği coşkulu bir dil olmuştur. Rembetikonun gelişim sürecini incelediğimizde zorunlu göçün bir dönüm noktası olduğu anlaşılmaktadır. Mübadillerle birlikte kalabalık şehirlere taşınmış ve popüleritesi artmıştır. Rembetiko kullanılan çalgılar, kullanılan makamlar, icra eden şarkıcılar ele alındığında “şarklı” bir müzikal özellik göstermektedir. Türk ve Yunan milliyetçiliğinin ortak özelliği olan homojenleştirme politikasının sonucunda yaşananlarla birlikte gelişim gösteren rembetiko, icra edildiği topraklarda yine milliyetçi düşünce biçimi nedeniyle engellenmeye çalışılan, yasaklanan ve hor görülen bir müzik türü olmuştur. Yunan milliyetçiliği rembetikonun doğulu özellikler göstermesi sebebiyle kendi kültüründen silmek ister ve aşağılar. Siyasi olarak hemen hemen her dönem sansüre uğrar ve her zaman siyasi bir malzeme olarak kullanılır. Özellikle Yunanistan’ın kurulmasından hemen sonraki yıllara tekabül eden Metaxas hükümeti, rembetikoya yoğun sansür uygulamıştır. Ancak rembetiko çalınıp söylenmeye devam etmiş, günümüzde bile varlığını sürdüren bir müzik olarak toplumsal hafızanın direnişinin güzel bir simgesi olmuştur. Rembetikonun kelime anlamına da uygun şekilde bir direniş olarak algılanmasının temelinde bu müzik türünün geçmişin izlerini barındıran doğduğu toprakların kültürünü aktaran, bunun yanında yaşanan acıları dile getiren ve kendini ifade etme biçimi olan bir sanatsal duruş olması yatmaktadır. Rembetiko bir direnişin müziğidir. Çünkü her türlü engellemelere karşı varlığını sürdürmüş, köklerini kopmak zorunda olduğu “ev”lerine dayandırmıştır. Rembetiko toplumsal hafızanın bir taşıyıcısıdır çünkü müziğin büyümlü sesiyle nesilden nesile aktarılan bir hikayesi vardır.

Her iki ülkenin de milliyetçi politikaları kendi ulus-devletlerini yaratırken bir taraftan da halkların barış içinde bir arada yaşaması ihtimalini şiddet yoluyla darmadağın etmiştir. Bir yandan çok kutsal sayılan millet olmak için çabalamış, diğer taraftan birbiriyle çatışma haline sokmuş, milleti oluşturan bireyleri arada bırakmış, tarafını seçmeye zorlamış ve hayatlarını belli bir kalıba sokmaya uğraşmıştır. Günümüzde dünyanın “doğal düzeni” olarak algılanan ulus-devletler bu algının arkasına saklanarak zaman zaman halka şiddet uygulamaktan geri kalmamışlardır. Bir ulusu başka bir ulustan üstün kılan ve onun ezelden beri var olduğunu savunan, bu ulusun asli özelliklerini sürekli vurgulayan abartılı bir anlatımın hayatımızı bu denli etkilemeye hakkının olup olmadığı sorgulanmalıdır.

Yunan ve Türk ulus-devletlerinin şanlı anlatılarının gölgesinde üzülen, hor görülen, ötekileştirilen ve hayatları kötüleştirilen insanlar yatmaktadır. Milliyetçiliğin ayrıştırıcı söylemlerinin gölgesinde var olma mücadelesi veren belleklerin ve karşı kutuplara yerleştirilen insan manzaralarının aslında birbirinden farklı olmadığı görülmektedir.

KAYNAKÇA

- ANDERSON, Benedict (1993), *Hayali Cemaatler Milliyetçiğin Kökenleri ve Yayılması*, Metis Yayınları
- ALİ, Sabahattin (2003), *Sırça Köşk*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul
- ASSMAN, Jan (2001), *Kültürel Bellek*, Çev: Ayşe Tekin, Ayrıntı Yayınları, 1.Basım, İstanbul
- CLARK, Bruce (2008), *İki Kere Yabancı*. Çev: Müfide Pekin, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2008, s.109
- CONNERTON, Paul (1999), *Toplumlar Nasıl Hatırlar*, Çev: Alaeddin Şenel, Ayrıntı Yayınları, 1.Basım İstanbul
- DURGUN, Şenol (2005), *Modernleşme, Demokrasi, İslam*, Ankara, Alter Yayıncılık,
- ERDOĞAN, Mustafa (1999), *Milliyetçilik İdeolojisine Dair*, Liberal Düşünce, Sayı 15, Yaz.
- GAUNTLETT, Stathis (2005), Şarkiyatçılık ve Garbiyatçılık Arasında Küçük Asya Göçmenlerinin Yunan Popüler Müziğine Katkısı ve bu Katkının Onaylanması, *Egeyi Geçerken*, Der: Renee Hirschon, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları
- GELLNER, Ernest (2008), *Uluslar ve Ulusçuluk*, Hil Yayın, 2.Baskı, İstanbul
- HOBBSWAN, E.J.(1993), *1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik*, Ayrıntı Yayınları
- HOLST, Gail (1993), *Rembetika*, Çev: V.Çelik Akpınar, Pan Yayıncılık, 1.Baskı, İstanbul
- MİLAS, Herkül (2007), "Türk Edebiyatında Nüfus Mübadelesi Metinleri Arkasındaki Fısıltı", *Egeyi Geçerken* Der: Renee Hirschon, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul
- SANCAR, Mithat(2010), *Geçmişle Hesaplaşma: Unutma Kültüründen Hatırlama Kültürüne*, İletişim Yayınları,3. Baskı İstanbul
- SANTAMARÍA, Yves (1998), "Ulus-Devlet: Bir Modelin Tarihi", *Uluslar ve Milliyetçilikler*, Çev: Siren İdemen Haz: Jean Leca, Metis Yayınları, İstanbul
- SMITH, Anthony D.(2002), *Ulusların Etnik Kökeni*, Çev: Bahadır Sina Şener, İstanbul, Dost Kitapevi Yayınları
- ÖZKIRIMLI, Umut (2008), *21. Yüzyılda Milliyetçilik*, Der: Umut Özkırımlı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları
- ÖZSOY, İskender(2007), *Mübadelelerin Öksüz Çocukları*, Bağlam Yayıncılık
- YALÇIN, Kemal(1998), *Emanet Çeyiz&Mübadele İnsanları*, Bir Zamanlar Yayıncılık
- YILDIRIM, Onur (2006), *Diploması ve Göç Türk-Yunan Mübadelesinin Öteki Yüzü*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul,
- NTV Tarih Dergisi, Ocak 2012, Sayı:36 ss:28-47
- Pelin Böke, " İzmir'de Giritli Hatırlamak",
http://www.lozanmubadilleri.org.tr/arastirma_pelinboke.htm, E.T. 04.03.2014

Elias Petreoulos, “Rebetoloji”,

http://www.muammerketencoglu.com/imgs/Rebetika_Sarkilari.pdf E.T: 04.03.2014

Haris Theodorelisrigas, ”Marjinalleşme sesleri: Rembetiko Şarkıları Üzerinden Mübadele Deneyiminin Yunanistan’daki Yönleri”

<http://www.karalahana.com/makaleler/tarih/mubadeleden-sonra-rembetiko-sarkilari.htm>, .E.T. 05.03.2014

İnsani Müdahalenin Meşruluğu Sorunu ve Yeni Bir Meşruiyet Arayışı Olarak Koruma Sorumluluğu Yaklaşımı

The Legitimacy Of Humanitarian Intervention Issue And Liability Protection As A New Approach Search For Legitimacy

Ertuğrul ERYÜCEL¹

Abstract

This study examines the problem of the legitimacy of humanitarian intervention. Purpose of the study primarily humanitarian intervention about the legitimacy of the theoretical approaches to explain and then post-Cold War humanitarian intervention sample by addressing the international system of humanitarian intervention in a new search for legitimacy presented as “the responsibility to protect approach” is to explain.

About the legitimacy of humanitarian intervention are two theoretical approaches. First opinion humanitarian intervention is evaluated as a practice contrary to international law because international law humanitarian intervention “equal sovereignty of states”, “prohibition of the use of force” and “prohibition interference in internal affairs” is contrary to the fundamental principles. Second opinion regarding human rights provisions in the UN Treaty and customary international law, citing argues that humanitarian intervention is legitimate.

Post-Cold War humanitarian intervention as a result of the bad reputation of samples, the UN humanitarian intervention has addressed the issue again. UN adopted the “responsibility to protect approach”, as a search for a new legitimacy in humanitarian intervention is presented.

Keywords: *Humanitarian intervention, legitimacy, responsibility to protect.*

GİRİŞ

Devletlerarası ilişkilerde, 1648’den 1945’e kadar dünyanın egemen devletlerden oluştuğu görüşüne dayanan, Westphalia modeli hâkim olmuştur. Westphalia modeline göre; Avrupa, kendi yasalarına göre hareket eden, kendi siyasal ve ekonomik çıkarlarını izleyen, serbestlik içinde ittifaklar kuran ve bozan, savaş ile barış arasında güç dengesi kurallarına göre durum değiştiren, elçi gönderip kabul eden bağımsız ve özgür devletlerden oluşmuştur. Devletlerin üzerinde, onların

¹ Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İİBF Kamu Yönetimi Bölümü

ilişkilerini düzenleyen herhangi bir üstün otoritenin olmadığı bu modelde, çatışmalar güç kullanılarak çözümlenmiştir.

Birinci ve İkinci Dünya Savaşları, Westphalia modelinin sorgulanmasına yol açmıştır. Dünyada barışın ve güvenliğin korunması fikri, devletlerarasındaki ilişkilerin belirli kurallara bağlanmasını ve bu kuralları gözetecek uluslararası kurumların oluşturulmasını gerekli kılmıştır. “Birleşmiş Milletler” örgütü bu amaçla oluşturulmuş ve imzalanan BM Antlaşması ile devletlerarası ilişkilerin ilkeleri belirlenmiştir. Bu ilkeler; “tüm üyeler egemen ve eşittir”, “tüm üyeler uluslararası anlaşmazlıklara barış, güvenlik ve adaleti zedelemeyen, barışçı yöntemlerle çözüm aramakla yükümlüdür”, “hiçbir üye ülke, bir başka ülkenin toprağına ve siyasal bağımsızlığına karşı güç kullanmayacak ve güç kullanma tehdidinde bulunmayacaktır”, “BM uluslararası barışı koruma dışında, hiçbir ülkenin içişlerine müdahale etmeyecektir” şeklindedir.

İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra savaşların önlenemesi, barışın ve güvenliğin korunabilmesi için insan hak ve özgürlüklerinin geliştirilmesi gerektiği fikri işlenmeye başlamıştır. Bu görüş, dünya devletleri arasında geniş destek bulmuştur. BM Antlaşması da bu görüşe yer vererek, dünya barışı için insan haklarının tüm dünyada sağlanması gerektiğini belirtmiştir. Bu amaçla dünya sistemine katılmayı kabul eden devletlerin her biri, insan hak ve özgürlüklerini uluslararası antlaşmalarla vatandaşlarına tanımışlar ve anayasaları ile bunları garanti altına almışlardır. İnsan haklarının ulus devletlerin içişleri olmaktan çıkıp uluslararası bir mevzu hâline gelmesi sonucu; devletlerin hak ve özgürlük ihlallerini araştırmak ve cezalandırmak için “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi”, “Uluslararası Ceza Mahkemesi” gibi evrensel yaptırım uygulama gücüne sahip denetim mekanizmaları oluşturulmuştur.

İnsan hak ve özgürlükleri konusundaki gelişmelere rağmen, insan haklarının korunmasına yönelik uluslararası antlaşmalarda yer alan uluslararası mekanizmaların yetersiz oluşu ya da çeşitli siyasi nedenlerle bu mekanizmaların işletilemiyor oluşu, sistemli ve ağır şekilde insan hakları ihlâlinde bulunan ve bu ihlâllerde ısrar eden devletlere karşı, insani müdahale adı altında askeri kuvvet kullanımında bulunmayı gündeme getirmiştir.

İnsani müdahale devletlerarası ilişkilerde hukukiliği ve meşruluğu tartışmalı bir kavramdır. Kuramsal açıdan konuyla ilgili iki görüş bulunmaktadır. Birinci görüş, insani müdahaleyi uluslararası hukuka aykırı bir uygulama olarak değerlendirmektedir. Bu görüşe göre, insani müdahale uluslararası hukukun BM Antlaşması ile garanti altına alınmış olan “devletlerin eşit egemenliği”, “kuvvet kullanma yasağı” ve “içişlerine karışmama” gibi temel ilkelerine aykırıdır. İkinci görüş ise; insan hakları kavramının günümüzde “egemenlik prensibi”, “içişlerine karışmama yasağı” gibi ilkelerden daha önemli hâle geldiğini, insan haklarının

korunacağıın gerek BM Antlaşması gerek diğer uluslararası antlaşmalarla garanti altına alındığını ve bugüne kadar yapılan müdahalelerle artık insani müdahalenin teamül haline geldiğini öne sürerek insani müdahalenin meşru olduğunu savunmaktadır.

1991 Irak, 1992 Somali, 1994 Ruanda, 1999 Kosova ve 2011 Libya müdahaleleri, Soğuk Savaş sonrası insani müdahale örnekleri olarak sayılabilir. Benzer durumlarda farklı tutumlar izlenmesi ve uygulamadan doğan sorunlar nedeniyle zaten meşruiyeti ve hukukiliği tartışmalı olan kavramının kan kaybı hızla derinleşmiş ve BM'nin insani müdahale konusunu yeniden ele almasına neden olmuştur. Bu amaçla BM "Koruma Sorumluluğu" adlı bir rapor hazırlatmıştır. Hukuki bağlayıcılığı olmayan rapor, insani müdahale konusunda yeni bir meşruiyet arayışı olarak sunulmaktadır.

Bu çalışma, insani müdahalenin meşruiyeti sorununu incelemektedir. Çalışmanın amacı, öncelikle insancıl müdahale kavramını tanımlamak ve günümüz uluslararası hukukuna uygunluğunu değerlendirmek; insani müdahalenin meşruiyeti konusundaki kuramsal yaklaşımları açıklamak, ardından Soğuk Savaş sonrası insani müdahale örneklerini ele alarak; uluslararası sistemde insani müdahale konusunda yeni bir meşruiyet arayışı olarak sunulan koruma sorumluluğu yaklaşımını açıklamaktır.

I. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

A. İnsan Hakları

İnsan hakları, insanların salt insan olmaktan dolayı sahip oldukları doku-
nılmaz, devredilmez ve vazgeçilmez haklardır. İnsan haklarının kökenleri çok
eskilere götürülmekle birlikte, kavramın asıl gelişmesi İkinci Dünya Savaşı son-
rasında olmuştur. İnsan haklarının uluslararası düzlemde siyasal ve hukuksal bir
mesele haline gelmesi, İkinci Dünya Savaşı sonrasında gerçekleşmiştir (Donnel-
ly,1995:19).

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra savaşların önlenbilmesi, barışın ve güven-
liğin korunabilmesi için insan hak ve özgürlüklerinin geliştirilmesi gerektiği fikri
işlenmeye başlamıştır. Bu görüş, Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere' başta
olmak üzere, dünya devletleri arasında geniş destek bulmuştur. "Birleşmiş Mil-
letler Antlaşması" da bu görüşe yer vererek, dünya barışı için insan haklarının
tüm dünyada sağlanması gerektiğini belirtmiştir. Dünya sistemine katılmayı ka-
bul eden her devlet "İnsan Hakları Evrensel Beyannameesi", "Avrupa İnsan Hak-
ları Sözleşmesi", "Paris Şartı" gibi birçok uluslararası antlaşmaya imza atmış
ve bu belgelerin öngördüğü temel hak ve özgürlükleri vatandaşlarına tanımayı
taahhüt etmiştir. Böylece insan hakları ulus devletlerin içişleri olmaktan çıkıp,
uluslararası bir mevzu hâline gelmiştir (Bozkurt:2011:22).

Son yarım yüzyılda, insan haklarının ulusal sınırları aşarak evrensel bir boyut kazanmasıyla, temel hak ve özgürlüklerin korunmasının sadece devletlerin inisiyatifine bırakılamayacağı üzerinde durulmuş ve bu amaçla evrensel ölçekli ve yaptırım uygulama gücüne sahip denetim mekanizmaları oluşturulmuştur. “Avrupa Konseyi” bünyesinde oluşturulan “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi” (1953) ve 1998 tarihli “Roma Antlaşması”na dayanılarak kurulan “Uluslararası Ceza Mahkemesi” bunun en güçlü örnekleridir.

Uluslararası sistemin bir parçası olarak kalabilmek, her şeyden önce sistemin dayandığı “hukuk devleti”, “demokratik standartlar” ve “insan hakları” gibi ilke ve değerlere uygun olarak hareket etmeyi gerektirir. İşte iç hukuk yolları tüketildikten sonra başvurulmuş “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi” ve “Uluslararası Ceza Mahkemesi” gibi evrensel ölçekli kuruluşlar, devletlerin çeşitli uygulamalarının uluslararası hukukun ilke ve değerlerine uygun olup olmadığını denetlemekte ve bu ilke ve değerlere aykırı hareket ettiği tespit edilen devletlere cezai yaptırım uygulamaktadır.

B. İnsani Müdahale

İnsan hakları ile ilgili bir diğer hususta son zamanlarda çokça tartışılan insani müdahaledir. İnsan haklarının evrensel boyutlu bir değer haline gelmesi, bunlara yönelik ihlalleri önlemek amacıyla “uluslararası toplum”un yeri geldiğinde devreye girmesi sonucunu doğurmuştur.

İnsan haklarının korunmasına yönelik uluslararası antlaşmalarda yer alan uluslararası mekanizmaların yetersiz oluşu ya da çeşitli siyasi nedenlerle bu mekanizmaların işletilemiyor oluşu, sistemli ve ağır şekilde insan hakları ihlâlinde bulunan ve bu ihlâllerde ısrar eden devletlere karşı insani müdahalede bulunmayı gündeme getirmiştir (Arsava,2011:1).

İnsani müdahale, insan hakkı ihlallerinde ısrar eden ve bunu sistemli bir hale getiren devletlere karşı, bu ihlalleri engellemek veya durdurmak amacıyla, bir başka devlet, devletler grubu veya uluslararası örgüt tarafından gerçekleştirilen askeri kuvvet kullanımınıdır (Keskin,1998:25).

İnsan haklarını koruma amaçlı olarak, uluslararası toplum adına girişilen insani müdahale ile geçici bir süre, müdahale edilen devletin egemenlik hakları sınırlandırılmakta ya da tam bağımsızlığı askıya alınmaktadır.

Klasik anlamıyla iç egemenlik, devletlerin ülke içinde yasaları yapma ve bu yasaları uygulamadaki mutlak belirleyiciliğini ifade etmektedir. Oysa insan haklarının gelişmesiyle, devletler artık ülke içindeki bu mutlak belirleyiciliklerini kaybetmişlerdir. Devletler, insan hakları bildirileri ve uluslararası antlaşmaları onaylayarak kendilerinden kaynaklanmayan normlara uyacaklarını, bunlara aykırı hareket etmeleri durumunda ise insan hakları mahkemelerinin cezai yaptırımlarını yerine getireceklerini taahhüt etmişlerdir.

Klasik anlamıyla dış egemenlik ise devletlerin başka devlet ya da diğer dış oluşumların müdahalelerinden bağımsız olmasına dayanır. Oysa insan haklarının gelişmesi ve evrensel hale gelmesiyle, dış etki ve müdahalelerden bağımsız olma ilkesi de ortadan kalkmıştır. Uluslararası hukukun devletler açısından bağlayıcı normlar ve yasal kısıtlamalar getirmesi ve insan haklarını sürekli ve sistemli şekilde ihlâl eden devletlere karşı uluslararası toplum adına insani müdahalede bulunulması, bu bağımsızlığı ortadan kaldırmıştır.

C. Meşruiyet

Meşruiyet kelimesinin sözlük anlamı, “yasanın, dinin ve kamu vicdanının doğru bulunduğu”dur (Türk Dil Kurumu, Türkçe Sözlük, II. Cilt, s.1545). Meşruiyet kavramı siyaset biliminde, gerek tanımlanması gerekse elde edilmiş şekli itibariyle sürekli tartışılan bir konu olmuştur. Her siyasal düşünür yaşadığı çağa ve şartlara göre farklı tanımlar beyan etmiştir. Ancak en genel meşruiyet tanımı, Max Weber tarafından yapılmıştır. Weber, meşruiyeti “bütün iktidarların kendilerini dayandırdıkları bir haklılaştırma alanı içerisinde toplumsal tasdik arayışı” olarak tanımlamıştır (Weber,1962:71).

Meşruiyet kavramı, siyasi iktidarın varlık sebebinin ve yaptığı işlerin yönetilenler için makul bir anlama kavuşturulması, halkın rızasına ve onayına dayandırılması olarak ifade edilebilir (Kapani,1992:81). Bu itibarla meşruluk, siyasi iktidarların yönetimlerini kolaylaştıran, sağlamlaştıran, onu etkili, istikrarlı ve sürekli kılan, çok önemli bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır (Coicaud,2002:10).

D. Yasallık - Hukukilik

Yasallık ve meşruluk karıştırılan ve çoğunlukla birbiri yerine kullanılan kavramlardır. Oysa; meşruluk (legitimacy) ile yasallık (legalise) aynı kavramlar değildir. Yasal iktidar, yaptığı tüm eylem ve işlemleri yürürlükteki hukuk kurallarına uygun olan iktidardır. Ancak; pozitif hukuka uygun olarak yapılan her eylem ve işlem, siyasal ve sosyolojik açıdan her zaman meşru olmayabilir. Meşru iktidar, varlık sebebi ve yaptığı işler halkın rızasına dayanan iktidardır. Bu açıdan yasallık meşruluğun önemli bir kriteri olmakla birlikte, tek başına onu açıklamaya yetmemektedir. Meşruluğun, yasallığı da kapsayan çok daha geniş bir kavram olduğu söylenebilir. Meşruluk, yasallığa ilaveten halkın rızasının da dâhil olduğu bir durumu anlatmaktadır. Diğer taraftan meşruluğu sağlayan asıl neden “hukuki” de olmayabilir (Erdoğan,2003:329).

II. İNSANİ MÜDAHALENİN ULUSLARARASI HUKUKTAKİ YERİ

A. Uluslararası Hukukta Kuvvet Kullanma Yasağı

Kuvvet kullanma kavramı, silah ya da fiziksel gücün uluslararası ilişkilerde bir araç olarak kullanılmasıdır. BM Antlaşması ile kurulan uluslararası sistem, daha önce var olan tüm kuvvet kullanma yöntemlerini geride bırakmış; yalnızca

antlaşma tarafından öngörölmüş ve izin verilmiş olan kuvvet kullanma yöntemlerini meşru kabul etmiştir. Böylece, uluslararası sistemde kuvvet kullanmak ilk defa tamamen yasaklanmıştır (Cassese,2005:354).

BM Antlaşması'nın 2. maddesinin 4. fıkrası (madde 2/4) "Teşkilatın üyeleri, uluslararası ilişkilerinde gerek herhangi bir devletin toprak bütünlüğüne veya siyasi bağımsızlığına, gerekse Birleşmiş Milletler'in amaçları ile bağdaşmayacak herhangi bir tehdit veya kuvvet kullanılmasına başvurmadan kaçınırlar" demek suretiyle örgüt üyelerinin uluslararası ilişkilerinde kuvvet kullanımını veya kuvvet kullanma tehdidinde bulunmasını yasaklamıştır (Keskin,1998:24).

BM Antlaşması'nın 2/4 maddesi herhangi bir devletin toprak bütünlüğüne ve siyasal egemenliğine karşı kuvvet kullanılmasını ve kuvvet kullanma tehdidinde bulunulmasını açıkça yasaklamıştır. Kuvvet kullanma yasağının (madde2/4'ün) antlaşmada (madde 51'de) iki istisnası bulunmaktadır. Bunlardan biri "meşru müdafaa hakkı", diğeri ise "BM Güvenlik Konseyi kararı" ile kuvvet kullanılmasıdır (Keskin,1998:25).

1. Meşru Müdafaa Hakkı

Meşru müdafaa hakkı, yüzyıllardır var olan ve tüm hukuksal süjelere tanınmış bir haktır. Meşru müdafaa, çok basit bir ifadeyle bir bireyin veya devletin dışarıdan gelen bir saldırıya uğraması halinde, saldırgana karşı koyarak kendini savunması olarak tanımlanabilir. Çağdaş hukuk sistemlerinde meşru müdafaa, son çare olarak başvurulabilecek ve çeşitli şartlara bağlanmış bir hukuki eylemdir (Cassese,2005:354).

BM Antlaşması'nın 51. maddesi, "Üye devletlerden birisi silahlı bir saldırıya maruz kalırsa, Güvenlik Konseyi uluslararası barış ve güvenliğin muhafazası için gerekli tedbirleri alıncaya kadar, saldırıya maruz kalan devlete veya bu fiilden etkilenen diğere devletlere münferit veya müştereken meşru müdafaa hakkının geçerli olduğunu" belirtmiştir (Meray,1977:238-239).

Buna göre 51. madde üç temel ilke üzerine kurulmuştur. Bu ilkeler;

- Devletlerin kendi başlarına ya da müştereken, meşru müdafaa haklarını kullanmaları silahlı bir saldırıya uğramış olma şartına bağlanmıştır.

- Devletler meşru müdafaa haklarını, Güvenlik Konseyi uluslararası barış ve güvenliğin korunması için gerekli tedbirleri alıncaya kadar kullanabilmektedirler.

- Meşru müdafaa hakkını kullanan devletler, bu haklarını kullanırken aldıkları tedbirleri derhal Güvenlik Konseyi'ne bildirmekle yükümlüdürler.

2. Güvenlik Konseyi Kararı ile Kuvvet Kullanımı

Kuvvet kullanma yasağının ikinci istisnası, BM Güvenlik Konseyi'nin yetkilendirmesi ile uluslararası barış ve güvenliğin korunması amacıyla kuvvet kullanılmasıdır.

BM Antlaşması'nın, 24. maddesi barış ve güvenliğin tehlikeye düştüğü durumlarda, örgütün daha hızlı ve etkin hareket edebilmesini sağlamak için Güvenlik Konseyi'ni uluslararası barış ve güvenliğin korunması konusunda üyeler adına hareket etmeye yetkili kılmıştır. Güvenlik Konseyi bu konudaki yetkilerini kullanırken antlaşmanın ilgili maddelerine uygun, BM'nin amaç ve ilkeleriyle de uyumlu hareket etmekle yükümlüdür (Chaumont,1995:26).

Güvenlik Konseyi'nin bu yetkileri ile ilgili düzenlemeler, BM Antlaşması'nın VII. bölümünde düzenlenmiştir. Antlaşmanın 39. maddesine göre, Güvenlik Konseyi uluslararası barış ve güvenliğin tehdit edildiğini, bozulduğunu ya da bir saldırı eylemi olduğunu saptarsa, uluslararası barış ve güvenliğin korunması veya yeniden kurulması için tavsiyelerde bulunur. Böylece 39. madde Güvenlik Konseyi'ni hem barış ve güvenliğin tehdit altında olduğunu saptamak hem de bunun için gerekli tedbirleri almakla yetkilendirmiştir (Pazarıcı,1997:216-217).

BM Antlaşması'nın 41. maddesinde, Güvenlik Konseyi'nin silahlı kuvvet kullanımına başvurmadan önce alabileceği tedbirler yer almaktadır. Bunlar ekonomik ambargo, diplomatik ilişkilerin kesilmesi, iletişim araçlarının kesintiye uğratılması olarak sayılmıştır. Eğer bu önlemler de yetersiz kalırsa veya bu önlemlerin yetersiz kalacağı kanısına varılırsa, o zaman Güvenlik Konseyi, Antlaşmanın 42. maddesi uyarınca, uluslararası barış ve güvenlik ortamının korunması veya yeniden tesisi için kara, hava veya deniz kuvvetleriyle her çeşit askeri eylemde bulunabilir. Bu eylemler ancak uluslararası barış ve güvenliği yeniden kurmak ve muhafaza etmek için kullanılabilir (Vesel,2004:10).

Buna göre, Güvenlik Konseyi bir ülkedeki insan hakları ihlallerini 39. maddeye göre uluslararası barışa ve güvenliğe yönelik bir tehdit olarak belirlerse ve buna karşı belli bir devlete ya da devletler grubuna kuvvete başvurma izni verirse, bu hareketin uluslararası hukuka uygunluğu konusunda hiçbir kuşku yoktur (Keskin,2006-2007:53).

B. Egemenlik ve Devletlerin Eşit Egemenliği İlkesi

Egemenlik, “ülke” ve “halk”la birlikte devletin varlık koşullarından biri olarak gösterilir. Ancak diğer iki unsurun aksine, egemenlik, somut bir gerçekliğe karşılık gelmez. Devletin bu kurucu unsuru, hukuksal ve siyasal bir ilkedir.

Egemenlik kavramının ilk defa tanımlamasını yapan ve onu sistemleştirerek belirli bir teori haline getiren, Fransız hukukçu Jean Bodin'dir. Bodin 1576 yılında yayınladığı “Devlet Üstüne Altı Kitap” adlı eserinde egemenliği “ülkede yaşayan tüm insanlar üzerinde kanunla kısıtlanamayan en üstün iktidar” olarak tanımlamıştır. Bodin, eserinde egemenliği “mutlak”, “sınırsız”, “tek”, “bölünemez” ve “devredilemez” olarak nitelemiştir (akt.Özman,1964:57). Bodin'in ardından Thomas Hobbes toplum sözleşmesi kuramını geliştirerek, egemenlik düşüncesinin yetkinleşmesini sağlamıştır.

“En üstün iktidar” tanımı, egemenliğin sadece bir yüzüne karşılık gelmektedir. Klâsik egemenlik teorisi, kavramın temelde “iç egemenlik” ve “dış egemenlik” olmak üzere iki farklı boyutu olduğu üzerinde durur.

1. İç Egemenlik

İç egemenlik, “devletin belirli bir coğrafi alan ve o alanda yaşayan halk üzerinde mutlak hükmetme yetkisi” (Hoffman,1998:16) olarak tanımlanabilir. Devlet iktidarının başka hiçbir güce bağlı olmadığı, bundan dolayı hiçbir otorite tarafından sınırlandırılmayacağı, kendi sınırları içinde son sözü söyleme yetkisinin devlete ait olduğu düşüncesi, iç egemenliğin temel varsayımdır. İç egemenlik kuramına göre, yegâne egemen birim olan devlet, iç siyasetini kendi belirlediği kurallar çerçevesinde sürdürecektir ve yurttaşlarından koyduğu kurallara uymalarını bekleyecektir (Hinsley,1966:26). Bu devlet iktidarının içeride “en üstün”, “mutlak”, “sınırsız”, “tek”, “bölünmez” ve “devredilemez” olduğunu gösterir.

2. Dış Egemenlik

Dış egemenlik ise, devletin dışarıda başka bir devlete bağlı olmamasını, herhangi bir şekilde başka bir devlete tâbi bulunmamasını ifade eder. Dış egemenlik, devletlerin uluslararası sistem içerisinde eşit özneler olarak belirmeleri, birbirlerinin işlerine karışmamaları, böylece fiili bir özerkliğe sahip olmaları olarak anlaşılabilir. Bu nedenle dış egemenliğin anlamını, “bağımsızlık” sözcüğünün ifade ettikleri ile özdeşleştirmek yanlış olmayacaktır (Aslan,2000:255). Ancak aynı bağımsızlığa, sistem içerisinde var olan tüm devletlerin ayrı ayrı sahip oldukları da unutulmamalıdır.

Uluslararası sistemin yüzyıllardır değişmeyen özelliği egemen devletlere bölünmüş bir yapı arz etmesidir. Söz konusu sistemin her bir parçasının yani her bir devletin kendi başına egemen olması, en azından ilke olarak devletlerin eşitliğini gerektirmektedir. Devletlerin eşit egemenliği ilkesi uluslararası hukukun en temel ilkesidir (Brownlie,1995:287).

C. İçişlerine Karışmama İlkesi

Devletlerin egemen ve eşit olmalarının uluslararası hukuk bakımından en önemli sonuçlarından biri de içişlerine karışmama ilkesidir. BM Antlaşması'nın 2. maddesinin 7. fıkrasında (madde 2/7) yer alan “Bu Antlaşmanın hiçbir hükmü, Birleşmiş Milletler’e özü itibarıyla bir devletin ulusal yetkisine giren konulara karışma yetkisi vermediği gibi, üyelere de bu gibi konuları bu Antlaşma uyarınca çözmeleri zorunluluğunu getirmez; ancak, bu ilke, VII. Bölüm’de öngörülmesi olan zorlayıcı önlemlerin uygulanmasını hiçbir biçimde engellemez” ifadesi devletlerin egemenlik alanına giren bir konuda dışarıdan müdahaleyi, VII. bölümde öngörülen tedbirler çerçevesinde uygulanmadığı sürece kesinlikle yasaklamış;

böylece insan haklarını koruma amacı ile başka bir devletin işlerine karışılması imkânsız hale gelmiştir (Cassese,2005:332).

İnsani müdahalenin uluslararası hukuka uygun olduğunu iddia eden görüş karşısında, bugün pek çok akademisyen ve yazar insani müdahalenin uluslararası hukuka aykırı olduğunu savunmaktadır. Bu yazarların temel dayanak noktası BM Antlaşması'nın "Güvenlik Konseyi kararı" ve "meşru müdafaa" istisnaları dışında, devletlere uluslararası ilişkilerde kuvvet kullanmayı kesin olarak yasaklaması ve devletlerin birbirlerinin işlerine müdahale edemeyeceklerini ilke olarak benimsemesidir (Hancılar,2011:118-119).

Nitekim Uluslararası Adalet Divanı Nikaragua Davası'ndaki kararında (27 Haziran 1986) bir devletin baskı altındaki insanların korunması amacıyla, diğer bir devlete müdahalede bulunmasının uluslararası hukuka aykırı olduğunu belirtmiştir. Uluslararası Adalet Divanı Nikaragua'da ABD'nin gerçekleştirmiş olduğu askeri faaliyetlerin uluslararası hukukun temel ilkelerinden olan "kuvvet kullanma yasağına" aykırılık teşkil ettiğini belirtmiş, insani sebeplere dayanarak bu yasağın ihlal edilemeyeceğini, "insani müdahale" yerine "insani yardım" yapılması gerektiğini vurgulamıştır (Wheeler,2000:68; Gündüz,2000:59-61).

İnsani müdahale, Güvenlik Konseyi'nin bir ülkedeki insan hakları ihlallerini 39. maddeye göre uluslararası barışa ve güvenliğe yönelik bir tehdit olarak belirlemesi ve buna karşı belli bir devlete ya da devletler grubuna kuvvete başvurma izni vermesi durumunda hukuka uygun olabilmektedir (Keskin,2006-2007:53).

III. İNSANİ MÜDAHALENİN MEŞRULUĞU SORUNU

İnsani müdahale kavramı hukuk, etik, felsefe ve siyaseti yakından ilgilendirmesi nedeniyle uluslararası sistemin en tartışmalı meselelerinden birini teşkil etmektedir. Kavramın, devletlerin oйдаşması neticesinde kabul edilmiş hukuki bir tanımının bulunmayışı, her bir olay özelinde ülkeler arasında derin görüş ayrılıklarının yaşanmasına yol açmaktadır.

İnsani müdahalenin meşruluğu konusunda iki ana görüş vardır. Birinci görüş, insani müdahaleyi uluslararası hukuka aykırı bir uygulama olarak değerlendirmektedir. Bu görüşe göre, insani müdahale uluslararası hukukun BM Antlaşması ile garanti altına alınmış olan "devletlerin eşit egemenliği", "kuvvet kullanma yasağı" ve "işlerine karışmama" gibi temel ilkelerine aykırıdır (Arsava,2011:3; Göktürk,2011:29).

Müdahale karşıtları yapılacak insani müdahalelerin hukuki boyutunun ötesinde, siyasi ve etik açılardan da sorunlar içerdiğini öne sürmektedirler. Bu görüşe göre, devletlerin yaptıkları müdahalelerin pek çoğunda insani değerler değil; siyasi çıkarların korunması önceliklidir. Uluslararası ilişkilerde devletlerin, bazı örneklerde hemen müdahale etme gerekliliği duymaları, bazılarında ise; müdaha-

le yapmayı tercih etmemeleri ya da müdahaleyi çok geç başlatmaları, insani müdahalenin ulusal çıkarlar çerçevesinde şekillendiğini göstermektedir. Bu görüşü savunanlara göre; uluslararası ilişkilerde devletlerin her türlü girişiminin arkasında ulusal çıkarlar yer almaktadır. Bu nedenle güçlü devletler kendi menfaatleri söz konusu olmadığı takdirde, sırf insani gerekçelerle, başka ülke vatandaşlarının hakları için kendi askerlerinin hayatlarını riske atmayacaklar ve büyük ekonomik riskleri göze almayacaklardır (Öztürk,2011:24-25).

Tüm bu nedenlerin yanı sıra, insani müdahale karşıtlarının en dikkat çekici iddiası, çoğulcu bir uluslararası toplum anlayışı çerçevesinde şekillenen günümüz dünya politikasında, insani müdahalenin hangi ciddi insani konular ya da hak ihlalleri sonucunda yapılacağı ve hangi etik kurallar temelinde yürütüleceği konularında bir uzlaşma olmaması sorunudur. İnsani müdahaleyi gerekli kılacak ve içeriğini şekillendirecek uluslararası düzeyde üzerinde uzlaşmış ortak etik değerler olmamasından dolayı, giderek güçlü devletlerin çıkarlarına hizmet eden bir insani müdahale anlayışının oluşma tehlikesi de mevcuttur (Öztürk,2011:25).

İkinci görüş ise; artık dünyada “demokrasi”, “hukukun üstünlüğü”, “insan hakları” gibi kavramların “devletin bekası”, “ülkenin ve milletin bölünmez bütünlüğü”, “egemenlik prensibi”, “içişlerine karışmama yasağı” gibi ilkelerden daha önemli hale geldiğini; devletlerin kendi sınırları içinde insan haklarını ihlal etmelerine ve insanlığa karşı suçlar işlemelerine uluslararası toplumun seyirci kalamayacağını, milli sınırların ağır insan hakkı ihlallerinde bulunan yerel caniler için sığınacak limanlar olmaması gerektiğini, suçluların o milli sınırlar içinden çekip çıkarılabilmesi ve cezalandırılabilmesi gerektiği gibi gerekçelerle insani müdahalenin uluslararası hukuka uygun olduğunu savunmaktadır (Gök-türk,2011:29).

Devletlerarası sistemin anayasasını oluşturan BM Antlaşması, “devletlerin eşit egemenliği” ve “içişlerine karışmama” ilkelerini temel normlar olarak belirtmiştir. Ne var ki, insan haklarının önem kazanmasına paralel olarak gelişen insani mülâhazalar bu ilkelerin esnetilmesi ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Bu mülâhazaların başında, devletlerin “kendi sınırları içinde” insan haklarını ihlâl etmelerine ve “insanlığa karşı suçlar” işlenmesine insanlığın seyirci kalamayacağı düşüncesi gelmektedir. Bu nedenle, bu görüşü savunanlar uluslararası hukukta “insani müdahale”nin devletlerin içişlerine karışmama ilkesinin “teamüli” bir istisnası olduğunu ileri sürmektedirler.

İnsani müdahale yanlıları, insani müdahalenin meşruluğunu savunurken BM Antlaşması’ndaki insan haklarıyla ilgili hükümleri ve uluslararası teamül (yapılageliş) hukukunu ileri sürmektedirler. Bu görüşü savunanlara göre, tüm devletler gerek BM Antlaşması gerekse diğer çok taraflı uluslararası antlaşmalarla, temel insan hak ve özgürlüklerine saygı göstereceklerini taahhüt etmişlerdir. Bu

haklardan bazıları, uluslararası hukukta “hiç bir devletin aksine davranamayacağı üstün kural niteliğindeki kurallar” anlamına gelen jus cogens (buyruk kural) kural niteliğine sahip olduğundan dolayı, insani amaçlarla yapılan müdahaleler uluslararası hukuka uygundur. Bu görüşe göre, tek yapılması gereken hukuka uygun bir insani müdahalenin ölçütlerini saptamak ve bunları her somut durumlarda uygulamaktır (Keskin,2006-2007:52).

Ayrıca bazı insani müdahale yanlıları, 19. yüzyıl boyunca devletlerin kullandıkları müdahale pratiğinin uluslararası teamüle dönüştüğünü ve bunun sonucunda ise, uluslararası teamül hukukunun günümüzde devletlere tek taraflı olarak müdahale yapabilme hakkını verdiğini ileri sürmektedirler. Hukuki çerçevenin yanı sıra, insani müdahalenin etik bir gereklilik olduğunu savunan müdahale yanlıları, devletlerin sivilleri soykırım, etnik temizlik ya da kitlesel ölümler gibi durumlara maruz bırakmasının, uluslararası topluma etik bir sorumluluk yüklediğini savunmaktadırlar. (Öztürk,2011:24).

IV. İNSANİ MÜDAHALE ÖRNEKLERİ VE MEŞRUIYET SORUNU

İnsani müdahalenin kökleri Ortaçağ’daki haklı savaş anlayışına kadar götürülebilmekle beraber; insani müdahale örneklerinin ortaya çıktığı ve tartışıldığı dönem Soğuk Savaş sonrası dönemdir.

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi’nin 1991 Irak, 1992 Somali, 1994 Ruanda ve NATO’nun 1999 Kosova müdahalesi son zamanların insani müdahale örnekleri olarak verilebilir.

Söz konusu olan bu müdahale şekli oldukça yeni olmakla beraber, ilk olarak 1991’de Irak güçleri Kuveyt topraklarından çıkarıldıktan sonra; Irak ordusundan kaçan 600000 Kürdün, Kuzey Irak’a ve Türkiye sınırına doğru kaçması üzerine ortaya çıkmıştır. Saddam yönetiminin Körfez Savaşı sonrasında, başkaldıran azınlıklara karşı gerçekleştirmiş olduğu şiddet ve mezalim karşısında, uluslararası toplumun tarihinde ilk kez insancıl gerekçeler öne sürülerek bir devlete karşı müdahale kararı alınmıştır. BM Güvenlik Konseyi’nin 5 Nisan 1991 tarihinde almış olduğu 688 sayılı karara binaen ABD, Fransa ve İngiltere öncülüğünde Irak’a müdahalede bulunulmuş, Huzur Harekâtı isimli müdahale çerçevesinde Irak’ın kuzeyinde “güvenli bölge” tesis edilmiştir. Her ne kadar bu müdahale, bölgede yaşanan insan hakkı ihlallerini frenleme konusunda belli bir başarıya ulaşmış olsa da; 688 sayılı kararın meşruiyeti yoğun tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Zira kararda açık bir biçimde kuvvet kullanımına cevaz verilmemiş olması, sadece üye devletlerin ve insani kuruluşların “insani yardım çabalarına katılmaya davet edilmiş olması” operasyonun hukuki dayanaklarının sorgulanmasına yol açmıştır. Öte yandan, siyasi birtakım gerekçelere de dayanarak müdahalede bulunan Batılı güçlerin, “tutarlılık” ilkesine aykırı şekilde, Kürt azınlığa karşı gös-

terdikleri korumacı yaklaşımı, güneydeki Şii halkına karşı yeterince göstermemiş olmaları soru işaretlerini güçlendirmektedir (Bozkurt,1996:35-38).

İnsani müdahale konusunda ikinci örnek; 1991-1992 Somali İç Savaşı ve akabinde gerçekleştirilen uluslararası müdahaledir. Somali, 1991’de aşiretler arasında başlayan çatışmalar sonucu derin bir iç savaşın içine sürüklenmiştir. BM Güvenlik Konseyi’nin, 24 Nisan 1992 tarihli ve 751 sayılı kararıyla, acil yardım dağıtmak amacıyla UNOSOM (United Nations Association Of Somalia) adlı bir grup oluşturularak Somali’ye gönderilmiştir. Ancak, insani yardımların dağıtımı isyancılar tarafından engellenmiştir. Bunun üzerine BM Güvenlik Konseyi, 794 sayılı kararı almıştır. Kararda Somali’deki durumun “dünya barışına bir tehdit” oluşturduğuna işaret edilmiş, üye devletler Somali’de insancıl yardım operasyonlarının güvenliğini sağlamak amacıyla “gerekli bütün tedbirleri” almak üzere yetkilendirilmiştir. 794 sayılı karar uyarınca, ABD öncülüğünde ve 30 ayrı ülkenin katkılarıyla oluşturulan, Birleşik Eylem Gücü (UNİTAF-İnified Task Force) Somali’ye sevk edilmiştir. Her ne kadar BM Güvenlik Konseyi tarihinde ilk defa insancıl nedenlerle kuvvet kullanımına izin veren bir karara imza atmış olsa da; başta ABD olmak üzere Batılı güçler, Somali’nin uluslararası politika arenasındaki stratejik önemini paralel olarak, müdahaleye gerek maddi gerekse manevi desteğini sunmakta yetersiz kalmışlardır. Somali’deki savaşa yönelik bu ilgisizlik ilerleyen zamanlarda müdahalenin başarısızlıkla sonuçlanmasına katkı sağlamış; uluslararası toplumun bu travmayı atlatamaması birkaç yıl sonra cereyan eden Ruanda krizinin iyi yönetilememesine neden olmuştur (Jakobsen,2002:160-161).

Ruanda’da, 6 Nisan 1994’ten sonra devlet düzeninin bozularak Hutular ile Tutsiler arasında iç savaşın çıkması yaklaşık olarak 800000 insanın katledilmesine ve yüz binlerce insanın yerinden edilmesine yol açmıştır. Durumun bu şekilde olduğu bilinilmesine rağmen, BM ve bölgeye özel ilgisi bulunan Fransa uzun süre, durumu önleyici bir müdahalede bulunmamıştır. Sonunda BM Güvenlik Konseyi 929 sayılı kararla, Fransa’nın idaresi altında çok uluslu bir savaş gücünün (UNAMİR-United Nations Assistance Mission For Rwanda) bölgedeki koruma alanının güvenliğini sağlamak üzere yetkilendirilmesine karar vermiştir. Ağustos 1994’te Fransız güçlerinin çekilmesiyle operasyon sona erdirilmiş ve UNAMİR kendi koruma görevini sürdürmeye devam etmiştir (Rwanda: The Preventable Genocide İnternational Panel Of Eminent Personalities, Chapter:14-15).

Somali krizi ile yüzleşme konusunda başarısızlığa uğrayan Batılı güçlerin zamanında harekete geçmemeleri nedeniyle derinleşen Ruanda katliamı, 20. yüzyılın en büyük katliamları arasında sayılmaktadır. Büyük güçlerin Irak’a gösterdikleri duyarlılığı Somali ve Ruanda’ya göstermemeleri, uluslararası camiada insani müdahalenin amaçları konusunda derin şüphelerin oluşmasına yol açmıştır.

İnsani müdahale konusunda en çok tartışılan konulardan birisi de; 1995 Srebrenitsa katliamıdır. 1991-1995 Yugoslavya İç Savaşı sırasında, BM Srebre-

nitsa'yı güvenli bölge ilan etmesi ve 400 kişilik Hollanda barış gücünü güvenliği sağlamak üzere görevlendirmesine rağmen; 8300'den fazla Boşnak Sırp tarafından Bosna-Hersek'in Srebrenitsa kentinde öldürülmüştür. Yaşanan katliam BM'nin silah ambargosu kararı almaması, güvenli bölge ilan ettiği Srebrenitsa'yı koruyamaması ve zamanında insani müdahale gerektiren bir durumun olduğu kararını verememesinin bir sonucudur. Srebrenitsa felaketi, II. Dünya Savaşı'ndan bu yana Avrupa'da gerçekleşmiş en büyük katliam olarak nitelendirilmektedir. "Uluslararası Ceza Mahkemesi" 2004 yılında verdiği kararlar, 1995 katliamının "soykırım" ve "insanlığa karşı işlenmiş suçlar" kategorisinde olduğu açıklamıştır (Öztürk,2011:26).

Bu dönemin en çarpıcı insani müdahale örneklerinden birini de 1999 Kosova Müdahalesi oluşturmaktadır. Mart 1999'da Sırpların Kosova'da yaşayan Arnavutlara yaptıkları saldırıları ve etnik temizleme girişimlerini sonlandırmak amacıyla NATO ilk kez, BM güvenlik Konseyi'nin onayını almaksızın ABD önderliğinde Kosova'ya müdahalede bulunmuştur. Güvenlik Konseyi'nin onayının alınmamasının arkasında, veto tehdidinden arınmış bir müdahale gerçekleştirme arzusu yatmaktadır².

NATO'nun Kosova müdahalesinin salt insancıl amaçlarla, Srebrenitsa'da yaşanan trajedinin bir daha yaşanmaması için gerçekleştirildiği iddia edilebilir. Ancak söz konusu uluslararası hukuk olunca, müdahale yoğun tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Müdahalenin yasal olmadığını iddia edenler, BM Antlaşması'nın "kuvvet kullanma yasağı", "devletlerin eşit egemenliği ilkesi" ve "içişlerine karışma yasağı" ilkelerinin ihlal edildiğini öne sürmüşlerdir.

Bu döneme ilişkin bir diğer müdahale, 11 Eylül 2011 terör saldırısı sonrası, ABD'nin 2003 yılında gerçekleştirdiği tartışmalı Irak işgalidir. ABD yönetimine göre; BM Antlaşması'nın 51. maddesi, silahlı saldırı karşısında devletlere bizzat kendisi veya diğer devletlerle meşru savunma hakkı tanımaktadır. Irak'ta olası kitle imha silahlarının varlığı, böyle bir saldırıyı beklemeden önleyici müdahalede bulunmayı haklı kılmaktadır. ABD yönetimi, müdahaleyi terörist bir devletle mücadele ve kitle imha silahlarını aramak olarak gerekçelendirse de; en baştan itibaren Irak'a demokrasinin getirileceği, ülkede hukukun yeniden tesis edileceği, ülkeye gıda ve tıbbi yardımların sağlanacağı, refah ve özgürlük içinde yaşayan yeni bir Irak inşa edileceği, çatışma, işkence ve tecavüzlerin son bulacağı ve Irak halkının hak ve özgürlüklerine kavuşturulacağı gibi insani gerekçeleri de öne

² Çin ve Rusya'nın veto tehdidi nedeniyle, 1999 Kosova Müdahalesi BM Güvenlik Konseyi'nin yetkilendirmesi olmaksızın gerçekleştirilmiştir. ABD önderliğinde gerçekleştirilen Kosova müdahalesi, ABD'nin müdahaleye karşı olan Çin ve Rusya ile ilişkilerini germiştir. Hem Çin hem de Rusya ciddi ayrılıkçı tehditlerle karşı karşıyadır ve istenmeyen bir emsal teşkil etmesinden çekinerek, ABD'nin Bosna ve Kosova'ya müdahalesine şiddetle karşı çıkmışlardır. Ayrıntılı bilgi için bakınız: (Valentino,2011:65-66).

sürmüştür. Var olduğu iddia edilen kitle imha silahları bir türlü bulunamayınca, ABD'nin tek dayanağı bu insani gerekçeler olmuştur (Heinze,2006:22-24).

Müdahale sonrası Irak'ta kitle imha silahlarının varlığının kanıtlanamamış olması, ABD'nin bölgedeki çıkarları ile ilgili tartışmaları beraberinde getirmiştir. Müdahale insancıl açıdan incelendiğinde ise; öne sürülen insani gerekçelerin gerçekleşmediği görülmektedir. Aksine; ABD askerlerinin bulunduğu yerler bizzat şiddet ve işkence merkezleri haline gelmiştir. Ülke müdahale sonrası derin bir iç savaşın içine sürüklenmiştir. Her gün insan ölümlerinin yaşandığı ülke, bölgenin en kırılan ülkesi konumundadır.

V. YENİ BİR MEŞRUIYET ARAYIŞI OLARAK KORUMA SORUMLULUĞU YAKLAŞIMI

Meşruiyeti ve hukukiliği tartışmalı olan insani müdahale kavramının kan kaybı, benzer olaylarda farklı tutumlar izlenmesi ve uygulamada doğan sorunlar ile hızla derinleşmiştir. İnsani müdahale alanındaki ikilem, 11 Eylül 2001'deki terörist saldırılardan sonra daha da derinleşmiştir. ABD'nin terörle mücadele amacını gerekçe göstererek; saldırgan politikalar izlemeye başlaması sonrasında kavram iyice yıpranmıştır. Güçlü devletlerin çıkarlarına hizmet etmesi, müdahale yasağının ihlali ve benzer durumlarda farklı kararlar verilmesi insani müdahale doktrinini tartışmalı hâle getirmiştir (Telli,2012:207).

1990'lı yıllarda, Somali ve Ruanda'daki katliamlar karşısında BM mekanizmasının harekete geçmekte yetersiz kalışı ve büyük devletlerin sorumluluk almakta isteksiz davranmaları, 1999'da ise, Rusya ve Çin'in veto tehdidi nedeniyle, Güvenlik Konseyi yetkilendirmesi olmaksızın Kosova'ya müdahalede bulunulması, BM'nin insani müdahale konusunu yeniden ele almasına neden olmuştur. Bu amaçla BM "Uluslararası Müdahale ve Devlet Egemenliği Komisyonu"nu (International Commission on Intervention and State Sovereignty - ICISS) kurmuştur. Bu Komisyon "koruma sorumluluğu" adlı bir rapor hazırlamış ve rapor 2001'de yayımlanmıştır. Koruma Sorumluluğu yaklaşımının temeli, egemenliğin devletlere vatandaşlarını koruma sorumluluğu yüklediğini öne süren "sorumluluk olarak egemenlik yaklaşımı"dır (Wheeler,2004:37).

İnsani müdahale adı altında başlayan uygulamalar, "koruma sorumluluğu yaklaşımı" ile 21. yüzyılda yeni bir şekil almıştır. Yeni yüzyıla birlikte insani müdahale uygulamalarının kötü şöhreti sonucu insani müdahale kavramı buhar olurken; yerini alan koruma sorumluluğu anlayışının benimsenmesi için hukuki ve teorik çerçevenin oluşturulmasına ağırlık verilmiştir. Yıpranan insani müdahale doktrinini yerini, koruma sorumluluğu doktrini ile birlikte egemenliğin sadece hak değil; aynı zamanda sorumluluk olduğu anlayışı almıştır. Koruma sorumlu-

luğu yaklaşımı BM öncülüğünde insani müdahale kavramına yeni bir meşruiyet arayışı olarak ifade edilebilir (Western&Goldstein,2011:48-49).

Koruma Sorumluluğu raporunda “sorumluluk olarak egemenlik” yaklaşımı çerçevesinde üç tür sorumluluktan bahsedilmiştir. Bunlar:

-Önleyici Sorumluluk (İçsel Sorumluluk)

-Harekete Geçme Sorumluluğu (Dışsal Sorumluluk)

-Barışı Yeniden İnşa Etme Sorumluluğu’dur (ICISS,The Responsibility To Protect:XI).

“Önleyici sorumluluk” devletin kendi vatandaşlarının haklarını koruması ile ilgilidir. İlgili devlet bu sorumluluğu yerine getirmiyorsa, uluslararası camianın ikincil sorumluluğu devreye girmektedir. Bu aşama uluslararası yargılamayı ve aşırı durumlar için askeri müdahaleyi öngörmektedir (ICISS, The Responsibility To Protect:17).

Koruma Sorumluluğu raporu, insani müdahaleyi sorunların birincil çözümü olarak görmemektedir. Rapor, öncelikle müdahale yasağını dile getirmektedir. Aslında müdahale yasağı, devlete içişlerini kendi çözmesi ve dünya barışı açısından uyumsuzluklardan kaçınma konusunda yapılan bir çağrıdır. İnsani müdahale, ilgili devletin bu çağrıyı dikkate almaması veya bu çağrıya cevap vermede başarısız olması durumunda gündeme gelmektedir (Wheeler,2004:45).

Raporda kabul gören yaklaşım, insani müdahale eşiğinin, gerçekleşmekte olan veya gerçekleşmesinden endişe edilen soykırım, etnik temizlik veya benzeri ağır insan hakkı ihlalleri durumunda aşılmış olacağı ve ancak böyle durumlarda askeri müdahalenin meşru görülebileceği şeklindedir (ICISS, The Responsibility To Protect:31). Hangi organın askeri önlemlerin alınması için yetkilendirileceği hususunda, Koruma Sorumluluğu raporu BM Antlaşması’nın 25, 39 ve 42. maddelerine atıf yapmaktadır. BM Güvenlik Konseyi, uluslararası barış ve güvenliğin korunması için gerekli askeri önlemleri karara bağlama yetkisine sahiptir (Arsava,2011:9).

Koruma Sorumluluğu raporu, uluslararası barış ve güvenliğin korunmasında Güvenlik Konseyi’ni öncelikli sorumlu kabul etmekle beraber, uluslararası barış ve güvenliğin korunmasında yegâne sorumlu olarak kabul etmemektedir. BM Antlaşması’nın 10, 11 ve 12. maddelerine göre, BM Genel Kurulu da Güvenlik Konseyi konuyu ele almadığı nispette, aynı sorumluluğu sahiptir. Her ne kadar Koruma Sorumluluğu raporunda tercihen Güvenlik Konseyi’nin askeri müdahalelerde yetkisini kullanması vurgulanıyor ise de, alternatif olarak BM Genel Kurulu’nun da askeri operasyon kararı verebileceğine işaret edilmiştir. Koruma Sorumluluğu raporu kolektif müdahalenin bölgesel yahut bölge dışı uluslararası örgütler tarafından da gerçekleştirilebileceğine işaret etmektedir. Rapora göre,

askeri müdahale için Güvenlik Konseyi'nin veya Genel Kurul'un yetkilendirmesi olmaksızın bir uzlaşa sağlanması olanaksızdır (Arsava,2011:9).

Barışı yeniden inşa etme sorumluluğu ise; askeri müdahalenin ardından yerine getirilmesi gereken yükümlülük olarak ortaya çıkmaktadır. Barışı yeniden inşa etme sorumluluğu raporda, gerek ulusal gerekse uluslararası platformda insan hakları ihlallerinin bir daha asla (never again) tekrar etmemesi inancının oluşturulmasına yönelik siyasi iradenin teşkili şeklinde ifade edilmiştir (ICISS, The Responsibility To Protect:39).

2005 Dünya Zirvesi'nde, Koruma Sorumluluğu raporu BM üyeleri tarafından kabul edilmiştir. Zirve Sonuç Belgesi'nin 139. maddesinde uluslararası toplumun soykırım, savaş suçları, etnik temizlik ve insanlığa karşı işlenen suçlardan toplulukları korumaktan BM Antlaşması'nın VI. Ve VIII. Bölümlerine uygun olarak sorumlu olduğu ifade edilmiştir.

“BM Dünya Zirvesi Sonuç Belgesi” Ağustos 2009'da BM Genel Kurulu kararı ile kabul edilmiştir. BM Genel Kurulu'nun kararları tavsiye niteliğindedir. Bu nedenle de hukuken bağlayıcı değildir. BM Antlaşması'na göre, Genel Kurul'un hukuk ihdas etme yetkisi yoktur. Bu nedenle BM Genel Kurul kararı ile kabul edilen “BM Dünya Zirvesi Sonuç Belgesi”, BM Antlaşması'na göre, hukuki bağlayıcılığa sahip değildir (Arsava:2011:13).

Koruma Sorumluluğu raporu, hukuki olmaktan ziyade ahlaki ve siyasi bir anlam ifade etmektedir. Rapor, BM'nin konuya ilişkin yaklaşımını ortaya koymakla beraber, uluslararası hukukun klasik hukuk kaynakları içinde yer almaktadır. Koruma Sorumluluğu raporu uluslararası hukukun birincil kaynaklarının yorumu ve anlaşılmasında yardımcı kaynak niteliğindedir; raporun kendinin hukuki bağlayıcılığı bulunmamaktadır (Arsava,2011:12-13).

Koruma Sorumluluğu yaklaşımını oluşmakta olan bir norm olarak nitelendirmek daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Dünya devletlerin BM Dünya Zirvesi Sonuç Belgesi ve BM Genel Kurulu kararı bağlamında Koruma Sorumluluğu yaklaşımına karşı olumsuz davranış göstermekten kaçınmaları, bu yaklaşımı destekler niteliktedir (Western&Goldstein,2011:48-49).

VI. DARFUR KRİZİ, LİBYA MÜDAHALESİ VE SURİYE'NİN DURUMU

Darfur'da 2003 yılında, eskiden beridir var olan kuraklık, açlık, baskı ve çatışmalar nedeniyle Afrikalı kabilelerin hükümete karşı ayaklanması sonucu, Sudan hükümeti ayaklanmayı bastırmak üzere bölgedeki Arapları (cancavid) silahlandırmıştır. Hükümetin desteğini arkasına alan Cancavid'lerin giriştiği katliam sonucu, yaklaşık olarak 300000 kişi (doğrudan ya da açlık, hastalık sonucu)

hayatını kaybetmiş, yüz binlerce kişi de mülteci kamplarında yaşamaya mecbur kalmıştır (Straus,2005:124-128).

Mart 2004'ten itibaren Darfur'daki insani krizin daha fazla derinleşmesinin önlenmesi için uluslararası toplumun dikkati çekilmek istenmiş; uluslararası sivil toplum kuruluşlarının hazırladığı raporlarla BM'nin ve büyük güçlerin krize müdahale etmesiyle; belki de Ruanda örneğinde yapılan yanlışların tekrarlanmasının önüne geçilebileceği belirtilmiştir. Tüm bu çabalar sonuç vermeyince, 21. yüzyılın en büyük insani dramına şahit olunmuştur (Öztürk,2011:27).

Darfur'da ne BM çatısı altında bir uluslararası güç kurulabilmiş, ne de barış ve istikrarı sağlamak adına müdahalede bulunma yönünde bir karar alınabilmiştir. Darfur Sorunu uluslararası toplumun “koruma sorumluluğu” kavramıyla ilgili tabii tutulduğu bir sınav olarak kabul edilirse, bu sınavda uluslararası toplumun başarısız olduğunu söylemek mümkündür. Irak, Kosova ve Ruanda için söz konusu olan müdahale denemelerinden biri de Darfur Sorunu için gündeme gelmiştir. Ne var ki, Darfur'da yaşanan insanlığa karşı suçlar ve ağır insan hakları ihlallerine karşı gereken yapılamamıştır.

“Arap Baharı” olarak adlandırılan Ortadoğu'daki değişim sürecinin her bir örneği farklı özellikler göstererek devam etmiştir. Tunus'ta sakin ve kansız bir dönüşüm gerçekleşmişken, Mısır'da biraz daha zahmetli ve sıkıntılı bir değişim yaşanmıştır (Yılmaz,2011:38). Tunus ve Mısır'dan sonra Libya'daki büyük çaplı protestolar, uluslararası kamuoyunda benzer bir değişimin yaşanması beklentisini oluşturmuştur. Ancak Kaddafi'nin değişime direnmekle kalmayıp, kendisine isyan eden bölgelerdeki halkına karşı alenen sert bir şekilde saldırıya geçmesi, binlerce kişinin ölmesine, yaşadıkları yerlerden ayrılarak sığınmacı durumuna düşmesine yol açmıştır. Ülke kısa zamanda bir iç savaşın içine sürüklenmiştir (Göktürk,2011:34-36).

Libya'daki çok sayıda yabancı varlığı ve bu insanların şiddet ve yağmanın hedefi haline gelmesi de başlı başına bir sorun olmuştur. BM Mülteciler Yüksek Komiserliği (UNHCR) 22 Mart 2011 tarihinde İtalya, Tunus, Mısır, Nijer, Çad, Sudan ve Cezayir'e geçen toplam mülteci sayısının 350000'den fazla olduğunu açıklamıştır³.

BM Güvenlik Konseyi 26 Şubat 2011 tarihinde oybirliği ile aldığı 1970 sayılı kararında, Libya yönetimine kendi halkını “koruma sorumluluğu”nu hatırlatmış ve insan hakları ile uluslararası hukuka uygun davranma çağrısında bulunmuştur. Önlem olarak ise; silah ambargosu, bazı Libyalı yöneticilerin yurtdışına çıkmalarının yasaklanması ve bu kişilerin mal varlıklarının dondurulması öngörülmüştür.

BM Güvenlik Konseyi, Libya yönetiminin 1970 sayılı karara uygun davranmaması sonucu, BM üyesi ülkelerin bir işgale yol açmayacak biçimde Libya'daki

³Ayrıntılı bilgi için bakınız: <http://www.unhcr.org/4fc88090b.html>

sivillerin korunması için gerekli tüm tedbirleri almasına izin veren 1973 sayılı kararı almıştır (Mohan,2011:5). BM'nin 1973 sayılı kararı sivillere yönelik şiddeti engellemek için "gerekli görülen bütün önlemler"ın alınacağı tabirini kullanarak geniş bir müdahalenin kapısını açmıştır (Dunne&Gifkins,2011:7).

Askeri müdahale, Kaddafi kuvvetlerinin protestocuları ezmek için şiddeti yoğunlaştırdığı bir dönemde gelmiştir. Kaddafi kuvvetlerinin isyancıların başkenti, 700.000 kişinin yaşadığı, Bingazi'ye doğru hareket etmesi büyük katliamın eli kulağında olduğunu gösteriyordu. 1973 sayılı kararın alınmasının hemen akabinde gerçekleştirilen NATO müdahalesi büyük bir katliamın önüne geçmiştir (Western&Goldstein,2011:57).

1973 sayılı karar, birtakım eksikliklerine rağmen, operasyonun meşru zeminini oluşturmuştur. BM Güvenlik Konseyi'nden bir kararın çıkmış olması müdahalenin uluslararası meşruiyetini gösterir. Ancak bu meşruiyet için sadece asgari bir şarttır. Bunun ötesinde meşruiyetin daha sağlam olması için, uluslararası kamuoyu nezdinde kabul edilebilirliğinin artması için gereken bazı önemli faktörler vardır. Dünya kamuoyunun bu müdahaleye bakışı ve müdahaleye katılan ülkelerin tutumları Güvenlik Konseyi kararının meşruiyetini sorgulatmıştır (Dunne&Gifkins,2011:7-8). Bu noktada belirsizlikler, görüş ayrılıkları ve özellikle de Fransa'nın saldırıları başlatma konusunda en baştan beri sergilediği aceleci tutum ve operasyon sonrası kurulan yönetimin Fransa ile yaptığı petrol antlaşması operasyonun hedefi ve meşruiyeti konusunda insanların zihinlerini bulandırmıştır.

Müdahale sonrasında Libya'daki en büyük tehlike ülke içindeki gerilimin ve silahlı çatışmaların şiddetlenmesidir. Libya'da aşiretlere dayanan bir yapı bulunmaktadır. Oturmuş bir devlet sistemine sahip olmayan ülkenin Kaddafi'nin sonrasında nereye gideceği hala belirsizdir (Hanover&Jeffrey,2011:1-3).

2010 yılının son ayında Tunus'ta başlayarak Ortadoğu'ya yayılan muhalif halk hareketleri nispeten kısa süreler içinde Tunus, Mısır ve Libya'da uzun süreli diktatörlerin iktidarı bırakması ile sonuçlanmıştır. Bu değişim dalgası 15 Mart 2011 tarihinde Suriye'ye sıçramıştır. İlk başta beklenti 1970 yılından bu yana iktidarda bulunan Esad ailesi liderliğindeki Baas rejiminin de uzun süre yaşama şansı olmadığı yönündeydi. Ancak aradan geçen uzun süreye rağmen Suriye'de değişim henüz gerçekleşmedi. Ülkede tam bir kördüğüm ortaya çıkmış durumda ve ne rejim muhalefeti bastırabilmekte ne de muhalefet rejimi yıkabilecek kapasiteye ulaşabilmektedir. Suriye'deki olaylar hâlen en ağır şiddetiyle devam etmekte olup, tam bir insani felakete yol açan çok ağır bir iç savaşa dönüşmüş durumdadır (Ağca,2013:96).

Suriye'de 2011 yılı Mart ayında başlayan hak talepleri, Esed rejimince kanlı bir şekilde bastırılmaya çalışılmış, barışçıl protestolara silahlı ve ölümcül müdahaleler yapılmıştır. Suriye yönetiminin sadece protestoculara değil; protestolara

katılan katılmayan bütün muhalif kesimlere karşı orantısız güç kullanmaya başlamasıyla ülke önu alınamaz bir iç savaşın içine sürüklenmiştir. Bu makalenin hazırlandığı tarih itibariyle ülkedeki iç savaş devam etmekte; ülkesini terk etmek zorunda kalan ve yaşamını yitiren Suriyeli sayısı her geçen gün artmaktadır.

SONUÇ

İnsani müdahalenin kökleri Ortaçağ'daki haklı savaş anlayışına kadar götürülebilmekle beraber; insani müdahale örneklerinin ortaya çıktığı ve tartışıldığı dönem Soğuk Savaş sonrası dönemdir.

İnsani müdahalenin meşruluğu konusunda iki ana görüş vardır. Birinci görüş, insani müdahaleyi uluslararası hukuka aykırı bir uygulama olarak değerlendirmektedir. Bu görüşe göre; insani müdahale uluslararası hukukun BM Antlaşması ile garanti altına alınmış olan “devletlerin eşit egemenliği”, “kuvvet kullanma yasağı” ve “içişlerine karışmama” gibi temel ilkelerine aykırıdır.

İkinci görüş ise, artık dünyada “demokrasi”, “hukukun üstünlüğu”, “insan hakları” gibi kavramların “devletin bekası”, “ülkenin ve milletin bölünmez bütünlüğu”, “egemenlik prensibi”, “içişlerine karışmama yasağı” gibi ilkelerden daha önemli hale geldiğini; BM Antlaşması'ndaki insan haklarıyla ilgili hükümleri ve uluslararası teamül (yapılageliş) hukukunu ileri sürerek insani müdahalenin meşruluğunu savunmaktadır.

1991 Irak, 1992 Somali, 1994 Ruanda, 1999 Kosova ve 2011 Libya müdahaleleri, Soğuk Savaş sonrası insani müdahale örnekleridir. Meşruiyeti ve hukukiliği tartışmalı olan insani müdahale kavramının kan kaybı, benzer olaylarda farklı tutumlar izlenmesi ve uygulamada doğan sorunlar nedeniyle hızla derinleşmiştir. 1990'lı yıllarda, Somali ve Ruanda'daki katliamlar karşısında BM mekanizmasının harekete geçmekte yetersiz kalışı ve büyük devletlerin sorumluluk almaktan isteksiz davranmaları, 1995 Yugoslavya İç Savaşı sırasında BM'nin güvenli bölgesi Srebrenitsa'da Boşnakların Sırlar tarafından katledilmesine seyirci kalınması, 1999'da Rusya ve Çin'in veto tehdidi nedeniyle, Güvenlik Konseyi yetkilendirmesi olmaksızın Kosova'ya müdahalede bulunulması, 2003'de olmayan kitle imha silahları ve insani gerekçeler öne sürülerek Irak'ın ABD tarafından işgal edilmesi, buna karşılık Darfur'da yaşanan insanlık dramının görmezden gelilmesi meşruiyet sorununu derinleştirmiştir.

Soğuk Savaş sonrası insani müdahale örneklerinin kötü şöhreti, BM'nin insani müdahale konusunu yeniden ele almasına neden olmuş ve kabul edilen “koruma sorumluluğu yaklaşımı” insani müdahale konusunda yeni bir meşruiyet arayışı olarak sunulmuştur.

İnsani müdahale adı altında başlayan uygulamalar, “koruma sorumluluğu yaklaşımı” ile 21. yüzyılda yeni bir şekil almıştır. Yeni yüzyılla birlikte insani

müdahale kavramı buhar olurken; yerini alan koruma sorumluluğu anlayışının benimsenmesi için hukuki ve teorik çerçevenin oluşturulmasına ağırlık verilmiştir. Yıpranan insani müdahale doktrinin yerini, koruma sorumluluğu doktrini ile birlikte egemenliğin sadece hak değil; aynı zamanda sorumluluk olduğu anlayışı almıştır. “Sorumluluk olarak egemenlik” yaklaşımı çerçevesinde “önleyici sorumluluk”, “harekete geçme sorumluluğu” ve “barışı yeniden inşa etme sorumluluğu” olmak üzere üç tür sorumluluktan bahsedilmiştir.

Koruma Sorumluluğu raporu, insani müdahaleyi sorunların birincil çözümü olarak görmemiştir. Koruma sorumluluğu yaklaşımı uyarınca öncelikle ilgili devlete insan hakkı ihlallerine son vermesi, içişlerini kendi çözmesi ve dünya barışı açısından uyuşmazlıklardan kaçınma konusunda bir çağrı yapılmaktadır. İnsani müdahale, ilgili devletin bu çağrıyı dikkate almaması veya bu çağrıya cevap vermede başarısız olması durumunda gündeme gelmektedir.

Koruma Sorumluluğu raporu BM Genel Kurulu kararı ile kabul edilmiştir. BM Genel Kurulu’nun kararları tavsiye niteliğindedir. Bu nedenle de hukuken bağlayıcı değildir. Koruma Sorumluluğu raporu, hukuki olmaktan ziyade ahlaki ve siyasi bir anlam ifade etmektedir. Rapor, BM’nin konuya ilişkin yaklaşımını ortaya koymaktadır. Koruma Sorumluluğu yaklaşımını oluşturmada olan bir norm olarak nitelendirmek daha doğru bir yaklaşım olacaktır.

Koruma sorumluluğu raporundan sonra ilk insani felaket Darfur’da meydana gelmiştir. Uluslararası sivil toplum kuruluşları hazırladığı raporlarla insani felaketin boyutlarını gözler önüne sermelerine ve “koruma sorumluluğu yaklaşımı”nı gündeme getirmelerine rağmen; BM ve büyük devletler devreye giremeyince, 21. yüzyılın en büyük insanlık felaketine şahit olunmuştur. Uluslararası toplum, “Koruma sorumluluğu” kavramıyla ilgili tabi tutulduğu ilk sınav olarak kabul edilen Darfur Sorunu’nda başarısız olmuştur.

“Arap Baharı” olarak adlandırılan Ortadoğu’daki değişim sürecinin Libya ayağında, yönetimin kendisine isyan eden bölgelerdeki halkına karşı alenen sert bir şekilde saldırıya geçmesi üzerine; BM Güvenlik Konseyi aldığı kararla Libya yönetimine önce koruma sorumluluğunu hatırlatmış, insan haklarına ve uluslararası hukuka uygun davranma çağrısında bulunmuş ve Libya yönetimi bu çağrıya cevap vermeyince müdahale kararı alınmıştır.

Libya’ya müdahale konusunda birbiriyle yarışan büyük güçlerin aynı duyarlılığı 3 yıldır iç savaşın içinde olan, yüz binlerce sivilin katledildiği ve yine yüz binlercesinin mülteci durumuna düştüğü Suriye için göstermemesi düşündürücüdür. Libya’ya müdahale konusundaki aceleci tavra karşılık, Darfur’da ve Suriye’de yıllardır devam eden insanlık felaketlerinin görmezden gelinmesi, BM tarafından insani müdahalenin meşruluğuna yönelik yeni bir meşruiyet arayışı olarak sunulan koruma sorumluluğu yaklaşımının daha yolun başında inandırıcılığını yitirmesine yol açmıştır

KAYNAKÇA

- Ağca, F., (2013), Suriye Krizinin Orta Doğu'daki Dönüşüm ve Bütünleşme Dinamiklerine Etkisi, *Bilge Strateji*, Cilt 5, Sayı 8, Bahar 2013, ss.95-117.
- Arsava, A. F., (2011), Kuvvet Kullanma Yasağı-Egemenlik Prensibi ve İnsani Müdahale", *21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü Dergisi*, Sayı:34, Ekim, 2011, s.1-17.
- Aslan, G., (2000), *Milletlerarası Hukuk, Temel Belgeler-Örnek Kararlar*, İstanbul: Beta Yayınevi,
- Bozkurt, E., (2011), *İnsan Hakları Temel Metinler*, Ankara: Asil Yayıncılık.
- Bozkurt, E., (1996), *Birleşmiş Milletler Sisteminde Kuvvet Kullanımı ve Körfez Krizi Örneği*, Konya: Atlas Kitabevi.
- Brownlie, I., (1995), *Principles of Public International Law*, Oxford: Clarendon Press.
- Cassese, A., (2005), *International Law*, New York: Oxford University Press.
- Chaumont, C., (1995), Birleşmiş Milletler, (çev.) Radi Başgut, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Coicoud, J. M., (2002), *Legitimacy and Politics*, New York: Chambridge University Press.
- Donnelly, J., (1995), *Teoride ve Uygulamada Evrensel İnsan Hakları*, (çev.) Mustafa Erdoğan ve Levent Korkut, Ankara: Yetkin Yayınevi.
- Dunne, T., and Gifkins, J., (2011), Libya and State of İntervention, *Australian Journal of International Affairs*, 65(5), pp.1-15.
- Erdoğan, M., (2003), *Anayasal Demokrasi*, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Hancılar, Ö., Uluslararası Hukukta İnsani Müdahale, *Çankaya Üniversitesi Journal of Law*, 7/2, Şubat, 2011, s.97-125.
- Hanover, J., and White, J., (2011), U.S.-NATO İntervention in Libya: Risks and Benefits, *The Washington Institute, Policy Watch*: 1763, February, pp.1-3.
- Heinze, E.A., (2006), Humanitarian Intervention and the War in Iraq: Norms, Discourse and State Practice, *Parameters: US Army War College Quarterly*, Vol.36, No.1 pp.20-35.
- Hinsley, F. H., (1966), *Sovereignty*, New York: Basic Books.
- Hoffman, J., (1998), *Sovereignty*, Buckingham: Open University Press.
- Göktürk, G., (2011), İnsani Müdahale Ne Kadar İnsani ve Lale Tarlasında Su Aygırı, *21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü Dergisi*, Sayı:34, Ekim 2011, s.27-35.
- Gündüz, A., (2000), *Milletlerarası Hukuk, Temel Belgeler-Örnek Kararlar*, İstanbul: Beta Yayınevi, 2000.
- Jakobsen, P.V., (2002), Un Peace Operation in Africa Today and Tomorrow, *International Peacekeeping: The Yearbook Of International Peace Operation*, (ed.) Michael Bothe and Boris Kondoch, Vol.7, Kluwer Law International Hague, 2002, pp.153-181.

- Kapani, M., (1992), *Politika Bilimine Giriş*, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Keskin, F., (1998), *Uluslararası Hukukta Kuvvet Kullanma: Savaş, Karışma ve Birleşmiş Milletler*, Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları.
- Keskin, F., (2006-2007), İnsancıl Müdahale: 1999 Kosova ve 2003 Irak Sonrası Durum, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt: 3, Sayı:12, Kış 2006-2007, ss.49-70.
- Meray, S. L., (1977), *Uluslararası Hukuk ve Uluslararası Örgütler*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Mohan, R. C., (2011), India, Libya and Principle of Non Interventın, *Institute of South Asian Studies*, Nu:122, April 2011, pp.1-17.
- Özman, M. A., (1964), Devletlerin Egemenliği ve Milletlerarası Teşekküller, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt:21, Sayı:1-4, s.53-121.
- Öztürk, Z. A., (2011), İnsani Müdahale: Ne Kadar insani, Ne Kadar Siyasi?, **21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü Dergisi**, Sayı:30, Haziran 2011, ss.23-28.
- Pazarcı, H., (1997), *Uluslararası Hukuk Dersleri III*, Ankara: Turhan Kitabevi. Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, II. Cilt, s. 1545.
- Straus, S., (2005), Darfur and the Genocide Debate, *Foreign Affairs*, Vol: 84, Nu.1, January/February 2005, pp.123-133.
- Telli, A., (2012), İnsani Müdahaleden Koruma Sorumluluğuna Geçiş: Eski Sorun, Yeni Kavram, *Nevşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (1), 2012, ss.206-220.
- Valentino, B. A., (2011), The True Costs of Humanitarian Intervention: The Hard Truth About a Noble Notion, *Foreign Affairs*, Vol. 90, Nu. 6, November-December 2011, pp.60-73.
- Vesel, D., (2004), The Lonely Pragmatist: Humanitarian Intervention in an Imperfect World, *Brigham Young University Journal of Public Law*, January 2004, pp.3-56.
- Western, J., and Goldstein, J. S., (2011), Humanitarian Intervention Comes of Age: Lessons From Somalia to Libya, *Foreign Affairs*, Vol.90, Nu.6, November-December 2011, pp.48-59.
- Weber, M., (1962), *Basic Concepts in Sociology*, (çev.) H.P. Secher, New York: Citadel Press.
- Wheeler, N. J., (2000), *Saving Strangers: Humanitarian Intervention in International Society*, New York: Oxford University Press.
- Wheeler, N. J., (2004), The Humanitarian Responsibilities of Sovereignty: Explaining the Development of a New Norm of Military Intervention for Humanitarian Purposes in International Society, *Humanitarian Intervention and International Relations*, (ed.) Jennifer M. Welsh, Oxford: Oxford University Press, 2004, pp.29-52.
- Yılmaz, S., (2011), Uluslararası Müdahale ve Meşruiyet, Libya Örneği, **21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü Dergisi**, Sayı:34, Ekim 2011, s.35-40.

Report Of The International Commission On Intervention And State Sovereignty, *The Responsibility To Protect*, International Development Research Centre, 2001.

Rwanda: The Preventable Genocide International Panel Of Eminent Personalities, Chapter: 14-15.

www.africa-union.org/official_documents/reports/report_rowanda_genocide.pdf

<http://www.unhcr.org/4fc88090b.html>

İsrail’de Vatandaşlık Anlayışı ve Karşılaşılan Sorunlar

The Issue of Citizenship in Israel

Berkant YEKELER¹

Abstract

The aim of this study is to examine how the concept of citizenship took its shape in Israel, a concept which is dynamic and has been defined in many different ways under the effects of some social, religious, political and cultural elements throughout history and to figure out what kind of problems have been experienced in the concept of Israeli citizenship.

The desire of having their own country which Jewish people carried in their hearts for generations until the establishment of Israel has evolved into a desire to make this state as Jewish as possible and this fact has affected the understanding of citizenship in Israel significantly. Within this context, it is seen that the old testament-based ethnic consciousness and identity of Jewish people who became a nation much before coming together under the roof of a modern state, has priority in the formation and implementation of the State of Israel’s citizenship understanding. This priority gives rise to the contravention of some basic rights of Israeli citizens who are not Jewish origin and creates a social polarization.

Keywords: *Citizenship, Global Citizenship, Current Changes In Citizenship, Israeli Citizenship, Problems Of Israeli Citizenship*

GİRİŞ

Devletlerin temelindeki insan topluluğu ile kurduğu vazgeçilemez asli ilişkinin gerçekleşme şekil ve sürecinin, İsrail özelindeki istisnai şeklinin, İsrail’in ve diğer Ortadoğu ülkelerinin iç ve dış dengelerini yakından etkilediği söylenebilir.

Dünya tarih sahnesine yer alamaya başladıklarından bu yana genellikle hâkim olunan millet olarak var olup, ilk kez 1948 yılında modern bir devlet kurmuş olan Yahudilerin, devletlerini güçlendirmek için benimsedikleri değer ve kavramların kökenleri, gerekçeleri ve ileriye dönük beklentilerinin İsrail’deki vatandaşlık kavramı üzerinden şekillenmiş biçiminin, İsrail ve tüm Ortadoğu’da toplumsal fikir ayrılığından terörist eylemlere hatta bölge ülkelerinin silahlı kuvvetlerinin birbirilerine saldırmalarına varan sonuçları olmuştur. İsrail’in, vatandaşlık kavramının kökensel değerleri, uygulama şekli ve yöneldiği istikamet bakımından diğer ülkelerden bir hayli farklı olduğu söylenebilir.

¹ Serbest avukat, Bursa Barosu.

Yahudi toplumunun tarihi derinliklerindeki dinsel inançlarıyla olan bağlantıları, vatandaşlık kavramını İsrail özelinde daha önemli yapmaktadır. İsrail'in kendine özgü vatandaşlık anlayışının temelindeki "Yahudilik" ve "İsrail Vatani" kavramları hakkında bir bakış açısı edinebilmek için Tevrat'ta bu kavramlara nasıl yer verilmiş olduğunun anlaşılması ve "Siyonizm"ün araştırılması gereklidir.

İsrail vatandaşlarının etnik kökenleri ve farklı kökenderilerin farklı tarihsel süreç tecrübelerinin ortak bir millet oluşturmak noktasında oynadığı rol, vatandaşlık hak ve ödevlerinin eşit şekilde uygulanması noktasında ne tür sonuçlar doğurduğu bakımından dikkate alınmalıdır. İsrail'in vatandaşlık rejimi, karşılaşılan sorunlar ve bunlara yönelik çözüm önerilerinin Yahudi olmayan vatandaşların nüfus ve etkinlik bakımından belirli bir sınırı aşmamaları için yapılan veya yapılmak istenen düzenlemeleri içermesi ve bu düzenlemelerin devleti etnik-devlet / ulus-devlet / demokratik-devlet özelliklerinden hangisine yaklaştırdığı noktasında ayrı bir tartışmayı da gerektirmektedir.

1.Genel Olarak Vatandaşlık Kavramı

Vatandaşlığın, tarihsel süreç içinde farklı şekillerde tanımlanmış ve siyasi ve sosyo-ekonomik boyutları olan bir kavram olduğunu söylenebilir. Vatandaşlık araştırmaları, 1990'lı yıllardan itibaren siyaset bilimi, sosyoloji, tarih, kültür başta olmak üzere disiplinler-arası bir yaklaşımla sürdürülmekte olup (Temelat, 2010:1-4), bu kavram Thomas Janoski'nin de söylediği üzere çoğu sosyal hareketin temel taşı oluşturduğundan siyasetçiler tarafından sıklıkla dile getirilmektedir (Janoski,1998: 8). Vatandaşlığın, kişinin karşılıklı hukuksal bağlar yoluyla bir Devletle olan aidiyetini simgeleyen niteliği olduğu söylenebilir. Vatandaşlık anlayışının kökeni Antik Yunan dönemine kadar uzanmakta olup, böyle bir bağın varlığından söz edilemeyecek eski çağlarda kişinin, toplumun temelini oluşturan ailelerin birleşmesiyle gelişen topluluklara katılabilmesinde *din* veya *ırk* gibi faktörlerin önemli rol oynadığı görülmüştür (Loussouarn-Bourrel,1980:652-653). Bu yönden bakıldığında, fiili vatandaşlığın, hukuki vatandaşlığı mutlak olarak etkilediği söylenemez (Mayer, 1983: 587). Her ne kadar vatandaşlığın "düşünme, hissetme ve hareket tarzı olduğundan hareketle onun, bir toplumun diğerinden farklılığını oluşturan kültür, sanat ve hukuk düzeyindeki etkinliği" ileri sürülebilirse de Devletin kendi çıkarları açısından kendisine karşı yükümlülük üstlenecek kişilerin vatandaşlık statüsüne dâhil edilme koşullarını saptarken "fiili" durumu her zaman gözetmesi beklenemez. Bu durumda vatandaşlık, homojen bir topluma "fiilen bağlanma" anlamından farklı olarak, Devletin, egemen olmak istediği toplumunu hukuken saptamasını sağlayacak bir faktörü ifade etmektedir (Niboyet,1947:84). Doktrinde, vatandaşlığın, devletle kişi arasında bir "hukuki ilişki" veya kişiye bir nitelik yönelten bir "hukuki statü" olduğu şeklinde iki temel görüş ileri sürülmüştür.

Bir “ilişki” olarak nitelendirilen vatandaşlığın, “sürekli bir sadakat bağı” şeklindeki değerlendirilmesi, günümüzün modern vatandaşlık kavramı ile bağdaşmayacaktır. Çünkü vatandaşlığın kabul edilen genel prensiplerinden biri de vatandaşlığın kişiye zorla yüklenemeyeceğidir. Vatandaşlığın bir “hukuki statü” olarak tanımlanması halinde ise, belirli hak ve yükümlülüklerin kişiye bu statü ile tanınarak yüklendiği kabul edilir. Başka bir deyişle vatandaşlık, kişinin, bu statü nedeniyle bir Devlete bağlandığını ifade eder. Statünün içeriğini ise pozitif hukukun öngördüğü hak ve yükümlülükler oluşturur. Her iki tanımda gerçek payı olmakla birlikte, her bir görüşün tek başına ele alındığında yetersiz kaldığı görülmektedir. Şöyle ki, vatandaşlığın devletle kişi arasında hukuki bir bağ kurduğu gerçekse de, kurulan bu ilişkide kişinin, “taraf” olabilme koşulunu da yerine getirmesi gerekmektedir. Bu koşulun gerçekleşmesi ise kişinin koşulları önceden belirlenmiş bir statüye dâhil olabilmesiyle olanaklıdır (Uluocak,1966:5).

Günümüz devlet ve toplumları, kendilerini içine girmekten sakınamayacakları küreselcilik, yerelcilik ve bölgesel özerklik noktaları arasında cereyan ettiği söylenebilecek yoğun ve etkili bir hareketlenme ile karşı karşıyadırlar. Geçmişin öncelikli gereklilikleri ile tanımlanmış *vatandaşlık* anlayışının, günümüzün liberal, cumhuriyetçi, toplulukçu, etno-kültürel, ekonomik ve stratejik anlayışlarının giderek artan baskıları perspektifinde yeniden ele alınması kaçınılmaz gözükmektedir. Devletleri dogmatik olmaktan çok faydacı olmaya zorlayan bu süreç, muhtemelen her devletin kendi tarihsel, kültürel, siyasal, dini ve ekonomik yaşanmışlıkları içindeki yanlış ve doğrularının güncel verilerle yeniden çözümlenmesine neden olacaktır. Bu süreçte vatandaşlık kavramına yapılacak küresel, liberal, cumhuriyetçi, toplulukçu, vb. yüklemelerin, içinde bulunduğumuz yüzyılın temel siyasal olaylarında ciddi etkiler oluşturma potansiyeline sahip olması mümkündür. Devletlerin ön plana taşımayı seçtikleri kimi vurguların, vatandaşlık kavramının yasalar bazındaki eşitlikçi ifadesini, fiili yaşamda çifte standartlı veya taraf tutar bir uygulamaya çevirmesi muhtemel gözükmektedir.

2. İsrail Vatanı, Yahudi Kavramı ve Siyonizm

İsrailoğulları'nın Babil sürgünü sonrasında Hz. Musa'nın tebliğ ettiği dini benimsemeyenlere karşı kendilerini tanımlama arayışına girmeleri, onları ayırıcı özelliklerini oluşturma ve uluslaşma sürecine götürmüştür. Uluslaşma süreciyle birlikte “Yahudi ve öteki” anlayışı da şekillenmeye başlamıştır (Metli,2006:29-45). Tevrat anlatımına dayalı ulusların kökeninin* belirlenmesinden sonra ardından Yahudilerle onlar arasındaki farklılıkların ortaya konulması çabalarının, Yahudilerin, Yahudi olmayanlarla ilişkilerindeki anahtar kavram olarak “seçilmişlik” inancını ortaya çıkarttığı söylenebilir**. Yahudiliği, diğer dinlerden ayıran temel özelliklerden bir diğeri de “kutsal toprak” kavramıdır (Dini Araştırmalar Dergisi, 2004: 20/63). İnanışa göre, Tanrı, Yahudilerin atası İbrahim'e kutsal toprak vaadini açıklamıştır (Tevrat,Yaratılış:15). Yahudiler, Tevrat'taki bu

anlatıma göre kutsal toprakların sınırları konusunda tam bir görüş birliği sağlayamamış olmalarına rağmen, bahsedilen toprakların Kenan ülkesini kapsadığından şüphe etmemektedirler.

Yahudilerin İberik Yarımadası'nda ilk kez varlık göstermeleri M.Ö. 6. yüzyıla, Yahudi olmayanların (Gentile) Yahudiliğe kabulü ve Yahudi misyonerliğinin başlaması ise M.Ö. 4. - 2. yüzyıllara (Hellenistik dönem) tarihlendirilmektedir. 1400'lere kadar İberik Yarımadası, kuzey Afrika ve Ortadoğu, Müslümanların kontrolü altında kalmıştır. Yahudilerin bir çoğu 1492'de İspanya'dan çıkartılınca Hollanda, İtalya, Balkanlar, Türkiye (Osmanlı İmparatorluğu), kuzey Afrika ve Ortadoğu bölgelerindeki topluluklar tarafından kabul edilmişlerdir. 1848'den itibaren bütün Avrupa'da boy gösteren özgürlük hareketleri, Yahudilerin özgürleşme sürecine de katkıda bulunmuştur. Yahudilikte cemaatten ulus kimliğine dönüş ve özgürlük duygusu bir anlamda birbirine zıt iki düşüncenin gelişmesine sebep olmuştur. Ulus fikrinin ön plana çıkması bir Yahudi devleti ütopyasını beslerken, pozitivizm ve liberalizmin ön plana çıkması da reformist bir anlayışa zemin hazırlamıştır. Ulusalçı grupların tersine reformistler, içinde yaşanılan toplumlarla bütünleşmeyi istiyor ve İsrail devleti arzusunu ikinci plana bırakıyorlardı. Bu gruplar sürgünde yaşamak gerektiğini ima eden "sürgün milliyetçiliği" ideolojisini oluşturmuşlardır (Besalel, 2001: I/79).

Siyonizm, yüzyıllar boyunca Doğu ve Batı Avrupa diasporasında yaşamış, zaman zaman takibata uğramış ve yerlerinden göç ettirilmiş Yahudiler arasında Yahudi ulusunun vatan bilincini ifade eden politik bir hareket olarak 19. yüzyılda ortaya çıkmıştır (Gartner, 2001: 250-252). Leo Pinsker, Yahudi sorununun Yahudilerin asimile olmasıyla çözümlenemeyeceğini, tek çözümün uygun bir coğrafyada kendi devletlerini kurmalarıyla mümkün olduğunu belirtmiştir (Taylor, 1974: 44-45). Aynı dönemde Filistin'de Yahudi Kolonileri kurmakla ilgilenen bir çok Yahudi örgütü ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri olan "Siyon Sevgisi Hareketi", 1884'te Katoviçe'de Leo Pinsker'in de katıldığı uluslararası bir toplantı düzenlemiş ve Filistin konusunu tartışmıştır. Siyon Sevgisi Hareketi ve Leo Pinsker'in ittifakı, Siyonizm'in gerçek başlangıcı olmuştur. Siyonizm, 1897'de Theodor Herzl tarafından Basel'de düzenlenen I. Dünya Siyonist Örgütü toplantısı ile örgütlü bir harekete dönüşerek Yahudi dünyasına hâkim olmuştur (Taylor, 1974:45-46). Herzl de Yahudi sorununun tek çözümünün Yahudi devleti kurulması olduğunu belirterek, bilahare bağımsız bir ulusal Yahudi devletine dönüşecek Arjantin ve Filistin Yahudi kolonilerinin kurulması fikrini savunmuştur. 1. Siyonist Kongresi'nde, politik Siyonizm tesis edilen hedef ve politikalarının uygulamaya konması ve nihai hedefe ulaşma yollarını araştırmak için bir idari yapı oluşturulmuştur (Herzl, 1943: 1-10). Dünya Siyonist Organizasyonu (DSO) bunun için kurulmuştur. DSO, dünya çapında kurduğu üye organizasyonlar aracılığıyla Yahudilerin Filistin'e yerleşimini özendirmeye çalışmış, Londra'da banka

hesapları açarak Yahudilerin Filistin’de toprak satın almaları için ortak fon oluşturmuştur (The ESCO Foundation For Palestine, 1947: I/39).

3. İsrail Devleti’nin Kuruluş Felsefesi Ve Vatandaşlarının Etnik Kökenleri

19. yüzyılın sonunda kurulan Siyonist hareketin ileride kurulacak İsrail devletinin vatandaşlık anlayışının temelini attığı söylenebilir. İsrail Devleti’nin, yaşamak üzere İsrail’e göç etmek isteyen Yahudilere izin vererek onlara yasal statüde vatandaşlık hakları tanınması, Siyonizmin devlet politikası olarak kabul edildiğini açıkça ortaya koymaktadır. Ancak, Yahudi olmalarına rağmen yüzyıllar boyunca çok farklı kültür ve dinlere mensup başka devletlerin tabiiyetinde kalarak birbirinden farklı kültürel/sosyal/dinsel/ekonomik/entelektüel tarzlar geliştirmiş olan Yahudi grupların, aynı devletin sınırları içinde toplanmaları bazı sorunları da beraberinde getirmiştir.

14 Mayıs 1948 tarihinde imzalanan İsrail Devletinin Kuruluş Bildirgesi, İsrail/Yahudi devletinin temel esaslarını teşkil eder. Bu bildirmede, İsrail’in yeneden doğuşunun tarihsel ereklere; Kutsal Kitap peygamberlerinin tasavvur ettikleri gibi hürriyet, adalet ve barış üzerine inşa edilen demokratik bir Yahudi devletinin çerçevesi ve bölgenin tamamının menfaati için komşu Arap devletleriyle barışçı münasebetler için bir çağrı yer almaktadır. İsrail Devleti Bağımsızlık Bildirisi’nin açıklama ve taahhütlerine bakıldığında, oluşturulmak istenen vatandaşlık kavramının genel karakteristiği konusunda bir fikir edinilebilir. Devletin kuruluş felsefesinin temellendirildiği asli kavramın “Yahudilik” olduğu Kuruluş Bildirgesinin ilk satırlarında açıkça görülmektedir.

Günümüzde İsrail Devleti, ülkede yerleşmek isteyen her Yahudi’ye vatandaşlık hakkı vermektedir. İsrail çok çeşitli etnik, dinsel, kültürel ve toplumsal yapılarından gelen bir nüfusu barındırır. Küçük, fakat kültürel bakımından aktif, heterojen bir nüfusa sahip olan eski-yeni bir ülkedir. Dört bin yıllık Yahudi geçmişi, bir asırdan uzun Siyonizm hareketi ve yarım asrı geçen çağdaş devlet idaresi, 70 farklı cemaatin varlığını muhafaza etmektedir. 7 milyonluk nüfusun %76.2’si Yahudi, %19.2’si Arap (çoğu Müslüman) ve geri kalan % 4.3’lük kısım ise Dürziler, Çerkezler ve diğer küçük topluluklardan oluşmaktadır.

Yahudiler genel olarak 3 (üç) ana gruba ayrılmaktadırlar. Bunlar, Aşkenazlar², Sefaralar³ ve Mizrahilerdir⁴. Aşkenaz Yahudileri yönetici sınıfını ve nitelikli

² Aşkenaz sözcüğü, İbranice’de Almanya’ya karşılık gelen sözcükten türetilmiş olup Almanya, Polonya, Macaristan ve Avrupa’nın Doğusu’nda yaşayan Yahudileri ve onların soyundan gelenleri tanımlamak için kullanılmaktadır.

³ Sefarad sözcüğü, İbranice’de İspanya’ya karşılık gelen sözcükten türetilmiş olup, İspanya, Portekiz, İtalya, Yunanistan, Türkiye, Kuzey Afrika ve Ortadoğu’da yaşayan veya onların soyundan gelen Yahudileri tanımlamak için kullanılmaktadır.

⁴ Mizrahi sözcüğü Doğulu anlamına gelip Orta Doğu, Kuzey Afrika, Orta Asya ve Kafkasya’daki Yahudileri tanımlamak için kullanılmaktadır.

işçileri oluşturmaktadır. Sefarad Yahudileri ise mavi yakalı işçi sınıfını temsil etmektedir. Sefarad ifadesi günümüz Yahudi Dünyası'nda Aşkenaz kökeninin dışında kalan tüm Yahudileri, Mizrahi ifadesi ise daha çok Arap ve Arap dünyasına komşu ülkelerdeki Yahudiler için kullanılmaktadır (Deniz, 2009 :15). İsrail, yıllar boyunca dünyanın dört bir yanından göçmen almıştır. 1970'lerde 100.000, 1989'dan bu yana ise bir milyondan fazla Sovyet Yahudisi İsrail'e göç etmiştir. 1980'ler ve 1990'larda ise Etiyopya kökenli Yahudiler olan "Falaşa"lar İsrail'e göç etmişlerdir. Ülke nüfusunun % 24 kadarını oluşturan ve Yahudi olmayan 1,7 milyon insan ise topluca İsrail'in Arap vatandaşları olarak adlandırılmaktadırlar. Müslüman Arapların sayısı bir milyona yakındır. Bedevi Araplar 30 kadar aşiret mensupturlar. Hıristiyan Arapların sayısı 117.000, Arapça konuşan Dürzîlerin sayısı 100.000, Müslüman Çerkezlerin sayısı ise 3.000 civarı olarak belirlenmiştir. İsrail bir mozaik olsa da, temelde var olan Yahudi önceliği ve bundan hareketle siyasal iktidara sahip olan Aşkenaz ağırlığının, İsrail'in bünyesinde barındırdığı ancak etno-dinsel kökeni Yahudi-Musevi olmayan cemaatlerle gerçek bir kaynaşmayı ciddi anlamda zora soktuğu söylenebilir.

4. İsrail Vatandaşlığının Kazanılması Ve Kaybedilmesi

İsrail'de devletin temel kuruluşunu ve kişilerin temel hak ve özgürlüklerini düzenleyen kurallar, somut bir anayasa metni içinde toplanmış değildir. 14 Mayıs 1948 tarihli Kuruluş Bildirgesi'nde⁵ anayasa yapımı için bir kurucu meclis oluşturulacağı öngörülmüş ve bu meclis 25 Ocak 1949'da göreve başlamışsa da; dinci kesimle laik kesimin önemli konularda anlaşamamaları nedeniyle anayasa hazırlama işi ileriye bırakılmıştır (Hirschl,2011:323) İsrail, çeşitli konularda kabul edilmiş Temel Kanunlardan oluşmuş bir anayasal sistemi benimsemiş durumdadır (Onar,2003:1). Temel Kanunlarda öngörülen sınır ve çerçevelere uygun olarak çıkartılan İsrail Vatandaşlık Kanunu, vatandaş ve Devlet arasında bazı hak ve yükümlülükler ortaya koymaktadır. İsrail Vatandaşının Hak ve Yükümlülükleri Knesset için oy verme hakkı, İsrail Savunma Kuvvetleri'nde görev yapma yükümlülüğü, ulusal sigorta yükümlülüğü, geri dönüş yapan vatandaşlara sağlanan yardımlar ve gümrük ve mal girişleri olarak düzenlenmiştir.

"İsrail Vatandaşı" tanımı, kanundan kanuna değişiklik göstermekle birlikte temel ölçüt olarak şahsın "hayat merkezi"ni almaktadır. Nüfus Kayıt Kanunu, İsrail vatandaşını "*İsrail'de İsrail vatandaşı olarak veya göçmen vizesi veya sertifikasıyla veya daimi ikamet izniyle ikamet eden şahıs*" olarak tanımlamaktadır. "İsrail vatandaşı" kavramının başka kanunlarda yer alan diğer tanımlamaları da vardır. Yabancı Para Birimi Kontrolü Kanunu kapsamındaki herhangi bir suçla alakalı bir ceza isnadında, İsrail vatandaşı "*yabancı vatandaşı olmayan*" olarak

⁵ Türkçe / İngilizce tam metni için bkz. İsrail Ankara Büyükelçiliği internet sitesi (Erişim tarihi: 01.12.2012).

tanımlamaktadır (İsrail Yüksek Mahkemesi Kararı, 58/8: 43-4). İsrail Vatandaşlık Kanunu'nda vatandaşlığın kazanılmasına olanak tanıyan doğum, geri dönüş, İsrail ülkesinde ikamet ediyor olma, İsrail'de doğma ve ikamet ediyor olma, evlat edinilme, resmi makamca vatandaşlığa kabul veya imtiyaz edinme durumlarının her birinde vatandaşlığın nasıl kazanılacağı ayrıntılarıyla düzenlenmiştir.

Kanun, vatandaşlığın kazanılmasıyla ilgili öngörölmüş yollara ilaveten İsrail Savunma Kuvvetleri'nde vazifesini yerine getiren ve çocuğunu İsrail Savunma Kuvvetleri'ndeki vazifesi sırasında kaybeden şahıslara da (İsrail'de yaşamak istemeleri şartıyla) vatandaşlık verilebilmesini düzenlemiştir. İçişleri Bakanı'nın İsrail Savunma Kuvvetleri kontrolünde bulunan bölgede ikamet eden herhangi bir şahsı İsrail Devleti'yle ve çıkarlarıyla uyumlu olduğuna ve devletin güvenliği, ekonomisi veya diğer önemli meselelerinde ilerlemesini sağlayacağına kanaat getirdiği takdirde istisna tutarak vatandaşlığa kabul etmesi de mümkündür. Ayrıca İçişleri Bakanı'nın özel bir sebep nedeniyle veya kendi fikirleri doğrultusunda farklı istisnai şahıslara da vatandaşlık verme hakkı bulunmaktadır. Bir İsrail vatandaşıyla veya İsrail Vatandaşlık Kanunu'nun 5. ve 6. Maddelerdeki şartları sağlayan herhangi biriyle evlenen şahıs, kendisi bu şartları sağlamasa dahi İsrail vatandaşlığına kabul edilir. Bir şahsın yurttaşlık talebinde bulunan reşit olmayan çocuğu, eğer kabul sürecinde İsrail'de veya İsrail Savunma Kuvvetleri'nin kontrolündeki bölgede ikamet etmekteyse, yurttaşlığa kabul edilmiş olan şahsın çocuğun velayetine sahip olması şartıyla, vatandaşlık alabilir. Velayetin her iki ebeveyne de ait olduğu durumlarda, ebeveynlerden biri yurttaşlığa kabul başvurusunda bulunurken diğeri, çocuğun yabancı uyruklu olması şartıyla çocuğun yurttaşlığa kabul edilmesini önleyebilir⁶.

Vatandaşlığın kaybedilmesi konusu da, tıpkı kazanılmasında olduğu gibi kanunda düzenlenmiştir. Kanunun 10., 11. ve 12. maddeleri İsrail vatandaşlığının "vatandaşlıktan vazgeçme", "diğeri vatandaşlığı sürdürebilmek için "vazgeçme", "fesih" ve "yazılı emirle iptal" yollarıyla nasıl sona ereceğini düzenlemiştir. Kanunun, vatandaşlık hakkından vazgeçmeyi düzenleyen 10. maddesinde, yetişkin bir İsrail vatandaşının, İçişleri Bakanlığı'na yapacağı yazılı bir başvuru ile vatandaşlık hakkından feragat edebileceği belirtilmiştir. Ancak Kanun, ebeveyni tarafından reşit olmayan çocuğunun vatandaşlık hakkından vazgeçilmiş olduğu hallerde, çocuğa, 18-22 yaş döneminde vatandaşlık hakkını geri almasına olanak tanıyacak başvuruda bulunma hakkı da tanımıştır. Kanun'un 11. maddesi, İçişleri Bakanı'na bazı özel durumlarda yeni göçmen bir vatandaşın diğeri vatandaşlığını sürdürebilmek için yaptığı feragat başvurusunu kabul etme yetkisi vermiştir.

Vatandaşlığın feshi 11. maddede düzenlenmiştir. Sızmaları Önleme Yasası'nda belirtilen ülkelerden (Suriye, Lübnan, Mısır, Ürdün, Suudi Arabistan, Irak

⁶ Bkz: İsrail Vatandaşlık Kanunu, http://www.kesher.org.il/legal/citizenship.html#_ftn5 (Erişim Tarihi: 05.02.2013)

ve Yemen) herhangi birine yasadışı bir geçiş veya bu ülkelerden herhangi birinin vatandaşlığına geçiş yapan şahısların, İsrail'den ayrılış tarihinden geçerli olmak üzere İsrail vatandaşlıkları feshedilir. Bu madde nedeniyle vatandaşlığın feshedilmesi durumunda, vatandaşlığı feshedilen şahsın çocuklarının vatandaşlıkları da feshedilir.

İçişleri Bakanı'nın yazılı emriyle vatandaşlık iptali yapabileceği durumlar ise Kanun'un 12. maddesinde düzenlenmiştir. Böyle bir iptalin yapılmasına neden olacak gerekçeler, İsrail Devleti'ne karşı sadakatsizlik ve İsrail vatandaşlığına alınırken yanlış bilgi beyan edenlerin bu durumlarının anlaşılması olarak düzenlenmiştir. Bu madde nedeniyle vatandaşlığı feshedilen şahsın çocuklarının da vatandaşlıkları iptal edilmektedir. Vatandaşlığın yitirilmesi, İsrail vatandaşlığından doğan yükümlülüklerin, şayet vatandaşlığın feshi tarihinden önce gerçekleşmiş olması gerekiyorsa bundan sonra yerine getirilme gereğinin olmadığı anlamına gelmemektedir.⁷

5. İsrail Vatandaşlarının Hak Ve Yükümlülükleri

İsrail Devleti'nin tanıdığı vatandaşlık hakkının gereği olarak ilgili kişiler nezdinde bir kısım hak ve yükümlülükler gündeme gelmektedir. Parlamento ve yerel seçimler için oy verme, terhis edilen askerlere tanınan haklar, geri dönüş yapan vatandaşlara ve bilim insanlarına tanınan haklar, ticari teşebbüs yardımı, istihdam yardımı, kimsesiz askerlere sağlanan yardımlar, uçak bileti fiyatında indirim, İbranice öğrenim yardımı ve mal girişinde vergi muafiyeti vatandaşlara tanınan haklar, İsrail Savunma Kuvvetlerinde görev yapmak ve ulusal sigorta yaptırmak ise vatandaşlığın temel yükümlülüğü olarak belirtilebilir.

İsrail Savunma Kuvvetleri'nde görev yapmak İsrail vatandaşlarının yükümlülüklerinin başında gelmektedir. Bu yükümlülük aslen 1986 tarihli Güvenlik Hizmetleri Kanunu'nunda yer almakta olup "celp eri" tabiri ile tanımlanmış olan İsrail vatandaşı veya İsrail'de kalıcı olarak ikamet eden 18-54 yaş arası erkek ve 18-38 yaş arası kadınları kapsamaktadır. İsrail Savunma Kuvvetleri'nde görev yapma yükümlülüğü İsrail Devleti vatandaşlarına, farklı bir ülkede ikamet ediyor veya o ülkenin vatandaşı olsalar dahi zorunlu koşulmaktadır.⁸

Ulusal Sigorta yaptırmak ve bunun aidatlarını ödeme yükümlülüğünün gündeme gelebilmesi için bu kapsamdaki İsrail vatandaşının yaşamının İsrail'de merkezlenmiş olması gerekir. Ulusal Sigorta Kurumu, yabancı ülkede beş yıldan fazla ikamet etmiş olanların İsrail vatandaşı olup olmadıklarını belirlemede kul-

⁷ İsrail Vatandaşlık Kanunu, http://www.kesher.org.il/legal/citizenship.html#_ftn5 Erişim Tarihi: 05.02.2013.

⁸ Güvenlik Hizmetleri Kanunu, www.israel.gov.il/firstGov/topNavEng/Engoffices/EngMinistries, www.aka.idf.il/giyus Erişim Tarihi: 05.02.2013

lanmak üzere özel bir mülakat yayımlar. Yine, İsrail dışında altı aydan fazla ikamet eden İsrail vatandaşları, yurtdışındaki ikamet süreleri boyunca Ulusal Sigorta prim ödemesini yaptıklarını teyit etmelidirler.⁹

6. İsrail’de Başlangıçtan Günümüze Vatandaşlık Rejimi ve Yaşanan Sorunlar

İsrail Devleti, benimsediği vatandaşlık rejimi nedeniyle kurulduğu günden bu yana bazı sorunlar yaşanmıştır. Yahudiler, İsrail Devleti’nin 1948 yılında kurulmasından çok önce milletleşip bir anlamda *devletini arayan millet* halinde iken, modern İsrail Devleti’nin kuruluşuyla *devletine kavuşan millet* haline gelmiştir. Bu durumun, o ana kadar millet olarak varlığını korumasını sağladığına inandığı temel değerleri yeni devletin vatandaşlık rejiminin temelini “Musevilik” ve “Yahudilik” kimlik ve etnisitesi olarak koyulmasına yol açtığı söylenebilir. Tevrat’ta ve Yahudilikte hayli etkili olan “öteki” kavramının, İsrail’in vatandaşlık anlayışında da ön plana çıkmasının birçok soruna neden olduğu söylenebilir.

6.1. İsrail’in Vatandaşlık Rejimi

Tarihsel olarak, İsrail kendisini bir göçmen ülkesi olarak görmemiştir. David Ben-Gurion dünya üzerindeki her Yahudiye İsrail’e yerleşme hakkı veren Dönüş Yasası’nı (1950) İsrail Parlamentosu’na sunarken bunun bir göçmen yasası olmadığını, aksine devletin kurucu yasası olduğunu; çünkü bu yasanın Yahudilere önceden sahip olmadıkları bir hakkı değil bilakis Yahudilerin İsrail Toprakları’nda İsrail Devleti’nin kurulmasından önce var olan kadim haklarını verdiğini, bu topraklarda devlet kurulmasının Yahudilerin bu topraklar üzerindeki haklarının doğal sonucu olduğunu, Yahudilerin bu topraklarda yaşama haklarının İsrail Devletinin kurulmuş olmasından doğmadığını, bilakis kurulan devletin bu topraklar üzerindeki Yahudilerin kadim haklarının bir ürünü olduğunu belirtmiştir (Peled,1992: 432). İsrail Devleti’nin mevcudiyetine ilişkin bu felsefe, yasal düzenlemelerde öngörülen hükümler çerçevesindeki bazı vatandaşlık haklarının fiili uygulamalar sırasında ülkenin Yahudi vatandaşları bakımından sorun oluşturmamasına rağmen Yahudi olmayan diğer vatandaşları bakımından sorun yaşanmasına neden olmaktadır.

Esas itibarıyla bir İsrail vatandaşı veya İsrail’de daimi oturma izni olan bir kimse ile evlilik yapmak dışında, Dönüş Yasası kapsamına girmeyen kişilerin İsrail’e göç yoluyla gelmeleri mümkün değildir. 2003 yılında ikinci intifada bağlamında alınan geçici bir tedbir kapsamında Vatandaşlık ve İsrail’e Giriş Kanunu / Geçici Emir yürürlüğe konulmuştur (Hahukim, 2003: 544). Bu kanun bir yıl süreyle İşgal Edilmiş Topraklarda mukim bulunan Filistinlilere İsrail’de oturma

⁹ Ulusal Sigorta Kanunu, www.btl.gov.il <http://www.israel.gov.il/firstGov/topNavEng/Engoffices/EngMinistries>
Erişim Tarihi: 05.02.2013).

izni ya da İsrail vatandaşlığı verilmesini İsrail vatandaşları ile evli olsalar bile yasaklıyordu. Bu tarihten itibaren yürürlükte olan ve süresi tekrar tekrar uzatılan “geçici emir”in, İsrail’in Filistinli vatandaşlarını İsrail vatandaşı olmayan Filistinli eşleriyle ve çocuklarıyla birleşme hakkından mahrum etmek suretiyle ilk defa İsrail’in bireylerinin vatandaşlık hakları ile İsrail’in Yahudi vatandaşlarının vatandaşlık hakları arasında açık bir ayırım meydana getirdiği söylenebilir.

6.1.1. Düşman Uyruklu Şahıs

İşgal Altındaki Topraklarda yaşayan Filistinlilerin “düşman uyruklu” şahıslar oldukları ve bu yüzden İsrail’in aile birleşimi için bile olsa bu kişilere İsrail’e göç etme izni vermesi gerektiği gibi bir yükümlülüğünün bulunmadığı düşünülmüştür. Ancak bu düşüncenin temelinde bir varsayım bulunmaktadır. Varsayıma göre, Filistin Ulusal Otoritesi, İşgal Altındaki Toprakları çok etkili bir biçimde yöneten ve İsrail ile savaşa iştirak etmiş ve halen oluşum sürecindeki bir devlettir. Oysa gerçekte durum bundan hayli farklıdır. İsrail, Filistin bölgesinin etkin egemenidir ve buradaki yerli Filistinli nüfusu İsrail’in ikinci sınıf vatandaşı olarak bu kontrol sistemine katmıştır. Bunların çoğu askeri yönetim altında yaşayan her türlü haktan mahrum kişilerdir. Filistin Ulusal Otorite’sinin 1995 ile 2000 yılları arasında Batı Şeria’da belli bir otonomi sahibi olduğu doğrudur. Ancak bu otonomi İsrail’in bölgelerdeki hâkim otoritesinden kaynaklanmaktadır (Peled, 2007:10).

İsrail’in 2002’de Batı Şeria’yı yeniden işgal etmesi, Filistin Ulusal Otoritesi’nin elindeki otonom alanların tamamen yok olmasıyla sonuçlanmıştır. Bu durumda, İşgal Altındaki Topraklardaki insanların statülerinin İsrail vatandaşı olarak ya da İsrail’de oturma izni olan kişiler olarak değiştirilmesinin “göç” olarak kabulü mümkün olmayacaktır. Tüm bunların yanında, Yeşil Hat’tın (1967 sınırı) her iki tarafındaki Filistinli nüfus bir ulusal grubu oluşturmaktadır. Bu iki grup yirmi yıl boyunca (1948-1967) birbirinden zorla ayrılmış fakat 1967’yi takip eden 35 yıl boyunca (1967-2002) pratikte serbest etkileşim olanağına sahip olmuşlardır. Bu iki Filistinli nüfus arasında kuvvetli ekonomik, kültürel ve ailesel bağlar bulunmaktadır ve yıllarca İsrail vatandaşı olmayan Filistinliler İsrail toplumuyla -ikinci derecede bir öneme sahip olacak şekilde- bütünleştirilmeye çalışılmıştır. İşgal Altındaki Topraklarda yaşayan Filistinlilerin, İsrail ile savaş içinde olabilecek bağımsız siyasi bir birimin vatandaşı olmamaları nedeniyle düşman uyruklu şahıs olarak nitelendirilmeleri de mümkün gözükmemektedir (Peled,2007:11).

İsrail’in Filistinli vatandaşlarının aile birleşiminin engellenmesine gösterilen ana gerekçenin İsrail devletinin güvenliği olduğu açıktır. Bu gerekçe, yaşam hakkının diğer her türlü haktan önce geldiği gerekçesine dayandırılmakta ve herkesin yaşam hakkının güvence altına alınması için İsrail’in Filistinli vatandaşlarının

bazı haklarında kısıtlamalara gidilmesi bu çerçevede hem ahlaken hem de hukuken gerekçelendirilebilir olarak değerlendirilmektedir. Oysa bu gerekçeyi güçlendirmek amacıyla ileri sürülen kanıtlar bir hayli zayıf gözükmektedir. Zira İsrail'in Filistinli vatandaşları siyasi davranışlarında son derecede dikkatli olup kanunlara uygun hareket etmektedirler. Buna bağlı olarak da, İşgal Altındaki Topraklar'da yaşayan "göçmenler" de dâhil olmak üzere, aralarında devletin güvenliğini tehdit edenlerin sayısının kayda değer olmadığı rahatlıkla söylenebilir (Peled,2007:12).

6.1.2. Sınırların Kaydırılması

Gerçek bir Yahudi etnik devleti kurarak hissedilen yaşamsal güvenlik endişelerinden kurtulmak düşüncesiyle İsrail'in Filistinli nüfusunun ülke dışına "transfer edilmesi" yönündeki 1948 öncesi Siyonist düşüncesinde derin kökleri bulunan bir fikir, ilk kez somut bir siyasi program olarak 1984 yılında Rabbi Meir Kahane'nin Knesset'e seçilmesiyle gündeme gelmiştir. Kahane, İsrail vatandaşı olsun veya olmasın bütün Filistinlilerin etnik temizliğini savunmuştur (Morris,2007:1-15). İlerleyen dönemde Oslo Süreci olarak bilinen Arap-İsrail görüşmelerinin başarısızlığı, Ekim Olayları ve İkinci İntifada'nın başlamasının "nüfus transferi" fikrinin daha karmaşık bir gerekçeyle tekrar canlanmasına neden olduğu söylenebilir: Filistinlileri yerinden oynatmaktansa İsrail'in doğu sınırını batıya doğru kaydırılarak, sınır bölgesinde mukim Filistinlilerin kendilerini Batı Şeria'da bulmalarını sağlamak suretiyle İsrail vatandaşlığından mahrum edilmeleri. İlk bakışta temelinde iyi niyet gözükken bu düşünceye göre, İsrail Batı Şeria'da yer alan Yahudi nüfusa sahip yerleşim bloklarını ilhak etmesi karşılığında gelecekte kurulacak olan Filistin devletine İsrail sınırında Filistinli nüfusa sahip bir toprak parçası verilecektir. Bu "toprak ve nüfus değişimi" sayesinde İsrail demografik bakımdan daha da Yahudi ağırlıklı bir nüfusa sahip olacak, Filistin devleti de bir miktar toprak elde edecektir.

Toprak değişimi fikrinin, Filistin-İsrail çatışmasının iki devletli çözüm sürecinin başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından İsrail'in tek taraflı olarak oluşturduğu Gazze'den ve Batı Şeria'nın bazı bölümlerinden geri çekilmek gibi toprak düzenlemeleri bağlamında ortaya çıktığı söylenebilir (Alpher, 2006:1-10). Bu planın uygulanması en fazla 200.000 Filistinli İsrail vatandaşını veya İsrail'in Filistinli vatandaşlarının %20'sini vatandaşlıklarından mahrum edeceğinden, demografik bakımdan çok büyük bir değişikliğe neden olmayacaktır. Ancak bu planın uygulanmasının İsrail'in hukuk kültüründe büyük değişimler yapmasını gerekli kılmasının kaçınılmaz olduğu söylenebilir. Zira İsrail kanunlarında vatandaşlık hakkı temel bir insan hakkı olarak kabul edilmiştir ve devlete karşı çok ciddi suçlar işlemiş kişilerin bile vatandaşlık hakkından mahrum edilmeleri oldukça zorlaştırmıştır.¹⁰ İsrail yasalarına göre, bir grup İsrail vatandaşını sadece belirli

¹⁰ Örneğin İsrail Yüksek Mahkemesi, Yitzhak Rabin'in suikastçisi Yigal Amir'in vatandaşlıktan mahrum edilmesine yönelik bir dilekçeyi kabul etmemiştir.

bir bölgede ikamet eden Filistinliler oldukları için vatandaşlıktan mahrum etmek olanaksız gözükmektedir (Peled,2007:129. İsrail'in Filistinli vatandaşlarının oy verme hakkına sahip vatandaşlar oldukları göz önüne alındığında, İsrail'in, İşgal Altında Bulunan Topraklarda oluşturduğu "kontrol sistemi" ile İsrail vatandaşı olan Filistinliler ile olmayan Filistinliler arasındaki farkı bulandırmak ve karmaşıktırmak suretiyle İsrail'in Filistinli vatandaşlarını vatandaşlık haklarından mahrum etme eğiliminde olduğu söylenebilir. Kaldı ki, Ekim 2000 olaylarını soruşturan Or Komisyonu tarafından bunun büyük bir problem olduğuna işaret edilmiştir.

6.1.3. Köken Farklılığının Toplumsal Ve Politik Alana Yansımaları

İsrail'in, farklı etnik gruplardan, kültürlerden, dinlerden ve dillerden oluşan bir toplum olarak yüksek düzeyde gayri resmi bir ayrışmaya sahip olduğu söylenebilir. Devletin resmi politikası çerçevesinde grupların birbirinden ayrılması söz konusu olmamakla beraber, toplum içinde bazı farklı kesimler bir ölçüde ayrışarak kendi güçlü kültürel, dinsel, ideolojik ve/veya etnik kimliklerini sürdürmektedirler. Ancak aşiret yapısına özgü ve ataerkil otoritenin zamanla zayıflaması, zorunlu eğitim ve İsrail'in demokratik sürecine katılım, bu farklı grupların geleneksel anlayışları ve hayat tarzlarını süratle etkilemektedir¹¹.

Temelde var olan Yahudi önceliği ve iktidara sahip olan Aşkenaz ağırlığın, İsrail'in bünyesindeki etno-dinsel kökeni Yahudi-Musevi olmayan cemaatlerle gerçek bir kaynaşmayı zora soktuğu söylenebilir. Yine, Yahudi toplumlarının tarih boyunca Eski Yunan uygarlıklarından, Ortaçağ ve sonrası Avrupasına, Müslüman İspanya ve Portekiz'e, Kuzey Afrika ve Ortadoğu'ya, Hindistan ve Çin'e, günümüzde A.B.D. ve İsrail'e kadar çok değişik yerlerde ve zamanlarda, dinle ilgisi olmadığı halde Yahudi niteliği olan kültürel ve toplumsal olguların gelişmesine tanıklık ettikleri unutulmamalıdır. Bu durum, birbirinden farklı ve kendilerine has kültürlere sahip birçok değişik toplumun her birinin, kendilerinin en gerçeği olduklarını düşündükleri Yahudi toplumlarının oluşmasına neden olmuştur¹².

Yahudilerin köken farklılığı nedeniyle yaşadıkları olayların, İsrail'deki vatandaşlık anlayışının oluşumunu ciddi biçimde etkilediği ve oluşan anlayışa paralel politikaların ise toplumsal yaşamda ciddi yansımalar bulduğu inkâr edilemez. 1948 yılında İsrail devleti kurulup, dünyanın her tarafından burada yaşamak üzere gelenlere vatandaşlık hakkı vererek mevcut mozağin oluşmasına neden olan Aşkenaz ağırlıklı devlet siyasetinin, muhtemel bir kontrol kaybını önlemek için kendi elinden çıkmasına hiçbir şekilde izin vermeyeceği merkezi gücün devamlılığını sağlayacak farklı bir toplumsal anlayış ve bunu destekleyen bir vatandaşlık modeli geliştirmiş olduğu söylenebilir.

¹¹ Detaylı bilgi için: <http://magrib.org/oteki-kavrami-ve-israil/> (Erişim Tarihi: 04.01.2013)

¹² Bkz: <http://www.mfa.gov.il/NR/rdonlyres/E8C4AD55-8C6D-4F34-8805-876D4A770950/0/PeopleTurk.pdf>. (Erişim Tarihi 10.03.2013)

İsrail'in mevcut jeopolitiği, tarihi, dinsel yapısı, güvenlik öncelikleri ve demografik mozaiki gerekçeleriyle felsefi erdemlerle desteklenemeyecek bir toplumsal siyaset ve buna bağlı bir vatandaşlık anlayışı güttüğü düşünülebilir. Ülke yönetiminin, sokağa dökülen vatandaşların temsil ettiği kesimi, aralarında birleşip egemen güce alternatif olmalarını engellemek için etnik, dinsel, kültürel ve sosyal bakımdan belli bir dozda hep çatışma formunda tutulduğu da söylenebilir. İsrail'in kendi toplumsal dinamiklerini bu şekilde düzenlemeyi tercih etmesinin ardında uluslararası ekonomi-politiğin güncel ve stratejik öncelikleri kadar ülkenin "öteki" vatandaşlarının sosyo-kültürel bilinçlerinin bulunması da muhtemeldir. Bu bilincin İsrail dışında ifade ettiği anlamın, İsrail'i içine alacak şekilde etnik bir savaşa dönüşme kapasitesi olması da mümkündür. Bu kapasite, onun izlenmesini ve karmaşık yöntemlerle kontrol altında tutulmasını İsrail açısından kaçınılmaz kılmaktadır. Kontrolün zayıfladığı bir anda dinsel / tarihi / siyasi / coğrafi nedenlerle başlayabilecek yeni bir süreç, İsrail'in mevcut siyasal ve toplumsal yapısını ve coğrafi sınırlarını istemediği bir yönde değiştirebilecektir. Toplumsal dengenin, ülke içinde azınlıkta olan "Arap", "Müslüman" ve "Öteki" olarak adlandırılabilir siyasi ve sosyo-kültürel bilincin İsrail sınırları dışındaki kadim kökleri ve örgütlü toplumlarıyla sağlam ilişkiler geliştirmesini engellemek de İsrail için bir öncelik olabilir. İsrail devletinin kurulmasıyla birlikte o ana kadar gönüllü olarak bastırılmış sosyo-kültürel farklılık ve mezhep ayrılıklarının gün yüzüne çıkmış olduğu düşünülebilir. Aşkenaz, Sefarad, Falaşa gibi farklı topluluklar birbiriyle kaynaşmaya yanaşmadıklarından bu durum ister istemez sınıflı bir toplum yapısı doğurmuştur. İsrail devletinin kuruluşundan bu yana henüz bir Sefaradın başbakan seçilmemiş olması, kimlik farklılıkların siyaseti ne kadar etkilediği konusunda bir fikir verebilir. Diğer taraftan, laik-dinci, siyonist-antisyonist, olim-vatikim (yeni göçmen - yerleşik yurttaş) çatışması da toplumu ayrıştıran diğer faktörler olmuştur. Toplumsal farklılıklar çatışmasını istemeyen hükümetler, Yahudi milliyetçiliği kimliğini vatandaşlık hukuku bünyesinde canlı tutarak, etrafı kendisini yok etmek isteyen düşmanlarla çevrili küçük ve yalnız bir ülke oldukları söylemini ileri sürmüşlerdir (Tavukçu, 2010:1-5).

İsrail'in milliyet ve vatandaşlığı nasıl tanımladığı, kimin vatandaş olup kimin olmadığını nasıl belirlediği ve bunları zaman içerisinde nasıl değiştirip dönüştürdüğü konusunda fikir edinirken ulus-devlet ile etnisite, din veya başka cemaat biçimleri arasındaki ilişkinin nasıl tanımlanacağı ve sıkça yaşanan meydan okumalara karşı vatandaşların gözünde bu tanımların meşruiyetinin nasıl sağlanacağı sorusuna yanıt aramak gerekir. Hemen her ulusal toplulukta olduğu gibi İsrail toplumunun da kendi gönlünde etnik veya dinsel bir kimlik yattığı ve bunun üzerinden bir takım beklentiler oluşturmuş olduğu düşünülebilir. Tarihsel örnekler incelendiğinde, bu kimliğin toplumların uluslaşması sürecinde iç savaştan vatandaşlık haklarının barışçı yollarla yeniden tanımlanmasına kadar uzanan farklı

kulvarların oluşmasında rol oynadığı örneklerle rastlamak mümkündür. Bugünkü İsrail Devleti'nin bulunduğu topraklardaki varlıkları bir birinden çok farklı tarihi, sosyal, kültürel ve dini değerlerle sıkı şekilde ilişkili olan insan topluluğunun, İsrail Devleti ile olan vatandaşlık ilişkisinin eşit ve adil olduğunu söylemek kolay gözükmemektedir.

7. Vatandaşlık Rejiminin Karşılaştığı Sorunlar Ve Çözüm Çalışmaları

2003 yılının Haziran ayında Knesset (İsrail Parlamentosu) Vatandaşlık ve İsrail'e Giriş Kanunu'nu (Geçici Emir) yürürlüğe koymuştur. Bu kanun, İsrail İçişleri Bakanlığı'nın İşgal Altındaki Topraklar'da mukim olanlara, bir İsrail vatandaşı ile evli olsalar veya İsraili bir çocuk sahibi olsalar veya İsraili bir ebeveynlere sahip bulunsalar dahi İsrail'de oturma izni veya İsrail vatandaşlığı vermesini yasaklamaktadır.¹³ Kanunun süresi başlangıçta bir sene olarak öngörülmüş ancak sonra birçok sefer uzatılmıştır. Kanun, 2005 yılının Temmuz ayında İsrail Yüksek Mahkeme'nin eleştirisine cevaben değiştirilmiştir. Değişiklikle İçişleri Bakanına, eşleri hukuki olarak İsrail'de ikamet eden 35 yaş ve üzeri erkeklere, 25 yaş ve üstü kadınlara ve ebeveynleri hukuki olarak İsrail'de ikamet eden 14 yaş ve altı çocuklara geçici oturma izni verme yetkisi tanınmıştır. Hükümet, bu değişiklik ile İsrail'de geçici oturma izni alamamış Filistinlilerin sayısının % 30 azalttığını iddia etmiştir (Peled,2007:5-6).

Vatandaşlık ve İsrail'e Giriş Kanunu'nu (Geçici Emir) uygulanmasından önce, İsraili vatandaşların "yabancı" eşlerinin bir tarafsızlaştırma sürecinden geçmeleri gerekmektedir. Bu süreç, İsraili eşin aile birleşimi için başvurmasından yabancı eşe İsrail vatandaşlığı verilmesine kadar geçen dört buçuk yılı kapsıyor ve bu süreçte yabancı eş evliliğin meşruiyeti ve ülke için güvenlik tehdidi oluşturmadığının belirlenmesi amacıyla yıl yıl incelenmekteydi. Bu düzenleme İsrail vatandaşlarının Filistinli olmayan yabancı eşleri için hala yürürlüktedir (Peled,2007: 6).

2003 yılında yürürlüğe giren kanun yoğun bir tartışmaya neden olmuş ve o tarihten bu yana İsrail Yüksek Mahkemesi yapılan birçok temyiz ile bir bakıma sınılanmıştır. Kanunla ilgili tartışmaların temelde üç konuda toplandığı söylenebilir: (1)- Her İsrail vatandaşı İsrail'de (örneğin, İşgal Edilmiş Toprakların aksine) anayasal güvenceye sahip bir aile hayatı hakkına sahip midir? (2)- Eğer böyle bir hak varsa, bu hak belirli bir grup vatandaşa göre ulusal güvenlik kaygılarıyla hukuken ihlal edilebilir mi? (3)- Bu Kanun İsrail'de ulusal manada demografik olarak Yahudilerin çoğunluğunun sürdürülmesi gibi bir nedenle -belirli bir grup vatandaş grubuna göre olacak şekilde- hukuken ihlal edilebilir mi?

¹³ İsrail Cabinet Decision No.1813, Tel Aviv, 12.05.2002.

<http://www.mfa.gov.il/NR/rdonlyres/E8C4AD55-8C6D-4F34-8805-876D4A70950/0/People-Turk.pdf>

Erişim Tarihi:11.11.2012.

Peled Yoav, kanunun lehinde olanların, İsrail’de bir vatandaşın dilediği bir kişiyle aile kurma temel hakkına sahip olmadığını söylediklerini belirtmektedir. Yoav ilaveten, bu lehtarların sırf güvenlik kaygılarının bu hakkın kolektif olarak tüm vatandaşların içerisinde belirli bir alt grubun menfaatine olacak biçimde -örneğin İşgal Altındaki topraklarda mukim Filistinlilerle evlenmeyi seçen İsrail’in Filistinli vatandaşları- ihlalini mazur gösterebileceğini de söylediklerini belirtmektedir. Yine Yoav, İsrail ile Filistinli yetkililer arasında süregelen anlaşmazlıklar nedeniyle İşgal Altındaki Topraklarda (“bölge”) mukim Filistinlilerin meşru olarak İsrail için bir güvenlik tehdidi olduklarını varsayıldığını ve bu varsayımın gerçekliğinin herhangi bir olay üzerinden gösterilmesine gerek duyulmadığını, demografik kaygıların da hiçbir etnik veya ulusal grup arasında ayrımcılık yapmamak şartıyla söz konusu hakkın ihlaline hukuki zemin oluşturabileceğini belirttiklerini söylemektedir (Peled,2007:6-7).

Peled Yoav, söz konusu kanunun karşısında yer alanların ise her İsrailinin istediği kişiyle bir aile kurabilmek noktasında temel bir hakka İsrail’de de sahip olduğu görüşünü paylaştıklarını belirtmektedir. Hatta söz konusu kanun karşıtları, bu kanunun güvenlik endişeleri ileri sürülerek demografik yapı içinde belli bir alt grubu hedef alacak şekilde ve bu alt grubun devlete tehdit oluşturduğu düşüncesiyle ihlal edilemeyeceğini; eğer güvenlik kaygıları nedeniyle ihlal kaçınılmaz olacaksa, bunun sadece bireyleri hedef alacak şekilde sınırlı olması ve her bir ihlalde ilgili bireyin devlete tehdit oluşturduğundan o olaya münhasıran kanıtlanması gerektiğini savunduklarını söylemektedir. Kanuna karşı olanların bu görüşlerini anayasal olarak da temellendirmiş oldukları söylenebilir. Onlara göre bireylerin kanun önünde tek tek ele alınarak değerlendirilmeleri, zaten bireylerin İsrail vatandaşlığı alırken belli bir süreyle (4,5 yıl) belli aşamalardan geçmesini öngören önceki Vatandaşlık Kanunu tarafından etkili bir şekilde sağlanmakta olduğundan bu yasanın amacı her ne olursa olsun, onlara göre yeni kanun anayasal bir niteliğe sahip değildir (Peled,2007:7-8).

İsrail vatandaşlık rejiminin kanuni temelini oluşturan Vatandaşlık ve İsrail’e Giriş Kanunu’nda (Geçici Emir) bazı değişiklikler yapılmış ve Kanun, 2005 yılında kısmen daha az kısıtlayıcı hale getirilmiş ve Kanun’un “geçici emir” olmaktan çıkartılıp¹⁴ sürekli halinin yapılması için gereken alt yapıyı hazırlamak üzere akademik bir kurul (Rubinstein Kurulu) oluşturulmuştur (Peled,2007:3).

Diğer yandan, kendisini bir Yahudi devleti olarak tanımlayan bir devletin Yahudilere bir şekilde imtiyazlı vatandaşlık hakları tanıması gerektiği gibi bir yaklaşım da söz konusudur (Shafir ve Peled,2002:5). Sonunda varılan nokta, İsrail’deki vatandaşlık anlayışından hareketle İsrail’in mevcut rejiminin bir *etnik*

¹⁴ Vatandaşlık ve İsrail’e Giriş Yasasının Değiştirilmesini Öngören Yasa Tasarısına İlişkin Memorandum (Geçici Emir), 2003, www.israel.gov.il/firstGov/topNavEng/Engoffices/
Erişim Tarihi: 01.02.2013

demokrasi mi, yoksa demokratik olmayan bir *etnokrasi* mi olduğu noktasıdır (Peled-Navot,2005:3). Etnik demokrasi, liberal ve çok kültürlü ve koalisyonel demokrasilerden ayrı bir demokrasi çeşididir. Smooha'nın farklı demokrasi çeşitleri arasında ayırım yapmak hususunda kullandığı ölçüt devlet içerisindeki baskın veya çekirdek etnik grup, devlet ve azınlık etnik grup ya da gruplar arasındaki anayasal ilişkidir. Etnik bir demokraside devletin sembollerini, kanunlarını ve politikalarını çoğunluğun yararına olacak şekilde şekillendiren sadece etnik ulus olup, devletin diğer bütün vatandaşları değildir. Bu ideoloji, etnik ulusun üyeleri ile üyesi olmayanlar arasında temel bir ayırım meydana getirir (Smooha, 2002: 475-477).

Smooha, etnik demokrasilerde Devleti meydana getiren baskın etnik ulustan olmayanların, bu ulusun bireylerinin sahip olduklarından daha az nitelikli haklara sahip olduklarını ve devlet ayrımcılığına maruz kaldıkları, hatta hukukun üstünlüğü ve demokrasinin niteliğinin, baskın etnik ulusun üyesi olmayanlara yönelik tehdit algısını ortadan kaldırmak adına olduğu söyleyerek yine devlet eliyle alınan tedbirlerle kısıtlandığını belirtmektedir (Smooha, 2002: 478).

Oren Yiftachel, asgari seviyenin altında ve temel demokratik ilkelerden yapısal olarak sürekli sınıfların olması halinde “demokrasi” tanımının inandırıcı bir sınıflandırma olmaktan çıktığını belirtmiş ve sivil haklar, eşit ve kapsamlı vatandaşlık, düzenli aralıklarla yapılan özgür seçimler ve azınlıkların korunmasının demokrasi tanımının vazgeçilmezler listesinde olduğunu belirtmiştir (Yiftachel, 2006: 107). Yiftachel, Yahudi devletini İsraili *halk* topluluğunun değil Yahudi *etnik* yapısının yönettiğini, dolayısıyla İsrail Devleti'nin bir demokrasi olarak değil etnokrasi olarak tanımlanması gerektiği sonucuna ulaşmıştır. Yiftachel İsrail “kontrol sistemi” içerisinde Filistinlilerin büyük bir çoğunluğu herhangi bir şekilde vatandaşlık hakkından yararlanamazken Yahudilerin tam vatandaşlık hakkından yararlandıkları gerçeğinin İsrail sistemini bir *Herrenvolk Demokrasisi*¹⁵ yaptığını söylemektedir. Bu da gerçek bir demokrasi değildir (Peled, 2007: 7,9).

Bu iki ölçüte dayanarak, İsrail'in 21. yüzyılın ilk yıllarında, 1967 öncesi sınırları içerisinde etnik demokrasiden adım adım etnokrasiye benzeyen bir devlet şekline ve buna bağlı vatandaşlık anlayışına doğru evrildiği söylenebilir. Peled, bunun dayanağı olarak 2003 tarihli İsrail'in Filistinli vatandaşlarını ya da İsrail'de sürekli oturma izni olan Filistinlileri İşgal Altındaki Topraklarda mukim eş ve çocuklarıyla birleşme hakkından mahrum eden yeni Vatandaşlık ve İsrail'e Giriş Kanunu'nu (Geçici Emir) ve İsrail Yüksek Mahkeme'sinin bu yasanın anayasallığını desteklediği 2006 tarihli kararını göstermektedir (Peled, 2007: 9,14).

Vatandaşlık ve İsrail'e Giriş Kanunu'nun (Geçici Emir) süresi tekrar tekrar uzatılarak uygulanmasından kaynaklanan sıkıntılar ve yoruma açık değerlendirmeler

¹⁵ Herrenvolk Demokrasisi: Vatandaş haklarının yalnızca toplumun baskın grubu açısından garanti edilmiş olduğu bir siyasal sistem.

meler, temel sorunun saptanması ve muhtemel çözüm yollarının belirlenmesi bakımından daha ileri düzeyde ele alınması ihtiyacını doğurmuştur. Bu kapsamda yeni Vatandaşlık Kanunu'nun sürekli halinin hazırlanması için kurulan Rubinstein Kurulu'nun yaptığı tespit ve yorumlar ile İsrail Yüksek Mahkemesi'nin kararları önem arz etmektedir.

7.1. Rubinstein Kurulu ve İsrail Yüksek Mahkemesi'nin Tespit Ve Yorumları

Rubinstein Kurulu yeni Vatandaşlık Kanunu'nun sürekli halinin hazırlanması için gerekli çalışmayı yapmakla görevlendirilmiş akademik bir kuruldur. Komisyon raporunun en önemli bölümün İsrail'e karşı hasmane kabul edilen ülkelerden gelen göçün nasıl düzenleneceğiyle ilgili bölümü olduğu söylenebilir. Çünkü evlilik yoluyla İsrail'e göç eden Filistinlilerin İşgal Altındaki Topraklar'dan veya Arap ülkelerinden gelecek olmaları kuvvetle muhtemeldir. Rubinstein Kurulu İsrail'e karşı hasmane kabul edilen ülkeleri üç gruba ayırmıştır: (a)- İsrail ile barış anlaşmaları imzalamalarına rağmen medya ve eğitim sisteminde İsrail'e karşı sistematik ve kurumsal kışkırtmaların yapıldığı Ürdün ve Mısır gibi *risk ülkeleri ve bölgeleri*; bu ülke ve bölgelerden İsrail'e göç edeceklerin İsrail'e karşı sadakatsiz oldukları varsayılarak, kabul edilmek için bunun aksini kanıtlamaları gerekmektedir. (b)- Suriye ve İran gibi *hasım ülkeler ve çatışma bölgeleri*; yukarıda bahsedilen göçe ilişkin sınırlamalara ek olarak, bu ülkelerden gelecek göçmen sayısı bir kota ile sınırlandırılmalıdır. (c)- İşgal Altındaki Topraklar gibi *savaş bölgeleri*; yürürlükte bulunan Kanun'a (geçici emir) göre, Arap-İsrail çatışması süresince böyle bölgelerden İsrail'e giriş tamamen yasaklanmalıdır (Peled, 2007: 11,13).

İsrail Yüksek Mahkemesi'nin bu yasa kapsamına giren bazı olaylarda verdiği kararlar da önem arz etmektedir. İsrail Yüksek Mahkemesi'nde mevcut iki ana düşünceye, göre yasanın nihai amacı İsrail'in güvenliğini artırmak olup bunun İsrail'in bazı Filistinli vatandaşlarının haklarının ihlali açısından bir gerekçe olabileceği düşünülmüştür. Bu ihlalin ancak devletin vatandaşlarına karşı anayasal sorumluluklarının sınırlandırılması ile ilgili koşulların yerine getirilmesiyle gerçekleştirilebileceği söylenebilir. Söz konusu hakların istisnaen ihlali için gerekli olan şartlar; bu ihlalin yüksek amaçlara hizmet etmesi, demokratik bir Yahudi devleti olarak İsrail'in değerleriyle bağdaşır olması ve ihlalin orantılılık ilkesine uygun olması olarak sıralanabilir. Kapsamlı bir güvenlik seviyesine ulaşma amacının, yüksek amaçlara hizmeten İşgal Altındaki Topraklarda mukim Filistinlilerin İsrail'e girişini yasaklayarak İsrail'in Filistinli vatandaşlarının eşitlik hakkını ve İsrail'de aile hayatı kurma hakkını ihlal etmek için bir gerekçe olamayacağı açıktır. Bu nedenle, yeni vatandaşlık kanununun anayasal olmadığı sonucuna varılması mümkündür. Yüksek Mahkemeye göre Anayasada teminat altına alınan

merkez haklar ile bunlardan çıkarılan *periferik* (yoruma dayalı) haklar arasında bir ayırım yapılması gerekir. *Merkez* haklar ile *periferik* hakları aynı biçimde korumak Knesset'in yasama yetkilerinin ihlali anlamına gelebileceğinden kuvvetler ayrılığı ilkesinin de ihlal edilmesine neden olabilecektir.

Anayasa ile teminat altına alınmış *merkez* bir hak olan aile kurma hakkı karşısında, ülkeye yabancı bir eşi, ebeveyni veya çocuğu kabul etmenin *periferik* bir hak olduğu düşünölmeli ve bu çerçevede değeriendirilmelidir. Özellikle ölkede savaştayken, eğer söz konusu eş, ebeveyn veya çocuk bir “düşman uyruklu şahıs” ise, vatandaşların bu kişi veya kişileri ölkeye sokması belli şartlar altında teminat altına alınmış değildir ve bu hak İsrail vatandaşlarının yaşam haklarının korunması için ihlal edilebilir. Dahası, ölkede savaştayken ölkeye yabancı bir eşi, ebeveyni ya da çocuğu sokma hakkının anayasal *merkez* bir hak olduğu bir an için düşünölse bile, bu hakkın devlet tarafından ihlalinin, orantılılık şartını tam anlamıyla karşıladığını çünkü tüm vatandaşların yaşam hakkını korumanın, vatandaşların düşman uyruklu eşlerini, ebeveyn veya çocuklarını ölkeye sokma haklarının ihlalinin daha önemli olduğu rahatlıkla söylenebilir (Peled, 2007: 9).

Yüksek Mahkeme yargıçlarının çoğunluğu, yeni yasanın Filistinli teröristlerin aile birleşimi yoluyla İsrail'e girişlerinin engellenmesine yönelik bir güvenlik önlemi olduğu şeklindeki devlet söylemini kabul etmişlerdir. Devletin kanıttan ziyade kuşkuyla hareket ettiği bir ortamda, aile birleşimi yoluyla İsrail'e giren ve İsrail'e karşı düşmanca faaliyetlerde bulunduğu iddia edilen kişi sayısı binlerce kişi arasından sadece 68'dir. Bu yasaya karşı çıkanların da iddia ettikleri gibi, böyle bir kanunun uygulamaya konmasının arkasında güvenlikten ziyade demografik kaygıların olması muhtemel gözükmektedir. Zira Rubinstein Kurulu'nu oluşturan Bakanlar Kurulu kararında, güvenlikle birlikte İsrail'in demokratik bir Yahudi devleti olarak varlığını garantileyecek bir vatandaşlık ve göçmenlik politikasının oluşturulması görevinin verilmiş olması, ölkede Yahudi çoğunluğunu sürdürmenin formülü olarak öngörölmüş olabilir (Peled, 2007: 10). Görünen o ki, İsrail'e karşı düşmanca eylemlere karıştıkları iddia edilen 68 Filistinli evlilik göçmeni ve çocuklarının iddia edilen eylemlere karışıp karışmadıkları konusunda güvenli bir bilginin bulunmayışı, güvenlik kaygısı iddiasının geçerliliği bakımından ciddi kuşklar doğurmaktadır. İsrail'e gelen Filistinli evlilik göçmeni sayısı yetkili devlet organı tarafından da kesin olarak bilinmiyorsa, İsrail devletinin Filistinli evlilik göçmenlerine vatandaşlık hakkı verilmemesi konusunda sadece -en azından İsrail'deki Yahudi ve Filistinliler arasındaki sayısal orandan kaynaklanan- demografik kaygılarla hareket ettiğini iddia etmek de pek mantıklı olmayacaktır (Peled, 2007:11).

7.2. Ekim Olayları Ve Or Komisyonu

İsrail'in, İşgal Altında Bulunan Topraklarda oluşturduğu “kontrol sistemi” ve Filistin kökenli vatandaşlarını vatandaşlık haklarından uzaklaştırmak amacıyla

yaptığı hukuki ve fiili uygulamalar 2000 yılının Ekim ayında İkinci İntifada'nın başlamasıyla ciddi gerginliklere neden olmuştur. İki hafta süren çatışmalarda on-dört kişi ölmüştür (Navot, 2002-2003:1). Filistin siyasi liderliği ve etkinliği olan bazı Yahudilerin baskılarıyla bu çatışmaları araştırmak üzere İsrail Anayasa Mahkemesi Yargıç Theodore Or başkanlığında bir araştırma komisyonu kurularak bir rapor hazırlanmıştır (Report Of The State Commision, 2003: 21-24).

Or Raporu, bir yandan Filistinli vatandaşların vatandaşlık haklarının devlet tarafından sürekli olarak ihlal edilmesini anlatırken diğer yandan da söz konusu vatandaşlardan (özellikle dini ve siyasi liderlerinden) bu ihlallere yönelik hoşnutsuzluklarını yasaların tanıdığı sınırlar içinde dile getirmelerini talep etmiştir. Komisyon İsrail kanunlarında ulusal, etnik veya dini temelde ayrımcılığın yasak olmasına rağmen İsrail devletinin “Arap vatandaşlarının Arap oldukları için ayrımcılıkla karşı karşıya oldukları gerçeğine” dikkat çekerek böyle bir ayrımcılığın var olduğu sonucuna varmıştır (Report Of The State Commision, 2003: 22-23). Komisyonun, “Ekim Olayları”nın temel nedenlerine ilişkin görüşlerini özetlerken, Arap/Filistin kökenli vatandaş toplumunun ülkenin bazı bölgelerinde mahrumiyet duygusu içinde olduğunu ve bunun temel nedeninin Arap/Filistin kökenli vatandaşlara hükümet yetkilileri tarafından uygulanan ayrımcılık olduğunu belirtmesi dikkat çekicidir (Report Of The State Commision, 2003: 60).

Komisyonun, ima yoluyla da olsa devletin demokratik bir “Yahudi devleti” olarak tanımlanmasından dolayı İsrail’in Filistinli vatandaşlarının, İsrail demokrasisinin Arap vatandaşlarına karşı Yahudi vatandaşlarına olduğu kadar demokratik olmadığını düşündüklerini dile getirmek suretiyle hukuki anlamda İsrail’in Filistinli vatandaşlarının Yahudi vatandaşları gibi tam ve eşit vatandaşlık haklarından yararlandıkları görüşünü benimsemiş olduğu söylenebilir. Raporla üzerinde durulan bir başka nokta ise işgal altındaki bölgelerdeki İsrail vatandaşı olmayan göstericilere yönelik olarak başvuru yöntemlerinin bağımsız İsrail Devleti topraklarında İsrail vatandaşlarına yönelik olarak kullanımına izin verilemeyeceğidir (Report Of The State Commision, 2003: 458-459). Raporun yayınlanma sıradan bir hayli zaman sonra, yapılan yanlışların düzeltilmesine yönelik tavsiyelerinin İsrail Hükümeti tarafından dikkate alınmadığı hususu komisyon başkanı olan Theodore Or tarafından bizzat ifade edilmiştir (Or, 2004: 1)

Peled, “Ekim Olayları”nın görünen nedenleri ile temel nedenleri arasındaki ayrımın Or Komisyonu’nun önerilerinde de yer almakta olduğunu düşünmektedir. Bu öneriler büyük ölçüde ayrımcı sistemin yeniden yapılandırılmasından çok bireylerin gelecekleri ve kurumların reformu ile ilgilidir. Komisyonun böyle bir seçim yapmasındaki asıl neden, Komisyonun etnik demokrasiye olan bağlılığı ile İsrail’in Filistinli vatandaşlarının durumunda meydana gelecek esaslı bir değişimin tek yolunun bu vatandaşların toplumla gerçek anlamda bütünleşmesine bağlı

olduğunu kavramış olmasıdır. Böyle bir bütünleşme de devletin, Siyonizm'in asli amacı olan bir Yahudi devletinin kurulması fikrini geride bırakıp hatta bir bakıma bu fikirden vazgeçen bir liberal demokrasiye dönüşüm sürecine girmesini gerektirmektedir (Peled, 2005: 89).

Yoav Peled'e göre İsrail Yüksek Mahkemesi, İsrail'in Filistinli vatandaşlarının özgürlük ve kolektif hak taleplerini bir noktaya kadar engellemek yoluyla hükümetin Filistinli vatandaşlara yönelik politikalarını yumuşatma yolunu tutmuştur. Yüksek Mahkeme, Filistinlilerin bireysel vatandaşlık haklarını engellemek yerine bunları güvence altına almış hatta zaman zaman bu hakları iyileştirmiştir. Yoav, Bu politikanın en önemli göstergesinin ise Yüksek Mahkemenin Mart 2000'de verdiği ve devlet topraklarının kiralanmasında Yahudiler ile Araplar arasında ayrımcılık yapılmasını yasaklayan ünlü *Qaadan* kararı olduğunu, ancak aynı mahkemenin 2006 yılından sonra hukuki değerlendirmelerinde objektiflik ve hakkaniyetten saparak devletin organlarıyla uyumlu hareket etmeye başladığını belirtmiştir (Peled, 2005: 28-29).

SONUÇ

Devletlerin ön plana taşımayı seçtikleri kimi vurguların, vatandaşlık kavramının yasalar bazındaki eşitlikçi ifadesini fiili yaşamda çifte standartlı veya taraf tutar bir uygulamaya çevirmesi mümkündür. Vatandaşlığın eşitlik, ortaklık, kamusalılık gibi değerleri öne çıkaran bir siyasi kurum olarak önemi, bireysel aidiyetlerden kısmen bağımsız olarak, herkesin ortak bir alana eşit olarak katılımı fikrinin tarih sahnesine çıkmış olması noktasında gerçekleşmektedir.

Dünyanın farklı coğrafyalarında farklı kültür ve dinsel inanışlara sahip toplumlarla nesiller boyunca bir arada yaşamış Yahudilerin, bu süre zarfında temel değerleri olarak gördükleri Yahudilik bilinçlerini kaybetmemek için kapalı bir örüntü içinde geleneksel bir yaşam tarzı sürdürmeleri neredeyse kaçınılmaz olmuştur. Yahudilerin, nesiller boyu kalplerinde taşıdıkları kendi devletine sahip olma arzusunun, bağımsız İsrail devletinin kurulmasından sonra bu devleti olabildiğince Yahudi yapmaya çalışmaları İsrail'deki vatandaşlık anlayışını ciddi şekilde etkilemiştir.

Yahudilerin, Tevrat'ta anlatılan ve bugünkü İsrail'in sınırlarına ilaveten hâlihazırda başka devletlerin egemenlik alanları içindeki bir kısım coğrafyayı da kapsayan "vaat edilen topraklar"ı kendilerine verilmiş ilahi sözün gerçekleşme alanı olarak görmeleri, İsrail'deki vatandaşlık anlayışı sorununun bir başka boyutunu da beraberinde getirmektedir. İsrail'deki vatandaşlık anlayışının, birbirine zıt etnik beklentilere ve vaat edilmiş toprakların İsrail egemenliği veya işgali altında bulunmayan kısmının İsrailleştirilmesine evrensel hukuka uygun demokratik, adil, tatminkâr ve uzun vadeli bir yanıt vermesi kolay gözükmemektedir.

Yahudilerin, farklı coğrafyalarda yaşarken çevrelenmiş oldukları toplumsal yapı içinde asimile olmamak için benimsedikleri yöntemler sayesinde edindikleri bilgi, deneyim ve gelecek beklentileri İsrail vatandaşlık anlayışının farklı bir karakteristiği olmasına neden olmuştur. Özellikle vatandaşlık hakları bakımından mevcut Yahudi merkezli ağırlık, yüksek entelektüel bilincin öğütlediği bir kısım yargısal ve bilimsel müdahalelerle zaman zaman dengelenmeye çalışılmıştır. Ancak İsrail'deki vatandaşlık anlayışının, Yahudi etno-dinsel mirasında yer alan temel değerlerine çağdaş dünyada kalıcı barışı tesisi için öngörölmüş prensipler ışığında yeni çözümler getirilmemesi halinde mevcut sorunlarından arınması güç gözükmektedir. Kadim dinsel anlayışlara, tarihsel olaylara ve bunlara dayalı beklentilere büyük çoğunluk tarafından içselleştirilebilecek farklı yorumlar getirilmesi, nesiller boyu devam edecek kararlı bir çaba ve yeniden yapılanmayı gerektirmektedir.

İsrail Devletinin ülke içindeki kültürel, dinsel ve demografik yapıyla olan sorunları ve bu noktada oluşturduğu vatandaşlık anlayışının, İşgal Altındaki Topraklarda yaşayan bireylerin İsrail ile olan ilişkileri, coğrafi konumunun politik koordinatları, Ortadoğu ülkelerinin kısa, orta ve uzun vadeli etnik, demografik, ekonomik ve siyasal dengeleri ile yakından ilgili olduğu açıktır. İsrail devletinin, bu ilişki ve dengelerdeki değişimleri kendi öncelikleri kapsamında vatandaşlık rejimine yansıtması kuvvetle muhtemel olduğundan, İsrail'deki Vatandaşlık anlayışında özellikle Yahudi olmayan Müslüman Arap ve Filistinli İsrail vatandaşları bakımından yakın gelecekte de ciddi sorunlar yaşanmaya devam edeceği söylenebilir.

İsrail vatandaşlık rejiminin içinde geliştiği zemin, devlet tarafından terörle savaş olarak tanımlanmıştır. Özellikle 11 Eylül 2001'den bu yana tüm Batı (özellikle A.B.D. ve İngiltere), buna benzer bir terör ile çatışma sürecine girmiştir. Bu çatışma sadece uzun soluklu olmayıp kendi kendisini devam ettirecek bir niteliğe de sahip gözükmektedir. Kendine özgü bu dinamik, terörle savaşta neyin zafer olduğunun ve buna nasıl ulaşılabileceğinin belirlenmesini neredeyse imkânsızlaştırmaktadır. İsrail gibi terör ile savaşan diğer devletlerin çoğu, terör eylemlerinin suç ortakları olduklarını iddia ettikleri kişi veya kitlelerin vatandaşlık haklarını sınırlama noktasında yasama organlarını, mahkemeleri ve halkı ikna etmek için korkuyu kullanmışlardır.

İsrail'deki vatandaşlık anlayışının, uygulamada İsrail'in Yahudi olmayan vatandaşları aleyhinde bazı temel vatandaşlık haklarının ihlali sonucunu doğurarak toplumsal bir kutuplaşmaya neden olduğu değerlendirilmiştir. Vatandaşlık anlayışının Yahudi merkezli ırk ve kan bağı yaklaşımından kurtulmadan, toplumun sosyal-kültürel gerekliliklerine adil ve dürüst bir yanıt vermeden ve çok renkli bir yapısı olmasını kabul etmeden bu kutuplaşmaya son vererek toplumsal barışın sağlanmasına hizmet etmesi mümkün gözükmemektedir.

KAYNAKLAR

- Alpher, Yossi., **The Strategic Interest: They're There and We are Here**, Daily Jewish Forward, Apr. 17, 2006, <http://www.forward.com/articles/7642>. Erişim Tarihi: 04.01.2013.
- Altıntaş, Y., **Sefaradlar Kimdir**, <http://www.turkyahudileri.com/content/view/1056/222/lang,tr/> Erişim Tarihi: 04.01.2013.
- Besalel, Y., **Yahudilik Ansiklopedisi**, C. I-III, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., İstanbul, I/79, 2001.
- Demirci, K., **Yahudilik Ve Dini Çoğulculuk**, Ayışığı Kitapları, İstanbul, 2000.
- Deniz, E., **İsrail Ülke Raporu Enterprise Europe Network** (Avrupa İşletmeler Ağı, Karadeniz), İstanbul, 2009.
- Dini Araştırmalar Dergisi, Eylül-Aralık 2004, Cilt 7, Sayı 20.
- Gartner, Lloyd P., **History Of The Jews In Modern Times**, Oxford University Pres, Oxford, 2001.
- Hahukim, S., **Citizenship And Entry Into Israel Law (Temporary Order)**, Law Book, N.York, 2003.
- Herzl, T., **The Jewish State, An Attempt At A Modern Solution Of The Jewish Question** translated by Sylvie D'Avigdar, Scopus Publishing Co, New York, 1943.
- Hirschl, R., **The Political Origins Of Judicial Empowerment Trought Constitutionalization, Lessons From Israel Constitutional Revolution**, Comparative Politics, Vol. 33, No. 3, April 2011.
- İsrail Cabinet Decision No.1813**, Tel Aviv, 12.05.2002.
<http://www.mfa.gov.il/NR/rdonlyres/E8C4AD55-8C6D-4F34-8805-876D4A70950/0/PeopleTurk.pdf> Erişim Tarihi: 11.11.2012.
- İsrail Devleti Bağımsızlık Bildirgesi**, www.mfa.gov.il Erişim Tarihi: 03.01.2013
- İsrail Güvenlik Hizmetleri Kanunu**, www.israel.gov.il/firstGov/topNavEng/Engoffices/EngMinistries, Erişim Tarihi: 05.02.2013
- İsrail Nüfus Kayıt Kanunu**, http://www.kesher.org.il/legal/citizenship.html#_ftn5 Erişim Tarihi: 05.02.2013
- İsrail Ulusal Sigorta Kanunu**, www.btl.gov.il www.btl.gov.co.il Erişim Tarihi: 05.02.2013
- İsrail Vatandaşlık Kanunu**, http://www.kesher.org.il/legal/citizenship.html#_ftn5 Erişim Tarihi: 05.02.2013
- İsrail Yüksek Mahkemesi Kararı**, 58/8, The State of Israel v. Refael Ben Nissim Beier, P.D.I. 43(4), p.I
- Janoski, T., **Citizenship And Civil Society: A Framework Of Rights And Obligations In Liberal, Traditional And Social Democratic Regimes** Cambridge University Press, Cambridge, 1998.

- Loussouarn, Y. ve Bourrel, P., **Droit İntenational Prive** (2. Baskı), Paris, 1980.
- Mayer, P., **Droit International Prive** (2. Baskı), Paris, 1983.
- Metli, E., **Hasidizm'in Yahudi ve Öteki Anlayışı**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2006.
- Morris, B., **Notes On Zionist Historiography And The Transfer Idea In 1937-1944, In Jews And Arabs**, Theoretical Inquiries In Law, Vol. 8, No. 2, 2007. 1944, *In Jews And Arabs*.
- Navot, D., **Is The State Of Israel Democratic?** The Question Of Israel's Democratic State In The Wake Of October Events (2002), Unpublished M.A. Thesis, Tel Aviv University, Tel Aviv.
- Niboyet, J. P., **Traite De Droit International Prive Français** (2.Baskı), c. 1, Paris, 1947.
- Onar, E., **İsrail'in Kendisine Özgü Bir Hükümet Sisteminden Eskisine Geri Dönüşü**, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2003.
- Or, T., **A Year To The State Investigative Commision On The October 2000 Events**, Tel Aviv, 2004.
- Peled, Y., **Ethnic Democracy And The Legal Construction Of Citizenship: Arab Citizens Of The Jewish State**, American Political Science Review, Vol. 86, 1992.
- Peled, Y., **Restoring Ethnic Democracy: The Or Commission And Palestinian Citizenship In Israel**, 9 (1) Citizenship Stud. 89, 2005.
- Peled, Y., **Citizenship Betrayed: Israel's Emerging Immigration And Citizenship Regime**, Theoretical Inquiries in Law, Vol. 8, No.2, 2007.
- Peled, Y. ve Navot, D., **Ethnic Democracy Revisited: On The State Of Democracy In The Jewish State**, 20 (1) Israel Stud. f. 3, 2005.
- Report Of The State Commision Of Inquiry To Investigate The Clashes Between The Security Forces And Israeli Citizens In October 2000**, Or Commision, Tel Aviv, 2003. Enacted With No Factual Basis, Tel Aviv, 2005.
- Shafir, G. ve Peled, Y., **Being İsraili: The Dynamics Of Multicultural Citizenship**, 2002.
- Smooha, S., **The Model of Ethnic Democracy: Israel As A Jewish And Democratic State**, Nations & Nationalism, Vol. 8, No. 4, 2002.
- Taylor, A. R., **The Zionist Mind: The Origins And Development Of Zionist Thought**, The Institute For Paletsine Studies, 1974.
- Temelat, N., **Ülke Anayasalarında Vatandaşlık Tanımları**, TBMM Araştırma Merkezi Bilgi Notu, 2010. <http://www.acri.org.il/english-acri/engine/story.asp?id=255> , Erişim Tarihi: 28.11.2012
- Tavukçu, S., **İsrail Türkiye'den Neden Özür Dileyemez?**, Stratejik Düşünce Dergisi, 2010, Ağustos sayısı.
- Tevrat**, Yaratılış 15.18, Yeni Yaşam Yayınları, Seoul (Korea), 2008.

The Esco Foundation For Palestine, Inc, Palestine, **A Study Of Jewish, Arab And British Policies**, Yale University Press, New Haven, Vol. I, 1947, s. 39.

Uluocak, N., **Türk Vatandaşlık Hukuku**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1966.

Ünal, M. F. ve Şekerci, H. Y., **Öteki Kavramı Ve İsrail**, <http://magrib.org/oteki-kavrami-ve-israil/> Erişim Tarihi: 04.01.2013

Vatandaşlık ve İsrail'e Giriş Yasasının Değiştirilmesini Öngören Yasa Tasarısına İlişkin Memorandum (Geçici Emir), 2003, www.israel.gov.il/firstGov/topNavEng/Engoffices/ Erişim Tarihi: 01.02.2013

Yiftachel, O., **Ethnocracy: Land, Politics And Identities In Israel–Palestine**, 2006.